

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYARORSZÁG'

2863
I. out

T Ö R T É N E T E

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

ELSŐ KÖTET.

LIPCSE,

GEIBEL KÁROLY' TULAJDONA.

1852.

59703 ~~59703~~

MAGYARORSZÁG' TÖRTÉNETE.

A' NEMZET' EUROPÁBA ÉRKEZÉSÉTŐL AZ ARANY
BULLA' ALKOTASAIG.

Országos Széchényi Könyvtár

E L Ő S Z Ó.

Könyvet akartam adni azon ifju nemzedék' kezébe, mely most készül az atyai ház' küszöbén át, a' nyilvános élet pályájára lépni, 's mely lelkesedést ovatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a' nemzet' jövődjéhez a' nemzet' multjának bölcs számbavételével párosítson, ha a' benne vetett reményeknek, ha az ország' szükségének meg akar felelni.

Ifju barátaim' körébe léptem gondolatban, és feltüntettem előttök az ösöket, kiknek vitézsége a' hazát szerezte, kiknek bölcsesége a' hazát megtartotta, kiknek hibái a' hazát veszedelembé ejtették, de kik azt mindannyiszor, az ellenséges viszonyok' haladéktalan lenyűgözésével, ha lehetett, hűzamos szenvedések' árán és kitűréssel, ha kellett, meg' kiragadták a' veszedelemből.

Előadásomban egyszerű kívántam lenni; ezen egyszerűséget a' tárgy' méltósága is rám parancsolta. Ollykor-ollykor a' tanulóktól oktatóikhoz fordultam, 's innen van, hogy a' szokottaktól, egybenmásban eltérő nézeteimet a' jegyzetekben okadatolva fejtegettem, hogy a' forrásokról örömet számot adtam; innen van az is, hogy majd a' történetíróval, majd a' történetvizsgálóval találkozik az olvasó. Magára vessen, ha csalódik, ki a' történeti kutatások' pólyáiból kibontakozott, 's az események' művészeti simasággal lefolyó eleven

tükörét várta tőlem. Nem hiszem, hogy már megérkezett volna az idő, melly ez' eszménynek megfelelő művel gazdagíthassa irodalmunkat; az anyag, mellyből készül, részben még az aknában van, hová minduntalan le kell szállanunk, hogy szükségünket fedezhessük; 's itt is, mint egyébben, míg a' munkafelosztás' elve nem vétethetik teljes alkalmazásba, a' dolgozó felváltva kézműves és művész tartozik lenni. —

A' melly magyar munka az országon kívül, magyarul nem tudó egyének által, 's a' szerző' lakhelyétől több napi távolságra, szedetik és nyomatik, az nem igen lehet sajtóhibák nélkül. Egy hazafiúi kéz Lipcsében, melly szeretetét a' nemzeti ügy iránt, ez' úton is akarta tanusítani, buzgóan foglalkodott ugyan e' hibák' javításával, 's én e' helyett is érzékeny hálát mondok neki fáradozásáért; de hogy az író, ki a' szedett íveket, úgy szólván, csak röptében látta, mielőtt sajtó alá mentek, tökéletesen nem pótolhatta, az magában világos. A' tartalom' végén a' főbb hibákat, kijelelve találja az ifju olvasó, kit arra kérek, vegyen írónt kezébe, 's igazítsa ki azokat, midőn a' munka' olvasásához fog.

A' jövő év' első felében okvetlenül megjelenik a' második kötet. Addig is, nyájas olvasó, Isten velünk!

Irtam Rorschachban (C. S. Gallen, Schweiz), augusztus' 20án, 1851.

Sz. L.

T A R T A L O M.

ELSŐ KÖNYV.

884 — 997.

I. Bevezetés. — A' magyarok' eredete 's ősi lakhelyei. — Letelep-
pedések Etelközben. — Szövetségre lépnek Leo keleti császárral, 's
három izben megverik a' bolgárokat. — Hadviselési 's harczolási mód-
jok. — Arnulf keleti császár segítséget kér 's nyer tőlök Szvatopluk nagy-
morvaországi fejdelem ellen. 1—8 ll.

II. Míg a' magyarok e' hadat viselik, a' bolgárok és bessenyők
Etelközt pusztítják. — A' nemzet tovább költözködik, új hazát keresendő,
's öt pontban alkotmányának alapját veti. — Álmos' vezérlete alatt túl-
lép a' Dneszteren 's Kievet ostromolja. — A' kievi kúnok egyesülnek a
magyarokkal. — Együtt átkelnek a' Karpatokon 's Munkács' környékén meg-
állapodnak. — Álmos' halála. — Utóda a' fővezérségben Árpád. — Za-
lánnal, a' tiszamelléki bolgárság' főnökével követséget vált. — Megveri
Marót, ki a' Tiszának bal partján khazar-bolgár népség felett uralko-
dott. — Erdélyt meghódítja. — Megtöri a' morva hatalmat, 's a' ma-
gyart a' Vágig terjeszti ki. — Az alpári mezőn megküzd Zalánnal, 's
győz. — Vezérei meghódítják Horvátországot 's a' magyar birodalmat
keletdelelről Pancsováig és Orsováig terjesztik ki. — Csabamagyarok. —
Országgyűlés Pusztaszeren. — Árpád Csepel' szigetén. — Arnulf nyú-
goti császár' halála. — A' magyarok elfoglalják Óbudát, Veszprémet,
Vasvárt. — Lemennek Baranyába a' Dráváig. — Árpád elfoglalja a'
Rába 's Rábca' völgyét, és felmegyen Pannonhegyére. — Zoltán fiának
eljegyzí Marót' leányát. — Magyar csapatok a' német birodalom' keleti
határgrofságában 's Bajorországban. — Magyar sereg Olaszországban. —
Megveri Berengárt a' Brentánál. — Egyik része Velence előtt vissza-
szorítatik, a' másik Milanóig 's a' helyét havasokig száguld diadalmasan.
— Visszatérnek Árpádhoz. — Csörsz vezér Bajorországban meggyilkol-
tatik. — Magyar csapatok Szászországot pusztítják, 's a' morva birodal-
mat végkép elenyésztetik. — Árpád' halála. 9—21 ll.

III. Zoltán. — A' magyarok' győzelme Lajos német király felett Pozsonynál. Bejárlák Thüringent, a' frank és alemann földet. — Augsburg előtt másod ízben megverik Lajost. — Folytonos hadjárataik Bajorországban, Alemanniában, Lothringenben, Szász- és Olaszországban, Helvétiaiában és Gothiában. — I. Henrik német király adófizetőjökké válik, 's kilencz évre békét köt velök. — Henrik' hadi készülétei. — Meggyőzi a' magyarokat Merseburgnál. — Magyar csapatok Görögországban, a' Rajnánál 's környékén, Burgundban és déli Franciaországban, Beneventnél, Capuánál. — Éjszaki Németországban megveretnek. — Felső Olaszországból a' spanyol szélekig kalandoznak. — Bejárlák Karántföldet és Görögországot. — Zoltán lemond a' fejdelemségről. 22—32 ll.

IV. Taksony. — Első hadviselése Olaszországban. — Bulcs és Gyula vezér Konstantinápolyban megkeresztelkednek. — Magyar csapatok Bajor-, Olasz- és Franciaországban. — Taksony hadi társaságban Ludolfal Otto ellen. — A' lechparti szerencsétlen ütközet. — Botond Konstantinápoly előtt. — A' magyar hadak változó szerencsével küzdenek. — Taksony' halála. 33—40 ll.

V. Gejza felhagy a' folytonos hadjáratokkal 's a' béke' műveit ápolja. — Pártfogolja a' keresztyéneket. — Pilgrin lorch-i érsek' papjai mint térítők Magyarországon. — Ditmár merseburgi püspök' jegyzete Gejzának hitvallásáról. — Gejza szövetségben Henrik bajor herczeggel II. Otto német császár ellen. — Babenbergi Leopold a' magyarokat a' szárhegyig visszaszorítja. — Adalbert prágai püspök Pilgrin' térítési művét folytatja. — Gejzának fia felveszi a' keresztséget. — Házasságra lép a' bajor herczeg' leányával. — Az ország' gondjaiban osztokozik atyjával. — Gejza' halála. 40—48. ll.

VI. A' magyarok' állodalmi élete fővezérek' idejében. — A' kormányforma nem volt monarchiai. A' hadi fővezér Árpád' véréből választatott. Gylas és Carchan. Öseink' vallásának nyomai. Viszonyuk a' keresztyénséghez. Hadjárataik' jellemzése. Műveltségi állásuk. A' birodalom' határszélei. 48—62 ll.

MÁSODIK KÖNYV.

997 — 1038.

I. István. Kitekintés a' szomszéd országokra. Koppány' lázadása és halála. István mint térítő. Követséget küld II. Sylvester pápához. Királynak koronáztatik. 65—80 ll.

II. Gyula vezért elfogja, 's Erdélyt szorosabb viszonyba hozza Magyarországgal. Győzelme Kean bessenő fejdelem felett. Hadviselése Othum ellen. Morvaország' ideiglenes visszafoglalása. Háború Konrád császárral Bajorország miatt. Imre fiához intézett leczkéi. Imre' halála. Utódról az országlásban gondoskodik. Nejének ármányai velenczei Péter mellett Vazul és kopasz Lászlónak gyermekei ellen. István' betegsége; a' palotások megkísértik gyilkolását; halála. 80—94 ll.

III. A' magyar nép' belső élete István' idejében. Az ország' tökéletes önnállósága és függetlensége. Kormányának természete és korlátai. Az ország' egyházi és közigazgatási osztályozása. Püspökségek és apátságok. Iskolák. A' vármegyei rendszer. A' fekvő birtok' természete 's a' rendek' különfélesége. Urak, vitézek, várkatonák, városiak, várnépek, parasztok, udvarnokok, szolgák. Törvénykezési intézkedések. Igazságszolgáltatás. Királyi és közjövedelmek. Hadi sereg. 94—126 ll.

HARMADIK KÖNYV.

1038—1077.

I. Péter. Árpád' fivére külföldön. Önkény és zsarnokság itthonn. Péter Bretiszláv cseh herczeg mellett fegyvert fog Henrik császár ellen. A' bajor földet pusztítja. Kiszalasztatik az országból. Helyébe királynak választatik Aba Sámuel. Péter' czimborái megöletnek, őt magát Henrik császár pártfogolja. Aba e' miatt bécsap Németországba. Henrik Magyarországra érkezik seregével, 's Abát megveri. Békét kötnek egymással. A' nemzet elfordul Abától, ki kegyetlenséget kegyetlenségre halmoz. Henrik újból Magyarországra jő, 's Ménfőnél összeecsap Abával és meggyözi. Aba' halála. Péter, mint Henrik' hűbérese, a' királyi székhelyre visszahelyeztetik a' császár által. A' nemzet László' fiaiba helyzi reményét. 129—137 ll.

II. Endre és Levente, László' fiai, Pestre érkeznek. A' nép visszatér a' pogány' szertartásokhoz, 's felkél Péter és a' keresztyén papság ellen. Gellért 's több püspöktársai meggyilkoltatnak. Péter elfogatik, szemei kiszúratnak, meghal. Endre királynak koronáztatik, 's törvényt hoz a' pogány hit vallás' felélesztői ellen. Béla testvérét Lengyelországból a' hazába visszahívja, 's Magyarország' egyharmadát hercegségi czimmal reá szállítja. Hadviselésök Henrik császárral. Békekötés. A' császár Magyarország' függetlenségét megismeri. Endre gondoskodása az egyház körül. Béla herczeg és Radó nádor az ország'

déli végeit külebb terjesztik. Endrének fia Salamon királynak koronáztatik. Meghasonlás Endre és Béla között. Béla Lengyelországba menekül. A' testvérek egymás ellen viszik hadaikat. Endre meggyözetik. Halála. 137—150 ll.

III. Béla országgyűlést hirdet Székesfehérvárra. A' pogányság újra zászlót emel, de a' király erőt vesz rajta. Megkoronáztatik. Országulásának jellemzése. Készül az ausztriai határgrófot haddal megtámadni. Meghal. Fiai: Gejza, László és Lambert, Salamont Endre' fiát, ismerik királyuknak. Magyarország egyharmada hercegi joggal és czímmel az övék. Ármányok a' hercegek ellen. Köztök 's a' király között felbomlik az egyesség; helyreáll ismét. Szerencsés hadviselés a' karán-tok és csehek ellen. A' kúnok Magyarországra törnek. A' kúnok 's a' hercegek' fényes diadala. Beveszik Bolgárfehérvárt. Meghasonlás Salamon 's a' hercegek között. Polgárháború. Salamon megveri Gejzát, de Mogyoródnál győznek a' hercegek. A' király Mosonyba vonul. 150—163 ll.

IV. Gejza eljár a' királyságban, de czimével nem él. Viszonya VII. Gergely pápával. IV. Henrik császár, Salamon' kérelmére, ki hűbéresévé ajánlkozik, Gejza ellen indul. Seregét éhség és betegségek megtizedelik. Kivonul az országból. Gejza királynak koronáztatik. Testvére László, Salamont Pozsonyba szorítja. Gejza készül Salamonnal kien-gesztelődni. Meghal. 164—172 ll.

NEGYEDIK KÖNYV.

1077 — 1144.

I. László királylyá koronáztatik. Miczisláv lengyel fejdelem Magyarországbán keres menedéket. Salamon színre lemond követelései-ről. László' életére tör 's elzáratik. Szabadon bocsátatik, 's a' kúnok-kal és bessenyőkkel szövetkezik Magyarország ellen. Halála. László az ország' függetlenségét minden irányban megóvja. Horvátországot Magyarországhoz kapcsolja. A' kúnokat és bessenyőket a' Temes vízénél meggyőzi. A' szent sír' megszabadítására induló sereg' fővezérének választatik. Haddal megyen Bretisláv cseh herceg ellen. Meghal. 175—186 ll.

II. László törvényeinek vázlata. 186—197 ll.

III. Kálmán visszajő Lengyelországból és királylyá leszen. A' ke-resztes seregek' fogadtatása magyar földön. Kálmán diadalmas fegyve-

reit a' pártütő horvátok ellen viszi, 's néhány dalmát várost is elfoglal. Házasságra lép Roger normann-sicilliai fejdelem' leányával. Szerencsétlen háborúja az oroszokkal. Szövetségre lép Bretiszláv cseh herczeggel. A' Horvátországban kitört lázadást elfojtja. A' dalmát városok hódolnak neki. Horvát- és Dalmátországok' királyának koronáztatik. Első hitvesének halála után az orosz Predzlavával lép házasságra. Visszaküldi Kievbe. Harmadizben indul Dalmátiába, 's hatalmát a' szigetekre is kiterjeszti. Testvére Álmos, és ármányai. Kálmán a' dalmát városoknak szabadítékokat osztogat. Hadviselése Henrik császárral és Szvatopluk cseh herczeggel. Kiengesztelődik Álmossal. Végizben meglátogatja Dalmátországot. Álmos otthonn ármánykodik ellene. Kálmán' betegsége; parancsot ad, hogy Álmos és ennek fia, Béla, megvakításának. Halála. 197—215 ll.

IV. Kálmán törvényeinek elemzése. 215—224 ll.

ÖTÖDIK KÖNYV.

1114—1196.

I. Második István. Háború a' velenceiekkel Dalmátország miatt. Békekötés. Vladiszláv cseh herczeggel találkozik az ország' szélein. A' barátságos találkozás' gyászos fejleménye. A' magyarok az ausztriai széleket pusztítják. Leopold herczeg szövetkezik a' csehekkel és bosszút veszen. István kibékül vele, és rokonát Adelhaidot nőül veszi. A' kúnok telephelyeket kérnek és nyernek az országban. István a' dalmát városok' szabadítékait megerősíti. Háborút visel az oroszok ellen. A' sereg Kiev elől a' király' akaratának ellenére visszafordul. István' kegyetlen bosszúállása. Haddal megyen a' görögök ellen, kik a' hozzájuk menekült Álmost pártfogolják. Beveszi Nándorfehérvárt, 's Thracziát és Maczedoniát Philippopolig pusztítja. A' görögök a' Krassó vizénél megverik István' seregét. Álmos meghal. Békekötés a' magyar király 's a' görög császár között. Bors és Iván grófok pártot ütnék István ellen. Büntetésöket veszik. István Bélát udvarába hozatja, 's Ilonát, Uros szerb fejdelem' leányát nőül adja neki. Gyengélkedik; meghal. 227—236 ll.

II. Második Béla. Boris és felekezete. Országgyűlés Aradon. Béla' ellenei közül hatvannyolcz megöletik, mások fogságra vettetnek. Boris lengyel segéddel a' Szepességben. Visszavonul. Boleszláv lengyel fejdelem' serege másod ízben magyar földön. Visegrádnál meg-

veretük 's kiset az országból. A' magyar sereg Sziléziában. Lothár német király mint békeltető. Béla családi ügyekkel foglalkodik. Meghal. 237—242 ll.

III. A' kiskoru második Gejza' nevében nagybátyja Belus kormányozza az országot. Német telepek Erdélyben. Gejza Izaszláv orosz nagyfejedelem' nővérével lép házasságra. Boris' ármányai 's trónkövetelése, melyet Henrik ausztriai herczeg támogat. Háború Magyarország és Ausztria között. Gejza győz. III. Konrád német, és VII. Lajos francia király keresztes seregeket vezetnek át az országon. Békeévek. Orosz háború változó szerencsével. Blachin szerb fejedelem a' magyar koronának hűbéresévé válik, 's e' miatt háború Mánuel keleti császárral. Békekötés. Fridrik nyugoti császár a' német birodalomhoz, Mánuel a' kelethez törekeshet Magyarországot kapcsolni. Gejza' testvérei, István és László, Mánuelhez szöknek. Új háború 's új békekötés Mánuellel. Boris' halála. István és László keleten 's nyugoton segédet keresnek Gejza ellen. A' magyar egyház 's a' pápa. Gejza meghal. 242—252 ll.

IV. Harmadik István királynak koronáztatik. Nagybátyjai, István és László, Mánuel' segédével megszállják az országot. Második Lászlónak rövid királysága. Negyedik István. A' nemzet felkel ellene, 's harmadik Istvánt a' királyi székbe visszahelyezi. Béke Mánuellel, ki a' király' testvéröcsését, Bélát, mint leendő vejét Konstantinápolyban neveltetí. Háború Mánuellel Dalmátország miatt. A' magyar király szövetségre lép a' csehhez 's Mánuel békekötésre kényszeríti. A' béke felbomlik. Negyedik István, Mánuel' pártoltja meghal Zimonyban. Halála után az örségbeliek harmadik Istvánnak átadják az erősséget. Mánuel visszaveszi, 's a' dalmát tengerpartot és Horvátországnak egy részét elfoglalja. Dienes nádor' győzelme a' Szávánál, Görög sereg Erdélyben. Harmadik István Henrik ausztriai herczeg' Ágnes nevű leányával lép házasságra. A' dalmát városokat visszafoglalja. A' magyarok Dienes nádor' vezérlete alatt ismét megütköznek a' Száva' partjain a' görögökkel. A' győzelem már a' mieink' kezében volt, midőn a' főbbek' engedetlensége miatt, a' görögök nyernek diadalt. Velenceze elfoglalja Zárát, Mánuel a' többi dalmát városokat. Harmadik István meghal. 252—260 ll.

V. Harmadik Béla Konstantinápolyból visszaérkezik, 's az ország' kormányát általveszi. Testvéröcsese Gejza 's az özvegy királyné ármánykodnak ellene. Tulajdon anyja 's az ország' több nagyai is ellene fordulnak. Béla a' lázadást elfojtja, Gejzát elzárja, anyját száműzi, máso-

kat más módon büntet. A' közbékével a' műveltség is terjedez az országban. Mánuel' halála után Dalmátia önként aláveti magát a' magyar koronának. Béla a' tengermelléket sükerrel oltalmazza Velence ellen. A' bolgár földön több erősséget elfoglal. Első nejének halála után házasságra lép Margittal Fülep francia király' leányával. Imre fiát Dalmát- és Horvátországok' igazgatásával megbízza. Galiczia Béla' oltalma alá veszi magát, 's Endre fiát fejedelmül nyeri. Háború és békekötés Velenczével. Fridrik császár és keresztesei Magyarországon. Fogadtatásuk. Gejza szabadon bocsáttatik 's a' kereszties sereghez csatlakozik. A' magyarok tengeri csatában győzelmet vesznek a' velenceieknek. Béla meghal. 261—270 ll.

HATODIK KÖNYV.

1196 — 1222.

I. Imre király Dalmát- és Horvátországok' kormányát hercegi czímmel a' lázadó Endrére szállítja. Endre a' khulmi tartományt a' magyar tengerparthoz kapcsolja. Imre Konstancziával, az arragoniai király' leányával lép házasságra. Új háborgás Imre és Endre között. Kibékülnek. Imre elfoglalja Szerbiát 's Bolgárországnak egy részét. A' velenceiek beveszik Zárát, melly röviddel utóbb ismét magyar felsőbb-ség alá jut. Imre a' kereszties táborozáshoz készül. Otokár cseh királyt hohentausfeni Fülep ellen segíti. A' bolgár fejedelem bosszút veszen minapi megveretéseért. Új meghasonlás Imre és Endre között. Endre a' kheenei erősségbe záratik. Zára aláveti magát a' velenceieknek. Imre' fia, László, királynak koronáztatik. Leo, szentszéki követ, mert a' pápa' nevében királyi czímet viszen a' bolgár fejedelemnek, letartóztatik. Szabadon bocsátatik. Imre Endrét fogságából kibocsátja 's fiának gyámjává nevezi; meghal. IV. László' életének rövid napjai. 273—280 ll.

II. Második Endre királynak koronáztatik. Nejének, Gertrudnak, jellemzése. A' királyné' fivérei az udvarnál. Endre sereggel indul Galicziába. Visszatér, miután a' magyar felsőbbiséget színre helyreállította. Sógora Berthold kalocsai érsek, 's Dalmát- és Horvátországok' bánja. Az ország' nagyai Endrétől elidegenednek. Tervök Gejzának (III. Béla' testvérének) valamelyik fiára szállítani a' koronát, meghíúsítatik. Endre' leánya Erzsébet a' thüringeni tartománygróf' fiának eljegyeztetik. Endre Galicziába indul a' zavarok' kiegyenlítésére, az ország'

közigazgatása Bank nádorra bízatik. Ennek hitvese Berthold' buja kéjének áldozata. A' királyné, kinek teremében a' tett elkövetett, a' nádor' hívei által megöletik. Endre visszatér Galicziából, mellynek királyává fiát Kálmánt koronáztatja. Második házasságra lép Jolantával, Péter auxerreai gróf' leányával. Fiát, Bélát, magyar királynak koronáztatja. Palaestinába indul tízezer lovassal a' szent sír' megszabadítására. Leopold ausztriai herczeg fegyvereseivel utközben hozzá csatlakozik. A' hadviselésnek nincsen eredménye. Visszatér szárazon. Családi ügyei. Az országot borzasztó zavarban találja. E' zavar' orvoslására kiadatik az arany bulla. 280—294 ll.

III. Az arany bullának szövege. 294—300 ll.

Toldalék. 301—310.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK' JAVÍTÁSA.

5.	lapon	14	sorban:	meg'	hibásan	áll	meg	helyett.
9.	—	17	—	(s másutt is)	Almos	hibásan	áll	Álmos helyett.
13.	—	14	—	(s másutt is)	Árpád	—	Árpád	—
15.	—	27	—	partiam	hibásan	áll	patriam	helyett.
26.	—	14	—	magyarok'	—	magyarok	—	—
28.	—	16	—	fogadva	—	fogadván	—	—
36.	—	32	—	évkönyvek',	—	évkönyvek'	—	—
37.	—	6	—	még	—	még	—	—
—	—	13	—	Macedoniát	—	Macedoniát	—	—
40.	—	6	—	Taksony	—	Taksony'	—	—
—	—	12	—	még	—	még	—	—
43.	—	33	—	magde-	—	merse-	—	—
44.	—	17	—	kisiettek	—	kisiettek.	—	—
—	—	—	—	977. ben.	—	977. ben	—	—
59.	—	6	—	értsd	—	értsd:	—	—
66.	—	3	—	Zirind	—	Zirind'	—	—
81.	—	10	—	Rean	—	Kean	—	—
82.	—	18	—	Dokokának	—	Dobokának	—	—
85.	—	2	—	Gellert	—	Gellért	—	—
117.	—	18	—	Kizai	—	Kézai	—	—
121.	—	34	—	birtán	—	birván	—	—
129.	—	20	—	præviae	—	praeliminares	helyett.	—
137.	—	3	—	Vázul'	—	László'	—	—
140.	—	32	—	Dn	—	De	—	—
141.	—	32	—	præliminariae	—	praeliminares	—	—
151.	—	25	—	feléledtek	—	feléledt	—	—
161.	—	20	—	akalmunk	—	alkalmunk	—	—
210.	—	12	—	peloponesus	—	peloponnesus	—	—
227.	—	17	—	előtt	—	elől	—	—
238.	—	12	—	karakat,	—	karakat	—	—
242.	—	16	—	kiváltságainak	—	kiváltságaiknak	—	—
256.	—	1	—	Pétervár	—	Pétervárad	—	—
270.	—	4	—	Isaacius	—	Isaacus	—	—
287.	—	23	—	Támás	—	Tamáš'	—	—

ELSŐ KÖNYV.

884 — 997.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Álmos.

Árpád. 894—907.

Zoltán. 907—947.

Taksony. 947—972.

Gejza. 972—997.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Midőn a' magyar nép a' kilenczedik század' végtizedében a' négy folyam' partjain új hazát szerzett magának, több faj lakta e' földet, mellyek közül egy sem birt képességgel állodalmat alkotni. Éjszokról a' nyugoti karpatok' alján a' Dunának bal partjáig szlávok laktak; alantabb, túl a' Dunán, németiség szögeltt be; a' Duna 's Tisza között, fel a' lengyel határokig, bolgárok parancsoltak; kelet felé oláh népségek voltak elszórva; délről szerbek és horvátok tanyáztak; 's délnyugotról németek és szlávok vegyültek olasz gyarmatok közé. Századok óta hijába fáradozott egy sereg nép, hijába a' keleti és nyugoti birodalom ezen, a' természettől kijelett földegészen, a' Karpatoktól Adriáig, Szárhegytől a' székely havasokig egy politícai egészet alkotni.

A' feladás nagy volt, 's megfejtésével a' magyar fajt bírta meg a' gondviselés. Első fellépésünk Europa' színe előtt hatalmas szolgálat vala, mellyet állodalunk' alkotása által a' polgárisodásnak tevének; 's nagyobb hasznát senki sem vette e' szolgálatnak mint a' németiség, melly az általunk meghódított földön soha sem birt alkotó erővel, 's melly a' magyar-nak köszönheti, hogy az itt egymás mellett élösködött tehetetlen népségek' romjain elvégre egy őrppant szláv birodalom

nem emelkedett, délről és éjszokról szövődven Pannonia 's Dácia fölébe, még mielőtt a' frank és hohenstaufl császárok szerezplésökhöz foghattak volna.

Palacky mondja, nem mi: hogy a' magyarok' letelepedése a' legnagyobb szerencsétlenség volt, melly a' szláv világot évezredek' folyamatában éré vala; hogy a' magyarok az épen alakulóban levő óriás szláv birodalom' szívébe czövekelvén be magokat, a' szlávok' reményeit elenyésztették örökre. —

* * *

A' magyar — turk nemzet — társa és rokona volt, úgy látszik, a' khazar népcsaládnak, melly a' keresztyén időszám-lálás' első századaiban ősi lakhelyeit Középásia' magas' rónáin, az altai-hegyek 's a' caspiumi tenger között odahagyván, a' pontus' ásiái partjain letelepedett, 's innen idő' multával Euro-pába is nyulván át, a' taurusi félszigeten nagyszerű birodalmat alakított. A' kilenczedik század' második felében e' birodalom' keletéjszakra eső szélein, mellyeket hatalmas szomszédok — az úzok, a' bessenyők, a' normann főnökeik alatt csak imént nem-zetté szilárdult oroszok ellen kell vala megvédni, a' néptő' azon ága tanyázott, melly magát magyarnak nevezé, 's mellyről nagyobb szabatossággal ekkor emlékeznek első izben a' történetírók. Ezek szerint, bomlásnak indulván a' nagy turk birodalom' bukásának következésében a' khazar birodalom, — a' magyar faj, melly egymaga nem volt képes a' Volga' part-jain előnyomuló népségeknek ellenállani, átkelt a' Dneperen, és közel a' Duna' torkolatához, a' Bugh és Szered folyamok 884.] között megállapodott 884. ben. A' föld Etelköznek híva-tott, 's a' nép érezvén rövid idő mulva, hogy történeteinek egy új szakához ért, mellynek küszöbén csak bátor elszánás 's a'

höstettek' szakadatlan sora vezethetik át, az agg Álmos mellé ennek fiát Árpádot választá fővezérül magának. ¹⁾

A' keleti birodalom' császári székén ekkor bölcs Leo ül vala, ki a' vitéznek tudott szomszéd népet segédül hívá a' Macedoniát pusztító bolgárok ellen. Nicetas Sclerus, a' császár' követe, dús ajándékokat vivén magával, Etelközben szövetséget kötött Árpáddal, mellynek erejénél fogva Nicephorus Phocas görög hadvezér Symeont Macedoniában foglalkodtassa, a' magyar sereg pedig a' Duna' partjain elnyuló bolgár földre törjön. Árpád annyival is inkább hajlandó volt a' hadviselésre, mivel a' diadalmas bolgárok a' Leo' seregében harczolt khazarokon rút kegyetlenségeket vittek véghez; miért is maga mellé vevén Csörsz vezért, 889. ben görög hajókon a' Dunán átkelt, 1889. és három ízben támadá 's győzé meg' a' bolgárságot, mellynek fejedelme Symeon, visszasietvén ellene Macedoniából, azonfelül hogy itt gyűjtött zsákmánya magyar kézbe került, kénytelen volt Disztra várának falai között menedéket keresni. ²⁾

Leonak ekkor bő alkalma volt a' magyar népet közelebb-ről kiismerni; 's helyén látjuk, itt rövideden felemlíteni, mit eleink' hadviselési és harczolási módjáról irva hagyott.

„A' magyar nép férfiakban gazdag, és szabad. Fényüléshez 's kincsgyűjtéshez semmi hajlama; csak arra törekszik, hogy a' lélek' ereje által elleneit felülhaladja.

Egynek fővezérlete alatt áll, 's előljárói keservesen lakoltatják a' vétkesekét.

1) Constantinus Porphyrogennetus: de administrando imperio, c. 38. „Anselmi Banduri Imperium Orientale, Parisiis 1711“ czimű munkájának első kötetében, — összevetve a' hazai hagyományyal.

2) Leo Grammaticus Stritter' „Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad septemtriones incolentium e scriptoribus historiae byzantinae erutae et digestae. Petropoli 1771 — 1779“ czimű gyűjteményében.

Éber figyelemmel kísérnek mindent, és célzataikat gondosan titkolják el.

Jól megválogatják, mit mikor kell cselekedni, 's azon vannak, hogy nem annyira rendszeres ütközetek, mint véletlen megtámadások, az eleség' elkobzása 's többféle hadi cselek által erőt vehessenek az ellenségen.

Fegyverzetök kard, mellvas, ív és gerely; a' szükséghez képest hol az egyik hol a' másik fegyverfajjal élnek, de midőn üzőbe vétetnek az ellenség által, kivált az ívet kezelik nagy ügyességgel. 'S nemcsak ők magok öltenek mellvasat, hanem a' főbbek' paripáinak előrészt is vas, vagy erős bőr fedi.

Első ifjúságuktól fogva lovagláshoz szokván, seregök csak lovasságból áll, 's hadi gyakorlataik kivált arra irányozvák, hogy sebesvágatva is bizton vehessék hasznát az ívnek.

A' csatára éjnek idején szoktak készülni, 's csatarendjük különbözik a' görögtől, mert a' sereget nem osztják háromfelé, hanem kisebb, egymást csekély távolságra követő, különkülön mintegy ezer lovasból álló dandárokra, miáltal a' szerfelett széles homlokzat' veszélyeinek kikerülésével, tömött és szilárd, 's a' szükséghez képest mély csatarendet eszközölnék.

A' csatarendbe állított seregen kívül van még külön tartalékseregök, melylyel, szintén a' szükséghez képest, ingerlik az ellenséget, lest hányak neki, vagy saját soraikat támogatják. A' tábori felszereléshez tartozó tárgyakat jobb vagy bal szárnyuk megett némi távolságban csekély őrizetre bizzák.

Lesbenállás vagy túlszárnyallás által körülkeríteni az ellenséget, futamodást színelve magok után iramtatni, 's megfordulván rögtön, annak sorait felbontani, kedvencz viadalmodoruk.

'S midőn az ellenséget megszalasztották, lankadás nélkül veszik üzőbe, nem hanyagul mint a' görögök 's más

nemzetbeliek, kik eléglik a' zsákmányt, mellyre szert tehettek, hanem üzik addig, míglen végkép megsemmisítették.“ — 3)

A' magyarok' hármas győzelmének híre elhatott nyugotra is. Symeon milly hatalmas olly művelt fejdelem vala, nevelését Konstantinápolyban nyeré, 's kereskedelmi és political viszonyokban állván mind kelettel mind nyugottal, ennek fejdelmei kettős rémuléssel és bámulással értették meg az ifju nép' diadalmas feltünését. 'S csakhamar közülök a' leghatalmasbik, követvén császártársának példáját, szintén kért és nyert segédet tőle.

Az avarok' hatalmának tönkrejutásával páratlan gyász terült el Pannonia felett. „Mennyi vér folyt az avar hadviselésben, — kiált fel az egykoru Eginhard, — tanúsítja a' lakosok nélküli Pannonia, 's az avar fejdelemnek olly pusztaságra jutott székhelye, hogy emberi laknak még nyoma sem mutatkozik rajta!“ — Eltűnt, semmivé lett, mint az avarok, — példázgat még ma is egy orosz közmondás. — A' morva fejdelmek felhasználták az alkalmat, 's birodalmukat a' Dunának bal partjáig terjesztették ki. Nagy Károly nem ellenzé a' sivatag' ezen megszállását, mert a' morvák siettek hűbéreseivé szegődni. De a' kilenczedik század' közepe táján Rasztyiszlav függetlenség után törekedett, 's rendkívüli szerencsével; míglen öcscse Szvatopluk által, ki Nyitrán az ország' déli részét kormányzá, a' német császár' kezébe játszattott. Az áruló, úgy látszik, nem eléglé a' vett jutalmat, 's midőn a' császár' megbízásából Vilmos és Engelschalk pannoniai hátrágrófokkal német csapat' élén az egyre lázadó morvák ellen küldetnék, titkon földieivel szövetkezett, kik a' német tábor

3) Leonis imperatoris Tacticorum c. 18. Meursius' munkáinak Lami által kezelt kiadásában, Flórencz, 1741 — 63. 40—79 számok alatt; 's kéziratok' nyomán javítva Kollár A. F. Historiae jurisque publici regni Ungariae amoenitates. Vindobonae, 1783. első füzetében.

feldulván, a' törbe ejtett csapatnak nagyobb részét, közte ama' határgrofokat is felkonczolták (871. b.). Nehány évvel utóbb Szvatopluk a' csehekkal is szorosabb frígyre lépvn, kivált Arnulffal, a' karánt herczeggel érezteté hatalmát, 's a' Rábczánál fényes győzelmet vön felette. Az egykorúi által ,vastag'nak keresztelt Károly császár épen ekkor jött vissza az olasz földről; Szvatopluk sietett őt megkérlelni, 's czélt ért. Károly, miután a' morva fejdelem a' hűségi esküt letette, Pannoniának éjszaknyugoti részét hűbérül adta neki, miáltal Szvatopluk' birodalma méltán érdemlé a' ,nagy Morvaország' nevét (884). Négy évvel később azonban — Károly' halálakor — Arnulf magához rántotta a' főhatalmat Németországban, 's mihelyest a' birodalom' ügyeit a' nyugoti széleken elintézte, nem késett boszút venni a' morván, 's e'
 892.] végre 892. ben szövetségesekül hívá a' magyarokat. 4) Még mielőtt Arnulf, júliusban, bajorokból, frankokból és alemannokból álló seregével, mellyhez Braszlav, alsópannoniai szláv herczeg is csatlakozott, morva földre érkeznek, a' magyar lovasság felső Pannoniában termett, és Szvatopluk' seregét, hazai hagyományaink szerint, ,Bánhidán a' Rákos vizénél' 5) olly mértékben verte meg, hogy a' morvák erősségeikbe vonulván vissza, Arnulf és Braszlav négy hétig minden ellenállás nélkül dulhatták fel Szvatopluk' birodalmát.

4) Liutprandii Antapodosis I. 13. Arnulfus... hungariorum gentem... in auxilium convocat, si tamen auxilium dici potest, quod paulo post... genti suae... exitium. Pertz G. H. Monumenta Germaniae historica. Hannoverae, 1826 — 1844. Scriptores III.

5) Simonis de Keza Gesta Hunnorum et Hungarorum, I. 4: Hungari... ipsum] Szvatoplug irruptione subita prope fluvium Racus juxta Banhida, in quodam oppido, cujus interrupta adhuc eminent, cum tota milicia peremerunt. Endlicher St. L. Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1848.

II.

Azalatt míg a' magyar sereg nyugotra vitte fegy- [892.
vereit, a' bolgárság, minapi megveretéseért boszút veendő, a'
bessenyökkal szövetezett, 's Etelközre törvén, nagy pusztítá-
sokat vitt véghez. ⁶⁾ A' havasok közt magokat megvédő szé-
kelyek' kivételével a' honmaradottak részben levágattak, rész-
ben a' Pruth megé vonultak, hol a' Pannoniából visszatérő
sereggel találkoztak. Árpád annál készebb volt a' nép' ki-
váságának engedve új lakföldet keresni, mivel a' dicső föld,
mellyen imént a' morvákkal diadalmasan megvívott, az vala,
honnan a' firól fira szállott monda szerint századokkal azelőtt
őse, Etele parancsolt a' világnak. De a' vállalat olly roppant
volt, annyira a' nemzet' osztatlan megegyezését igénylő, hogy
új és szorosabb szövetség' kötésére hívá fel. 'S ekkor tör-
tént, hogy atyja Álmos, 's Előd, Kund, Und, Tas, Huba és
Tuhutum, a' nép' hét ágának főnökei, következő pontokban
vetették alapját a' nemzet' alkotmányának:

I. Mind nekik mind maradékaiknak mindenkor Almos'
nemzetségéből legyen fejedelmök.

II. Mit közfáradalmaik által szerezhetnek, abban min-
denkinek része legyen.

III. Miután szabad akaratukból választották Almost fej-
delmőknek, sem ők sem fiaik soha a' fejdelem' tanácsából ki
ne rekesztessenek, 's az ország' közigazgatásától meg ne
fosztassanak.

IV. Ha utódaik közül valaki hitlenné válnék a' fejdelemi

6) Constantinus Porph. de adm. imp. c. 40. Symeon .. foedere
cum Patzinacitis inito, terram Turcorum, qui tunc extra regni sui fines
bellum gerebant, invadens, familiis eorum deletis, et qui ad custodiam
relicti erant pulsus, late vastavit.

személyéhez, és visszavonást okozna a' fejdelem 's a' több' ágak között, annak mint bűnösnek vére ontassék ki, valamint az ő vérok kiontatik az eskü' alkalmával, mellyet Álmosnak tesznek.

V. Ha valaki Álmos fejdelem' és a' többi főnökök' utódai közül ezen esküvel erősített pontokat felbontani akarná, társadalmukból száműzetessék örökre. —

'S most az ősök felhasítván ereiket, egy edénybe önték véroket, jeléül, hogy a' mit végeztek, azt életök' feláldozásával is készek megvédni; és Almost pajzsaira emelvén felkiáltának: hová téged szerencséd vezetend, elmegyünk veled! 7)

7) Anonymi Belae regis notarii de gestis hungarorum liber. c. 6. Endlichernél. — Schlötzer és a' hasonlók, kik Bela király' névtelen jegyzőjét, mint valamely fenevadat szeretnék a' német tudományosság' kissé bozotos, critikai erdőségeiben' üldöztetni, ellenlábolókkal is bírnak, kik a' névtelennek minden szavát, még boldogtalan névszármaztatásait sem véve ki, autos ephai hódolattal veszik, 's egész rendszereket építgetnek reájok. Eljárásuk mentséget érdemel, mert természet' törvénye levén, hogy hatás mindig ellenhatást idézzen elő, természetes az is, hogy egy pár szemtelen külföldi író' 's egy pár gyáva honi szajkónak a' névtelen jegyző ellen szórt szátyárságait panegyrisek és égbememelések váltsák fel. De már megérkezettnek vélem az időt, melly elvégre a' mi névtelenünknek is kimutassa a' történeti irodalom' mezején, hallucinatiók és epéskedések nélkül, illető helyét. 'S e' hely minden esetre tisztességes hely leszen, a' nélkül hogy A. val a' magyar nép' mindent kimerítő genesisét, B. vel egy magyar Nibelungennek óriási izmait kellene látnunk munkájában. Én itt az ország' elfoglalását, a' magyar nemzet letelepedését az ő elbeszélése szerint adom elő, mert a' fővonások a' keleti és nyugoti történetírók' tanúsága által is igazolhatnak; de nem vonakodom vallást tenni, hogy az Arnulf császárnak adott segéd 's a' galicziai havasokról leereszkedő sereg' működése között tetemes hézagot látok, mellyet talán azáltal fogtam volna betölteni, hogy az Olt' és Temes', a' Körös' és Tisza' vidékén keresem a' letelepedés' első zsongéit 's innen megyek fel a' Kárpatokhoz, ha a' névtelen jegyző' számos lapjairól a' magyar nemzet' szájról szájra adott ősi hagyományait nem olvasom le.

'S útnak indultak. A' hét ágra és száz nyolcz nem- [893. zetségre osztott, egy milliónyi sereg, kétszáztizenhat ezer fegyveres' oltalma alatt állott, a' szövetségeseket ide nem tudva, 8) — számra csekély, de győzni vagy veszni eltökélett nép. Általolvén a' Dneszteren, hogy az orosz földön letelepedett kúnok velök egyesülhessenek, egy napi távolságra voltak Kievről. A' kievi oroszok' fejedelme Oleg, nem igen támogattatva a' magyarokhoz szító kúnok által, véres ütközet után viisszaszorítatott, 's őseink most Kiev' ostromához fogtak, hová a' megfutamodott ellen magát megvonta. Ekkép szorongattatva békét kért az orosz fejdelem és békét nyert, olly feltétel alatt azonban, hogy a' kúnokat ne akadályozza, ha a' magyarokkal tovább költözködni kívánnának, 's hogy kezeseket állítson és megváltási adót fizessen. Ekkor a' kúnok közül hét főnök: Ed, Edömér, Ete, Böngér, Ósad, Bojta és Retel, öszves nemzetségeikkel a' magyarokhoz csatlakoztak, 's csatlakozott azonfelül, társul a' nagy vállalat' foganatosításához, több orosz is. 9)

Az ekkép megnövekedett sereg Lodomérián és Galiczián

8) Kézai I. 1. Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. — M. Johannis de Thurocz Chronica Hungarorum, Schwandtner' kiadásában: Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini. 's a' t. Bécs (Lipce) 1746 sequ. T. I. Universum coetum armorum, quem ducebant, in septem exercitus diviserunt . . . de centum et octo tribubus ducenta et sedecim millia, de unaquaque scilicet tribu duo millia armatorum, excepto familiae numero, eduxisse perhibentur.

9) Anonymus Belae r. not. 7—10. — Nestor' orosz évkönyveiben (La chronique de Nestor traduite en français d'après l'édition impériale de Pétersbourg etc. par Louis Paris. Paris, 1834—35). Durant les années 6396 à 6406 (de 886 à 896) les Ougres traversèrent la chaîne des montagnes encore appelées de nos jours les montagnes des Ougres; ils s'approchèrent des rives du Dniéper, et campèrent avec leurs kits non loin de Kiev.

keresztül, mellyeknek fejedelmei gazdag ajándékokkal 's kezesek' és kalauzok' állításával siettek magokat olly csapástól megóvni, minő a' kieveiket éré vala, — Pannónia' határszéleinél termett. Álmos felvitte népét a' Karpatokra, 's innen a' mai Ungnak keletdélzaki részére leszállván, a' Latorcza és a' szörnyei láp között, ott hol most Munkács' vára ma-^{894.]} gaslik, megállapodott 894. ben. A' hír, melly őt és népét megelőzé, elégséges vala, hogy a' bolgár felsőbbség alatt tespedő tót lakosság önmagától hódoljon meg; csak az ungi várnak hadnagya Laborcz fitymállotta a' jövevényeket, miért is egy csapat a' Latorcza és Sztára vizeken általkelve, megrohanta az erősséget, 's a' megfutamodott hadnagy, midőn magát Zemplén várába veendő, valamelly folyón átmenni készül, utóléretett és nyomban felkötöttetett. A' folyó Laborcznak neveztetik e' napig.

Álmos, a' puszták' népének Mózesé, miután egy pillanatot vethetett Etele' földére, pályáját bevégezé, még életében szállván Árpád fiára a' főhatalom, mint ki Pannoniát már minapi diadalmas hadjáratából ismeré vala.

Az új fejdelem a' Kievből jött oroszokat a' Karpatok' alján letelepítvén, 's a' tótságot alájok adván, majdnem ellenállás nélkül haladott elő a' Bodrog' vizéig; 's hol a' Tisza és Bodrog között elnyuló síkon, melly vadászatnak 's hadi játékoknak mintegy kínálkozni látszott, hol a' Hegyalján, mellynek tetői éjszokról 's keletről a' Karpatok' fehérülő bérceit, nyugotról az egymást felváltó hegyeket és völgyeket, 's a' köztök fel-felcsillámló Hernádot és Sajót, Ipolyt és Garant, délről az Isten' áldásakint fényben hullámozó végetlen rónaságot láttatják, csodáltatják a' szemlélővel, — huzamosabban mulatozott.

Zalán, főnöke a' Tisza melléki bolgárságnak 's ivadéka Kremnek, ki a' nyolczadik század' vége felé népét az avar felsőbbség alól felmentvén, azt viszonyba hozta a' moesiai

bolgár birodalommal, — Alpárról, mint egyik székhelyéről, követeket küldött Árpádhoz, kik őt útjának folytatásától eltílták. A' magyar fővezér nyájasan fogadá őket, az ildomosság parancsolá neki, hogy Zalánt, kinek népe a' legharcziasabb volt mindazok között, melyek Pannoniában 's Daciában osztozkodtak, 's kiről tudta, hogy Symeonban hatalmas védőt fog találni, — ideig óráig kimélje. A' követek ajándékokkal tértek vissza, üzenetet hozva Zalánnak, hogy a' magyar fővezér, ha bár tudnivalóképen reá, mint Etele' utódára néz a' Duna és Tisza között terjedező föld, annak elfoglalását jelenleg nem szándékolja; jó szomszédsági viszonyt óhajt, semmit egyebet. Zalán csak későbbre tarthatván számot az ekkoron másutt elfoglalt moesiai bolgárok' segédére, kénytelen volt megnyugodni ez' üzenetben; Árpád pedig Tas, Szabolcs és Tuhutum vezéreket Ménmarót ellen küldé, ki a' Tiszának bal partján, a' mai Biharban, Szabolcsban és Szatmárban khazar-bolgár népség felett uralkodott.

Ménmarót, látván hogy népe nem merészel szembeszállani a' magyarokkal, a' Körös vize megé vonult; Szabolcs és Tas bevén Szatmárt, a' Szamos' környékét foglalták el, Tuhutum pedig a' Nyírt hódítván meg, Zilahig 's innen a' Mensesig nyomult elő, hol társaival találkozott. Ezek most a' Szabolcs' neve után hívott várat építették a' környék' oltalmazására, Tuhutum pedig Erdélybe csapván be, Almás vizénél az oláhságot megverte, mellynek fejedelme Geló, midőn a' gyalui vár felé sietne, a' magyarok által üzőbe vetetvén, Kapos vize mellett levágatott. Tas és Szabolcs visszatértek a' fővezérhez; Tuhutum Erdélyben maradott, 's hatalmát rövid idő mulva az Oltig terjesztette ki.

Midőn ezek a' Tiszán túl történnek, Szvatopluk, a' morvaországi fejdelem, már megszűnt uralkodni. Fiai: Mojmir, Szvatopluk és Zobor meghasonlásban éltek egymással, 's Arnulf császár titokban szítá az ellenségeskedés' tüzeit a' test-

895.] vérek között. Árpád nyiltan lépett fel ellenök, 's a' sereget, melytől a' morvák' hódítását várá, Zuárd, Kadosa és Huba vezérekre bizá; ő maga a' Tisza 's a' mátrai hegyek közt fekvő földet foglalván el, innen ügyelt fel az egészre, irányt innen adott mindenkinek.

A' morvák ellen indult sereg, a' mai Gömörön, Nógrádon, Barson és Zólyomon át, majdnem akadály nélkül jutott Nyitraig, a' Zalánt uraló, közbenfekvő várak komoly ellenállás' kísérlete nélkül megadván magokat. Nyitránál Zobor, Szvatopluk' gyermekeinek legifjabbika, a' kétségbesés' elszánásával szállott szembe őseinkkel. A' hadratermett férfiú 's a' hegyekről lerohanó árvizek több napokig vívtak meg a' magyarokkal. De végre ezek, a' Nyitra vizén általkelve, megtörték a' morvák' erejét, a' Kadosának gerelye által megsebesített Zobor elfogatott, 's mit vitézsége nem érdemelt, — a' nyitrai erősséggel szemközt felakasztatott. Galgócz, Beczkó, Trencsén, — a' Vág' vizéig minden hódolt a' magyaroknak, kik, miután az erősségekbe válogatott népet vetettek volna, a' Morva folyóig száguldoztak diadalmasan.¹⁰⁾

896.] Zalán e' közben, használni kívánván az alkalmat, készült mielőtt a' nyúgoton működő sereg' nagyobb része Árpád' rendelkezésére állana, őt a' Karpatokig visszaszorítani. Serege Tételnél Symeon' segédhadával egyesült. E' hírre Árpád, nem várván be, hogy megtámadtassék, fegyvereseit a' Zagyvától a' Tiszához vivé, 's az alpári mezőn találkozott Zalánnal, midőn a' nap léaldozott. Mindkét táborban, innen és túl, érzé mindenki, hogy a' virradó nap határozni fog két nemzet' sorsa felett. Árpád' személyes jelenléte megedzett,

10) Anonym. Belae r. not. 11 — 37. — Constant. porphyr. de adm. imp. c. 41. Post Sphendoploei mortem, anno uno in pace exacto, orto deinde dissidio et bello civili, invadentes Turci, funditus eos exstirparunt, regionemque eorum occuparunt.

felmagasztolt nagyot kicsit a' magyar seregben. Lehel és Bulcs voltak az előcsapat' vezérei. Hajnalban Lehel megfúvva a' kürtöt, 's ő és Bulcs, a' nemzet' lobogójával kezében, rendkívüli hévvel támadták meg az ellenséget. Csakhamar Árpád' öszves serege viaskodott Zalán' öszves seregével. Rövid ideig tartott a' harcz. A' bolgár főnök, ingadozni látván népét, futamodásnak indúlt, 's híveinek nagyobb részét a' magyarok' nyilai 's a' Tiszának árai emésztették fel. E' nap nagy napja volt a' magyar népnek, birodalmát a' Karpatoktól Bolgárfehérvárig terjesztette ki.

Lehel, Bulcs és Botond a' Dunán általkeltek, 's Moesiát pusztították, míg Symeon' ígétét vevén, hogy a' hozzá menekült Zalánt nem fogja újból támogatni, a' szerb földön keresztül Spalatóig haladtak elő, 's innen Horvátország felé fordulván, meghódították, és Zágráb', Posega' 's Vukovár' birtokába helyezték magokat; — Zuárd pedig, Kadosa és Bojta a' mai temesi bánságra törvén, az itt oláh és bolgár népségnek parancsoló Glad' hatalmát elenyésztették, 's földét Pancsováig és Orsováig elfoglalták. Az előkelőbb foglyokat és kezeseket Bojta a' fővezér' táborába vivé; társai a' fekete tengerig száguldoztak, 's az egyik, Zuárd, utóbb a' szerb földön házasságra lépven, a' vele volt csapat is ott maradt. ¹¹⁾

11) Anonym. Belae r. not. Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Grecia remansit, et ideo dictus est Soba, secundum Grecos, id est stultus, quia mortuo domino suo, viam non dilexit (talán direxit) redire in partiam suam. — Csalódom-e, ha a' 'Sobamogera' szót Csabamagyar-nak olvasom, 's ha a' névtelen jegyző' ezen helyéből a' székely ősmondát Csabáról látom kisugázzani, mellynek nyomát Kézainál is találjuk, midőn I. 5. ezeket írja: Fugiit ergo Chaba cum XV. millibus Hunorum in Greciam ad Honorium, et quamvis retinere voluisset et Grece incolam efficere, non permansit, rediens in Scythiam Zaculi (Siculi) in Grecia periisse Chabam putaverunt, unde vulgus adhuc loquitur in communi:

Árpád, miután Szeged' vidékén Pusztaszeren a' törzsökök' főbbjeivel az ország' alkotmányára 's az igazság' szolgáltatására vonatkozó törvényeket hozott, a' Dunához tért, 's ennek partjain felmenvén, Csepel szigetében, melyet igen megszeretett, 's melly helyzeténél fogva, őt a' nyugoti birodalom' szélén rögtöni megtámadásoktól is ová, huzamosabb ideig mulatozott. 12) 'S 899.] ezzel a' 899. dik évhez érkeztünk.

Az Arnulf' hatalma alatt álló dunántuli részek mindeddig illetetlenül hagyattak a' császár' egykori szövetségesei által. 899. nek végén Arnulf meghalálozott. A' német birodalom inkább mint valaha, egy sereg világi 's egyházi fejdelem' szenvedélyeinek színhelyévé lett. Arnulf két fiat hagyott maga után: Zvendibaldot, ki törvénytelen ágyból született, 's már felserdült volt, és egy hat éves fiacskát, Lajost, ki nejeinek, de általa paráznaságról vádolt nejeinek gyermeke vala. Amaz vonakodott Lothringent, mellynek királyi székére a' wormszi országgyűlés' megegyezésével még atyja' életében helyezettett, a' gyerkőczének átengedni; a' gyámok pedig e' miatt haddal mentek reá, és szövetkezvén a' papsággal, melly az indulatos ifjat gyűlölé, 's a' lothringiakat ellene fellázítá, életének és szándéklatának véget vetettek. Hatto mainzi érsek és Otto szász herczeg, Lajos' gyámjai, most rútul garázdálkodtak a' birodalomban. Jaj az országnak, melly gyermeket ural, — ez hangzott le száz egyházban a' szószékről.

tunc redire debeas, dicunt recedenti, quando Chaba de Grecia revertetur. —

A' mai Horvátországnak, a' Pannonia Saviának a' szövegben említett meghódításáról szólnak az Annales Fuldenses (Pértznél, Script. I.) a' 894. dik évhez, ekképen: „Avari qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes, multa miserabilia perpetrare;“ e' hely csak a' Pannonia saviára értethetik, mert a' szoros értelemben vett túl a' dunai Magyarországnak megszállása későbbre esik.

12) Anonym. Belae r. not. 38—44.

Árpád értesülvén a' német birodalom' bomlásáról, me-
 gerkezettnek vélé a' pillanatot, melly Pannoniának ezen [899.
 részét is a' magyarok' hatalmába adja. E' végre Csepel szí-
 getéből kijöven, Soroksáron túl ütötte fel táborát; majd, vala-
 mivel felebb átkelvén a' Dunán, Sicambriát, a' mai Óbudát,
 mellynek olasz őrizete futamodásnak indult, 's melly nagy-
 szerü építményeivel bámulatra bírá őseinket, elfoglalta. Óbu-
 dáról Százhalomnak vevén utját, seregének egy része, Ete
 és Bojta alatt, lement Baranyába, és a' Drávaig 's a' Dráván
 túl vitte diadalmas fegyvereit; másika, Usub és Ös alatt,
 Veszprémet ostromlá. Az olaszok tíz napig megvédették az
 erősséget, 's kitörvén belőle, sükerült nekik Karántföldre, a'
 mostani Stíriába visszavonulhatni. Vasvár rövid ellenállás után
 kapút nyitott a' két vezérnek, 's az egész Balaton' környéke
 magyar kézben volt. És most egy harmadik sereget gyűjt-
 vén maga körül Árpád, a' Rába' és Rábca' völgyét elfoglalta.
 A' fővezér felment Pannonhegyére, 's midőn onnan kelet és
 nyugot, dél és éjszak felé tekintett, 's midőn gyönyörű vál-
 tozatosságban látta maga alatt elnyúlni a' vidéket, 's merre
 nézett magyar földet látott mindenütt, mellyet a' hét év
 előtt hazátlanúl bolygott nép az ő vezérlete alatt szerzett
 magának, szíve eltelt magas örömmel, magas érzelmekkel.

'S most visszasietett Zoltán fiához, ki neki nehány év-
 vel azelőtt Csepel szigetében született, 's ki gyermekei közül,
 úgy látszik, már csak egymaga volt életben. Leo és Con-
 stantin, többször idézett munkáikban még négy idősb fiat ad-
 nak neki, 's ezeket Liuntin, Tarkác, Jelech és Jutócz neveken
 említik; — ki tudja, tán elhullottak azon harcban, melly ne-
 künk a' hazát örökségül hagyá. Annyi ezer közül, kik a'
 csatamezőn elvéreztek, hogy e' föld magyar földdé válhas-
 sék, hánynak neve szállott reánk? —

Míg az ország' nyugoti részében mulatoznék a' sereg'
 nagyobb része, Ménmarót meg' visszanyelezé magát birtoká-

nak egyes töredékeibe; 's most látván, hogy a' nyugoti birodalom' hercegeinek és határgrófjainak sem sikerült a' magyar erőnek ellenállhatni, hajlandónak nyilatkozott, leányát Zoltánnak eljegyezni, ha a' magyarok, kik székhelyét, a' bihari várat már elfoglalták, őt újból birtokába iktatják. Árpád nem ellenzé; 's néhány év mulva meghalálózván Ménmarót, a' bihari vár minden függőségeivel a' magyar birodalomba olvasztatott. ¹³⁾

E' közben a' magyarságnak egy része az ország' határain általkelve, Nyúgoteuropa' azon kalandos megrohanásaihoz fogott, mellyek a' milly híressé olly rémületessé tették a' magyar nevet, 's mellyek majdnem félszázadig szakadatlanúl folytattattak.

^{900.]} Már a' 900. diki nyáron egyes csapatok a' német birodalom' keleti határgrófságát, az utóbb Ausztriának hívott földet megrohanták, 's felgyujtván a' Krems' völgyéből kimagaslott Münstert és a' sz. Floriannak tiszteletére épült dús kolostort, Bajorországot ötven mérföldnyi területre, névszerint Regensburgot is tüzzel vassal dúlták fel, 's a' gyűjtött zsákmányt szerencsésen behozták Pannoniába; csak egy kisebb csapat éretett utól Richard passaui püspök 's Luitpold enns-

13) Anonym. Belae r. not. 46—51. Ménmarót khazar eredetű 's mint illyes, rokon fajból való levén, csekély hatalma' daczára is kimélttel bánt vele a' nemzet. Hogy khazar volt, kiviláglik a' névtelen jegyzőnek e' helyéből (c. 11.): Dicebant (dux Galiciae ceterique consocii sui) eis (hungaris) sic: quod terram.. que est inter Thisciam et silvam Igfon, que jacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Morout, cujus nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas; et terram illam habitarent gentes qui dicuntur Cozar. Egyébiránt nem szenved kétséget, hogy Marót' khazarjainak földjén bolgárok s' talán oláhok is laktak, 's hogy a' khazar fejdelem, midőn a' magyarok a' Tiszához érkeztek, bolgár felsőbbség alatt állott.

parti határgróf által, 's a' Dunának szorítatván, tizenkétszáz magyar vagy vízben halt, vagy levágtott. ¹⁴⁾ Ekkor Luitpold, hogy magát és tartományát biztosíthassa, közel az Enns vizének a' Dunába szakadásához Ennsburgot építé erősségül a' magyarok ellen. ¹⁵⁾

Szintén 900. ban azok, kikről felebb mondók, hogy a' Dráván túl vitték diadalmas fegyvereiket, része talán Karántföldön keresztül, másik része a' Kulpa' partjain, 's innen a' századokig, strada hungarorumnak hívott úton haladva, a' juliai havasokon, Istrián és Friaulon át Olaszországra törtek, hol akkoron Berengár friauli herczeg, anyja után nagy Károly' ivadéka, ült a' királyi széken. Midőn a' magyarok az Addán átkelnének, Berengár csatára készülten fogadá őket. Serege háromszor nagyobb levén a' magyarnál, ennek vezérei táncosnak tartották visszafordúlni, mi nem minden rendetlenség nélkül történt. A' kalandorcsapatból többen az Addába

14) Annales Fuldenses, Pertznél, Scriptores, I. — Őseink hadjáratainak (Europa' nyugoti tartományaiban) chronológiája még igen zagyva. Pertz' „monumenta“ inak gondos egybevetése egymaga is hatalmas lépés volna biztosabb chronotaxis' eszközzésére, de teljesen kielégítő eredményeket csak hazai tudományos testületeink' közvetítésétől remélhetni. Dussieux': „Mémoire sur les irruptions des Hongrois en Europe“ czímű munkáját, melynek az Académie des Inscriptions et Belles-lettres 1839. ben a' harmadik emlékpénz' második felét ítélé oda jutalmúl, a' magyar academia aligha fogta volna kitüntetésre méltónak találni.

15) Monumenta Boica. XXX. dik k. — A' német birodalomnak két végföldje, mark-ja, volt Magyarországgal határos; az úgynevezett frank vagy pannoniái 'marchia orientalis', melly az avarok' legyőzése után 790. tájban az Enns és Lajta közt alakult, 's mellyet a' magyarok most elfoglaltak; és a' délkeleti marchia, Karantania, melly a' mai Karántföldet, Kraint, Stíriát 's az ádriai tengerpartnak egy részét foglalá magában, és két grófságra oszlott, az alsóra, melly cilleinek és pettauinak is mondatott, 's a' felsőre, a' Mura' és Rába' völgyében. Ez is nagyából magyar kézbe került.

vesztek, a' nagyobb rész pedig utóléretett a' Brentánál 's Berengár' serege által minden oldalról körülfogott. Őseink ajánlkoztak a' zsákmányt lerakni, kezeseket állítani, 's fogadást tenni, hogy nem csapnak be soha többé Olaszországba, ha bántatlanul haza mehetnek. De Berengár visszaútasítá ajánlkozásukat; bizonyosnak hívé, hogy mindnyájokat gemmisitheti. A' kétségbesés meg' lelket öntött a' magyarokba, 's halálra szánván magokat, — győztek. Megtámadták az olasz sereget, midőn ez ebédléshez látna, 's egy pontra szorítván rohamukat, az ellenség' sorait szétrombolták, és husz ezer emberét levágták. 'S most kétfelé osztván seregüket, része a' Brenta' mentében Velenczének tartott, 's a' lagunák' hosszában elnyúló szigeteket, Citta nuovat, Equillót, Capo d' argilét, úgy a' tengerpartot pusztította és felgyújtotta; de midőn idomtalan talpokon és bőrtömlőkön a' malamoccoi szorosba 900—901.] nyomulna, Péter herczeg által megveretett. A' másik, nagyobbik rész, miután Trevisóban, Paduában, 's a' Pôn túl, a' mai modenai herczegségben, dús martalékot szedett, Bresciát, Paviát 's Milanót látogatta meg, és innen a' helvét havasokig száguldozott, míg végre Berengár által roppant kincsnek felajánlásával megkérleltetvén, hosszas kalandjából 902.] Árpádhoz visszatért 902. ben. 16)

Mások' illynemű kísérletei, mint például Csörszé, ki e' tájban Bajorországot pusztítá, szerencsétlen véget vettek, 's Csörsz maga is, orgyilkosok által, úgy látszik, bajor földön 903.] veszett. 17) 'S talán e' körülménynek is tulajdoníthatni,

16) Liutprand. Antapodosis II, 9—15. (hibásan a' 899. dik évhez). *Chronicon venetum*, omnium quae circumferuntur, vetustissimum et Johanni Sagornino vulgo tributum ... in lucem profert H. Fr. Zanetti. Venetiis, 1765. — *Chronicon Nonantulanum* Muratori' Scriptores rerum italicarum című gyűjteményének I. kötetében. — *Annales Fuldenses*, Pertznél, a' 900. dik évhez.

17) *Annales Sangallenses majores*, PertznéI, Script. I.

hogy a' nagyocska rablásjáratok néhány évre felfüggesztettek. 906. ban Szászországot pusztította egy magyar csapat. 18) Egy német chronistának jegyzete, ki ez évben a' magyarokat a morvák által megvereti, több mint valószínűtlen, sőt 1906. minden arra mutat, hogy 906. ban morva fejdelem és morva birodalom már egyiránt nem léteztek. Voltak, 's nincsenek többé; — és miután a' német, névszerint a' szász évirók semmitsem tudnak arról, mint történt a' morva birodalom' ezen elenyésztetése, világos, hogy a' végcsapás is délkelet felől jött, a' magyaroktól.

Árpádnak, ki most Fehérvárt választá székhelyéül, 19) nem volt része a' felebb említett kalandos vállalatokban; ő azon vala, hogy a' hazát, mellyet szerze, az utódokra, 's a' főhatalmat Zoltán fiára szállíthassa. A' nemzet' főbbjeinek ígérétét vevén, hogy kimulása után Zoltánt, kiskorusága' daczára, fejedelmöknek fogják ismerni, meghalt 907. ben, 's „egy pa- 1907. tak' forrásánál temettetett el, — írja Bélának névtelen jegyzője — melly kömederben foly Etele' várába (. Óbuda), holis, a' magyarok' megtérése után, boldogságos szüz Mária' tiszteltére egyház épült, melly fehérnek hívatik.“

A' patak még most is csörgedez kömedrében, a' forrásánál nyugovónak hamvai rég' elvegyültek a' haza' földével.

a' 902. dik évhez: Agareni a bajoariis ad prandium vocati, ubi rex eorum Chussol occisus est, et alii quam plurimi cum eo. — Voltak, kik „ad prandium' helyett „ad praeliandum' ot akartak olvasni, de boldogtalanul, mert az Annales Einsiedlenses, Pertznél, Script. III. az eseményt ekkép jegyezték fel: Ungari in dolo ad convivium a bajoariis vocati. Chussal dux eorum suique sequaces occisi sunt.

18) Annales Corbeienses, Pertznél, Scriptores, III., a' 906. dik évhez: Ungarii in Saxoniam venerunt.

19) Kézai, II, 1. Cum transmeato Danubio Pannoniam introisset ipse Arpad, in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Albensis civitas est fundata; illeque locus primus existit Arpad ducis.

III.

Árpád' halálának hírére sietett a' német birodalom Zoltán' kiskorúságát felhasználni, 's június' 17én roppant sereg gyült együvé Ennsburg és S. Florian között. Maga Lajos király is ide jött táborozni, 's a' három csapatra osztott birodalmi sereggel magyar földre lépett. A' Dunának éjszaki partján Luitpold ennsparti határgrof 's most már első bajor herczeg vezérkedett; a' déli parton előnyomuló sereg Ditmár salzburgi érsek' 's több püspök' zászlai alatt állott; Sieghard herczeg hajóseggel úszott közepettök a' folyamon alá. A' magyarok már közelebről ismervén a' németek' nehézkés, mozdulatokban fukar harczolási modorát, különkülön támadták meg a' Pozsonyig előhaladt csapatokat, mielőtt ezek meg' egyesülhettek volna, még pedig elsőben is Ditmárét. Az érsek megveretett, ő maga, 's vele Otto freisingeni és Zakariás sábeni püspök is ott veszték. 'S most átuszván lovaikon a' Dunán, hajnalban Luitpoldra törtek a' magyarok, 's egész erejét megsemmisítették; a' herczeg, Németország' legjelesebb vezére e' korban, a' csatamezőn maradt, kivüle még tizenöt nevesebb gróf; Lajos király csak gyors paripájának köszönhette életét, egyik udvari főtiszte, Eisengrin, holtan rogyott el mellette. Harmadnap' a' magyarok nagykönnyeden vetettek véget a' hajóknak 's hajókon levőknek, Sieghard vezér is futamodásban keresván menedéket. E' győzelem' híre borzalommal tölté el a' német föld' mindenik tartományát. Egész Bajorország' nyitva állott a' magyarok előtt, kik az ellenök építgetett egykét vár alatt könnyű lovaikon elrohanva, merre a' szem látott, feldúltak mindent. 20)

20) Continuator Reginonis, Pertznél, Scr. I. a' 907. d. évhez. Annales Corbeienses a' 907. d. évhez: Baioariorum gens ab Unge-

Egy évvel utóbb az alsó Elbe' partjain ülő szlávok- [908. kal szövetségbe, Thüringenre törtek. A' herczeg válogatott sereggel indult elejökbe, de a' hadi szerencse nem kedvezett neki; ő 's vele Rudolf püspök és Eginó gróf a' csatában maradtak; a' magyarok pedig az éjszaki tengerig száguldoztak, 's Brement felgyújtották. 909. ben egy csoport magyar [909. a' frank és alemann földet látogatta meg 's busásan felrakodva tért vissza. 21)

Lajos' tanácsosai még egy ízben kísérték meg a' magyar erőt megtörni. A' bajor, frank és alemann lovagság együvé parancsoltatott, halállal fenyegettetvén mindazok, kik megjeleni vonakodnának. Őseink felkeresték az ellenséget, 's a' frank és bajor széleken, Augsburg előtt, a' két sereg szem-

riis pene deleta est. *Chronicon Admontense*, Pez H. „Scriptores rerum austr. veteres et genuini,” Lipse, 1721—25. (az I. kötetb.) a' 908. d. évhez. *Annales Alamannici*, Pertznél, Scr. I. „Baiovariorum omnis exercitus ab Ungaris occiditur, et Luitpold dux eorum, comites atque episcopi quam plurimi, illorumque superstiosa superbia crudeliter occisa est.” *Aventinus*, régiebb okiratok' és jegyzetek' nyomán, úgy látszik. — Ezen hadviselésre vonatkozik *Kézainak* e' helye: „Cum venissent maximo honore in Bavariam circa castrum Abach allemanicus exercitus ipsos invadit abrupto, quibus viriliter resistentibus, praelio confecto, Teutonici sagittis devincuntur, ubi capitur Hertnidus de Suarchumburg imperatoris mariscalcus, id est militiae suae princeps, et alii quam plures nobiles cum eodem, et licet inaestimabilem pecuniam pro redemptione eorum tradidissent, ante Ratisponam in signum positi, sagittis crudelissime, civibus in muro stantibus et admirantibus, perforantur, et sic tandem ad propria revertuntur cum victoria et praeda maxima.”

21) *Annales Alamannici*, Pertznél Script. I. a' 908 dik évhez: Ungari in Saxones; et Burchardus dux Toringorum et Rudolfus episcopus Eginoque alique quam plurimi occisi sunt, devastata terra. — *Adamus Bremensis* I, 45: parochia Bremensis Ungarorum impetu demolita est. — *Annales Einsiedlenses* a' 909. dik évhez: Ungari in Alemanniam, et cum innumerabili preda hominum animaliumque reversi sunt.

910.] ben állott egymással. Alig nyílt meg a' csata, midőn a' magyarok hadi cselből hátrálnak, mire a' németek rendetlenül utánok nyomulván, soraik a' rögtön visszafordulók által felbontatnak, és seregök' egyik része megszalasztatik, másika levágatik. Számtalan úr és lovag hullott el a' véres tusában, köztök Gebhard herczeg is. ²²⁾ Ezen győzelem a' Rajnáig, sőt a' Rajnán túlig vitte a' magyarokat. Lajos, hogy a' birodalom megpihenhessen, magát és utódait évenkénti adó' fizetésére kötelezé. A' magyarok roppant kincsekkel tértek haza. A' németiség büverő után imádkozott, hogy megvívhasson velök. Királyát 911. nek derekán megölte a' bánat.

913.] 913. ban Arnulf bajor herczeg, a' pozsonyi csatában elesett Luitpold' fia, az allemannok' segédével egy magyar csapatot az Inn' vizénél megvert. ²³⁾ Ezen viszonylag parányi győzelem olly faj felett, melly győzhetlennek tartatott, Arnulfot elbizottá tevén, felébreszté benne a' gondolatot, függetlenségét Konrád német király irányában fegyveres erővel is megalapítani. Konrád ellene indult, 's Regensburgot elfoglalván, saját testvérét Eberhardot nevezé ki bajor herczegnek Arnulf' helyébe, ki most a' salzburgi hegyek közé vonúlt, 's a' magyarokkal szövetekezett. Ezen szövetség az imént még 916.] Szászországban kalandozókat ²⁴⁾ Baselig, az Elsassba és Lothringenbe hozta. A' franczia király' nevét viselő Károly 917.] nem merészlett Laontól, rendes székhelyétől eltávozni, mert felhívására országának valamennyi nagyai közül csak az egy reimsi érsek jelent meg dandárával, mi arra bírá Károlyt,

22) Reginonis continuator. — Liutprand. Antap. II, 1. 2.

23) Reginonis continuator. — Annales Einsiedlenses, a' 913. dik évhez.

24) Annales Quedlinburgenses, Pertznél, Scr. III., a' 916. dik évhez: Ungari Saxonia vastata et cunctis circumquaque direptis, venerunt usque ad Fuldam.

hogy egymásba fűzött karokkal nézze, mint pusztítatik Lothringen, mely a' német birodalomtól csak minapában partola hozzá. ²⁵⁾

Konrád 917. ben újra indult Arnulf ellen, ki Eberhardot Regensburgból 's a' bajor földről kiszalasztotta, de ki most nem bizván erejébe a' király' seregének ellenében, hitvesével és gyermekeivel magyar földön keresett és talált menedéket. ²⁶⁾ Konrád tanácsosnak tartá őt itt nem háborgatni, 's megtörött testtel és lélekkel visszatért a' frank földre, melynek hercege volt, mielőtt a' német királyság után ahítozott, 's ajánlván híveinek, válaszsák legvitézebb 's legnemesebb ellenét, Henrik szász herceget utódául, elhalt.

E' tájban a' keleti császár, Péter szerb fejdelem által felkérte a' magyarokat, támadnák meg újra Symeont, a' bolgár fejedelmet, ki akkoron hadat viselt a' görögök ellen; ²⁷⁾ de őseinket ellenállhatlan erő nyúgot felé vonszá. Miután Arnulfot hercezségébe visszakísérték, a' németeket egy időre bántatlanul hagyván, Olaszországot választották hadviselésök' színhelyéül.

Felső Olaszországban Berengár ellen több főúr, — köztök a' fejdelem' veje ivreai Adalbert, Lantbert milanoi érsek, Gilbert gróf 's a' t. pártot ütöttek II. dik Rudolf kisburgundi király' érdekében. ²⁸⁾ A' pártosok Brescia' vidékén táboroztak, midőn Berengár híret vevé, hogy a' magyarok Dursák és Bogát vezéreik alatt Verona előtt állanak. Két tűz [921.

25) Annales S. Vincentii Mettensis, Pertznél, Script. III., a' 917. dik évhez: Ungarii primitus regnum Lotharii ingressi sunt. V. ö. Sismondi: Histoire des Français.

26) Reginonis Continuator.

27) Constantinus porphyr. de adm. imp. c. 32.

28) Kisburgund (Jurántuli vagy Felsőburgundnak is neveztetett) azon tartományokból, melyek ma a' franczia Schweizot képezik, továbbá Valaisból, Savoieből 's a' Franche-comtéből állott.

közé kerülven e' szerint az olasz király, felvillant benne a' gondolat: követni Arnulf bajor herczeg' példáját, ki szorultságában egykori ellenei', a' magyarok' nemeslelkűségéhez folyamodott. Felhivta őket, keljenek segédére, 's támadják meg a' pártosokat. A' magyarok készek voltak kivánságának engedni; a' czinkosokra törnek, szétverik őket, 's egyik vezérüket, Gilbert grófot, elfogván, Berengárnak általadják. ²⁹⁾ 922.] 'S most alsó Olaszországra ütöttek, hol 922. nek elején Apuliában találjuk őket. ³⁰⁾

Berengár bocsánat által ügykezett elleneit lefegyverzeni, minek az volt eredménye, hogy 923ban a' Gilbert gróf által Olaszországba kalauzolt kisburgundi Rudolf elől, Veronába vevén magát, itt gyilkos kezeztől esett el 924. ben. A' magyarok' szövetségesök' halálát megboszulandók, Rudolf ellen indultak, 's Paviát, akkoron nemcsak Olaszország', de általában Nyúgoteuropa' egyik legnépesebb 's leggazdagabb városát ostromolták. Midőn a' város makacs ellenállás után ³¹⁾ 924. martius' 12^{én} bevétellett, már csak köhalom volt; a' lakosok közül mindössze egynehány száz maradt életben, kik a' romok közül kivájott nyolcz véka ezüsttel váltották meg magokat. ³¹⁾ A' magyar sereg innen Helvetiába vevén útját, a' Jurát meghaladva déli Franciaországra tört. Rudolf király 's Hugo provencai gróf itt körülfozták őket, de a' bátor karok rést nyitván magoknak, most Gothiát — a' későbbi Languedoc' részét — pusztították, hol azonban dögvész törvén ki, a' sereg' egyik része elhalt, másika a' sar-

29) Liutprandi Antapod. II, 61. 62.

30) Chronicon S. Benedicti in Monte Casino, Pertznél, Scr. III., a' 922. dik évhez: Quarto die stante mense february adventus Ungorum in Apuliam indictione 10^a.

31) Liutprandi Antapod. III. 2—6. — Flodoardi (hibásan Frodoardi) Annales, Pertznél, Scr. III.

diniai havasokon át, a' lombard földre 's innen országába tért vissza. ³²⁾

A' következő évben két magyar sereggel találkozunk a' német földön. Az egyik Alemanniát rohanta meg, mely- ^{[925.} nek fejedelme Burkhard, kisburgundi Rudolf' ipa és szövetségese, most is nála volt Olaszországban, hogy őt Hugo provencei gróf ellen, ki szintén az olasz korona után vágyakodott, védelmezze. Az augsburgi püspök nagy összeg pénzrel váltá meg városát; a' s. galleni apátságot üresen találván a' kalandorok, lakmározás után meg' otthagyták. ³³⁾ Innen az Elsasson át Franciaországba nyomultak, 's merre jártak keltak, pusztaságot hagytak magok után. ³⁴⁾ — A' másik sereg Thüringenre tört. Henrik német király, ki néhány évvel ezelőtt egy Szászországban fosztogató kisebb csapatnak sem volt képes ellenállani, 's elöle a' Wurzen' szomszédságában épült beucheni várba vonúlt, népét még most sem vélvén idomított-nak a' magyarokkal hadakozáshoz, a' werlai erősségbe vette magát. Ekkor történt, hogy egy magyar vezér német kézbe esett, 's Henrikhez vitetett. Szabadságának eszközzésére rop-pant kincseket ajánlottak fel a' magyarok, de Henrik kilencz évi békét követelt érte váltságul. Évenkinti adófizetésre is ajánlkozván a' német király, a' magyarok, csakhogy szabadságát visszanyerhesse a' fogoly, kiben a' későbbi történetírók'

32) Flodoardi Annales.

33) Ekkehardi Casus Sancti Galli, Pertznél, Scriptores II. — Hartmanni Vita S. Wiboradae, Pertznél, Scr. IV. a' 926. dik évhez. — Annales Alamannici (Pertznél, Scr. I.) szintén a' 926. dik évhez.

34) Chronicon Nemausense (Menard' „histoire de la ville de Nismes, Páris, 1750 — 8,“ című munkájában): Anno 925 Ungari vastaverunt terram istam. Annales S. Vincentii Mettensis a' 926. dik évhez: Ungarii secundo regnum Lotarii vastaverunt.

egynémellyike magát Zoltánt látja, a' feltételhez állottak, 's a' két birodalom között kilencz évre megkötött a' béke. ³⁵⁾

Szószeget nem ismertek a' magyarok; ők híven megtartották a' békét, 's Henrik mesterileg használta fel a' fegyvernyugvás' idejét. Számos új erősség' emeltetése Németország' minden részeiben, a' városi rendszer' kifejlesztése, könnyű lovasság' alkotása, a' folytonos hadi játékok 's gyakorlatok, az alsó Elbe' partjain lakó szláv népségek' hódítása, a' cseh herczegségnek a' német birodalombai' keblestése, végre, a' közbéke', az egyetértés' ápolása a' német faj' valamennyi törzsokei között, meg' annyi szükséges előzmények voltak, hogy annak idejében diadalmasan vívhasson meg a' magyarokkal.

^{934.]} Lefolyván a' kilencz év, Zoltán követeket küldött Henrikhez, kik az adót, melyre ígérkezett, 's melyet a' közelebbmult évben fizetni elmulasztott, követeljék tőle. A' német király a' szász nép' gyűlésében fogadva a' követeket: nyilatkozatok — mondá, hiveihez fordulva, — mit tevő legyek. Akarjátok-e, hogy a' ki eddig fiaitokat és leányaitokat fosztogattam e' magyarok' kincstárának töltögetésére, most az ol-tárról szedjem le számukra az adót? Vagy azt akarjátok, hogy a' kik közös erővel annyi vad népet meghódítottunk, most egy lélekkel törjünk a' magyarokra, ha ellenünk jönnek? Szóljatok! — A' nép, újait ég felé emelvén, esküvé, hogy kész ellenállani a' magyaroknak. Mire Henrik, válaszul kardjára mutatván, elbocsátá a' követeket.

35) Widukind. Res gestae Saxonum, I. 32. Pertznél, Ser. III. Rex spernens aurum, expostulat pacem, tandemque obtinuit, ut reddito captivo cum aliis muneribus, ad novem annos pax confirmaretur. — Luden helyesen jegyzi meg, hogy a' 'muneribus' szóban e' helytt az adófizetés' eszméje lappang, különben nem mondhatta volna Henrik kilencz évvel utóbb hiveinek: 'vos hucusque, filios, filiasque vestras exspoliavi, et aerarium eorum replevi', 's a' magyar követek nem jöhettek volna 'pro solitis muneribus'. — Thietmari Chronicon, Pertznél, Ser. III. I. 8.

Alig érkeztek vissza Magyarországba, midőn, Zoltán személyes vezérlete alatt, úgy látszik, hatalmas sereg Szászországban termett. A' magyarok szövetkezésre hívták fel az elnyomott szláv népségeket, de ezeknek nem volt bátorságuk hozzá. E' szerint maga maradván 's maga törvén be Thüringenbe a' magyar sereg, kétfelé oszlott, mint őseink' szokása tartá, ildomatlanul 's vesztére ez' alkalommal. A' nyugotnak tartó csapat olly félelmet terjesztett maga körül, hogy az Erfurtban épen gyülesezett papság tanácskozásait rögtön felfüggeszté, 's kinek nem állott módjában magát valamelly város' falai közé megvonhatni, az bujdosásban, 's a' szász nép által még ma is, ellentétül az óriásnak tudott ellenséggel, törpelyukaknak nevezett üregekben keresett menedéket. De a' harcznak véres kockái most az ellenlapra estek. Sondershausennál a' Sigfríd és Hermann grófok' vezérlete alatt álló szász és thüringeni had találkozott a' rablásközben rendetlenül előhaladó csapattal; megküzdött vele 's meggyőzte. A' másik magyar sereg Merseburg körül táborozott, midőn Henriket alkonyatkor roppant sereggel közeledni látta. Társaik' megveretésének hírét is ekkor vették. Egész éjszaka minél magasabb tüzeket lobogtattak, hogy futamlók és tévelygők tudhassák, merre tartanak. Reggel megnyílt a' csata. A' magyarok kábitó rivalgással ügettek elő paripáikon, a' német lovasok kyrie! kiáltással válaszoltak, az ellenök küldött nyilzáport pajzsaikkal fogták fel, 's láncsáikkal a' magyar sereg' soraira törtek. Mozdulataik' szabatossága, az önbizalom, melylyel évek óta most legeslegeselőször állottak szemben a' magyarokkal, a' meglepetés, melly ezeket megszállá, midőn az övékkel versenyző német könnyű lovasságot szemlélték, Henriknek nyújták a' győzelem' pálmáját. Több ezer magyar hullott el a' csatáson, a' többiek Henrik' lovassága által üzőbe vetettek, míglen az Elbe' tulsó partjára kaphattak fel. A' német király és serege megdöbbszentek e' győzelem feletti örömeikben. Henrik le-

terdelt a' csatamezőn, hálát adva Istenének, 's a' sereg csa-
szárnak kiáltá ki vezérét. 36)

Szintén 934. ben egy magyar csapat a' keleti birodalmat
háborgatta. A' byzanci történetírókban olvassuk, hogy ez'
évben tavasszal Thracziát 's Görögországot Konstantiná-
polyig feldúlták. Constantinnak társa és parancsnoka az ural-
kodásban, Romanus Lacapenus a' birodalom' egyik főtisztét
elejökbe küldé, ki foglyaikat beváltván, a' sereg' vezérét vissza-
térésre bírá.

937—939.] 937 től 939ig nemcsak a' Rajnánál, Elsassban es
Lothringenben, hanem Burgundban és déli Franciaországban
is találjuk a' magyarokat, honnan Olaszországba általkelvén
Beneventig és Capuáig kalandoztak. Visszajövet közülök so-
kan a' lesbenálló olasz urak' martalékivá lettek, a' nagyobb
rész azonban mégis tömérdek kincsekkel érkezett vissza az
országba. 37)

36) Liutprandi Antap. II. 25—31. Bellum incipit, atque ex chri-
stianorum parte sancta mirabilisque vox: kyrie eleison, ex eorum (hunga-
rorum) turpis et diabolica: húj, húj, frequenter auditur. — Luden' pole-
miája Liutprand ellen gyenge alapon nyugszik; maga azon körülmény,
hogy e' csatának emléke még jelenleg is, évről évre, Keuschbergben
Merseburg mellett ünnepeltetik, ellenmond azoknak, kik Henrik' győzel-
mének színhelyét Quedlinburg' környékén keresik, 's kik a' Wedekind
által első ízben kiadott chronicon' nyomán két, egymást követő évben
veretik meg Henrik által a' magyarokat. Wedekind' chronistája e' helytt
Julius Caesart írja ki, 's minden arra mutat, hogy azért szól két had-
járatról egy helyett, mert különben nem fogta volna a' Caesarból lemásolt
szüleségnek (de bello gallico I. 53, II. 1. 8. 21. 24. 's a' t.) hasznát ve-
hetni. — A' merseburgi csatát az újabb történetírók rendesen a' 933. dik
év' eseményeihez sorozzák, ellentétben Regino' folytatójával, gemboursi
Siegberttel és a' szász annalistával, kik egy évvel későbbre helyezik, 's
kiknek nyomán mi is azt 934. ben írtuk történnék.

37) Annales Einsiedlenses. — Annales S. Vincentii Met-
tensis a' 937. dik évhez. — Annales Corbeienses a' 938. dik

E' tájban halt el Arnulf bajor herczeg, több fiat hagyván maga után. A' magyarok fiaira is terjesztvén ki barátságukat, ezeknek kérelmére 938. első felében Szászországba törtek be, midőn a' két évvel azelőtt meghalálozott Henrik' fia és utóda a' német királyságban Otto Bajorországban tartózkodott, 's a' herczegség felett Arnulf' gyermekeinek sérelmes elmellőzésével intézkedett. A' Bode' partjain ütvén fel táborukat a' magyarok, 's egy csapat Wolfenbüttel' irányában indulván, midőn nagyfáradtan Steterburg alatt elmenne, az innen kitörő őrizet által megveretett, 's futamodásközben az összesereglett nép által mocsárba szorítatott, vezére is bennveszvéen. A' kik megmenekültek, az oberkircheni zárda' feldulása után ismét egyesültek a' másik csapattal, melly azonban szintén bal véget vőn. Szláv kalauza által berkes vidékbe vezetettet, 's itt a' drömmingi erdőségből kitörő szászok által majdnem megsemmisítetett. A' vezér is fogságba esvén, csak roppant váltságdíjért bocsátatott szabadon.³⁸⁾ 'S ezentúl Németország' éjszaki része a' magyarok' kalandos hadviseléseinek körén kívül maradt.

941. ben felső Olaszországba Hugo ellen indultak, 941. ki még 925. ben kisburgundi Rudolf ellenére olasz királynak koronáztatott, 933. ban versenytársával egyezkedésre lépett, Nagyburgundot, gyámoltja', Károly király' rovására neki engedvén, hogy őt meg' olasz királynak ismerje, 's ki most drága kincsnek felajánlása által váltotta meg magát 's a' lombard

évhez. — *Chronicon Comitum Capuae*, Pertznél, *Script.* III. a' 939. dik évhez. — *Flodoardi Annales*. — *Chronica monasterii Cassinensis auctore Leone*, Pertznél, *Script.* VII.

38) *Annales Quedlinburgenses* a' 937. dik évhez: *In eadem tempestate venientes Ungari, vastaverunt Thuringiam; deinde in Saxoniā, ibique in paludibus, caeterisque difficultatibus perierunt. Alia autem pars nefandi exercitus fugiendo in terram suam reversi sunt.* — *Reginonis cont.* a' 939. dik évhez. — A' „Hunnentränke“ Dortmund mellett egyik emléke e' szerencsétlen hadjáratnak.

földet további beavatkozásuktól. Innen Hugo' egyik híve által Spanyolország' széleihez kalauzoltatták magokat, Cordovánál szembeszállandók Abd er Rahmannel, az ommajiádok' nagynevű khalifájával, ki Európának akkor legműveltebb 's legvirágzóbb állodalma felett uralkodott; de az afrikai forróság 's vezérök' erőszakos halála gyors visszatérésre bírá őket. 39)

943.] Szerencsétlenebbül jártak a' 943. dik évben Karántföldön, hol Berchtold bajor herczegtől érzékeny csapást szenvedtek. 40)

E' tájban, a' byzanci és orosz írók' megegyező tanutétele szerint, ismét nagy erővel Görögországra törtek, de a' császárnak sikerült ez' úttal is, őket megkérlelni, 's velök öt évi fegyverszünetre lépni.

Hazai történetíróink feljegyezték, hogy Zoltán — a' közelebbi mult években szenvedett csapások által is kifárasztva 947.] — 947. ben a' fejedelemségről lemondott. Halála három évvel utóbb következett be.

39) Liutprandi Antap. V. 19. Quod vero ad Hispaniam et ad civitatem ... Cordobam non venerunt, haec causa fuit, quoniam triduo per inaquosam et vastam regionem transierunt; putantes itaque equos et sese siti perituros, praeduce sibi ab Hugone concessio mortetenus verberato ... revertuntur. — Arab írók szerint Abd er Rahman testőrei között több ezer magyar találatott. Lupus protospatrius, Pertznél, Scr. V. az Olaszországbai érkezést 940. re teszi: 940 intraverunt Hungari in Italiam mense Aprilis.

40) Reginonis Cont. a' 944. dik évhez. — Annales majores Sangallenses a' 943 dik évhez. — Azok, kik 942. ben és 944 ben veretik meg a' magyarokat, egyszer Karántföldön, mászor Bajorországban, egy esatából kettőt faragtak ki, az annalistáknál különfélekép előforduló évszám által tévesztetve. Widukind, II. 34. csak egy ütközetet említ.

IV.

Taksony, Zoltánnak 931. ben kún anyától született fia, tizenhetedik évében állott, midőn a' magyarok fővezéreknek ismerték. Országlásának mindjárt első idejében Olaszországba vezette fegyvereseit, honnan Hugo csak imént a' Provenceba menekült, 's hol II. Berengár, midőn Otrantoig érkeztek, békét vásárolt tőlök. 41)

A' következő évben eltelt a' keleti birodalommal 1948. kötött fegyvernyugvás' ideje. De a' háború nem ujult meg ez úttal, sőt Bulcs vezér Konstantinápolyba érkezvén, itt megkeresztelkedett, 's a' görög udvar által patriciusi méltóságra emeltetve, gazdag ajándékokkal bocsátatott haza. Bulcs után röviddel Gyula vezér is Konstantinápolyba jövéen, 's itt szintén megkeresztelkedvén, a' császár egy Hierotheus nevű szerzetest adatott melléje, ki a' magyarokat keresztyén hitre térítse, 's Görögországot ezáltal további berohanásaiktól meg-
ovja. Scylitzesben olvassuk, hogy Hierotheus' fáradozásai

41) Liutprandi Antap. V. 33. — Constant. porphyr. egyik helye szerint (c. 40 de adm. imp.) ez időben Falitzin, Árpádnak, Jutócz fia után unokája, volt a' nemzet' fővezére. A' hazai történetforrások Falitzint még névről sem ismerik, 's miután a' nyugoti chronicisták és hagiographusok is Gejzáról mint a' magyarok' negyedik fővezérérol szólnak, Falitzinnak egyáltalában nem jut hely fejedelmek közt, mi újabb történetiróinkat arra birta, hogy benne Taksony' távollétében és nevében az ország' kormányzóját lássák. De Constantin' világos szavai nem engedik e' magyarázatot: tertius (Arpadi filius) Jutoczas filium suscepit Faliczin, qui nunc principatum tenet; quartus Zaltas filium habuit Taxim; 's a' görög császárról bajos volna feltenni, hogy névről sem ismerte a' magyarok' fővezérét, kikkel csak imént állott harczban, 's kiknek követei, úgy szólván, azon pillanatban tértek tőle vissza az országba, midőn munkájának kérdéses helyét ír... Ki fogja e' kétséget eloszlatni?.. Premit atra nox...

nem maradtak eredmény nélkül, 's hogy Gyula az új hitben megmaradott, de Bules meg' elállott tőle, sőt gyakran a' görögökkel is hadakozott, „mit midőn a' frankok ellen szintén művelne, Otto királyuk' fogságába esett 's felakasztatt.”

950.] 950. ben a' nyugoti chronisták őseinket újra Bajor-
951.] országban látják; 42) 951. ben Olaszországból déli Franciaországra törtek, hol majdnem az egész nyarat töltötték; 43)
953.] 953. ban pedig Ludolf alemann herczeg, ki atyja a' német király ellen pártot ütött, Taksonyt követség által hadi társul meghívta. A' magyar fejdelem engedett kívánságának, 's 954. ben tavasszal Konrád lothringeni herczeg, Otto király' veje 's Ludolf' egyik czinkosa által kalauzoltatva, a' német birodalom' több délszaki tartományait pusztította, honnan seregével Burgundon, Helvetián és Olaszországon keresztül ősz felé meg' visszatért. 44)

A' következő év' második felében súlyos csapás érte a' magyarokat. Otto német király, mint látók, botrányos ellenségeskedésben élt rokonaival. Most kibékült velők, de az általuk és barátjaik által fellázított szláv népségek, midőn
955.] a' király 955 tavasszal Bajorországban mulatoznék, az Elbén általjöttek, 's a' szász népet fosztogatták. Otto junius' végén haddal ment reájok. Alig lépett a' szász földre, midőn Henrik testvérétől, kit azelőtt néhány évvel bajor herczegnek

42) Annales Hildesheimenses Pertznél, Scr. III. Bellum magnum factum est inter Bajoarios et Ungaros.

43) Flodoardi Annales. Hungari ab Italia transcensis Alpibus egressi, Aquitaniam ingressi sunt, ibique tota pene demorali aestate, multis hanc regionem rapinis et internecionibus atriverunt, sicque per Italiam reversi sunt in terram suam.

44) Flodoardi Annales. — Richeri historiarum, Pertznél, Script. II. 7. — Annales S. Vincentii Mettensis hibásan a' 955. dik évhez. — Annales Laubienses, Pertznél, Script. IV. — Folcuini gesta abbatum Lobiensium, Pertznél, Scr. IV.

nevezett ki, hírt veszen, hogy a' magyarok roppant sereget küldtek Bajorországra, mellynek egyik — nagyobbik — része Augsburg körül tanyáz, másika a' Majna felé indult. Otto haladék nélkül visszasietett, 's midőn szássaival a' bajor földre érne az általa felparancsolt alemann és frank had már a' magyarok által megszalasztott bajorokhoz csatlakozott, sőt ezer cseh is sietett segédökül, mert Boleszláv már megtanulá mind békén tűrni, mind kibányászni hűbéri viszonyát, mellyben a' német birodalomhoz áll vala.

A' magyarok most felhagytak Augsburg' ostromlásával, mellyet püspöke Udalrik védelmezett. Altalkelnek a' Lechen, megkerülik a' nyolcz dandárból álló német sereget, a' csehek-ből álló utócsapatra törnek, tönkre teszik, 's az előtte levő két alemann dandár' sorait is felbontják. Ennek látására a' zászlóaljával az alemannokra támaszkodó király megdőbbsent, de veje Konrád, ki a' negyedik dandárt képző frankok' élén állott, 's ki a' német történetírók szerint könyörgött Istenének, hogy őt a' magyarok által, büntetésül mert még csak minapában kalauzok volt a' vérúton, ölesse meg, — Konrád most az alemannok' segédére rohan, soraikban a' rendet helyreállítja, 's olly elszántsággal küzd, hogy a' magyarokat hátrálásra bírja; mit látván a' király' zászlóalja, 's a' három bajor dandárból álló előcsapat, egész erővel oldalról neki esnek a' hátrálóknak, 's az árvizektől dagadozó Lechbe szorítják. Sok ezer magyar halált talál hullámaiban; de többeknek még is sükerült a' tulsó partra átjutniok, honnan egy jól röpitett nyíl Konrád herczegnek meghozta mi után esengett, magyar kézből a' halált. Két kyburgi gróf is halva rogyott le a' vérmezőn. Velök Dietpald, az augsburgi püspök' testvére. Más nap' a' Lech' augsburgi partján felütött magyar tábor' kincseiben osztzkodtak a' győzők, 's a' foglyok közül kit mély árokba öltek, kit elevenen temettek el, kit másnemű lassú kinok közt gyilkoltak meg. A' hadi szerencse há-

rom magyar vezért is ejtett Otto' kezébe, parancsából mindhármra Regensburgnál felakasztatott. Ennyi kegyetlenség' hírére a' Majna felé fordult 's mindedig diadalmasan előhaladt magyar csapat' vezére valamennyi foglyait kard' élére hanyatta, 's miután a' botor rendetlenségben szertehullongó frankoktól és alemannoktól a' zsákmányt meg' elszedte volna, seregét becsülettel hazavitte. Azok, kik az Augsburgnál megfutamodottak közül a' cseh határszélnek vették útjokat, szerencsétlenül jártak, mert az itt lesben álló cseh herczeg által része megöletett, része elfogatott. Hazai évkönyveink közülök csak hetet érkeztetnek vissza Magyarországra, kik — olly szigorú ítéletet veszen gyakran a' nép' kezéből a' szerencsétlenség — ,magyarkák'nak gúnyoltattak, 's még utódaikban is megvetés' tárgyai voltak. Szent Lázár' szegényeinek hivatva páriákként bolygtak körül a' hazában.

A' németek az augusztus' 10. dikei forró napot legdicsebb emlékeik közé sorozzák. A' győzelem' hírére Europa' majdnem valamennyi fejedelmétől érkeztek követek Ottóhoz, őt üdvezlendők, névszerint a' görög császártól 's a' cordovai khalifától is. 45) —

45) Widukindi res gestae sax. III. 44 — 49. Gerhardi: vita s. Oudalrici episcopi Pertznél, Ser. IV. — Rerum boicarum scriptores nusquam antehac editi. Edidit A.F. Oefelius. Aug. Vindelicorum, 1763. II. 7. — Béla király' névtelen jegyzője (55. fejezet) Bules, Lehel és Botond által vezérelteti ez' alkalommal a' magyar sereget, kik szerinte már hatvan évvel azelőtt, Zalán ellen hadakoztak. Nevezetes egyébiránt, hogy a' byzanci történetírók is Bulesot — Scylitzesnél Bologudes — ekkor öletik meg Otto által; hogy a' Gesta episcoporum Cameracensium, Pertznél, Ser. VII. „rex Bulgio“ ról tesznek szót; 's hogy a' s. galleni évkönyvek (Annales Sangallenses majores, Pertznél, Ser. I.) Bulesot és Lehelt szintén említik, mint 955. ben magyar vezéreket. Ezen évkönyvek', egyik helye, melly egykoru kéztől való, miután Otto' diadaláról szót tett volna, ekkép folytatja: Et erat numerus eorum (a' magyarokat érti, kiket agarenusoknak hí) centum millia, et multi illorum

A' lechparti veszély' emléke éreztetvén a' magyarokkal, hogy annyi délczeg vitéz' halála virágától fosztá meg a' nemzetet húzamos időre, 's hogy a' rémülés' varázsa, melylyel nevök birt vála, nyugoton halványulni kezd, — elkerülteté velök Otto' birodalmát ezentúl; de kik rablástól és kalandozástól meg nem szokhattak el, szemeiket most Görögországra vetették. 958. ban Konstantinápoly' kapúi előtt ál- [958 — 966. lottak, 's a' császár' láttára, zsákmánynyal megrakodva 's foglyaikat magok előtt hajtva siettek vissza. Pothus Argyrus görög hadvezér utólérvén őket, éjjel táborukra ütött, sokat közülök levágott, a' többieket — elszedvén tőlök zsákmányt és foglyokat — megszalasztotta.⁴⁶⁾ Ezen eredmény' daczára a' következő évckben is Maeedoniát változó szerencsével több ízben látogatták meg a' magyarok, 's illyes alkalommal történt az ősonda szerint, hogy Botond, ki 955. ben seregét Németországból szerencsésen hazahozta, Konstantinápoly' kapuját buzogányával behorpasztotta. A' görögök — folytatja

comprehensi sunt cum rege eorum nomine Pulszi (Bules) et suspensi sunt in patibulis. Et aliud bellum cum eis gerebatur a Poemanis, ubi comprehensus est rex illorum nomine Lele, extincto exercitu ejus. Lehelt említi továbbá, Adalberti vita Henrici II. di Imperatoris Pertznél, Scr.V. melly a' XII. dik század' második felében készült, 's mellyben e' hely fordul elő a' 3. dik szakaszban: qui (Otto) ad Licum flumen... Ungaros prostravit et reges eorum Lelium videlicet et Assur... in patibulo suspendit. Ezen Assurt a' XIII. dik századbéli ebersbergi chronicon (Oefelegyűjteményében) Sur-nak írja 's Lehelt Leli-nek. Mind ebből, úgy Kézainak illető helyéből, melly egyike a' legrészletesbeknek az egész chroniconban, az következik, hogy Lehel és Bules csakugyan vezérek voltak 955. ben; de valljon nem következik-e innen az is, hogy 895. tájban nem igen lehettek vezérek Zalán ellen? 's hogy a' névtelen jegyzőnek ezen adata (a' 39. fejezetben) épen csak hagyományon alapúl, mi előtt tudnivalóképen a' szoros értelemben vett történeti crisis vagy tisztelettel hajlik meg, vagy vállvonítva megyen odébb?

46) Constant. Porph. Cont. Stritternél.

a' monda — most egy óriást küldtek ki a' városhól, ki Botonddal megvívjon. A' magyarok körülállották lovaikon a' küzdőtert, 's a' görögök összesereglettek a' várfalakon nézni az eredményt. Botond pedig elhánván fegyvereit, átkarolta az óriást, 's egy órai tusa után félholtan terült el a' görög. Mit látván a' byzanci császár és a' főurak, 's a' császárné és udvari hölgyei, nagy szégyennel viasszasompolyogtak palotáikba. 47)

A' bolgárok, kiknek fejdelmök Symeon 941. ben meghalózott, görög segéd után néztek, sőt görög többség alá vették magokat, hogy Moesiát a' magyarok' berohanásai elől biztosíthassák. De azoknak tapasztalván a' görögöket, kik önmagokat sem képesek megvédeni, szövetségre léptek a' magyarokkal, olly feltétel alatt, hogy ezek a' bolgár földet hántatlanul hagyják, Péter pedig — ez volt Symeon' utódának neve — szabad átmenetet engedjen a' magyaroknak

47) A' mondákból és regékből, melyek ébren tartották őseinkben a' vitéz lelket, csak egyikét töredék maradott reánk, mert már Béla király' névtelen jegyzője izetleneknek tartá ezeket, névszerint a' szövegben említettet, mi Prayt — a' komoly Prayt! — ezen gonosz megjegyzésre birta: *unicus, quod sciam, Belae notarius rem in dubium vocat, quod eam apud neminem scriptorum consignatam literis, sed ex falsis duntaxat rusticorum fabulis se audiisse comperisset. Ex quo facile conjicias, plus aliquando veritatis rusticorum cantilenas, quam notarii historiam continere. Dissertationes historico-criticae in annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum. Vindobonae, 1775.* Egyébiránt nevezetes, milly korán mutatkozik íróinkban a' critical józanság a' szláv regemámor ellenében. Kézai, ki a' felebbi mondát számunkra fenntartá, azonképen mint Béla' jegyzője hadat üzen a' történeti poesisnek, 's midőn említené, hogy vannak, kik Lehel' erőszakos halálának okát abban keresik, mivel a' császárt kürtjével agyafőbe ütötte, páratlan naivsággal folytatja: „*que sane fabula verosimili adversatur, et credens hujusmodi levitate mentis denotatur. nam persone criminose ligatis manibus conspectui principum presentantur*“.

Görögországba, 's az ellenök adandó segédet, ha eziránt megkerestetnék a' császár által, tagadja meg tőle. Midőn 967. ben Nicephorus Phocas a' Konstantinápolytól távolabb eső thráciai városokat megtekintené, 's pusztaságot látna mindenszerte, felhívá a' bolgár fejedelmet: akadályozza a' magyarokat a' Dunán átkelni, 's mint a' birodalom' híve ne engedje, hogy a' görög földet pusztítsák; de Péter nem igen mutatkozott hajlandónak, magát és népét a' Taksony-nyal kötött szerződés' felbontásával szerencsétletni. Mire Nicephorus, hogy addig, míg Syriában az arabokkal hadat visel, Macedoniának a' magyarok és bolgárok előli oltalmazásáról ne kelljen gondoskodnia, Szvatoszlav kievi orosz fejedelmet, ki hatalmát a' Don' és Volga' partjaitól az azovi tengerig terjeszté, felbujtatta: támadná meg haddal a' bolgárokat. Szvatoszlav kapván az alkalmon, seregét hajókon a' fekete tengerbe 's innen a' Dunán felfelé szállítván, 968 's 969. ben majdnem egész Bolgárországot elfoglalá, 's a' bánatában elholt Péter fejedelem' két fiát is hatalmába ejté.

Nicephorus' utóda az országlásban Joannes Tzimisces, a' hanyatló keleti birodalomnak egyik legjelesebb férfia, látván, hogy a' bolgár nép lassankint megbarátkozik az orosz járom' gondolatával, 's hogy az orosz fejedelem a' bolgár földön Görögország ellen is forral hódítási terveket, ráüzent Szvatoszlavra: menne ki az országból, 's elégedjék meg azon több mázsa arannyal, mellyeket Nicephorustól előleges díj fejében vett vala. Az orosz fejedelem, magyar és bessenyő had által is támogattatva, válaszul Macedoniára tört 970. ben. A' császár' vezére Bardas Sclerus csak tizenkét ezer fegyveres felett rendelkezhetvén, tanácsosnak vélé Szvatoszlav' jóval nagyobb serege előtt hátrálni, és Drinápolyba zárkozni. Midőn a' város' falai körül táborot ütött sereg diadalmas mámorában fegyelmet és rendet már nem ismerne, Bardas rögtön kitört az erősségből, 's a' bessenyők' legá-

zolásán megdőbhent féktelen sereget szétverte és megszasztotta. 48)

972.] Röviddel utóbb Taksony meghalálozott; hazai hagyományaink szerint a' Pesten alúl fekvő helységben, melly nevét e' napig viseli, nyugszik eltemetve.

V.

Gejza, Taksony fia, húsz 's egynehány éves lehetett, midőn atyja' halálával fejdelemmé lön. Azon csapások, melyek, változván a' szerencse, atyja' életében a' nemzetet nyugoton és keleten érék vala, ellenszenvet költének fel benne a' félszázadnál tovább folytatott rablási kalandok iránt; 's ez' érzelemben megerősítetett, úgy látszik, — nejének, Gyula erdélyi fejdelem' leányának kora halála után, ki neki még atyja' életében Salamon fiát nemzé, — második hitvese, az imént keresztyénné vált lengyel herczeg Mesko' vagy Micziszlav' testvére Adelhaid által. 49) A' német chronisták nagy meg-

48) Byzancezi történetírók Stritternél, összevetve az orosz forrásokkal 's Leo diaconussal Baroniusnál.

49) Hogy Gejzának neje és Istvánnak anyja Sarolt, Gyula', erdélyi fejdelem' leánya volt, hazai történetíróink' következő helyei bizonyítják: Anon. Belae r. not.: Tuhutum .. genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor, Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. — Kézai: Sanctus namque rex Stephanus coronatus et tandem duce Cuppan interfecto, Jula avunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris in Hungariam adducto ... preliatus est. — Turóczi: Geicha ... genuit s. Stephanum regem ex Sarolth, filia Gyulae. — Ezekhez hozzájárulván még a' hildesheimi évkönyvek' következő helye az 1003

elégedéssel emlegetik, hogy 973. ban, midőn II. Otto [973. Quedlinburgban a' husvéti ünnepeket üllené, magyarok is

dik évhez: Stephanus rex ungaricus super avunculum suum regem Julum cum exercitu venit, quem cum comprehendisset cum uxore et filiis duobus, regnum ejus vi ad christianitatem compellit, — nincs okunk kételkedni, hogy Sarolt Istvánnak anyja volt, 's hogy azon külföldi történetírók, kik más anyától származtatják, tévedésben vannak. — De valljon honnan merítették újabb történetíróink azon adatot, hogy Sarolt' törekvéseire hozatott be Magyarországba a' keresztyénség? Hazai forrásaink ezt egy szóval sem említik, sőt még azt sem mondják, hogy Sarolt és atyja keresztyének voltak. Sarolt' keresztyén hite kirekesztőleg Scylitzesnek felebb említett helyéből kivont következtetésen alapúl. Nem akarom itt fejtegetni e' következtetés' helyes vagy helytelen voltát — mert e' tárgy azok után, miket előadandó vagyok, csekély értékkel bír szememben, — 's ha kell, aláírom a' tételt: Gyula erdélyi fejdelem = Scylitzes' Gylásával; tehát keresztyén volt, 's leányát is kétségkívül a' keresztyén hitben neveltette. — De valljon következik-e már szükségkép e' tételből, hogy kivált Sarolt' hozzájárulásával terjedett Magyarországbán a' keresztyénség? — Igen, következik — szól a' válasz — mert a' külföldi történetírók egy szájjal állítják, hogy Gejza, hitvese' kezével kormányozta az országot. — Ugy de ők nem mondják, hogy Gejzának ezen hitvese Sarolt volt, az erdélyi fejdelem' leánya, sőt egyenesen más hitvest adnak neki. A' chronica hungarorumban e codice warsaviensi, saeculi XIIIⁱ Endlichernel, ezt találjuk: Jesse (Gejza) qui accepit uxorem de regione Polonia, de Civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis nomine Ethlegidam. — És a' breve chronicon Silesiae saeculi XIV. (Stenzel' Scriptores rerum silesiacarum, Breslau 1834 czímű gyűjteményében) így szól: Anno domini 971. dux Mesco baptisatus est. Iste Mesco habuit sororem nomine Adelhaidem, quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem, quae cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi. — 'S mit a' német íróknál Gejza' hitveséről olvasunk, az Adelhaidra igen is illik, Saroltra nem. Az egykoru Thietmar' chroniconában ez áll: Uxor autem ejus (Gejza) Belekignini, id est pulchra domina slavonice dicta, supra modum libebat ... Kérdem, miért lett volna Gejza' hitvesének szláv neve, hanemha azért, mert szláv volt? Aztán az iszákosság, melyről vádoltatik, talán szintén sarmata vérre mutat inkább, mint magyarra, melynek az

voltak jelen, kik ajándékokat hoztak és ajándékokat vittek magokkal; 's ez alkalommal történhetett, hogy Miczisláv lengyel herczeg ki, szintén jelen vala, testvérét Gejzának eljegyzé.

akkor még épen nem tartozott gyengéi közé; mert hogy a' névtelen jegyzőnek azon helyei, mellyek az utókorra juttatták, hány napig voltak a' magyar vezérek örömlészek, meg' annyi gonosz anachronismosok vak Béla' idejéből tudják, kik a' keleti és byzanci írókban olvasták, hogy a' magyaroknak, midőn Pannoniába érkeztek, tej volt fő italuk. — Pray már Annalisaiban, Cromer' lengyel chroniconának nyomán, szót tett Adelhaidról, mint Gejza' második nejéről; kissé félénken ugyan, mert a' régiebb lengyel források nem voltak előtte ismereteseek, de az adat felemlítetett általa, 's fel utána mások közül még azok is, kik Adelhaidról, mint Gejza' második nejéről szót tettek, a' térítgetés' művét Saroltnak tulajdonították. Hiszen ők ismerték szent Adalbert' azon életírását, mellynek szerzője Bruno, ki István' országlásának kezdetén megfordult Magyarországon, 's 1009. ben térítési buzgalmának áldozatául esett; már pedig ezen életírásból világos, hogy Gejzának hitvese, ki 996. ban még élt, tehát Adelhaid, hozta be Magyarországra a' keresztyénséget, — világos az életírás' azon részéből, melly Adalbert' 996. diki működését tárgyazván, említi, hogy ez Gejzát 's Gejza' hitvesét felkérte, engednék meg, miszerint egyik kedvencz papja, Radla, hozzája jöhessen Lengyelországba: „Miserat his diebus — így szól Bruno — ad Ungarorum seniore[m] magnum, imo ad uxorem ejus, quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, epistolam 's a' t. — Részemről ennyi együvé találkozó jelenségben annak bizonyítékát látom, hogy újabb történetíróink Saroltnak tulajdonították mi Adelhaidot illeti; valamint más részről meg' azt hiszem, hogy a' lengyel chronisták tévednek, midőn ők meg' Saroltról nem tudván semmit, Istvánt Adelhaid' gyermekének mondják. A' Béla' névtelen jegyzője és Kézai által képviselt hazai hagyomány, a' hildesheimi évkönyveket nem is említve, ezt másképp tudja, 's én meghajlom előtte. De ezen hazai hagyomány semmit sem tud Saroltról, mint térítőről, mivé csak az újabb írók' hibás inductiója által vált.

Az egykoru történetírók megjegyezték Gejzáról, hogy egészen hitvese' kezében levén, ennek nagy befolyása volt az országlásra. E' szerint kétségkívül Adelheid' hozzájárulásával történt, hogy mindjárt országlásának kezdetén a' különben kemény és zordon férfiú módfelett engedékenynek mutatkozott a' keresztyének és idegenek iránt, minek hírére mind hadi, mind egyházi férfiak nagy számmal érkezvén Nyúgoteuropa' több tartományaiból Magyarországra, Pilgrin lorch-i érsek rendszeresen látott hozzá a' magyar népnek keresztyén hitre térítéséhez. Pilgrinnek VI. dik Benedek pápához 974. tájban intézett leveléből világos, hogy Ma- 1974. gyarországból érkezett felhívás' következtében nyitvatott meg a' térítés' műve. „A' magyar népnek kívánságára — így ír, — hogy vagy magam jöjek hozzája, vagy helyettem 's általam mások: alkalmas férfiakat ... küldöttem oda és csakhamar olly gyümölcsözőnek mutatkozott az isteni kegyelem, hogy a' mindkét nem levő jelesebb magyarok közül mintegy öt ezret oktattak a' catholica hitben 's kereszteltek meg; a' keresztyének pedig, kik a' lakosság' nagyobb részét teszik, miután a' világ' minden részeiből hozattak foglyok ide, kik gyermekeiket csak lopva oktathatták a' mennyei igazságra, most versent és minden félelem nélkül keresztel-tetik meg őket, 's örvendeznek, hogy keresztyén imaházakat szabad építeniök ... Magok a' barbarok, ha mindjárt közülök többen még pogányságban sinlődnék, nem ellenzik alattvalóik' kereszteltetését, 's a' papoknak megengedik, hogy járhasanak 's kelhessenek, merre 's hová nekik tetszik ... A' dolgok olly ponton állanak, hogy az egész magyar nemzet hajlandó a' szent hit' elfogadására“.

Ugy látszik, Gejzának székhelyén, Esztergomban is szívesen látattak a' térítők, 's a' fejdelem talán röviddel e' levél' iratása után kereszteltetvén meg, keresztyén szertartásokat is vegyített az ősi cultus közé. Az egykorú Ditmár magde-

burgi püspök írva hagyta, hogy midőn Gejzát keresztyén papja e' valláskeverék miatt megróná, válaszul nyere: én gazdag vagyok, tehát jogomban is, módomban is áll így cselekednem. — Most azonban rögtön félbeszakítottak a' Pilgrin' levelében kétséggkívül nagyítva előadott, de nem épen fogatlan térítési előkészületek.

Otto császár' halála után, II. dik Henrik bajor herczeg jogot tartott Németország' koronájához, az elhunyt' fiának, II. dik Ottónak ellenére, ki még atyja' életében császárnak koronáztatott, 's Romanus keleti császár' leányával, Theophanuval élt házasságban. Miczisláv lengyel herczeg Henrik' pártjára kelt, 's testvére Adelhaid, ki, mint felebb láttuk, Gejzát, 's Gejza által az országot kormányozta, férjét könnyen arra birhatta, hogy a' bajor herczeg' segédére legyen. Pilgrin Ottónak hívei közé tartozván, az általa küldött papok — talán önmagoktól, mert üldözéstől tartottak, talán Gejza 977.] által kényszerítve Magyarországból kisiettek 977. ben. Otto' fegyverei győztek, 's Henrik a' császár' parancsára az utrechti várba záratott; babenbergi Leopold pedig, a' Duna és Inn közt fekvő Donau- és Sundergau' grófja, ki a' császárt Henrik elleni hadviselésében híven támogatta, már egy évvel korábban a' birodalom' keleti határainak őrségével bízott meg.⁵⁰⁾

A' bajor herczeg fogságában is makacsúl állott ellen Otto' kívánságának, 's nem birathatott réa, hogy követeléséről lemondjon; a' magyarok pedig Mölk várából, melly a' lechparti gyásznapok óta véghelyül szolgált birodalmuknak, gyakorta kitörvén, Henrik' elleneit, nevezetesen Pilgrint is sokfélekép háborgatták és sarczolták; míg végre Leopold hatagróf, számos frank lovagok' kíséretében jöven Mölk alá,

50) Monumenta. Boica, XI. összevetve Meilen' regestáival a' Babenbergiek' időkorából. Bécs, 1850.

az erősséget 984. ben bevette, 's Gejzát a' Szárhegyig 1984. visszaszorította. Még mielőtt ez történt volna, Otto 983. ban meghalálozott, mire Henrik Utrechből kiszabadulván, a' lengyelek és csehek, kik már rég' megkötötték Ottóval a' békét, újra a' herczeg mellett nyilatkoztak; de ő tanácsosnak tartá, kivált a' magyarok' balszerencséje után, 985. ben jogairól a' német koronára lemondani, 's ekkor herczegi székébe — nem minden megszorítások nélkül azonban, mert Karántföld különválasztatott tőle, 's a' keleti határgrófság, a' mai Ausztria is majdnem függetlenné vált a' bajor felsőbbségtől, — visszahelyeztetett.

A' háborúskodás közben meg' fonnyadásnak indultak a' keresztyénség' csirái Magyarorszáiban, míglen Adalbert prágai püspök 994. táiban, Pilgrin' munkáját folytatandó, Esztergomba érkezett, hol — úgy látszik — húzamosb ideig mulatozván, Gejzának még' 969. ben született fia Salamon, ki az Apuliából jött sanseverinoi gróf Deodat által neveltetvén, most dicső országlást igerő ifjúsága' fényében állott, szintén megkereszteltetett általa, 's Vajk és István nevet nyert tőle. 51)

Országos Széchényi Könyvtár

51) Hartvici episcopi vita s. Stephani regis, Endlicher-nél. — Adalbert' Magyarorszáiba érkezését az újabb cseh történetírók tíz évvel korábbra teszik; ők t. i. a' prágai püspökséget alapító oklevélből azt olvasták ki, hogy a' „Slowakei“, melly soha sem létezett, a' prágai püspöki megyéhez tartozott, hogy ezen „Slowakei“ a' Garannak a' Dunába szakadásáig terjedett, 's hogy Adalbert, midőn püspökké szenteltetése (983. ban) után megyéjét bejárná, átrándult a' „Slowakei“ból Gejzához Esztergomba. De képzelődésök' ezen szüleményei a' higgadt történettudomány' szövétneke előtt párakként enyésznek el. Bruno, úgynevezett „regionarius“ azaz: idegen földön térítő ersek, ki Adalbertet személyesen ismerte, ki vele 996. ban Romában találkozott, tanítványa, bámulója volt, 's ki, mint felebb láttuk, néhány évvel később Magyarorszáiban is tartózkodott, hol ez alkalommal Adalbert legkedve-

Gejza a' minapi hadviselés' bal vége után meg' békében élt valamennyi szomszédaival, 's közte és a' bajor hercegi család között a' keresztyén hit' befolyása alatt mindinkább megerősödött a' barátságos viszony. Hovatovább mindig több-több külföldi, kivált német lovagok jöttek Gejzához és fiához. Közülök hazai történetforrásaink névszerint a' hennebergi és wasserburgi grófokat Bajorországból, Hunt és Poznańi testvéreket a' sváb földről, Tibold grófot a' Tannbergiek' nemzetségéből, Rodoán, Bagath és Lodán lovagokat Csehországból 's a' t. említik, kik számos kísérvőkkel támaszúl szolgáltak hitnek és fejdelemnek, 's kiknek utódaik közül többet kedveltjeinek koszorújába fűzött a' magyar. 52)

sebb társával, Radlával annál örömeztőbb szólott a' prágai püspökről, mert épen életének írásával foglalatoskodott, — Adalbertnek Magyarországra érkezését 993 és 995 közé helyezi, 's ekkép szól felőle: *Non tacendum quod juxtapositis Ungariis nunc nuncios suos misit, nunc se ipsum obtulit, quibus et ab errore suo parum mutatis umbram christianitatis impressit.* — Adalbertet a' csehek Vojtechnek mondták, 's Pray és utána Horvát István (Tud. Gyűjt. 1836. VI.) aligha csalódtak véleményökben, hogy István' mellékneve Vajk annyi mint Vojtek, 's hogy ő mindkét nevét, mellyen a' magyar és német történetírók ismerik, Adalbertől nyeré a' keresztségben. 'S előbb kinek hitták, kérdi az olvasó? Az angol írók Istvánt Salamonnak nevezik, 's lehet, hogy keresztteltetése előtt ez volt neve. — Születési évét Thuróczi' *chronographusával* 969. re tettem; 's az, miután Sarolt 973. ban már nem élt, későbbre csak azon esetre helyeztethetnék, ha őt Adelhaid' fiának állítanók, mi a' magyar hagyománynyal ellenkezik. 'S csakugyan, Istvánt annak fogjuk látni, ki atyja' halálakor már nem lehetett gyermekce. Tudom, hogy István az 1001. diki oklevélben úgy szól magáról, mint ki 997. ben még gyermek volt, de ezen ellenvetés' elhárítására nem szükséges a' „*pueritia*“ szónak különféle magyarázatait adnók. Az 1001. diki oklevél — mint számtalan egyéb okirat — a' monostorban feljegyzett egykoru adatok' későbbi, talán a' XII. dik század' elején történt összefűzése. Formájára, tehát fogalmazására nézve is álmű, a' nélkül hogy a' monostort illető adatok koholtak volnának.

52) Hartvicus. — Kézai, *de nobilibus advenis.*

Ekkor történhetett, hogy Gejza felhívta az ország' főb-
jeit, kövessék példáját, 's vegyék fel családikkal együtt a'
keresztyénséget; többen — úgy látszik — engedtek a' felhi-
vásnak, 's testvére Mihály és ennek fiai Vazul és szár-
László is keresztyénekké váltak. — 995. ben István, ki [995.
már több év óta atyjával az ország' gondjaiban osztozkodott,
's kit Gejza' utódául fogadott a' nemzet⁵³⁾, Henrik bajor
hercegnek Gizela leányával lépett házasságra. ⁵⁴⁾

997. ben Gejza meghalálozott, István fián kívül több [997.
leánygyermeket hagyván maga után; közülök az egyik Aba
vezérnek, a' másik, Judit, Boleszláv lengyel herceg' hitve-
sévé vált; egy harmadik, kinek neve úgy nem tudatik, mint
nem az elsőé, — mert a' Sarolt és Gizela neveket az újabb
írók' önkényének köszönik, — a' velencei herceg Otto Ur-
seoloval lépett házasságra.

Hazai történetforrásainkban két, három adatnál többet
alig találunk Gejzáról. A' hagiographusok, midőn István'
ifjúságáról szólnak, nem mulasztják el Gejzának holmi ál-
mait hüvelyezni, mellyeknek felemlítését feleslegesnek tartjuk.
Újabb történetíróink III. Otto császár' szárnyai alatt terjesz-
tik vele a' keresztyénséget, 's tanácsosául, védurául, édes
mindenélül III. Ottót adják neki. De ez még csak nemis
született, midőn Gejza magára vette a' keresztséget, 's mi-
dőn Gejza meghalt, tizenhét éves volt. Gejzának meghittje
nem a' császár, hanem Henrik bajor herceg lehetett, kinek
ő hű szövetségese volt Otto' atya és Otto' gyámjai ellen, 's
ki leányát a' magyar fejdelem' fiának, Istvánnak hitvesül adta.
Innen azonban koránt sem következik, mit némelly történetu-
dósaink hinni látszanak, hogy Gejza alatt a' német vagy ba-

53) Hartvicus.

54) Herimannus Augiensis (Contractus) a' 995. dik. évhez.
Pertznél, Script. V.

for önkény kedvére térítgette a' magyarokat. Az egykoru Bruno, Gejza' halálakor, Magyarországbán csak némi árnyékát látá a' keresztyénségnek. A' térítés István' műve volt.

VI.

A' magyar nemzet' belviszonyairól Európába, 's névszerint Pannoniába érkezésétől a' tizedik század' végéig, midőn a' keresztséget felvette, 's a' műveltség' és political élet' új stadiumába lépett, csak egyes, kissé gyér vonások maradtak reánk a' byzanci és nyugoti íróknál 's legrégiebb chronistáinknál, mikből magunknak egészet alkotni, csak a' képzelődés' 's hozzávetés' segédével — mik tudnivalóképen könnyen tévutra vezethetnek bennünket — lehetséges.

A' taurusi félszigeten a' magyarok' állodalmi életének formája a' monarchiai betetőzést nem ismerte. Constantinus porphyrogenetus említvén azon korszakot, midőn a' magyarok a' khazar birodalom' szélén laktak, írja: „Allottak pedig hét törzsökből, és sem magok' kebeléből sem máshonnan fejedelmök nem volt soha.“⁵⁵⁾ 'S más helytt: „Es ezen Árpád előtt a' turkoknak (magyaroknak) más fejedelmök soha sem volt.“⁵⁶⁾ De a' nemzet' mindenik törzsöke külön főnök alatt állott. „Volt közöttök néhány vajda“, olvassuk Constantinnál. „A' hét főszemély, kik hetumogereknek hívatnak“, így szól Béla' névtelen jegyzője. Ezen hét főmagyar, a' törzsökök' ezen vajdái, kik talán az aggkor', talán — mit részemről valószínűbbnek tartok, — családi örökösés' erejénél fogva

55) De adm. imperio, c. 38.

56) Ugyanott.

viselték a' főnökséget, „köztanácskozás' útján“, „szabad akarrattal és közmegegyezéssel“ 57) választották, mint felebb látuk, Almost fejdelmöknek, 's alkották törvényül magoknak és utódaiknak az ott elősorolt öt pontot. Ezen pontok, az általuk alapított főhatalom' természetének kitudására szigorú vegybontás alá vétettek többek által. Eusebius Verinus, Kollár, Pray 's a' t. azt, mit a' korukbeli tudomány mérsékelt monarchiának mondott, 's a' főhatalom' öröködésének azon rendét olvasták ki belőlök, melly napjaikban divatozott.

Pedig minden arra mutat, hogy a' fejdelemség, a' „duxxá“ és „praeceptorrá“ (a' névtelen jegyző' szavai) választatás csak a' fővezéri hatalmat adta meg. A' tizedik század' közepebeli magyarokról, kik már ötven évig az ország' birtokában voltak, írja Constantin: „a' turk törzsökök nincsenek fejdelmeknek alávetve, hanem, külön mindenik törzsök másmás folyam' partjain lakván, kölesönös szerződés' útján arra kötelezvék, hogy a' melly rész haddal támadtatnék meg, azt mindnyájan közös erővel támogassák. Hadi fővezérok pedig Árpád' véréből való fejdelem.“ 58) Az állodalmi forma tehát „szövetség“ volt, közös hadi fővezérrel, de nem közös fejdelemmel. Kiviláglik ez Constantinnak „de ceremoniis aulae byzantinae“ című munkája' azon helyéből is, melly a' görög császárral a' magyarokhoz intézett levelekre e' címet iratja: „ad archontes turcorum“, a' magyarok' fejdelméhez. 'S e' szerint, midőn Béla király' névtelen jegyzője úgy szól Árpádról, mintha ez körülbelől a' fejdelmi jogok' azon teljességével birt volna, melylyel István király és utódai, akkor a' chronisták' nagyobb számával közös hibába esik, saját századának világában látván a' multat. A' százezerek' karjai által elfoglalt haza nem vált Árpád' patrimoniumává, ő ennek egyes részeit nem ado-

57) Anonymus Belae r. not.

58) De adm. imp. c. 40.

mányozta katonáinak, mint a' névtelen jegyző hivé vala; az ország, ügyelett a' természet által rakott határookra, felosztott a' hét törzsök, illetőleg a' hét főnök között, 's ezen felosztásnak hűbéri alakja csak annyiban volt, mennyiben illyes viszony a' törzsök' vezére 's a' törzsök' egyes nemzetségei között létezett, mennyiben a' clanszerkezet is némi hűbéri jellemmel bír.

Egyébiránt a' fővezéri hatalom háboruról háborúra szálló népnél nagy hatalom volt, 's a' dolog' természeténél fogva ollyas, melly az egyes törzsökök' függetlenségének megszorítására annyival is inkább törekedett, mivel a' fővezérség egy családban 's illetőleg egy szabaditékos törzsökben székelt. A' kúnok 's a' többi szövetségesek, kik az uralkodó törzsökökön kívül maradtak — mert a' clan' természete nem engedi, hogy abba idegen elemek olvasztassanak, — szintén támaszpontul szolgálhattak a' fővezérnek, hogy hatalmát nagyfejedelmi hatalommá idomíthassa át; és Árpád, ki a' magyar népnek nemcsak tanyát, hanem hazát; országot kívánt szerezni, 's ki — mint Constantin írva hagyta — „kitünő volt ildomosság', belátás' és erő' dolgában, 's fejedelemségre termett“, szükségkép nemcsak hatalmának tágitása, hanem ennek ollyas örökődése után is törekedett, melly ezt azonfelül, hogy nemzetségének kebelében megőrizze, mit az alkotmány' egyik sarkpontja különben is követelt, egyenes utódaira, azaz, a' nemzetség' többi tagjainak kizárásával, fiaira szállítsa.

'S csakugyan semmi sem mutatja inkább hatalmának növekedését, mint azon körülmény, hogy képes volt fiát, a' még kiskoru Zoltánt utódaul elfogadtatni; miből egy részt világos, hogy az öröködés' azon neme, melly az elsőszülöttség' jogán alapul, 's mellyet a' Lakicsok botorúl már a' tizedik században keresgéltek a' magyaroknál, akkoron még nem létezett közöttünk: mert ha bár Árpád' idősb fiai 907. ben már mind kimúltak, tudjuk, hogy ezeknek fiai 's unokái életben vol-

tak, kik meg' annyian elsőbbséggel birtak volna Zoltán felett; — és világos belőle más részről: hogy a' nép már nemcsak hadvezért keresett a' fejdelemben, mire tudnivalóképen a' gyerkőcze nem igen alkalmas. A' pusztaszeri gyűlés, melly Béla' névtelen jegyzője szerint Zalán' legyőzése után tartatott, ⁵⁹⁾ Árpád' hatalomkörét valószínűleg tágította: diadalmas vezérek nem szokták jogaikat szűkebbre szorítani, 's a' nép örömet jár kezökre. De ismétlem, fejdelemmé — azon értelemben véve e' szót, mellyben a' névtelen jegyző vette, — az állodalmi hatalmak' öszvességének képviselőjévé valamint Árpád nem vált, úgy utódai sem lettek a' tizedik században. Kézainak egyik helye e' tekintetben igen jellemző, 's ollyas, melly minden kétséget eloszlat. „Egy főbirót is választottak magoknak — így ír, — . . . ki a' szövetséges seregnek törvényt szolgáltatson, a' pörlekedő feleket megnyugtassa, a' gonosztevőket . . . megbüntesse ollyképen, hogy azon esetre, ha a' főbiró méltánytalan ítéletet hozna, ezt megsemmisíthesse a' közgyűlés, melly a' hibás vezért és főbirót is kénye szerint letehesse. Es ezen törvényes szokás a' húnok vagy magyarok között Taksony' fiának, Gejzának idejéig sértetlenül megtartatott.“ ⁶⁰⁾ Azon intézkedések, mellyekről a' névtelen jegy-

59) Anonym. *Belae r. not.* 40: Dux vero Arpad et sui milites . . . venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Kurtuelou, et manserunt ibi juxta silvam Gemelsen triginta quatuor diebus, et in illo loco dux et sui nobiles ordinauerunt omnes consuetudinarias leges regni, et omnia jura ejus, qualiter seruirent duci et primatibus suis, vel qualiter iudicium facerent, pro quolibet crimine commisso, ibi etiam dux condonavit suis nobilibus secum venientibus diversa loca, cum omnibus habitatoribus suis, et locum illum ubi haec omnia fuerunt ordinata Hungari secundum suum idioma nominauerunt Scerii, eo quod ibi ordinatum fuit negotium totius regni. — A' mondottak után már nem szükséges említenem, hogy a' névtelen jegyző korának közjogi formáit a' kilenczedik században keresgéli.

60) Kézai, I, 2.

zö mint Árpád' halála után hozottakról szól, Kézai' szavait nagy mértékben igazolják, Constantin pedig, ki munkáját „de administrando imperio“ 950. tájban írta, fényes tanúságot teszen Kézainak állítása mellett. Miután elmondotta volna, mit már felebb idézünk, hogy a' fővezér Árpád' véreből való fejdelem, így folytatja, „s vele — ezen fejdelemmel — más kettő, Gylas és Karchan biráskodnak; Gylas és Karchan pedig nem vezetéknevek, hanem méltóságok“; és kissé alább: „ mert Karchan (Horvát István szerint: Kár-khan) méltóság, valamint Gylas (Gyülés, Kézainak „communitas“ — a) is, de ez utóbbik nagyobb, mint Karchan.“ 61)

Őseink' vallásáról mód felett ritka nyomokat találunk mind hazai emlékeinkben mind a' külföldi történetíróknál. Annyi bizonyos, hogy nem voltak bálványimádók. Mi a' nyugoti chronistáknál bálványozásra mutat, az csak a' szerzők' tudatlanságán vagy a' legendai írásnem' czifráin alapszik. Vallásuk alkalmasint egyszerű természetcultus volt, hasonló ahhoz, melyet Középásia' több népségeinél nevezetesen a' parzoknál találunk. „Rendkívül tisztelik a' tüzet, — írja a' turk népekről általában Theophylactus Simocatta, — valamint a' levegő és víz is tiszteletök' tárgyai; 's a' földnek hymnusokat zengedeznek.“ 62) De a' természet' ezen cultusa nem zárja ki az

61) De adm. imp. 40. — Illyes Kár-chan (damni judex, Kézainál rector) volt a' lechparti esatának egyik gyilkoltja Bules vezér is, Constantin' tanulétele szerint: „Tebelesque moriens filium reliquit Termatzum, qui nuper rediit (Stritternel hibásan: in gratiam) cum Bultzo tertio principe et Karchan Turciae.“ 'S mert Bules kár-chan, azaz: vérbíró volt, ez' oknál fogva hivalhatott „Vérbules“-nak, nem pedig azért, mivel — Kézai szerint: plures germanicos assari fecit super veru, et . . . quorumdam quoque sanguinem bibit sicut vinum; olly névmagyarázat, mellynek olvasása után hamarjában azt sem tudjuk, „vér“-e a' vezér' nevének első szótaga, vagy pedig a' deák „veru“!

62) Τιμῶσιν οἱ Τούρκοι λίαν ἐκτόπως το πῦρ. Stritter a' λίαν εκ-

egy isten' eszméjét, mit a' „magyarok' istene“ kifejezés tanusít, 's mire nézve Theophilactus is igen szabatosan nyilatkozik: „Csak azt imádják, 's Istennek csak azt nevezik, ki az eget és földet alkotta.“ Mysteriumaik a' jónak és gonosznak kettős elvén alapúlhattak; történeti bizonyítékokat bajos volna felhoznunk ez' állítás mellett, de igen, ollyasokat, mik a' nyelvből meríthetők. Nem épen helytelen gyanítás, úgy látszik, hogy az „ármányos“ 's a' „manó“ szavakban a' parz „ahriman“ rejlik. Az „ördög“ szó is viszonyban állhatott az ősvallással. Az „Isten“ 's a' parz „Jizdan“ azonossága szembeszökő.

Semmi nyoma, hogy őseink Magyarországba érkezésökor templomokat vagy szobrokat emeltek volna. De az utóbbiakat itt nagy számmal találták, mert a' szláv és bolgár és oláh népségek, kivált Pannonia' földjén, még csak töredékeikben voltak keresztyének, 's a' szlávokról tudjuk, hogy lakföldeiket elárasztották bálványokkal. A' magyarok, Isten' szabad ege alatt, cserjékben és forrásoknál, mint a' természet' cultusa hozá volt magával, áldoztak az ismeretlen hatalmaknak, 's a' jósok, kik, úgy látszik, politicalai előjogokkal vagy némi polgári felsőbbbséggel épen nem birtak, ilyenkor kivált lovakat öldöstek le. Emberáldozatoknak semmi nyoma. Voltak jósnők is, és megjegyzésre méltó, hogy a' parz nyelv azonképen mint a' magyar ismeri a „boszorkány“ szót. Azon körülményből, hogy a' halottak iránt tisztelettel viseltettek, hogy ezeket szent források mellé temették, hogy a' halotti tor fenmaradt e' napig a' nemzet' szokásai között, némi valószínűséggel következtethetik hitök' azon ágazata, melly a' lélek' halhatatlanságát, az egyéni továbbélést a' síron túl, tanította. Thuróczi chroniconában olvassuk, hogy mennyi ellent valaki levágott a'

τόπος-t „admodum stolide“-nek fordítja, holott e' helytt valószínűleg csak ennyit jelent: extraordinario modo, valde extraordinarie, rendkívül.

csatában, annyi szolgára tartott számot a' túlvilágon. Az eskü vallási szentesítést kölcsönzött az ígéretnek; 's azon hűség, melylyel adott szavukat Henrik irányában kilencz évig, érdekeik ellenére, megtartották, azon kegyelet, melylyel egykori elleneik, Berengár 's a' bajor Arnulf iránt viseltettek, mihelyest ezek hozzájuk folyamodtak, tanuságot tesznek, hogy az adott szó' szentségéről tisztább fogalmuk volt, mint azon görög császárnak, ki esküszegési hajlamot vélt bennök feltálalhatni, mihelyest a' fogadott szónak megtartása kincsszomjuknak gátot rakott volna. — A' házasság is kétségkívül vallási szertartások' közbenjöttével kötött meg, 's ha tekintetbe vesszük, hogy a' hagyomány szerint Marótót Ménmarótnak azért gúnyolták őseink, „mivel több barátnéi“ voltak, nem látszik valószínűnek, hogy a' soknejűség divatozott volna közöttök. —

Egyébiránt, a' keresztyén vallás már nem volt ismeretlen őseink előtt, midőn a' pannon földre érkeztek. Hiteles keleti források tanuságot tesznek, hogy a' kilencedik században a' mosaismus, az izlam, 's a' keresztyén vallás széltiben gyakoroltattak a' khazar birodalomban. Ebn Haukal tizedik századbéli arab utazó, ki a' khazar földet bejárta, írva hagyta: „Mozlímek, zsidók, keresztyének és bálványimádók egyiránt viselhetnek hivatalt a' khazar birodalomban. A' lakosok' kisebbik része a' zsidó vallást követi, a' nagyobbik mozlím és keresztyén.“⁶³⁾ És a' kik Cyrillt 's Methodiust tértítési utazásaikban kísérték, tudják, hogy amaz, kiből Byzancz egyik legjelesebb tudósát tisztelé a' kilencedik század' első felében, Ildik Mikhael császár által a' khazar birodalomba küldetett az udvar' 's a' nép' megtérítésére. Cyrill, ki akkoron még

63) Ebn-Haukal' keleti földleirása S. Sacy' kivonatában, Magasin enc. VIIème année, 6. k. — Kazwini, man. arab de Saint Germain, Sacy' arab chrestomatiájában.

Constantin nevet viselt, több évet töltött a' khazarok között, 's hogy nem süker nélkül, azt nemcsak az Acta Sanctorum, hanem a' felebb idézett arab utazó is, ki egy századdal később fordult meg a' pontus' khazar partjain, bizonyítják. Miután pedig a' magyarok a' legszorosabb szövetségben éltek a' khazarokkal, mint véreikkel és frigyeseikkel, 's miután a' byzanczi írók' tanúsága szerint a' magyar törzsökhöz több khazar népségek is csatlakoztak, midőn azok székeiket elhagyván Etelközbe 's innen Pannoniába költözködtek, — bizony, bajos volna velünk elhitetni, hogy a' magyarok a' kilenczedik század' végtizedében a' keresztyén cultust egyáltalában nem ismerték, sőt hogy közöttök keresztyének is nem találkoztak volna. 'S innen fogjuk magunknak megmagyarázhatni, hogy őseink a' keresztyéneket, mint illyeseket, soha sem üldözték, 's hogy, például, számos történeti adat' bizonyosága szerint is, a' mai Ausztriának azon részében, melly a' magyar birodalom' kiegészítő részét tevő, a' keresztyén papság minden bolygatás nélkül járhatott el tisztében, 's az egyházak bántatlanul maradtak. De innen az is világlik ki, hogy Scylitzes' azon helye, mellyet felebb adtunk, Schwarz Gottfridot minden esetre nagyobb eurekára bírta, sem minőt a' felfedezés érdemelt vala.

Nincsen nép, melly 'távol multja' képébe nem illesztene be oly korszakot, minőnek az aranykort szokta festeni a' költészet. „Mód felett bölcsek és szelídek voltak — írja Béla' névtelen jegyzője őseink' őseiről, — 's úgy szólván, vétek sem volt közöttök de utóbb a' hadviselésben megfáradván . . kegyetlenné váltak, . . 's úgy hiszem, még most is megismeritek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak.“ E' kemény nemzet már századok óta majdnem szünet nélkül harczolt, midőn a' hadiművészet' nagymesterévé válván, minőnek az eddigiek után is már ismerjük, azon harczolási modort alkotá magának, mellyet Leo' szavaival már felebb vázlot-

tunk; 's az olvasó ki öseinket Német —, Olasz — és Franciaországokban kalandútaikon kíséré, az egyik vagy másik chronistának igen gyarló rajzából is könnyen ki fogta ismerni sajátságos harczolásmódjokat. Az újabb német történetírók, talán szégyenökben is, hogy a' roppant német birodalom a' magyar könnyü lovasság' közeledtére félszázadnál tovább rémülésből rémülésbe esett, a' legsötétebb színekkel festik e' rablási hadmeneteket. Pedig a' germánok' berohanásai a' római birodalomba, melyekről mindig némi magasztaltság' hangján szólnak ezen írók, 's melyek szerintök a' rothadásnak indult óvilágot meg' felfrissítették, semmivel sem különböznek a' magyarok' többszöri megjelenésétől német földön. A' rablás' 's a' kandiság' ösztöne indította volt útnak ezeket is, azokat is; 's az ifju bátorság diadalmaskodtatá mindkettőjüket. Mikor a' középkor' chronistái roppant pusztításról, rablásról, vérontásról 's a' t. szólnak, mindig csak tisztességes megszorításokkal érdemelnek hitelt. A' túlzás, 's az ennek kíséretében járó harmadik fok a' középkori 's kivált a' chroniconi írásmód' csicsomái közé tartoznak. Ollyatén város, mely az innenső lapon romokba dült, a' tulsón már nem megvetendő virágozásnak örvend ismét. Nevetséges volna akarnunk, hogy az idegen írók a' magyarok' rablási kalandjaikban a' tulajdonjog' biztosítására célzó hadjáratokat szemléljenek; 's igazságtalanság és fekete haladatlanság volna, annyi emberséges évkönyvjegyzőnek mindig csak lelettár mellett, — mint mondani szokás, — hitelt adnunk. De figyelmeztetésünk nélkül is észrevehette az olvasó, hogy a' magyarok' berohanásai Európának nyugoti tartományaiba nem soroztathatnak egytől egyig a' kalandok' és rablási merényletek' sorába, hogy ezen hadjáratok közül egynémellyik a' legdicsőbb hadviselesekhez számitandó, hogy nélkülök nem fogott volna megalapíthatni 's megvédethetni a' haza. Kegyetlenség soha sem tartozott a' magyar jellem' vonásai közé. Hogy' küldhettek volna ki száz-

ezer főre menő sereget az országból, ha a' meghódított népségeket nem az érettség' bölcsen forrasztó mérsékletével, hanem az irgalmatlanság' mindent összeperzselő zsarátnagával kezökben, kormányzották volna. 'S mit otthonn nem gyakoroltak, azt derült bátorságuk 's jóvérök odakünn is ritkán engedé velök elkövetetni. Ime, ideirok egy jelenetet a' felebb elősorolt kalandokból, a' legkörülményesben előadott jelenetet, melly ez' időből reánk maradt, 's melly itt már annálfogva is helyén leszen, mivel egyes vonásokat nyújt a' tizedik századbéli magyar' arczképének vázlatához.

925. ben vagy 926. ban egy magyar csapat a' sangaleni kolostor előtt termett. Ennek egyik későbbi lakosa, az ifjabbik Ekkehard, ki még többeket személyesen ismert, kik 925. ben színről színre látták a' magyarokat, ezeknek látogatását ekkép írja le.

„Volt akkor a' mieink között egy együgyü, hóbortos barát, Heribald nevü, kinek szavait 's tetteit a' többiek sokszor nevelték; ezt, midön az erősségbe indulnának a' barátok, néhányan ijedezve felhívták: fusson ő is. Fusson, válaszoló ő, kinek tetszik; nekem az idén nem adott bőrt a' gazda, hogy magamnak sarút csinálhassak; semmi kedvem futni 'S e' szerint a' mármár érkező magyarokat félelem nélkül bevárta. A' barátok közül az utolsók is, kik majdnem elkéstek, a' szörnyü szóra: itt van az ellenség! futásnak erednek, de Heribald nagybátran szavát állja, és henyén egymásba fűzött karokkal fel-alásétál. Végre megérkeznek a' magyarok felvont íjakkal, nyilaikkal és gerelyeikkel. Gondosan kikutatják az egész helyet; világos, hogy semmi nemnek, semmi kornak sem fognak kegyelmezni. Csak az egy Heribaldot találják, félelem nélkül, középen állva. Csodálják, mit akar, miért nem szaladt el; és egyelőre kiméltetvén őt, a' főbbek szóban erednek vele tolmácsok által, 's midön látják, hogy eszeveszett, felkaczagnak mindnyájan

's megkegyelmeznek neki. Szent Gál' köoltárát illetetlenül hagyták, korábbi tapasztalásukból tudva, hogy a' mi benne van, az csont és hamú. Végre kérdezik a' bolondtól: hová rejtették a' kincset. 'S midőn ez őket nagy készséggel a' kincstár' titkos nyílásához vezetné, ezt feltörik, de csak gyertyatartókat 's egyéb világítási eszközöket találván benne ... kalauzokat pofoncsapásokkal fenyegetik. Közülök ketten felmennek a' toronyba, 's aranyból valónak vélvén a' rajta magasló kakast, és úgy hiven, hogy az, kit a' hely' istenségének tartanak, kétségkívül drágább érczből leszen öntve, — midőn az egyik, hogy leüthesse, magát nagyon megfeszíti, leesik a' magasból az udvarba és szörnyet hal. A' másik azalatt a' szent ház' gyalázatával felérkezett a' keleti torony' csúcsára, hol illetlenül viselvén magát (a' deák szöveg itt egyszerűebb kifejezéssel él), hanyat esik 's összezúródik. Mindkettejét a' ház' küszöbén elégették, mint Heribald utóbb elbeszélé, de a' langoló máglya nem volt képes szent Gál' egyházát felgyújtani. (Világos, hogy szándékukban sem állott ezt tenniök, 's mégis nevezhetnék híres írókat, kik szemtelenek állítani, nem mit Heribald is botorúl hitt, hogy a' magyarok felakarták gyújtani, hanem hogy valósággal el is hamvasztották a' sangalli kolostort. Ex uno disce caetera.) Volt pedig akkoron a' barátok' közpinczéjében két telidesteli borhordó, mellyek a' rögtöni költözkedés' zavarában ott maradtak. Ezeket, nem tudom mi oknál fogva, ha csak azért nem, mivel zákmányszekereik illyesekben bővölkedtek, szépen nyittatlanul hagyták. Mert midőn valamelyikök szekerczéjével az egyik hordóhoz váгна, Heribald, ki már otthonosan érzi magát közöttök, „soh' se bántsod, atyámfia, monda, különben mit iszunk, ha majd odébb álltatok innen?“ Mit amaz tolmács által megértvén, elkaczagta magát, 's társait kérte, ne bántanak az eszelős' hordait. És

így történt, hogy az apátúr még épségben találá ezeket, midőn a' magyarok eltávoztak.

'S most öröket küldenek mindenüvé az erdők' 's minden rejtekhely' gondos kinyomozására, és a' hozott hírekhez képest intézkednek. Végre, miután Wiborada mártiromságot szenvedett (értsd nem itt, hanem másutt), az udvarban 's a' réteken lakmározáshoz készülnek. Szent Otmárnak ezüstbe kötött kelyhét is kitakarják, melyet, rögtön törvén be az ellenség, a' futamodók nem vihettek el magokkal. A' főbbek a' kolostor előtt elnyuló rónaságon, bővséges lakomához láttak. Heribald is velök és előttök — saját vallomása szerint — jobban lakott, mint bármikor életében. 'S midőn ök, szokásukhoz képest, zöld füvön telepednének le ebédlendők, Heribald magának 's egy fogoly papnak széket rak vala. Ök pedig, miután a' húsdarabokat félnyersen, kések nélkül, csak fogaik' segédével megették volna, a' csontokat tréfásan egymásra hajigálták. Bort is mindenki az elejökbe állított teli edényekből tartózkodás nélkül annyit ivott, mennyit akart. Miután pedig a' bortól neki hevültek, szörnyüségesen kiabáltak isteneikhez, 's a' papot és az eszelöst is kényszerítették, követnék példájokat. A' pap pedig, jól értvén nyelvöket, minek életét is köszönhette, hatalmasan kiáltozott velök; 's midőn az ő nyelvökön már elégséges dőre dolgokat mondogatott volna, a' szent kereszt' antiphonáját, melynek feltalálása épen a' következő napra esett, a' sanctifica nos-t nagykeservesen énekelni kezdé, mihez Heribald is, igaz hogy rekedt hangon, társául szegődött. A' jelenlevők e' szokatlan ének' hangjára, körülállják őket, és vigadalmasan lejtenek 's vívznak vezéreik előtt. Nehányan fegyverben is küzdöttek egymással, 's harezias ügyességöket kitüntették. Minek látására a' pap, úgy hívén, hogy itt van az alkalmas idő, szabadságaért könyörögni, felkérvén a' szent kereszt' segédét, zokogva a' vezérek' lábaihoz borúl; de ezek vadságukban füt-

tyek sőt némi szörnyűséges morgás által, katonáiknak értésül adják, mit tegyenek. Kik is dühösen előtermenek, 's villámsebességgel megragadják a' papot, késeiket kirántván, hogy csufságára tonsurájából, (teuto szóval) „picchin“t csinálhassanak, mielőtt fejét leütnék (mi hogy nem állott szándékukban, a' következőkből világos). Midőn illyesmire készülének, az örök rögtön kiáltással és kürtszóval jelt adnak az erdőben. Rábuktak az erősségre ... 's ennél fogva a' papot és Heribaldot a' kolostorban hagyván, kisetnek mindnyájan, 's hamarabb mint hinnéd, különben is szokva levén hozzá, táborban állanak. Kitudván pedig az erőség' minőségét, hogy azt lehetetlen ostromolni, hogy csak az ostromlók' kész veszedelmével és kárával férhetni a' keskeny hegynyílásban fekvőhöz, 's hogy őrizete, ha az eleségből ki nem fogy 's ha férfiakból áll, soha sem fogja magát megadni: odahagyták a' kolostort, mint mellynek istene, Gál, eloltja a' tüzet, 's a' falunak egynehány házait, hogy lássanak, — mert már estveledett — felgyujtván, csendben, zaj és kürtszó nélkül, Constancznak vették útjokat.“

Eddig Ekkehard. —

A' folytonos hadjáratok természetesen nem engedték, hogy a' magyar nemzet' tömege az úgynevezett nomad életből, melyet költözködésközben a' népek szükségképen élnek, már a' tizedik század' első felében földmivelővé, szántóvetővé váljék. A' földmivelés ez' időben igen valószínűleg az országban már előtalált népségeknek, a' rabszolgáknak és szövetségeseknek jutott osztályrészül. De nagy visszásság volna a' tizedik század' magyarjaiban a' műveltség' azon módfelett szerény fokán álló csoportot látnunk, melly mihelyest a' fegyvereket lerakta, a' marhatenyésztés', vadászat' és halászat' élvezetei közé szorítja öszves belvilágát. E' nemzet' életében és szokásaiban sok jelenség arra mutat, hogy talán századokkal Európába költözködése előtt a' műveltség' magas fokán álló népekkel

volt folytonos érintkezésben. Azon tényezők, mellyek a' parz vallást fogadtatták el öseinkkel, a' polgárisodás' csiráit is rakták le szükségképen kebleikbe. Erről fényes tanúságot teszen az úgynevezett húnshittya irás, melly az erdélyi havasok között székely testvéreinknél a' tizenhetedik századig fennmaradt; 's tanúságot teszen mindennek felett a' nyelv, melly édes mienk, melly, lényegében, belalkatára nézve a' tizedik században már nem különbözött a' jelentől, sőt ifjusága' teljében talán még több formákkal birt, mint mostanság. E' nyelvnek izmaiból és idegeiből kicsillámlik egy fényes kor, mellyet e' nemzet élt, mielőtt tetteit az ő nevére jegyezte fel a' tudomány.

Hogy öseink mind ismerték mind gyakorolták azon kézi mesterségeket, mellyeknek tudása nélkül olly korban, midőn a' munkának felosztása még teljesen ismeretlen, a' legparányiabb háztartás sem gondoltatható; hogy sajátnemű szekereiket, mellyeken nejeik és gyermekeik a' költözködőket követték, magok gyártották; hogy a' hadszerető nép a' vasnak koholásához értett: azt a' német föld' azon írói sem fogják kétségbe vonhatni, kik valamint freisingeni Otto' szemeivel nézik még ma is a' magyart, úgy freisingeni Otto' bölcsességével is nyilatkoznak iránta. De a' fényszerető magyar egyes kézi mesterségeket, millyek a' bőrnemesítés és aranyöntés már művészi tökélylyel is gyakorolt, 's timáraik és ötvöseik azonképen mulhatták felül nyugoteuropai társaikat, valamint egynél több középázsiai bazar' ebbeli áruczikkeit még most is az europaik elébe helyezik a' műértők. A' bőrkészítésnek egy nemét még ma is magyarnak nevezi a' franczia; és egy régi bajor chronicon, melly a' lechparti veszély után az ebersbergi erősségbe hurczolt, 's itt, mielőtt meggyilkoltnának, ékességeiktől megfosztott foglyokról körülményesebben szól, említi: „Eberhard gróf kiválogatván magának illetőségét az arany lánczokból, mellyekkel nyakaikat ékesítik, 's az arany

csengettyükből, mellyek ruházatuk' alját beszélgetik, három font aranyat egyházi ékességek' készítésére ajándékozott.“ —

A' magyar birodalom' határaitól e' korban, névszerint Zoltán' idejében, mind az egykorú Constantin, mind Béla' névtelen jegyzője szabatosan szólnak, 's adataikat más emlékek is igazolják. Az ország' szélét éjszakkeletről a' besenyők' földje, azaz: a' mai Moldva képezé. A' határok itt, úgy szólván, változatlanul maradtak e' napig; a' határőrök akkor, mint most, a' székelyek voltak. Délkeletről és délről a' Duna vont határt, azon ponttól kezdve, hol az Olt' vizével vegyül, Bolgárfehérvárig; ezen innen a' Száva Petriniáig, honnan a' végek a' Kulpa ellenére az Adriáig terjedeztek. Délnyugotról határu szolgáltak a' juliai és karnioliai havasok; innen felfelé a' Szávánál Zágráb' és Cilli' környéke, a' Drávánál Pettaué, ezentúl a' Rába vize 's a' Sömmering, honnan határu rézsútos vonal nyult be a' mai Ausztriába az Ennsen túl fekvő Konzillechig. Északnyugotról és éjszokról Csehország felé a' Morva vize, Lengyelország felé a' Beszkéd' lanczolata voltak a' végek.

MÁSODIK KÖNYV.

997—1038.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. István. 997—1038.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Midőn István Magyarország' fejedelmi székén helyet [997. fogott, kitűnő férfiak vitték a' szomszéd országok' kormányát. III. Otto nyugoti császár Olaszországban hatalommal lépett fel; és a' német birodalom' szláv népségeinek végképeni meghódítása 's megtérítése, úgy Rómának a' nyugoti császárság' központjává alakítása volt törekvéseinek végcélja. — II. Boleszláv cseh herceg országát a' hatalom' fényes fokára emelte. — Lengyelország felett a' ,bátor Boleszláv' személyében milly nagyravágyó olly ildomos, és eszközeinek tisztaságát nem igen latolgató férfiú uralkodott. — Az oroszok' nagyfejedelmé Vladimir, ki néhány évvel azelőtt honosítá birodalmában a' keresztyénséget, nagynak nevezetik a' történetiróktól. — Basilius keleti császár, veje az orosz nagyfejedelem által támogatva, otthonn féken tartá a' pártosokat, 's odakünn diadalmaskodott a' bolgárok, szerbek és horvátok felett. Közötte ezen országoknak, szemben illy fejedelmekkel, Magyarország már nem utasíthatá vissza legnagyobb veszedelmeztetése nélkül a' keresztyénséget, alkotmánya nem maradhatott a' főhatalmat folytonosan kijátszó, 's a' külérinkezések által szükségkép mindig lazabbá vált clan-szerkezet. István erős kézzel átídomította az alkotmányt, István időmulasztás nélkül — mert minden pillanat közelebb hozhatta a' végveszélyt — kényszerítette a' nemzetet a' keresztyén népek' családjában helyet fogni;

's a' nagy férfiú ezáltal az utódok' örök hálájára méltóvá, a' haza' második alkotójává lőn. Have magna anima! —

Alig hűnyt el Gejza, midőn a' tar Zirind fia Koppány, a' Somogyságban letelepedett törzsök' főnöke, boszút veendő, hogy Gejza „az övéi iránt kemény vala“, 's annak érzetében, hogy a' néhány év óta hirdetett vallás nem fog a' törzsök-fejek' hatalmával megférhetni, fegyverre kelt István ellen, ¹⁾ 998—999.] kiben az új hitnek, úgy annak, mi e' hit' kíséretében az országra jövőendő vala, személyesítését látá. A' fejdelemnek kivált azon rendelete, mellynél fogva a' keresztyén rabszolgák Esztergomban megalapított váltságdíj mellett szabadságukat visszanyerhették, ²⁾ — hozzájárulván még az, hogy István valamennyi keresztyén rabszolgáit már előbb minden díj nélkül bocsátotta szabadon, — sokakat aggodalommal töltött el, 's a' dunántúli vidék' lakosságának nagyobb része Koppányhoz állott, úgy látszik. István tanácsosnak tartá székhelyéből Esztergomból, a' 'folyam' innenső partjára átkelni. Kéménd felett egy órányira, hol most a' félkört képező bényi sánczokat néma sejtelemmel nézi az utas, tábort ütött a' fejdelem, 's maga körül gyűjtven öszves törzsökét, és a' hozzá hív maradt egyéb többeli nemzetségeket, úgy a' külföldről beköltözöködött lovagokat, 's a' korábbi hadjáratok' alkalmával az országba hozott telepeket, mellyek szabadságukat vagy már nyerték vagy várták a' keresztyén fejdelemtől, — készült az

1) Sz. István a' pannonhegyi apátság' alapító levelében (Fejérenél, I. 281. l.) „Ingruente .. bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Ungaros seditio maxima excreverat, precipueque quum civilis belli ruina urgeret, volente comitatu quodam, nomine Sumigiense, paterna me sede depellere.“ Nézetemet ez' oklevélről, mint egykoru jegyzetek' nyomán készülről már ismeri az olvasó. — Joh. de Thurócz Chronica Hungarorum, II, 28. — Hartvici vita s. Steph. 6. — Legenda s. Steph. r. major (Endlicherné) 6.

2) Kézai de udvornicis, Endlichernél.

eldöntő csatához. Wasserburgi Venczellin, a' Sztárayak és Niczkyek' őse, 's vele Hunt és Paznan, kiket utódaikban, a' halhatatlan esztergomi érsekben, a' Batthyányakban és Forgácsokban, a' Kubínyiakban és Ujhelyiekben büszkén magáéinak vall a' magyar, — voltak a' sereg' vezérei; a' Garan folyóban Istvánt lovaggá ütötték, 's Domonkos, kit az ország' fő egyházi méltóságára szánt volt a' fejdelem, buzdításul és áldásul a' hit' igéit olvasá a' sereg' fölébe. ³⁾

A' vezérek most a' Dunán átkelve, seregökkal Koppány elébe siettek, ki a' veszprémi várat ostrondá, számot tartván, hogy ennek bevétele után a' fejdelem' többi erősségeit e' vidéken könnyen kezébe ejtheti. ⁴⁾ A' két sereg egymásra talált. Innen és tünan a' harcztot most nem nyiták meg nyilzáporral, mint szokásuk vala, midön idegen harcosokkal volt dolguk; a' hadi művészet' minden fogásait távol ellökték magoktól, 's az ellenséges testvérek' dühével rohant meg vitéz vitézt, vezér vezért. A' végezet kimondá, mellyik győzzön, mellyik veszszen a' két ügy közül. Koppány összerogyott Venczellin' csapásai alatt, 's Istváné volt a' diadal. ⁵⁾

E' győzelem' következésében történt meg a' térítés, mellynek művében a' külföldről kivált most nagyobb számmal jött papok csak segédekül szolgáltak: az apostol István volt. Mi-

3) A' pannonhegyi apátság' alapító levele. — Thuróczi, II. 13, 28. — Horvát István a' magyarok gyökeres régi nemzetségeiről, Pest, 1820.

4) Igy értem Hartviknak e' homályos helyét: Illis forte diebus urbem, que vulgo Besprem nuncupatur, obsederant: hoc ad convicia ejus commoventes, scilicet ut ubi ducalis accessus conversacio habebatur, ibi consederent, quo facilius ingressus ad alia presidia occupanda inveniretur.

5) Thuróczi, c. 28. A' mi ott Koppány' felnégyeltetéséről mondatik, nem valószínű, 's ellentétben áll az egykoru merseburgi Thietmar' chroniconának egy helyével.

dön a' nagy fejdelem' emléke még élt az utódokban, Verböczi és általa az ország mondá: „A' magyarokat nem külföldről jött papok, hanem saját fejdelmök szent István térítette a' keresztyén hitre.“ 6) A' fejdelem maga járta be az országot, 's hol szükségesnek látá, fenyegetést is vegyítvén az oktatás közé, rövid idő mulva valamennyi nemzetség' fejei felvették a' keresztséget.“ 7)

A' napról napra mindinkább fenyegetődzött veszély, hogy a' keresztyén népek' és fejdelmek' szövetsége a' különben is már huzamosb idő óta bal eredménnyel harczolt nemzetet el fogja nyomni, szerencsésen el volt háritva. De most azon kellett lennie Istvánnak, hogy a' keresztyén népek' családjában függetlensége ne szenvedjen csorbát. Pannonia egyházi tekintetben a' lorchi és salzburgi érsekek' megyéihez tartozott. Ezen érsekek a' magyar népnek keresztyén hitre térése által feléledve vélvén megyei jogaikat, egyházi többségük politikai külbefolyással fenyegette az országot. Pilgrinnek VI. Benedekhez intézett leveléből a' lorchi érsekség' követelései világosan tűnnek ki, 8) 's a' pápa e' levél' következtében Pannoniát

6) Hungari non per praedicationem apostolicam vel apostolorum, quorum principis vicem et personam in terris papa gerit, sed per institutionem proprii regis eorum, sanctissimi videlicet Stephani regis .. conversi sunt ad catholicam fidem. P. I. T. II. 2.

7) Hartvici ep. vita s. Stephani r.

8) Pilgrinus Laureacensis de conversione hungarorum (Endlichernél, 's Fejér Gynél: Codex diplomaticus r. Hungariae ecclesiasticus et civilis, Buda, 1829. sequ. T. I.): — — necessarium .. quatenus sanctitas vestra illic jubeat aliquos ordinari episcopos, quia et quondam romanorum gepidarumque tempore proprios septem antistites eadem orientalis Pannonia habuit et Mesia, mee sancte Laureacensi, cui ego indignus ministro, ecclesie subjectos, quorum eciam quatuor, usque dum Ungari regnum Bavariorum invaserunt, sicut presenti cognitum est etati, in Moravia manserunt. — V. ö. Salagius' „de statu ecclesiae pannonicae“ czímű munkájával.

ujból a' lorchí és salzburgi érsekek közt osztotta fel. István e' szerint halasztást nem szenvedő fejedelmi kötelességének ismeré: eszközölni, hogy Magyarország' egyházának függetlensége e' hatalomkövetelők által megismertessék. De Magyarország' önnállóságát veszély fenyegette még más oldalról is. A' nyugoti keresztyénség a' tizedik században azt tartotta, hogy valamint az őszves keresztyén egyháznak feje a' római pápa, úgy világi ügyekben az őszves keresztyénség' feje a' római, a' nyugoti császár. A' szászok' legrégiebb törvénykönyve, az úgynevezett Sachsenspiegel ezt igen szabatosan ekkép mondja ki: „Zwei swert liez Got in ertriche zu beschirmen dy cristenheit, dem pabste das geistliche, dem keiser das wertliche.“ A' fejedelmek seregestül meg' annyi hűbéresei voltak a' császárnak elméletben; 's gyakorlatilag is még minapában alkalmaztatott e' tan Csehországra, 's részben Lengyelországra is. Hogy Magyarország — a' császár' birodalmával hosszú vonalban határos Magyarország e' tan' alkalmazását ne kénytelenítségük elviselni, István arra törekedett, hogy királyi koronát nyervén, a' hercegi méltóság' ingoványából kibontakozzék; 's nyerje a' koronát, — miután a' kornak hite szerint önmaga nem illeszthette érvényességgel fejére — ne a' császártól, ki a' királyi czímet szintén osztogatta, de vele és általa a' hűbériséget is, — hanem a' pápától. ⁹⁾

'S hogy saját és nemzetének függetlenségére czélzó e' kettős szándékát létesíthesse, hogy Magyarországot mind a' német császár' mind a' német püspökök' felsőbbbsége és befolyása ellen biztosíthassa, hogy ő, a' magyar fejedelem, olly magas, olly önnálló thronuson foghasson helyet, mellynél

9) IV. dik László király 1279^{ben}: Non a se, *vel ab alio*, sed ab eadem romana ecclesia, matre omnium et magistra, regni diadema revelatione divina meruit obtinere.

magasabb, mellynél önnállóbb a' császáré se' legyen, küldött István követséget Rómába.

Midőn Adalbert prágai püspök Rómából végízben Csehországba indulna, azon görög, olasz, német 's a' t. jobhára magas születésű, 's részben főbb világi és egyházi hivatalokban eljárta férfiak közül, kik a' föld' örömei és szenvedései által kifárasztva, Rómában mint „megtértek,” kivált sz. Elek' monostorában az aventini hegyen szerzetes életet éltek, többeket magával vitt Csehországba, hol 993. ban a' braunau kolostort alapította, 's Radlát, egykori tanítóját és mindedig hű társát, bizta meg az apátsággal. 996. ban Radla — most már Anastasius apát, — azon üldözések elől, melyeknek Adalbert' családja és barátai ki voltak téve, 's melyek a' szent férfit már egy évvel azelőtt távozásra birták, szerzetes társaival Magyarországra menekült. Gejza a' Pannonhegyen, hol, úgy látszik, már korábban is sz. Benedek' szabályai szerint élő szerzetesek tanyáztak, kolostort építtetett számukra, de a' válalatba bele halván, fia, Koppánynak legyőzetése után azt bevégezte, 's az ekkép alapított apátságnak a' somogyi tizedet adományozta. ¹⁰⁾ Ezen apátság' feje — ha ugyan Astricusnak is hivatott, mi úgy nincsen behizonyítva, mint nem az, hogy

¹⁰⁾ E' tized, a' század' 's az egyház' szellemében, személyválogatás nélkül mindenki által 's mindennemű birtok után fizettetett. A' kereszténység' első századaiban az adakozás' ezen neme a' hívek' szabad akaratától függött, 's nem történt a' tized' formájában. Növekedvén azonban az egyház' hatalma, 's más részről kényszerítés' útján is terjesztetvén a' kereszténység — olly körülmény, melly nem sok önkéntes adományt ígért — biztos jövedelemről gondoskodott az egyház, 's e' végre felélesztetett a' tizedről szóló zsidó törvény. (Num. XVIII. 21. Deutor. XIV. 22. Lev. XXVII. 30, 32.) István' II. dik törv. 18. dik czikkelye a' tized' megtagadóját kilenczed' fizetésére kényszeríti büntetésül. A' tized' ügyének további fejleményéről annak helyén leszen szó.

az „Anastasius“ és „Astricus“ nevek egyjelentésűek nem tudom micsoda nyelven; vagy pedig, mi valószínűbb, az Anastasiussal Magyarországra érkezett szerzetesek' egyike, Asztrik névvel, ki a' szent szék' kül 's belviszonyait Rómában mulatozása' alkalmával közelebbről kiismerte, küldetett most — társak is rendeltetvén melléje, — István által II. Sylvester pápához a' felebbiek' kieszközlésére.

Asztrik kitünő ügyességgel járt el megbízatásában. Azon előnyök, mellyek a' római egyházra 's az öszves keresztyénségre István' térítési buzgalmából háramlandók; a' nyugoti birodalom' elvégrei képesítését, Olaszországot egyik végétől a' másikig, 's mindenkorra magába olvasztani, miután legveszedelmesb elleneitől, a' keresztyénekké vált magyaroktól ezentúl nem kellend tartania; mindezt olly színekkel festé a' követ, hogy még Otto császár is, kinek Sylvester lekötelezettje vala, miután pápaságra emeltetését neki köszönheté, megnyugodott benne. Istvánnal t. i. egy időben a' lengyel Boleszláv is kért a' szent széktől királyi czímet, és Sylvester már készülöben volt a' huzamosb idő óta sürgetett koronát neki adományozni, de a' császár igényt tartván Lengyelországra, mint a' német birodalom' hűbérére, ellenzé az adományozást, és jó szemmel látá, hogy e' koronát Istvánnak juttatta a' pápa.

Asztrik az új időszámlálás' épen 1000. dik évében 1000. Sylvester' következő levelével tért vissza Istvánhoz.

„Sylvester püspök, Isten' szolgáinak szolgája, Istvánnak, a' magyarok' fejedelmének üdvezletet 's apostoli áldást. — Nemességed' követei, különösben pedig igen kedves atyánkfia Asztrik, tiszteletes kalocsai püspök, annál nagyobb örömmel illették szívünket, és annál kisebb fáradsággal jártak el tiszteükben, mennyivel ohajtvábban vártuk, Istentől előre megintetve, megérkezéseket az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, melly mennyei követ által megelőztetvén, 's

angyal működven benne, Isten' határozatából előbb hajtattott végre, semmint általunk meghallgattattott. Ez, valóban, nem az akarónak sem a' futónak, hanem, az apostol szerint, a' könyörülő Istennek végzése, ki, Dániel' bizonyosságához képest, változtatja az időket és korokat, átszállítja a' birodalmakat és alkotja, feltárja a' mélységes és rejtett, 's tudja a' sötétbe burkolt dolgokat, mert vele van a' világosság, melly, mint János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e' világra jő. Először is tehát hálát adunk az atya Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a' mi időnkben feltalálta magának Dávidot, Gejza' fiát, a' szive szerint való embert, és mennyei világossággal körülsugározván őt, felserkenté Izrael', a' maga népe', a' választott magyar faj' legeltetésére. Aztán dicsérjük fenségednek Istenhez való kegyeletét, úgy tiszteletét az apostoli szék iránt, mellyen Isten' kegyelméből minden érdemünk nélkül elnöklünk; valamint tetemes adakozásodat is, melylyel sz. Péternek, az apostolok' fejének, az országot és népet, mellynek fejedelme vagy, úgy mindenedet 's tennen magadat is azon követek és levél által örökre felajánlottad, méltó magasztalással dicsérjük. Mert ezen jeles cselekedet által nyilván tanusítád és behizonyítád, hogy az vagy valóban 's méltóképen, mellynek hogy téged kinyilatkoztatni méltóztatnánk, buzgósággal szorgalmaztad. De hallgatunk. Mert nem szükséges, azt, kit Krisztusért elkövetett annyi 's illetén dicsőtettek mindenszerte hirdetnek, és kit Isten maga dicsér, bővebben dicsérnünk. Ez' oknál fogva, dicső fiam, azt, mit tölünk és az apostoli széktől kívántál, a' királyi koronát és nevet, az esztergomi érsekséget és a' többi püspökségeket a' mindenható Istennek és szent apostolinak, Péternek és Pálnak hatalmából, — előrejelentvén és parancsolván ezt azon mindenható Isten, — apostoli és minnen áldásunkkal, mind örömet engedelyeztük, engedelyezzük és megadjuk. Az országot is, mellyet adakozásod sz. Péternek felajánlott, 's vele

magadat és a' jelen 's jövendő magyar népet, nemzetet a' római szentegyház' oltalma alá vevén, értelmességednek, örökösödnek és törvényes utódaidnak birni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaengedjük és adományozzuk. Melly bármi örökösöd és utódaid ugyan, miután az országnagyok által törvényesen meg fogtak választatni, hasonlóképen köteleztessenek nekünk és utódainknak, személyesen vagy követek által tartozó engedelmességet és tiszteletet tanusítani, úgy magokat a' római szentegyház' alattvalóinak mutatni, melly az alattalevöket nem tartja szolgák gyanánt, hanem fiaiként fogadja mindnyájokat, — és a' közönséges hitben, 's Krisztus urunk' és üdvezitönk' vallásában szilárdul megmaradni 's ezt előmozdítani. És mivel nemességed az apostoli dicsőség után törekedve, Krisztus' hirdetése 's hitének terjesztése által nem vonakodott apostoli hivatalt viselni, 's magunk' és a' papság' tisztében törekedett eljárni, úgy az apostolok' fejedelmét kiváltképen és különösen megtisztelni: ez' oknál fogva mi is még különös szabadtékkal akarván jelességedet, és érdemeid' tekintetéből örökösödöt és törvényes utódaidat, kik, mint mondatott, megválasztatnak és az apostoli szék által helybenhagyatnak, most és jövendőre mindvégig feldiszesíteni, apostoli hatalmunknál fogva szintén megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ök a' koronával, mellyet küldünk, annak rende, a' követeidnek átadott formula szerint megkoronáztattál vagy megkoronáztattak, keresztet, az apostolság' czimerét, magad előtt vitethess, 's ök is vitethessenek; és miképen téged 's őket az isteni kegyelem oktatni fogta, országod' jelen 's jövendő egyházait, helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendelhessétek; valamint egy más levélben, mellyet neked, az országnagyoknak és az öszves hű népnek mindközönségesen, hozzád utasított követünk meg fog vinni, mind ez bővebben foglaltatik. Könyörgünk a' mindenható Istennek, ki téged neveden hívott ki anyád' méhéből, hogy

országolj és koronát viselj; 's ki azon diademát, melyet a' lengyel herczeg' számára késziteténk, neked adadni parancsolá, nevelje igazságának gyümölcs-sarjadékit, öntözze meg áldásának harmatával országod' új növényeit bővségesen; országodat neked 's téged országodnak tartson meg épségben; a' látható és láthatlan ellenségek elől oltalmazzon; és a' földi ország' bajai után diszesítsen örök koronával a' mennyek' országában. — Adatott Rómában, martius' 27^{én} az 1000. dik évben. (VI. kal. apr. indictione XIII.) —

Hijába keresnénk még egy második példát a' pápaság' történeteiben, hogy valamelly fejdelem az egyházi jogok' ezen teljességével felruházlatott volna. István e' bulla által az önnálló magyar egyház' főnökévé lett. ¹¹⁾

11) 'S találkoztak mégis — ki hinné? — derék, tudós férfiak, kik úgy vélekedtek, hogy e' bullának tartalma Magyarország' világi 's egyházi önnállóságát aláassa, 's hogy ennélfogva a' haza' 's a' szellemi haladás' ügyét szolgálják, ha álnak, ha koholtnak bizonyítják Sylvester' levelét, mely első ízben Inchoffer Menyhért' *Annales ecclesiastici regni Hungariae*, Róma, 1644. czímű munkájában látott világot. Midőn Veráncz Antal a' nagynevű tudós és státusférfit, utóbb esztergomi érsek, 1550. ben a' trawi egyház' levéltárát tudományos czélból vizsgáltná, kezébe akadt a' bullának egy példánya, 's a' tudós férfit sietett azt jegyzetei közé iktatni. Veráncz' ezen jegyzetei utóbb Georgier Athanáz' birtokába kerülván, ez ismertette meg a' bullát Levakovics Rafael horvát minoritával, ki mint VIII. dik Orbán pápának megbízottja mulatozott Bécsben, hogy itt a' curia' érdekei felett örködjék, 's ki a' levelet az *Annales ecclesiastici* írójával is közlőtte. — Így Inchoffer, az idézett munkában. — Egy századig nem találkozott író, ki a' bulla' valódiságát kétségbe vonná, míglén 1740. ben Schwarz Gotfrid „*Dissertatio in qua initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur*, Hála, 1740.“ czímű iratában a' bulla' hitelessége ellen fellépett. Schwarz szeretett éles lenni írásaiban, 's az éles hangban első pillanatra sokan criticalai élt véltek észrevehetni; de ha munkáit egytől végig közelebről szemügyre vesszük, azt fogjuk találni, hogy azokat nem annyira tartalmuk' alapossága, mint a' szerzőnek bátorsága „kételkedni“ — mire az akkori

magyar történetírásnak nagy szüksége volt, ajánlja az utókor' méltányos figyelmébe. Nehézségei nyomban többek által gördítettek el, de a' bullának legtudományosabb védője kétségkívül Kollár Á. Ferencz vala e' munkában: *Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres*, Bécs, 1762. A' vitának heve most lenyugodni látszott, midőn Levakovies' hátrahagyott irományai Kerchelich zágrábi kanonok' kezei közé kerülván, ez egy levélminutára talált, melly szerint Levakovies ekkép írt Aldobrandini kardinálhoz: „A' magyarok úgy vélekednek, hogy a' római pápának semmi joga Magyarországhoz, miután az igaz Isten' ismeretére királyaik által térítettek. Hogy őket józanabb vélekedésre birjam, Sylvester pápának egy levelét adtam, 's gondom leszen reá, hogy valamikép világosságra jusson. Véleményem szerint úgy kell azt közzétenni, mintha Rómában találtatott volna, de méltóságod' tudta 's engedelve nélkül ezt nem mertem tenni, miről is m. In-goli úr, kivel a' levelet másolatban közöltem, bővebben fog szólni.“ Aldobrandini, úgy látszik, nem helyeselte az expedienst, 's Inchoffer' felebbi jegyzeteiből világos, hogy a' bulla nem iktatott az annalisokba mint olyas, melly Rómában találtatott volna. De a' levél minden esetre némi gonoszkodásra, némi cselre látszott mutatni, 's azok, kiknek szívéen feküdt, hogy a' bulla koholtnak ismertessék, olly rendkívüli mohósággal kaptak a' deus ex machinaként segédökre jött adaton, hogy káprázzván szemök, Kerchelich' kezében nem az Aldobrandinihoz írott felebbi levélnek, hanem magának a' Levakovies által koholt bullának fogalmazását látták, mi természetesen az ügyet minden tudományos erőfeszítés nélkül, részökre fogta volna eldönteni. Hogy Budai Ézsajást itt elmellőz-zem, ki Decsy után Levakovicssal az Aldobrandinihez címzett levélbe ezt íratta; én egy bullát irtam Sylvester pápa' neve alatt, — mi ama' levélminutában nem áll; Engel (*Geschichte des ungrischen Reiches*, Bécs, 1813—15) írja: „noch jetzt verwahrt man zu Agram die Concepte der erdichteten Bulle“, olly állítás, melly valótlan-ságot foglal magában, mert nem a' bulla', hanem az Aldobrandinihoz intézett levél' fogalmazása öröztetik még ma is Zágrábban. Hasonló valótlan-ság által vélé Schwart-ner elháríthatni a' bulla' hasábaiból fenyegetődző veszélyt, midőn diplo-maticai kézikönyvében tanítá, hogy Kollár azon munkájában, mellyet a' Kerchelich által nyujtott felvilágosítás' nyomán irt (*De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra*, Bécs, 1764), Sylvester' bullá-ját illetőleg előbbeni állításától „in alia omnia abivit“, a' mi nem áll, mert épen e' munkájában Kollár világos szavakkal mondja: „qui per-

svaderi nondum possum ut credam, integram esse confictam, nam fraus et mala fides ista ex literis Levakovicsii erui omnino nequit.“ — Midőn ifjúságomban — consule Planco — láttam, hogy olly jeles férfiak, minőknek Engelt, Schwartnert 's a' t. ismertem, a' valóság' illetén elferdítésére képesek, még pedig épen akkor, midőn valakinek falsuma ellen buzgólkodnak: talán szerfelett élesen nyilatkoztam felőlök. Most csendesebb vérrel nézem a' vitának mind fegyvereit mind modorát. Ezen írók — így magyarázom magamnak eljárásukat, — tanúi voltak 's talán szenvedő tanúi azon lelkismeretlenségnek, melylyel Róma' 's az egyház' palástja alatt zsarnokoskodott a' tudatlanság és gonoszság: 's ez' oknál fogva megbocsátható, hogy elkeseredettségökben meg' ők sem jártak el olly lelkismeretesen, mint kellett volna, midőn valami ellen küzdöttek, miről hitték, hogy tág kapút tárhatna a' fanatizmusnak. Tévedésökből azon tant vonom ki magamnak: hogy a' kétes kérdéseket előbb hidegen kell eldönteni, mi ha megtörtént, csak akkor hirdethetjük lelkünk' hevével, mit igaznak tapasztaltunk.

Én a' bullát nem tartom koholtnak. A' ki Sylvester' majdnem másfél száz leveleinek gyűjteményét ismeri, az meggyőződött, hogy nyelv' és előadás' dolgában a' bullának egésze nem üt el Sylvester' írásmódjától. 'S e' szempontból, tudtomra, nem is igen támadtatott meg, vagy mi ellene e' tekintetben felhozott, az érték nélküli házsártoskodásnak mutatkozott mindjárt első pillanatra. Mi tartalmát illeti, — úgy szólván, mindenik pontja a' magyar történetírás' és törvényhozás' több emlékei által támogattatik. (Hartvik, a' magyar királyok' 's a' római pápák' több későbbi oklevelei, Verbőczy, egy régi jegyzet Peznél, cod. dipl. epist. III. Tietmar, Martinus Gallus 's a' t.) Ezekből tudjuk, hogy István Asztrikot küldé Rómába, hogy Asztrik visszajövet levelet, koronát és keresztet hozott magával, hogy Sylvester, midőn István' eddigi működéséről hírt vőn, felkiáltott: én csak apostoli vagyok, de István apostol; hogy a' pápa a' fejdelem' kívánságához mindenben járulván, őt az ország' egyházi rendezésének teljes hatalmával ruházta fel, e' hatalmat utódaira is terjesztvén ki, 's a' t. Ha tehát koholtnak állítjuk a' bullát, vagy azt kell mondanunk, hogy mind ezen történeti és törvényhozási emlékek is koholtak, mit csakugyan tettek is néhányan, kik következetességökben olly nagy mennyiségét a' mindenféle emlékeknek és okleveleknek hányták — mint afféle odvas dolgokat — íróasztaluk alá, hogy örömet intené őket az ember, ne vessék buzgalmukban végre még magokat is utánuk; — vagy pedig azt kell mondanunk, hogy Levakovics mindezen

emlékek' segédével és felhasználásával készítette a' bullát, mit bajos volna állítani, mert vannak közöttök ollyasok is, mellyek csak Levakovics' halála után jöttek napfényre, 's mert továbbá amaz emlékekben ollyatén adatok is fordulnak elő, mellyeket az újabb történeti crisis tévedésen alapulóknak bizonyított, Levakovics pedig e' hibás adatokat nem irta bullájába, mi, ha ez általa koholtatott volna, olly rendkívüli tudományosságra mutatna, melylyel a' jóformán felületes ember távolról sem bírt. Aztán, ha kérdjük: mi czélból 's mi oknál fogva koholta Levakovics a' bullát? feleletül nyerjük: a' végett 's azért, mert épen 1630—40. tájban a' római curia szűkebb határok közé akará szorítani a' magyar királyok' jogát az egyházi méltóságok' adományozása körül, minek eszközlésére a' Levakovics' férczműve is szolgálhatott fogásul. De itt Palma (Heraldicae r. Hung. specimen. Bécs, 1766) tökéletes joggal kiált fel: hiszen az a' legoktalanabb ember, sőt épen eszeveszett lett volna, ki olly időben, midőn közte 's a' bécsi udvar között e' jogokról vita folyt, önmaga ellen koholta ez' oklevelet, mellynél inkább semmi sem bizonyíthatná a' magyar királyok' intézkedési jogát az egyházi ügyek körül. 'S a' bulla csakugyan olly nagy mértékben ruhazza fel e' joggal fejdelmeinket, hogy Katona (Historia critica regum Hungariae, I.) e' körülményből magyarázza magának Levakovics' eljárását, mindaddig késni a' bulla' kiadásával, míglen arra Aldobrandini által felhatalmaztatik. — Újabb időben már nem annyira az egész bullát, mint inkább annak csak egyes részeit sújtja a' koholtság', az interpolatio' gyanúja. 'S a' gyanakodók kétfelé oszlnak: a) ollyasokra, kik Levakovicsban nem ugyan a' szent szék, hanem a' magyar aristocratia által megvesztegetett bérést látnak, 's kik ennél fogva kivált ezen helyre ncheztelnek, mint általa a' bullába becsempészettre: „qui quidem heredes et successores tui quicumque, posteaquam per optimates legitime electi fuerint;“ ök t. i. már a' névtelen jegyző által felhozott öt sarkpontban a' linealis 's elsőszülöttségi öröködést látják megalapítva, 's hiszik, miszerint üdvös dolgot tesznek, ha bebizonyítani törekeshetnek, hogy Magyarország soha sem volt választási monarchia; és ezekhez Fesslert is kell számítanunk, ki (Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen, Lipse, 1814—25. I.) ekkép nyilatkozik a' bulláról: „Erscheint einst die Bulle als Kunstwerk des XVIIIten Jahrhunderts, so waren dabei die Vortheile der römischen Curia schlecht besorgte Nebensache, die freie Wahl der ungrischen Stände hingegen fein angedeuteter und meisterhaft insinuirter Hauptzweck.“ De elvonatkozva attól, hogy Levakovics tavolról sem volt a'

magyar aristocratiának meghittje, a' római curiának ügyviselője józan észszel nem szerkeszthette azon országnagyok' érdekében a' bullát, kik — az episcopatus azonképen mint a' világi nagyok — a' curia' követeléseinek példátlan erélyvel 's ennélfogva példátlan sikerrel is századokig ellenállottak. 'S különben is, mióta gr. Cziráky Antal': *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria a primordiis monarchiae in haec tempora*, Buda, 1820. czimű munkája világot látott, Lakics', Grossinger' és Gustermann' elméleteik 'de hereditario, de lineali, de uxorio etc. succedendi jure' a' monarchia' első századaiban szépen elhallgattak, 's így nem volt ok, kivált a' bullának ezen helyét megtámadni. — A' gyanakodók' második osztálya *b)* áll azokból, kik a' bulla' következő szavait vélik Levakovics által becsempészetteknek: „*regnum quoque a munificentia tua s. Petro oblatum teque una ac gentem et nationem hungaricam, praesentem et futuram, sub protectionem sanctae romanae ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, heredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum reddimus et conferimus*“, miután szerintök Magyarország ezáltal a' szent szék' feudumává — mint, például, Nápoly vált volna. „*Illud fere certum videtur, irja Pray (Historia regum Hungariae cum notitiis praeiis ad cognoscendum veterem regni statum*, Buda, 1801), *dictam pericopen . . ab imperito rerum nostrarum serius intrusam . . fuisse.*“ 'S magam is, ha gyanakszom Levakovics ellen, úgy gyanakszom e' hely miatt, 's pedig még inkább formájánál mint tartalmánál fogva, tagadhatatlan lévén, hogy midőn e' szavakat olvassuk: *habendum, tenendum, regendum, gubernandum et possidendum* 's a' t. szinte lehetetlen a' magyar középkor' diplomáinak 's Verbőczy' hármaskönyvének stylusára nem emlékeznünk. Ambár más részről áll az is, hogy a' „*habeat, teneat, possideat*“ formulát olvashatjuk Marculfnál; valamint Katonának azon jegyzete is figyelmet érdemel, hogy az, ki a' curia' érdekében e' hely' becsempészésére képes lett volna, bizony nem hagyja benn ama' másik helyet: „*secundum quod divina gratia te et illos (successores tuos) docuerit, ecclesias regni tui, praesentes et futuras, nostra ac successorum nostrorum vice disponere atque ordinare, apostolica auctoritate similiter concessimus, volumus et rogamus*“, mely épen homlokegyenest ellenkezett VIII. dik Orbán' követeléseivel, 's mely oly tágas jogkört nyitott egyházi ügyekben a' magyar fejedelmeknek, hogy a' tizennegyedik században az esztergomi főkáptalan István' önnálló eljárásának magyarázatára hívé és hirdeté: „*qui (b. Stephanus) fungebatur legatione sedis*

1000. augusztus' 15én királynak koronáztatott Eszter- 1000.
gomban. 12) Ekkor, vagy röviddel utóbb, az országgal tar-

apostolicae de latere.“ — Egyébiránt, bár mit tartjon egyikünk vagy másikunk e' bulláról, aziránt egyetértünk mindnyájan, hogy a' római curia napjainkban már nem igen hajlandó Magyarország'hoz viszonyát a' sylvesteri bulla' alapján rendezgetni. A' curia most fegyvereit nem keresi a' vaticán' kéziratai között; elég neki azon tan' felállítása, mely az egyházi hatalom' függetlenségét a' világítól hirdetvén, első lépésül az állodalom' placetumi jogát szünteti meg, 's következőzetes további fejlődésében szükségkép feloszlatja az állodalmat. E fructibus eorum cognosce-tis eos. A' multat mi illeti, ovakodjunk a' tizedik századot a' magun-kénak mértékével mérni. Semmi kétség, hogy kivált az Olaszországtól távolabb eső Europa valóságos hódolattal viseltetett a' szent szék iránt, 's hogy István, kinek neophytai buzgósa nem volt álbuzgalom, 's ki ezélt akart érni a' pápánál, nem fukarkodhatott fiúi hűségének tanutéle-leivel, mit aztán a' szent szék odamagyarázott, mintha országát a' bulla' értelmében ajánlotta volna fel neki, de mit a' magyar nép, a' magyar királyok, a' magyar episcopatus mindig másképp értettek, másképp tud-tak. Denunciamus vobis pater venerande — így szólottak II. István' követei II. Paschalis pápához — nos legi divinae subditos et secundum eam vobis servire paratos. I. István' nevében is csak így szól-hatott Asztrik, csak a' lex divina szerinti hódolatot érthette.

12) IV. Lászlónak egyik — 1274. ben költ — oklevele Eszter-gomot mondja István' koronázási helyének: sedes Strigoniensis s. regis Stephani ortu ... decorata, et sacro baptismate ejusdem subli-mata, regalisque nostri diadematis impositione exstitit redimita. — A' magyar királyi koronáról Révayn kezdve majdnem a' legeslegújabb időkig egy sereg író értekeződött. — A' mult század' vége felé hajlam mutatkozott e' koronát nem Sylvester' küldeményének, hanem Michael Ducas keleti császárénak tekinteni, ki I. Gejza királyt még herczeg ko-rában tisztelte meg vele. Koller József: „de sacra regni Hungariae corona commentarius, Pécs, 1801“ czímű munkájának megjelenése véget vetett a' pernek, 's most már abban állapodott meg a' kibékült felek' véleménye, hogy a' korona, névszerint annak két felső íve Sylvestertől való, de az alattuk levő karima csakugyan Ducas' küldeménye, 's talán Gejza' rendeletéből kapcsolattott a' koronához. — A' Sylvester által kül-dött kettős kereszt már Révay' idejében sem létezett többé. — Azon

tott tanácskozás' után, a nemzet' 's a' birodalom' political organismusát a' keresztyén hitvallás' 's a' monarchia' követeléseihez képest átidomítván, alapját vetette azon közgazgatási szerkezetnek, melly nyolcz századnál tovább vész' és vihar' ellenére megállott, mellynek megőrzése 's továbbfejlesztése a' Duna' 's Tisza' partjain az állodalmi élet' mulhatlan feltétele, 's melly alkotóját, Istvánt, a' minden idők' legdicsebb törvényhozói közé sorozta.

Mielőtt világi 's egyházi intézkedéseit és törvényeit közelebbről jellemeznők, országlásának küleseményeit fogjuk elősorolni.

II.

A' törzsökfejek' hatalma Magyarországnak mind dunai mind tiszai részében már meg volt törve, midőn Erdélyben még csonkítatlanul fennállott. Tuhutum és utódai, úgy látszik, majdnem függetlenül kormányzották Erdélyt, 's ha még hozzáadjuk, hogy az ifjabbik Gyula, Zombornak, az idősb Gyula' testvérének fia, a' keresztyén vallást minden módon távol ügyekezett tartani a' birodalom' ezen részétől, Istvánnak oka volt aggodalommal nézni a' jövődő elébe, melly Erdélyt könnyen különválaszthatná a' nemzettesttől, sőt különböző hitvallásánál fogva épen ellenséges viszonyba hozhatná vele. Ez' okon, 's talán mert Gyula ellenszenvét az új rend iránt a' tiszai részek' megrohanása által is tanusítá, István 1002.] 1002. ben sereggel ment reá, 's legyőzván őt, nejével

cimelumok közül, mellyek a' koronával még őriztetni szoktak, a' palást Gizelának műve.

's Bua és Bukna fiaival Magyarországra szállította; ¹³⁾ Erdélynek az Árpádok' véreből adott vajdát; a' Gizelával Magyarországra jött bajorok' egy részét, kiknek élén nürnbergi Henrik állott, a' mai Szeben' környékén letelepítette; 's a' gyulafehérvári püspökséget is valószínűleg ekkor alapította; megannyi intézkedés, mellyek az állodalom' egységét jövőre biztosítsák.

Erdélyből seregét a' déli havasokon át a' Gyulával ^{1003.} szövetkezett bessenyők ellen vivé. Fegyverei itt is diadal-maskodtak, 's a' bessenyő fejdelem, Rean, a' csatamezőn maradt. ¹⁴⁾

III. Otto német császár 1002. nek elején halt meg Pátermóban. Utódául a' bajor herczeg, II. Henrik, István' sógora választatott. A' magyar fejdelem méltán örvendhetett e' választatásnak, mert általa most, midőn az ország' keleti szélén viselt hadat, a' nyugoti végeket biztosítva látá. Németország' több fejdemei nem szívelték a' bajort, 's ennek ifjabbik testvére Bruno is hozzájuk szövetkezett, midőn lázadásra keltek ellene. De Henrik megverte a' czinkosokat, és Bruno előbb ugyan Boleszláv lengyel herczeghez, innen pedig Magyarországra Gizela testvéréhez menekült. ¹⁵⁾ István' közben- ^{1004.} járására Henrik Brunóval, midőn ez magyar követek' kíséretében hozzá Schongaubába jőne, kiengesztelődött, 's a' megtért testvér az augsburgi püspöki széken fogott helyet.

Erdélyben 's Magyarország' délkeleti részében István'

13) Annales hildesheimenses, a' 1003. dik évhez. — Anon. Belae r. n. 24. 27. — Thuróczi, II. 5, 29. 30. a' 1002. dik évhez. Béla' névtelen jegyzője szerint Gyula fogságban maradt halálaiglan: „per omnes dies vitae suae carceratum tenuit“; de Thuróczi másképp tudja, szerintle István a' megkereszteltetett Gyulát „honorifice tenuit sicut patrem.“

14) Thuróczi, II. 30.

15) Thietmar, V.

1003–1020.] hatalma még húzamos ideig ingadozó alapon látszott nyugodni. Az Erdélyt mind éjszokról mind keletről környező bessenyő népségek berohanásait több ízben ismételték, ¹⁶⁾ 's a' béke' és ahítat' műveit gyakran szakították félbe a' királylyal, hogy a' nemzetet pusztításaik elől megvéddesse. A' Taksony' idejében Thonuzoba' vezérlete alatt közel a' Tisza' torkolatához letelepedett bessenyők szintén csak fegyveres erő által birathattak István' hatalmának megismerésére 's a' keresztség' felvételére. ¹⁷⁾ Othum pedig, Glad' ivadéka, Orsovánál a' Dunán általkelve, őseinek földjét visszafoglalta, 's a' Maros' vizénél telepedett le. A' veszedelem, melly Istvánt 's a' birodalmat ez' oldalról fenyegeté, annál nagyobb vala, mivel Basilius keleti császár épen ez' időtájban hódítván meg a' bolgár földet, Othum az ő felsőbbsege alatt 's az ő nevében országolt az Olttól a' Marosnak a' Tiszába szakadásáiglan. Húzamosb ideig sükerült neki magát István ellen oltalmazhatni, 's pusztításait mindig tovább terjeszteni, míg végre Csanád, Dokokának fia, a' király' rokona, őt a' Maros' partján épült erősségében megtámadta és megölte. István az ekkép visszaszerzett tartományt Csanád' kormányára bizta, 's ennek neve után Ohtum' erősségét Csanádnak nevezette. ¹⁸⁾ A' veszedelem e' szerint végre szerencsésen elhárítatott, de az Othum elleni hadviselés közben módja volt Basiliusnak Szerémet, melly az augsburgi ütközet után Magyarországtól meg' elszakadt 's horvát kézbe került, a' byzanci birodalomhoz kapcsolni, 's hovatovább hosszabb vonalban a' magyarnak veszedelmes tözsomszédává válni. ¹⁹⁾

16) Hartvici e. vita s. Steph. r. 15. — S. Steph. legenda minor Endlichernél.

17) Anonym. Belae r. not. 57.

18) Anonym. Belae r. not. 11. 44. — Vita s. Gerardi, 10.

19) Cedrenus, Stritternél.

Már felebb érintettük, hogy Taksony' szerencsétlen hadviseléseinek következtetésében a' birodalom' határai nyugotról és nyugotéjszakra tetemes csunkulást szenvedtek. Boleszláv lengyel hercegnek, vagy mint önmagát nevezé a' hatalmas férfiú, lengyel királynak halála után, István majdnem egész Morvaországot, melly a' lechparti vész után a' cseh Boleszláv' felsőbbsege alá 's utóbb a' lengyel tartományokhoz adta magát, meg' visszafoglalta. ²⁰⁾ De a' viszonyok nem engedték, hogy e' birtok az országgal egygyé forrjon. Két évvel korábban halálozott meg II. Henrik császár, magzat nélkül; utóda II. Konrád új nemzetséget szállított a' nyugoti birodalom' császári székébe. A' bajorok örömet magok választottak volna új herceget magoknak, midőn Konrád 1027. ben a' hercegséget Henrik fiának adományozá. István, kinek reménye volt Bajorországot Imre fia', mint a' meghalálozott fejedelemnek, ha püspök testvérét ide nem tudjuk, legközelebb rokona' számára megszerezhetni, most haddal ment az új herceg ellen. A' háború szerencsével folyt István' ^{1028.} részéről, ²¹⁾ de a' császár félretévén minden egyéb ügyeit,

20) Boczek Ant. Codex diplomaticus epistolaris Moraviae. Olmütz, 1836.

21) Aloldus: Bavariae causa hereditandae Chunradus romanorum et Stephanus Ungariae rex dissidentes, arma in alterutrum parabant. — Wippo de vita Chunradi imperatoris: Eodem tempore multae dissensiones inter gentem pannoniam et bajoarios .. factae sunt, ita ut Stephanus rex Ungarorum multas incursiones et *praedas* in regno noricorum, idest, bajoariorum faceret. — Az Annales Laubienses, Pertznel, Scr. V. 's az Annalista saxo, Pertznel, Scr. VI., az 1029. diki évre teszik e' háborúskodást, nem 1030. ra mint Aloldus, Hermannus contr. 's a' t. Újabb történetíróink az utóbbiakat követik; részemről amazok' chronographiáját helyesebbnek tartom, 's ha, mi valószínű, Konrád személyesen vezérlé a' sereget, Stenzel' regestáinak (Zeittafeln zur Geschichte der fränkischen Kaiser 1024 — 1125) nyomár

tetemes sereget gyűjtött, melynek részét Ulrik cseh herczeg' fiára, Bretiszlávra bízta, hogy éjszokról törjön Istvánra; másik részét maga vezette a' magyar fejdelem ellen. Bretiszlávnak sikerült magát a' három év óta meg' magyar kézben volt morva föld' birtokába helyezni, a' császár pedig, minden ellenállás nélkül a' Fischáig érkezett, hol a' magyar sereget vizek és mocsárok által képzett erős helyzetben találván, tanácsosnak tartá, erejének öregbitésére meg' visszavonulni. . István, felvetvén magában, hogy Bajorországot a' német császár' öszves hatalmának ellenére csak saját birodalma' veszedelmeztetésével fogná fiának örökségül szerezhetni, szándékáról lemondott, 's lemondásáról Henrik herczeget értesítvén, ez a' kedves hír' vétele után sietett atyja 's a' magyar király között meg' helyreállítani a' békét. ²²⁾

István' gyermekei közül ez' időben már csak egy, Imre volt életben. ²³⁾ Az atya forróan óhajtá, hogy mind keresz-

hajlandó volnék — Stenzeltől eltérőleg — 1029. aprilisba és májusba helyezni a' hadviselés' idejét. Hogy Konrád a' Rábezügig nyomult előre és Bretiszláv a' Garanig, mint némelyek írják, az tévedés, melly a' jelen hadviselésnek felcserélésén egy későbbivel alapul, midőn Bretiszláv csakugyan a' Garanig, 's a' német császár a' Rábezügig jutottak. Az Annales Sangallenses csak a' Fische körül táboroztatják Konrádot, 's a' Cosmas Pragensisből az Annalista Saxoba átment jegyzet Bretiszlávnak 1030. bani megjelenéséről a' Garannál, későbbi kéz' ügyetlen interpolációja.

22) Ebből állott 's ezen okokból keletkezett az István és Konrád közötti hadviselés; az, hogy István meglagadta Werinhar strassburgi püspöktől az engedelmet kísérvével Magyarországon keresztül Konstantinápolyba utazni, nem oka, hanem egyik eredménye lehetett a' király 's a' császár közötti meghasonlásnak. István nem bocsátotta be Werinhart Magyarországba, mert a' császár még csak imént a' Fischánál állott seregével, 's mert a' hadviselő felek között a' béke még nem volt megkötve.

23) Hartvici ep. vita s. Steph. 18. In filiorum suorum obitu

tyén és tanult, mind országlásra termett utódot nevelhessen magának benne; 's e' végre Gellert apát által is, ki 1021. tájban érkezett Magyarországra, hogy innen a' szent földre utazzék, de ki István' kérelmére ittmaradt 's utóbb csanádi püspöknek neveztetett ki, hitben és tudományban húzamosb ideig oktattatta. Ezen tanításhoz a' magáét is kapcsolta az atya, 's István' tanácsai és intései — egyike azon kevés emlékeknek, melyeket az idő nem irigylett el tőlünk, — a' gyengéd atyát 's a' dicső férfit egész szelidségében 's egész nagyságában láttatják velünk. Némi aggodalom' hangján halljuk őt szólani, mert a' módfelett lágy kedélyű fiú nem annyira atyját, ki alkotás és cselekvés által szerezte meg magának a' szentség' nimbusát, mint inkább anyai nagybátyját, II. Henriket tűzte ki magának előpéldányul, kit Róma szintén iktatott szentei' sorába, de kit beteges lelkülete 's tétlensége

sibi sensit imminere verbera, quos in ipsis infancie gradibus insontes, qui dedit, abstulit, de quorum morte mesticiam obortam genitor, propter amorem filii superstitis, sancte indolis pueri Henrici, solacio compescuit. quem quasi jam unicum caro diligens affectu 's a' t. — Béla' névtelen jegyzőjének ezen helyéből (c. 11.): „dux Glad ... ex cujus progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Dobuca, nepos regis ... interfecit“, nem következik, hogy Dobuca Istvánnak fia vagy veje lett volna, mert a' „nepos“ szó itt tágasabb értelemben vétethetett; de különben is nehéz dolog, az időszámítás' felforgatása nélkül, ama' Csanádot, ki, mint felebb láttuk, Othumot legyőzte — ha mindjárt későbbre kellene tennünk e' háborút — Gizelától unokául adni Istvánnak. — Angol írók szerint Edmund királyuk' fiai: Edvin és Eduard 1018. tájban Kanut elől Magyarországra menekültek, István által atyailag fogadtattak, 's közülök az első, ki hazáját többé nem látta, István' egyik leányával, — nevét nem tudják — lépett házasságra. — A' hagiographusok Istvánnak Hedvig nevű leányt is adnak, ki Eppo sveviai gróf' hitvese volt szerintök, de állításuk körülbelől annyi hitelt érdemel, mennyit Pelbárt, midőn Istvánnak Otto fiát említi.

érdemesített e' címre. — Halljuk Istvánt, midőn kitekintvén fiának 's az országnak jövődjére, lelkének bennsejét tárja ki előttünk. 24)

„Kincsek és gyönyörűségek közepette ápoltattál, neveltettél, fiam, — így szól hozzá, — a' hadviselés', az országlás' gondjait nem ismered, mellyek között, úgy szólván, egész életem lefolyt vala. Int az idő, felkelned a' puhaság' párnájáról, melly téged lágygyá és hígeszüvé tehetne, 's lelkednek olykor-ollykor élt és érdességet köcsönözned, mellyek tanításaimra fogékonyvá tegyenek.“

'S miután őt a' keresztyén hit' ápolására 's a' hit' szolgáinak szeretetére és tiszteletbentartására intette volna, — el nem mulasztván azonban őt arra is figyelmeztetni, hogy az egyház' gonosz szolgái, ha késnek a' javulással, nyilvánosan 's a' nép' színe előtt megrovandók, — oktatja, mint viselje magát a' világi urak és vitézek irányában. „Azok, édes fiam, atyáid és testvérid; közülök senkit se mondj szol-

24) S. Stephani regis de morum institutione ad Emericum ducem liber (Endlichernél; a' corpus juris hungaricinek kiadói igen hibásan nyomtatták le.) Minden sor arra mutat, hogy szerzője István. Kik ebben is ál művet láttak, azokat a' minden történeti emlékek' tagadásának kórsága bántotta. Az sem áll, hogy Basilius görög császár' hasonló irányu munkájának másolata volna. Az irány egy, la' kidolgozás különböző. Azok, kik István' paraenesisében Basilius' intéseinek (Basilii imp. constant. exhortationes ad Leonem filium et imperii, collegam ... edidit J. G. Roth. Baireuth, 1669. Banduri' Imperium orientale I. kötetében is áll az iratka, 's azóta és azelőtt többször mind külön mind hasonneműek' gyűjteményében, tétetett közzé) másolatát és utánzását látták, Basilius' exhortatioit alán csak felületesen olvasták végig. Az egész hasonlatosság abban áll, hogy mindkét munkában apa szól fiához, fejdelem szól utódához, 's hogy a' keresztyén vallás' némi magyarázatával és magasztalásával nyílik meg mindketteje.

gádnak, szolgaságra senkit se vess. Azok harczoljanak éretted, de ne szolgáljanak neked. Harag és gög és irigység nélkül uralkodjál békén, alázattal, szelídséggel mindnyájak felett, emlékezetedben tartván mindig, hogy az emberek valamennyien egyenlők, 's hogy az alázat felmagasztal, a' gög és irigység lesujt bennünket. Ha e' tanácsomat követed, királynak fogsz mondatni és királyfinak, és szerettetni fogsz valamennyi vitézektől; ha az urakat és főurakat lenézed, ha gögös, irigy, dulófuló léssz, a' vitézek' ereje királyi méltóságod' tompaságává fog válni, 's országod idegenekre fog szállítatni.“

Külön fejezet szól az igazságszolgáltatásról. — „Valahányszor, édes fiam, ítélethozás végett némi ügy vagy valamely főbenjáró büntettes elődbe kerül: ne heveskedjél, ne esküdözzél, hogy bizony lakolni fog, — olly eskü melly meg nem állhat, mert az eszelős fogadásokat meg kell szegni, — ne hozz tenmagad ítéletet, mert királyi méltóságod illyetén ügy' bitorlása által könnyen csorbulást szenvedhetne, hanem bízd meg vele az illetékes birákat; ítéljenek ők felette a' törvény' értelmében. Félj bíró lenni, de örvendj király lenni és királynak neveztetni. A' türelmes királyok országolnak, a' türelmetlenek zsarnokoskodnak. Ha pedig ollyas ügy kerül elődbe, melly felett magadnak kell biráskodnod, türelemmel és könyörülettel hozz ítéletet.“

'S most az országban letelepedett idegenekre tér által — „Kivált azért növekedett a' római birodalom, 's fejedelmei azért váltak olly dicsőökké, olly hatalmasakká, mert számos nemesek és bölcsek különféle részekből ott összegyülekeztek ... Valamint különféle részekből és tartományokból jönnek a' leteleplők, úgy különféle nyelveket és szokásokat, különféle tanuságos dolgokat és fegyvereket hoznak magokkal, mellyek a' királyi udvart diszesítik és dicsőítik, a' külhatalmasságokat pedig rettentik. Az egynyelvű 's egyszokásu ország gyarló és

töredékeny. ²⁵⁾ Azért, fiam, meghagyom neked, viseltessél, 's bánj velök tisztességesen, hogy veled és nálad örömeoseb tartózkodjanak, mint másutt. Mert ha te azt el akarnád rontani, mit én építettem, vagy azt szerteszórni, mit én együvé gyűjtöttem, országod kétségtelenül tetemes kárt fogna vallani.“

Mit fiának e' fejezetben tanácsolt, az nem volt külföldis-
kedés, nem eszelős megtagadása a' hazának és nemzetnek.
„Dicsőséges és királyi dolog — így folytatja — az elődök'
törvényeit követni, a' tisztességes ösöket utánozni. Ki elő-
deinek végzéseit megveti, az Isten' törvényeit sem tartja meg.
Szabd tehát magadat, édes fiam, mindig végzéseimhez, kö-
vesd habozás nélkül szokásaimat, mellyek — látod — a'
királyi méltósághoz alkalmazvák. Nehéz volna illy természetü
birodalomban országolnod, ha nem követed azokat, kik előtted
vitték a' kormányt. Mellyik görög országolna a' latinusok
felett görög módra, vagy mellyik latinus országolna a' gö-
rögök felett latin módra? Kövesd tehát az én szokásaimat,
hogy a' tiéid közül főnek tartassál, 's dicséretet érdemelj az
idegenek' szemében.“

'S most annak ismétlésével, hogy kegyes és igazságos
legyen mindenki, nagy és kicsi, iránt, búcsut veszen fiától,
kit szíve' édességének, jövendő magza't' reménységé-
nek nevez az eláradó atyai kebel.

De a' végezet' könyvében meg volt írva, hogy István

25) Emlékezem az időre, mikor az éretlenség István' e' szavaiban
nemzetárulást látott. Pedig csak azt jelentik, hogy a' magyar faj nem
különítheti el magát Europa' többi népeitől; hogy a' függetlenség nagy
és dicső dolog, de az elszigetelt állás veszedelmes dolog a' politicában;
hogy a' magyar nemzet Európának legnagyobb birodalmai, a' nyugoti és
keleti császárság közé helyezve, csak azon esetre tarthatja meg önnálló-
ságát, ha több idegen elemeket gyűjt maga körül, mellyeknek magva,
középpontja ő leszen, 's mellyeknek segédével hazáját előnyös idomu
állodalommá kerekíti ki.

ne láthasson unokát, hogy a' fiú az atya előtt szálljon sirba. Imre, atyjának kívánságára, 1026. tájban lépett házasságra Crescimír dalmát király' leányával, ²⁶⁾ 's István e' házasságban mind országa' mind nemzetsége' növekedésének biztosítékát látá; de Imre a' dicsőség' azon kissé sajátságos neme után sovárgott, melly imént elhunyt anyai nagybátyjáról hirteté, hogy házasságban élt ugyan, hitvesét azonban illetlenül hagyta. A' királyi szüz hervadásnak indult oldala, mellett, 's vele István' és a' nemzet' reményei. A' beteg királyfi 1031. szeptember' 2án mult ki a' világból, és a' székes- [1031. fehérvári basilicában temettetett el. 27)

26) Joannes Tomeus Marnavitus, Katona' historia criticájában: „uxorem s. Emerici filiam Crescimiri, regis Dalmatiae fuisse, dalmatica monimenta testantur.“ Más bizonyosságot, ha Ganóczi' Orbínusát (dissertatio de s. Ladislao) kiveszszük, nem hozhatni fel a' mellett, hogy Imrének neje Crescimír' leánya lett volna. De belső valószínűsége támaszul szolgál Marnavics' nem eléggé okadatolt állításának. — Margit' legendájában (Pray: Vita s. Elisabethae nec non b. Margaritae virginis ex manuscriptis codicibus eruta, Nagyszombat, 1774.) ezt olvassuk: „kinek (Imrét érti) mikoron volna nemesseges jegese geurek chazarnak leanya, Istenteul neki meg jelentetett, es az eu jegesevel zepleutelen meg tartak az tisztasagnak szüzességet.“ De a' görög császár' leányáról tudnának valamit a' byzanci írók; 's más részről ha tekintetbe vesszük, hogy Crescimír a' görög császár' felsőbbsege alatt álló király volt, Marnavics' állítása az idézett helytől is kölcsönöz némi erősséget.

27) Hartvici ep. vita S. Steph. r. 18. — Chronicon Posoniense, Endlichernél, az 1031dik évhez: Henricus filius Stephani regis obiit. — Zágrábi missale a' XIII. dik századból. Az annales hildesheimenses vadkan által szakítatják el vadászaton, de e' körülmény, hallgatván róla a' hazai emlékek, nem érdemel hitelt. Pray (Dissertatio de s. Emerico) Fehérvárott 1734. ben kiásott köröl teszen említést, mellyen e' két verset olvasá: Hic divi Stephani condam sanctissima proles, Dux Emericus noscitur esse satus. A' kövön előforduló Domokos prépost' neve Prayval a' XIV. dik század' első feléből származtatja e' követ.

Imre' halála zsbibasztólag hatott Istvánra. Húzamos betegségek lelkét, testét kifárasztván, évről évre mindinkább ápolta a' gondolatot, hogy leszáll királyi székéről, 's még élteben Imre' jobbja adja a' kormányt.²⁸⁾ És most nemcsak kénytelen volt a' megfogyatkozott erő' érzetében még tovább országolui, hanem égető aggodalom is szállá meg lelkét, ki leszen utóda, 's a' monarchiának, melyet alkotott, a' keresztyén vallásnak, melyet a' nemzetbe oltott, ki fogja hűséges gondját viselni? Vazul, Gejza' testvérenek, Mihálynak, fia még élt, de féktelen, és eszelősséggel határos kicsapongásai miatt Nyitrában — a' zobori kolostorban, úgy látszik, — fogva tartatott. Szár (kopasz) Lászlónak, Gejza' másik testvérenek három fia volt életben: Endre, Béla és Levente. Értelmes, a' nemzet előtt kedves férfi mindhármja. A' keresztyén hit' megőrzésére nem nyújtottak annyi biztosítékot, mennyit a' király ohajtott volna bennök feltalálhatni, az új rendnek azonban kivált a' második szilárd támaszt látszott ígérni. Utódául őt ohajthatta az aggastyán. De István' hitvесе, Gizela, gonosz asszony volt; gonosz talán csak Imre' halála óta, kivel mint egyetlenegy fiával vég reményét temette el, 's kinek halála, kivált mert a' folytonos kórság ágyához szegezte férjét, őt idegen földön árván hagyta; gonosz talán csak a' magyarok iránt, kik őt nem igen szivelték, 's kikben, férje' halálának esetében, elleneit látta. Lelkére nehezedett a' tépelődés, düh' és ármányforralás' kíséretében. Péter, urseoloi Ottónak, Velencze' néhai herczegének István' hugától fia,²⁹⁾ nagybátyjánál tartózkodott, mint

28) Simonis de Keza: *Gesta Hungarorum*, II, 2. — *Dandulus Muratori' Scriptores rerum italicarum*, Milano, 1728, czimű gyűjteményének XII. dik kötetében.

29) Horvát István a' *Tudományos Gyűjtemény'* 1836. diki folyamataának X dik füzetében urseoloi Otto' nagyatyját Taksony' fiának

az udvari katonaság' parancsnoka. Ezt szemelte ki tervezetnek végrehajtására, István' utódául ezt ohajtotta, mert buzgó keresztyénnek mutatkozott, miáltal férjét elszédíthetni vélte, 's mert külföldi volt, mint ő, ki a' nemzet' nagyait gyűlölte, 's kitől ezek ellen oltalmat remélt. A' beteg fejdelem Vazult fogságából kibocsátani szándékozván — talán csak könyörületből, talán mert szár László' gyermekei a' nemzet' ezen ohajtásának tolmácsai voltak, — Gizela Sebest, Budnak fiát Nyit-rába küldé Vazul' szemeinek kitolására. A' czinkos eljár meg-biztatásában, 's külföldre menekült.³⁰⁾ Midőn István a' gonosz

mondja, 's e' szerint Péter, atyja után is, Árpád' nemzetségéből származnék. Állítását *a)* Aloldus' tanutételével támogatja, ki Taksonyt Ursusnak mondja, 's *b)* a' 976. ban velencei herceggé vált I. Urseolusnak — Horvát István szerint Taksony' fiának — életírásával Mabillonnál, mellyben mondatik, hogy Urseolus „de prosapia nobilissimorum Ursorum“ volt, „qui nobiliores et potentiores aliis habebantur super partos; dicti autem ursones propter ferocitatem ac potentiam propriae nationis.“ Úgy de az Urseolo család Velence' vidékén már a' IX. dik században létezett, tehát jóval Taksony előtt; már akkor viselte a' nevet. Aztán a' Mabillon' hagiographusa látván, hogy az Urseolók a' „Particiacco“ melléknevet is viselték, igen valószínűleg csak e' körülményből faragta ki magának a' család' partus eredetét. Száz és ezer számra fordulnak elő illyes példák a' középkor' chronistáinál, midőn a' névből egy történetecskét farag ki az író. Emlékezzünk csak vissza, miféle dolgokat olvasnak ki Bonfinius és Ranzanus egy sereg magyarországi névből, midőn magyarázatukat, eredetöket adják. — Sok, igen sok részletre nézve véleményem eltér Horvát Istvánétól; de az egészet, az irányt, a' szellemet illetőleg övé a' magyar történetnyomozás' palmája.

30) Simonis de Keza gesta hungarorum, II. 2. — Thuroczy, c. 33. — A' hazai hagyomány egy szájjal hirdeti, hogy Vazul' halála Gizela királynénak műve volt. Későbbi írók, jámbor de történetiróhoz nem illő szándékukban: István' hitvesének jellemét tisztára mosni e' szennyről, kigondolták, hogy István' huga, az urseoloi herceg' özvegye is Gizelának hivatathatott, hogy férjének halála után meg' visszerülhetett szülőföldjére, 's hogy ennél fogva Vazul, és szár László'

tett' hírét venné, inté, kéré szár László' fiait, gondoskodjanak magokról, 's távozzanak az országból jobb napok' virra-
1032.] dásaiglan. A' testvérek Csehországba vonultak, hol Ulrik herczegnél a' bujdosó lengyel királyt, Miczislávot találván, országába kísérték. Béla, hív segéde volt Miczislávnak hadviseléseiben, 's Richeza leányát hitvesül nyeré tőle, midőn az ellenséges pomerániak' vezérét párbajban megölte; Endre és Levente a' lengyel földről Oroszországba Jaroszlávhoz vet-
ték magokat, hol — mert anyjuk orosz vala — szintén számot tarthattak oltalomra. ³¹⁾

Az ármányforralók a' gonosz szándék' makacsságával folytatták agyarkodásaikat, hogy az agg fejdelem' szivét elfordithassák a' nemzet' nagyaitól, el azoktól, kikről Imre fiának mondá: tiszteld őket, mint atyáidat, szeresd őket, mint testvéridet. Már évek óta mozdulatlanul feküdt kórágján; 's ha vigasztalás simult szivéhez, az onnan jött, honnan a' hit, mellynek terjesztése által népét az ellene tornyosult veszélyektől megváltá. E' mezőn munkás volt még most is; de a' lélek, melly őt az egyházból a' forumra, a' harcmezőre vezeté, melly a' fiához intézett oktatásban joggal azt mondata vele, hogy az országlás' gondjai között, az állodalom' kormányán, nem az álmodozás' párnáin folyt le élete, — mert István azon szentek' családjából való, mellyhez nagy Károly is tartozott, kinek nevére szintén keresztel az egyház, — e' lélek már meg volt törve. Elmult nagyságát, a' ragyogó világot, melylyel az járt, semmi sem tanusítja inkább, mint a' hosszas esti fény, midőn a' nap már rég' leál-

gyermekai ellen is ő volt a' bujtató, miről az egykoru történetírók — hazaiak úgy mint külföldiek — egy szót sem tudnak.

31) Kézai, Gesta Hung. II. 2. — Thuróczy chron. hung. 33. 38. — A' mit Martinus Polonus Csehországbani húzamos tartózkodásukról mond nem érdemel hitelt. A' józan chronotaxis ellene bizonyít.

dozott, mint azon körülmény, hogy a' külföld még akkor is ovakodott az ország' ügyeibe elegyedni, midőn István egy eleven halott feküdt palotájában, 's teremének ajtajánál a' cselvetés ólálkodott, a' gonoszság ült tort.

A' fegyver, melyet a' szenvedelem eszközül használ, néha mélyebbre hat, mint mennyire szándékolja a' kéz. Ezt tapasztalta most Gizela is. Péter már nem győzte bevárni az időt, mely István' halálával őt Magyarország' királyi székére fogja emelni. Mondottuk már, hogy parancsnoka volt azon csapatnak, melyre az udvar' őrizete, a' fejdelem' személyének oltalma volt bízva. Semmi kétség, hogy mind Gizela, mind ő, egynél több külföldit soroztak e' dandárba. Ezen testőrök, vagy legalább az előkelő palotások közül négy összeesküdött az aggastyán' meggyilkolására. Egy este, midőn a' király maga volt teremében, 's a' beteg' ágya mellett még nem égett a' mécs, a' czimborák' egyike a' fekvőhöz sompolyog, hogy czélzatukat végrehajtsa. De rögtön rémület zsidbasztotta a' kezét, 's az öltöny alá rejtett vas földre hullott. Csörömpölésére felébredt a' beteg, 's a' zaj' okát kérde. A' fejdelem' hangjára térdre borul a' gonosz, szándékát, társait bevallja, és kegyelmet kér.³²⁾

István megkegyelmezett neki, de szenvedéseinek pohara megtölt csordultáig. 1038. augusztus' 15én elhunyt. Fia 1018. mellé temették Székesfehérváratt.³³⁾ Majdnem félszázaddal később, — mondják, — épségben találták a' király' jobb kezét, midőn a' jámborok' ahítata lehatott a' dicsőültnek sirjába. Csodáljuk e, hogy a' kéz el nem porlott, mely annyi életerőt öntött művébe, 's melylyel a' haldokló, áldást mondott az országra?!

32) Hartvici ep. vita s. Steph. r. 20.

33) Hartvici ep. vita s. Steph. r. 21. — Kézai gesta hungarorum, II. 2. — Thuróczi chron. hung. II. 34.

III.

Lássuk most a' magyar nép' belső életét István' idejében; a' fenmaradt emlékek legalább némi vonásokat nyújtanak vázlatához.

István' Magyarországa, közepette a' keleti és nyugoti birodalmaknak, tehát olly helyzetben, mellynél egyegy veszedelmesebb nem gondoltathatik az ország' önnállóságára nézve, a' felségjogok' teljességével bírt, 's valamennyi külhatalmasság irányában tökéletesen szabad és független volt; semmi egyenletlen szövetség 's a' véduraság', az adófizetés' még árnyéka és legparányiabb súlya sem nehezédvén reá. Az ország' valamennyi részei — Erdélyt sem véve ki, mert ennek vajdája egyszerű hivatalnok volt, — azonegy közvetlen viszonyban állottak a' koronához; semmi nyoma legalább, hogy Imre, vagy István' bármely rokona az ország' egyik vagy másik része felett némi felségjoggal uralkodott volna.

A' mi az ország' belső szabadságát, azaz: főhatalmának természetét és korlátait illeti, eziránt a' reánk maradt törvényhozási emlékekből eléggé szabatos tanúságot meríthetünk magunknak. „Miután mindenik nemzet saját törvényekkel él — ekkép nyitja meg rendelkezéseinek gyűjteményét István, — mi szintén, Istennek jóvoltából kormányozván monarchiánkat, a' régi és újabb fejedelmeket követvén, érett meggondolás után elejébe szabtuk népünknek, mikép éljen tisztességes módra és jámborúl.“ Ha a' 'monarchia' szó nem fordulna is elő az idézett sorokban, annyi minden esetre kivilágolnék belőlök, hogy illy hangon, 's illy értelemben csak monarcha nyilatkozhatnak. 'S találkoztak, kik Istvánban korlátlan monarchát akartak látni. Könnyelműen és botorúl egyszersmind, még botorabbúl mint azok, kik István' kormányrendszerében a' Verböcziféle közjog' formáit nyomozgatták.

Rég' megjegyeztetett, 's igen helyesen, hogy az állodalmi élet nem szokott a' szabadsággal kezdődni, 's nem a' szolgasággal. A' jelen állodalmak közül külön mindenik, legyen bár most despotia vagy democratia, a' középkor' századaiban, midőn kezdetét vette, valamint azzal nem birt, mit ma képviseleti alkotmányoknak, political szabadságnak hívunk, miután az egyéni erők' tusáját még nem válthatta fel a' jogok' egyensúlya: úgy korlátlan önkénnyel intézkedő fejdelmeket sem ismert, mivel az egyéni erők még nem kopattattak el, még nem nyűgöztettek le.

István mind törvényhozási mind közigazgatási rendeleteit mindig mások' tanácsának meghallgatása után, mindig másoknak is megegyezésével adta ki.

A' királyi tanács, mellyben e' rendeletek megérleltettek, válaszolva van az Imréhez intézett leczkék' egyik fejezetében. „A' tanács, úgy látszik nekem, eszelősökből és gögösökből és középszerűekből nem alakúlhat meg; a' nagyobbakat és jobbakat, a' bölcsebbeket és a' legtisztességesebb urakat illeti a' tanácsadás“, — a' stultis et arrogantibus, ac mediocribus ut mihi videtur non valent componi viris (consilia), sed a majoribus et melioribus, sapientioribusque ac honestissimis senioribus exprimi debent et poliri. ³⁴⁾ Azért, édes fiam, ne tanácskozzál az ifjakkal és fél-bölcséssel, 's értesítést ne kérj tőlök, hanem a' meglett férfiaktól, (a senatoribus) kik koruknál és bölcseségöknél fogva erre alkalmasok.... Mindenik kor járjon el

34) Az ifjabb olvasók' számára idejegyzem, hogy e' szavak: majores, meliores, seniores, a' középkor' diplomaticai irányában azt jelentik, mit korunk a' notable-ok alatt ért. A' majorból lett francia maire és angol mayor, a' seniorból lett francia seigneur 's a. t. megannyi bizonyosságul szolgálnának, ha egy sereg oklevél' tanutétele után még bizonyítékra volna szükség.

abban, mi hozzá illik, az ifjak t. i. a' fegyverekben, a' meglett férfiak a' tanácsban. De innen nem következik, hogy az ifjak épen kizárandók a' tanácskozásból, hanem valahányszor tanácskozni fogsz velök, mindannyiszor tanácsukat, ha bár helyesnek mutatkoznék is, vidd a' nagyobbak elébe, hogy valamennyi cselekedeteid a' bölcsesség' sinormértékéhez legyenek szabva.“

Midőn István ez' intését fogalmazta, 's midőn királyi tanácsát alakította, kétségkívül Hinkmár rheimsi érseknek 882. ben készült „ad proceres regni pro institutione Carolomanni regis, et de ordine palatii ex Adalardo“ czímű utasításából következő hely lebegett előtte: „Szokás volt akkorban (nagy Károly' idejében) évenként két gyűlést tartani, és nem többet. Az egyikben az öszves ország' közügyei szabályoztattak egy évre; semmi esemény — ha kiveszszük a' parancsoló és általános kénytelenséget, — nem volt képes a' hozott végzéseket megváltoztatni. Ezen gyűlésben összejött valamennyi nagyobb, az egyháziak azonképen mint a' világiak. Az urak, hogy tanácskozzanak és határozzanak: a' kisebbek hogy a' hozott végzéseket átvegyék, 's hogy néha ők is értekeződenek nem hatalmuknál fogva, hanem értelmiségökhöz és véleményökhöz képest. A' másik gyűlés, mellyben az öszves ország által bemutatott ajándékok fogadtattak el, csak az urak 's a' fő tanácsosok által tartatott, 's a' t.“ 35)

35) Hincmari archiepiscopi Remensis operum tomus posterior. Páris, 1645, a' 211 l.: *Consuetudo autem tunc temporis erat, ut non saepius, sed bis in anno, placita duo tenerentur. Unum quando ordinabatur status totius regni ad anni vertentis spatium, quod ordinatum nullus eventus rerum, nisi summa necessitas, quae similiter toto (i) regno incumberebat, mutabat. In quo placito generalitas universorum majorum, tam clericorum quam laicorum conveniebat. Seniores propter consilium ordinandum: minores propter idem consilium suscipiendum, et interdum pariter tractandum, et non ex potestate sed ex*

Ha ezen helyet összevetjük Istvánnak felebbi szavaival, világos lesz en előttünk, hogy a' ,regalis senatus', ,regale concilium', ,primum conventus', és ,commune concilium' — így nevezi István a' gyűlést, melyben törvényei keletkeztek, — a' rendiség' első csiráit foglalták magokban. Semmi kétség, hogy ezen tanácsülések 's a' pusztazeri ösgyűlés közt tetemes a' különbség. A' törzsökszerkezet úgy hozá magával, hogy valamennyi végzések, — minden hadi vállalat 's minden ítélet, mert körülbelöl ezekből állhattak az ösgyűlések' tárgyai, — a' törzsök' meglelt kora tagjai' nagyobb számának közbenjöttével keletkeztek. Ez most megváltozott; de a' bekövetkezett változást a' dolgok' természete hozá magával, azon körülmény, hogy az állandó székek nélkül bolyongó nép letelepedett elvégre, hogy a' törzsökök', a' clánhatalom' helyébe az egyuraság, az alakuló nemzet lépett, hogy a' főnökeikkel kalandozott, mulatozott népségek' egyes tagjai fekvő tulajdonra tettek szert, melly társat társtól, érdeket érdektől elszigetelvén, 's közös fonalak még nem szövödvén más részről, a' kormányt működni hagyta, csak ő ne illetésék érzékenyen általa. A' nép a' tartományi, kerületi, bírószei 's a' t. gyűlésekben — illyesek nélkül a' középkor nem is gondoltatható — kétségkívl élénk részt vett, mert ezek őt közelebbről érdekelték, de a' közkormányt a' királyra 's a' király' környezetére bizta. Abban állott épen a' nemzet' életrevalósága, politikai képsége, hogy a' közkormány' alapzatát fokonkint kifejlesztette, 's abban állott az alapzat' jellesege, hogy kifejleszthető levén, nem volt ollyas, melly a' szabadságnak szárnyát szegte volna. De ha fonáság lenne képviseleti rendszert keresnünk István' institutiói között, bi-

proprio mentis intellectu, vel sententia confirmandum. Ceterum autem propter dona generaliter danda aliud placitum cum senioribus tantum et praecipuis consiliariis habebatur etc.

zony, nem csekélyebb visszásságot követnénk el, ha a' XIV. dik Lajosféle királyság' eszméit nyomozgatnók Esztergomban, Pannonhegyén, Fehérvárott. Rex eris si recta facis, si autem non facis, non eris, — király fogsz lenni, ha jól viseled magadat, 's ha nem viseled magadat jól, nem fogsz király lenni, mondá a' toledoi concilium a' VII. dik század' vége felé, 's a' középkor számos glossákat irt e' szabályhoz magyarázatúl. István' ,regale conciliuma', ,commune conciliuma' az volt névre 's az volt jelentőségére nézve, mi harmincz évvel későbbben hódító Vilmos' tanácsa Angliában. A' toryk csak a' fejedelem' engedelmes kész szolgáit látták e' tanácsban, a' whigek a' legtökéletesebb parlamentet. Hibásan ezek is, azok is. Elemei, csirái voltak e' tanácskozások egy alkotmányos életnek, melly be fog következni annak módja szerint és annak idejében.

Mielőtt az ország' közigazgatási osztályozásáról szólnánk, lássuk az egyházit.

Tíz püspöki megye Istvánt vallja alkotójának.³⁶⁾ Közülök egynémellyik már Asztriknak Rómába küldetése előtt volt betöltve, mások később rendezettek. Fejök az esztergomi volt, érseki czímmel. A' pannonhegyi apátság'nak 1001. ben költ adománylevele Domokos érseket már a' Koppány elleni hadviseléskor említi. A' kalocsai püspökség' rangban, de alkotására nézve is a' második lehetett. Sylvester' bullája Asztrikot már kalocsai püspöknek mondja. A' veszprémi püspökség' adománylevele 1008. ban kelt ugyan, de több jelenség arra mutat, hogy 1001. ben már létezett. A' pécsi püspökség' alapító levele 1009. ből való. A' bácsi (ez utóbb a' kalocsaival egyesült), győri és egri püspökségek' rendezésé-

36) Hartvik, 8: Provincias in decem partitus episcopatus Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum . . . ceterarum ecclesiarum fore constitui.

nek évei nem tudatnak. A' csanádi 1030. tájban alakítatott. A' nagyváradai püspökség' alkotását egynémellyek Lászlónak tulajdonítják, de valószínűbb, hogy ennek határai szintén István által irattak körül. A' pannonhegyi apátságon kívül, mellyről már szólottunk, a' pécsváradai (1015), szalavári (1019), zobori (Nyitra mellett) és bakonybéli (1037) apátságok — kivétel nélkül benedekesek' számára, — 's a' székesfehérvári (1004) és óbudai (1022) káptalanok Istvánban tisztelik alapítójokat. Lehet, hogy a' nyitrai káptalan is általa rendeztetett, de az 1006. dik évi oklevél, melly erről tanuságot akar tenni, kétségkívül fonák álmű, és mint ilyen bizonyító erő nélküli. A' veszprémi völgyben görög apáczákat telepített le a' buzgó fejdelem, 's Tatában apátságot találunk benedekesekkel, nem ugyan István, hanem nevelője Deodat sanseverinói gróf által alapítva, ki magzatok nélkül halván el, özsves vagyonát a' tatai monostorra szállította. ³⁷⁾

A' keresztyén hit' nyomán a' tudomány' és művészet' némi telepeivel is találkozunk. Nagyobb, kisebb iskolák állottak kapcsolatban külön mindenik püspökséggel, káptalannal és

37) A' magyar egyház' első századainak felvilágosítására még most is Pray: Specimen hierarchiae Hungariae, és Szvorényi: A moenitates hist. eccl. regni Hungariae, a' főmunkák. A' külön megyéket tárgyazó monographiák is csak gyéren mutatkoznak, mióta Koller' historiájának utolsó kötete a' nagyszerűebb nyomozás' korszakát bezárta, melly egyébiránt épen a' pécsi megyében időről időre ébredezni készült. A' magyar egyház' történetirője kétség kívül hasznát fogja vehetni azon történeti adatoknak, mellyek a' közelebbi múlt húsz év' lefolyása alatt egyik vagy másik püspöki megye' schematismusában bévezetésül közzététettek, de mind ez, a' nagyterjedelmű mezőn, hol tömérdek anyag kínálkozik, véghetetlenül kevés, 's legalább nem elégséges azoknak czáfolására, kik úgy vélekednek, hogy a' magyar catholicus clerus tudományosság' tekintetében a' múlt század' clerusának nagyon, de nagyon megetté maradt.

kolostorral, közülök első helyen említendő a' veszprémi, ³⁸⁾ továbbá a' székesfehérvári, ³⁹⁾ a' pannonhegyi ⁴⁰⁾ és a' csanádi ⁴¹⁾ iskolák. Az István által Esztergomban épült két egyház, 's a' szintén általa alkotott székesfehérvári és óbudai templomok, melyek közül amaz a' tizenegyedik század' nagyszerűebb építészeti művei közé sorozandó, ⁴²⁾ 's melyek a' történetírók által különösebben említetnek, úgy a' Gizela' bőkezűségéből emelkedett veszprémi egyház is, byzanci ⁴³⁾ és olasz ⁴⁴⁾ művészek' építményei. —

Politikai tekintetben az ország vármegyékre volt osztályozva. Ez' időtájban egész Európaszerte találkozunk a' vármegyei rendszerrel. A' keleti birodalomban, mellynek themái katonatartási és igazságszolgáltatási kerületek voltak, szintűgy mint a' nyugoti császárság' tartományaiban, a' britt szigetekben azonkép, mint a' szlávok között, névszerint Cseh — és Lengyelországokban megvolt a' vármegyei rendszer ahhoz hasonló alakban, mellyet íróink régi magyar várszerkezetnek mondanak. Europa' akkori viszonyaiban mind védelemre mind a' katonaelelmezésre nézve más szerkezet alig-alig létezhetvén, természetes, hogy a' várszerkezet' elemei már István

38) IV. László' 1276. ban költ adománylevele szerint.

39) Vita s. Gerardi, moresanae ecclesiae episcopi Endlichernél, 12: Misit .. episcopus fratrem Maurum ad salutandum regem, precipiens ei, ut eciam scholas ingrederetur, que tunc in Alba solempnes erant.

40) Történetforrásainkban számos hely arra mutat, hogy a' keresztény Magyarországnak anyaiskolája a' pannonhegyi apátság volt.

41) Vita s. Gerardi, 12.

42) Hartvik, 12. Thuróczi, II. 30.

43) Thuróczi, II. 31. S. rex venit in civitatem quae vetus Buda vocatur ... coepit in medio civitatis aedificare grande coenobium magistri lapidae de Graecia ducti erant.

44) Gattulae historia abbatae Cassinensis, Velence, 1733.

előtt megvoltak az országban, mennyiben Árpádnak szükségkép bizonyos erősségekre kellett támaszkodnia, hogy a' meghódított tartományokat birodalmi egészszé alkothassa, ⁴⁵⁾ 's mennyiben Gejza nem minden központi szervezés nélkül hagyta az országot fiára, ki valamint egyéb közjogi viszonyok' kiképzésére és átídomítására, úgy a' hazának közigazgatási osztályozására is gondos megválogatással alkalmazá a' nyugoti birodalom' formáit.

A' vármegyéek' száma István alatt nem tudatik. Freisingeni Otto a' tizenkettedik században hetvennél több vármegyére mondja osztályozottnak az országot; ⁴⁶⁾ III. Béla' alatt, mint egyik okleveléből tudjuk, ⁴⁷⁾ hetvenkettőre ment a' vármegyéek' száma, 's ugyanannyira IV. Béla' idejében Rogerius' tanutétele szerint. ⁴⁸⁾ A' kisebbek közül néhányan utóbb a' nagyobbakhoz kapcsoltatván, számuk fokonkint leebb szállott, valamint István' idejében is, midőn a' birodalom nem terjedett annyira a' Száván túl, mint III. és IV. Béla' idejében, számuk kisebb lehetett.

A' vármegyei rendszer e' korban lényegesen hadviselési, katonatartási intézkedés volt, melly bíraskodási és közgaz-

45) Béla király' névtelen jegyzője több várakról, melyektől egyes megyék neveiket kölcsönözték, szól mint ollyasokról, melyek a' magyarok' beköltözésekor már léteztek (Ung, Zemplén, Bihar, Bodrog, Nógrád, Veszprém, Baranya 's a' t.); mások, szerinte, Árpád' idejében emelkedtek (Komárom, Bars, Zólyom, Borsod, Csongrád).

46) Ottonis Phrisingensis (freisingeni) episcopi de gestis Friderici I. Aenobarbi Caes. Aug. libri duo. Strassburg, 1551. L. I. 31; „cum praedictum regnum per LXX vel amplius divisum sit comitatus“ 's a' t.

47) Fejér, C. D. III. 217. l.

48) M. Rogerii Canonici Varadiensis carmen miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Bela IV. regis per Tartaros facta; Endlichernél.

dászati czélokra is alkalmaztatott. Mindenik megyének egy székhelyül szolgáló erőssége volt, honnan a' megye' népei kormányoztattak. Ezen népek kétfelé oszlottak: várkatonákra, és várnépre a' szónak szorosabb értelmében; mindkettőjükről alább lesz alkalmunk szólni. A' megye' kormányának élén állott a' vár' grófja, ispánja comes castri, comes parochianus, comes provincialis, ki a' király' nevében járt el a' várnak 's a' hozzá tartozó megyének mind hadi, mind igazságszolgáltatási ügyeiben. Amazokban helyettese 's illetőleg tisztjei voltak: a' hadnagy, dux, princeps, major exercitus; a' várnagy, castellanus, praefectus castri, kit némi bíraskodási jog is illetett, valószínűleg csak a' vár' belsejében; a' századosok, centuriones, és tízedesek, decuriones. — Az igazságszolgáltatásban helyettese a' várgrófnak volt az udvargróf, comes curialis; de úgy látszik csak azon ügyekre nézve, melyek a' királyi udvartól szállítattak át a' várgrófra. Az adónak beszédésében kivált a' századosok' 's a' hirnökök', archipraeco, segédével élt a' várgróf; az elsőbbek ezen 's már felebb említett hadi tisztökön kívül kerületök' körében 's csekélyebb ügyek felett igazságot is szolgáltatattak; az utóbbiak szintén némi alsóbb fokán állottak a' birói hierarchiának, 's mint illyesekről alább leszen rólok szó. 49)

49) A' régi magyar várszerkezetről tanuságosan értekeztek: Kollár F. A. a' „historiae jurisque publici regni Hungariae Amoenitates” második füzetében; Pray a' „Historia regum Hungariae” elébe tűzött „notitiae praeviae”-ben; Horvát István a' Tudományos Gyűjtemény' 1821. diki folyamának több füzeteiben; Bartal György' „Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.” című munkában, és Horváth Mihály a' magyar academia' évkönyvei' VI. dik kötetében. Schwartnernek kéziratban hátramaradt munkáját e' tárgyban húsz évvel ezelőtt haszonnal olvastam. Kossovies Károlynak a' m. academia által jutalmazott e' tárgybéli pályamunkája

Hogy a' várnépek' helyzetét a' társadalomban megért-hessük, szólnunk kell a' rendek' különféleségéről, 's ezt megelőzőleg — miután e' különféleség, úgy szólván, kirekesztőleg a' fekvő bírok' természete által volt feltételezve — ezen birtok' fajairól.

Midőn István országolni kezdett, a' fekvő birtok' két neme létezett őseink között: köz — vagy állodalmi birtok, és törzs-birtok. Az állodalmi birtok' tökéjét képezék az ország' határszélei, azaz: a' végek, melyek külön hadi osztályok', sőt részben külön népségek': a' székelyek', a' szövetséges besenyők', palócok', oroszok' oltalmára voltak bízva; a' nagyobb erdőségek, lápok 's a' t. és a' birodalom' kebelében létezett erősségek a' hozzájuk tartozott földekkel együtt. Minden egyéb fekvő birtok tulajdoni joggal az egyes törzsököket illette. Elfoglaltatván t. i. őseink által az ország, ez felosztatott a' törzsökök között, melyeknek külön mindenike meg' egyes nemzetségeit — tudjuk, hogy az öszves nép⁵⁰ száznolcz nemzetségre oszlott, — részeltette benne. Mint történt legyen e' felosztás, ha sorshuzás vagy sorsvetés által-e, mint az ingó zsákmányé, vagy más úton: szabad választás, egyezkedés által, most már lehetetlen elhatározni. Kézai' egyik helye: „e' székelyeknek . . Pannonia' elfoglalása után . . . a' hegyekben a' végek jutottak osztályrészül, sorsul (in sortem)⁵⁰ sorsvetésre is mutathatna; de e' szónak több értelmei ismeretesen előttünk, 's tudjuk, hogy a' burgundiak Galliában, a' nyugoti gothok Spanyolországban 's a' t. sorsvetés' köz-

még nem ment sajtó alá; új eredmények aligha lesznek benne, mert az érdemes ferfiában talán nemannyira a' történeli nyomozót, mint az er nyedetlen küzdőt a' közjog' gyakorlati mezején jutalmazták meg a' pályabírák.

50) Isti enim zakuli . . . Pannonia conquestata . . . in montibus confinii sortem habuerunt.

benjötté nélkül osztzkodtak a' meghódított tartományokban, 's az egyesek' illetőségei még is sortes-nek kivattak; 's más hely ugyan csak Kézainál: „Ezen vezérek helységeket, szállásokat ... választottak magoknak, és más nemzetségek is választván illyeseket, tetszésök szerint“⁵¹⁾ szintén másnemű osztályozást sejdített. A' nemzetségek' ezen illetőségei, — szállások, descensus, — milly agrariai jog' szabályai szerint birattak legyen eredetileg őseink által, ma talán már a' feloldhatlan kérdések közé számítandó; de azt és annyit valószínűséggel állíthatni, hogy a' törzsököt mindig némi felsőbb-ségi jog' illette, hogy őseink a' fekvő birtok' körében magán tulajdonnal — szoros értelemben véve e' szót — nem birtak, 's hogy ennélfogva Caesar' szavai a' germánokról: „magán és elkülönített földet nálok nem találhatni“⁵²⁾ reájok is alkalmazhatók. Ezen felsőbb-ségi jog' István által, ki a' törzs-főnökök' hatalmát csak azon esetre törhette meg, ha a' törzsökszerkezetet is feloszlátja, külön törvény által megszüntetett. E' rendelet: „ráállottunk az öszves tanács' kérelmére, hogy kiki legyen mind saját jószágainak, mind a' királytól vett ajándékoknak ura, míg él; kivévén azt, mi a' püspökséghez tartozik 's a' grófsághoz (a' várhoz, a' vármegyéhez). Es halála után fiai hasonló úri joggal birják e' jószágokat“,⁵³⁾ — nem csak annyit jelent, hogy ezen birtokosokat a' koronával szemközt teljes, tökéletes tulajdonjog' illette, hogy a' korona „allodium“-ot lát e' jószágokban, látja azt, mit a' german népségek' legrégiebb törvényei, a' lex salica,

51) Isti quidem capitanei loca, descensumque ... sibi elegerunt, similiter et generationes aliae, ubi eis placuit, eligentes.

52) Privati et separati agri apud eos nihil est.

53) Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unus quisque propriorum simul et donorum regis dominetur, dum vivit, excepto quod ad episcopatum pertinet et comitatum, ac post obitum ejus filii simili dominio succedant.

a' *lex ripuariorum* „hereditas“nak, a' *capitularék* „*proprium*“nak mondanak: hanem jelenti még azt is, hogy e' birtokosokat a' törzsök irányában szintén teljes tulajdonjog illeti, melyet István' rendelkezéseinek egy másik pontja ekkép fejt meg közelebbről: „királyi hatalmunknál fogva rendeltük, hogy kinekkinek szabadságában álljon, a' maga javait neje, fiai és leányai, 's rokonai vagy az egyház között felosztani; holtá után se merje ezt (e' felosztást) valaki elrontani.“⁵⁴⁾ Miből egyszersmind világos, hogy ezen földek nem birtak a' *terra salica*' természetével, hogy a' nőnemre is szállhattak — az országban osztozkodásból 's az István' adományozásából származottak egyiránt, — ha mindjárt igen közelfekvő okoknál fogva a' jószágoknak ezen a' nőnemre szállítása mindig kivételes eset maradt, 's mindig külön intézkedést feltételezett, melly ha elmaradt, az öröködés csak a' fiág' számára nyílt meg.⁵⁵⁾

A' király' adományairól felebb említettek után már nem szükség érintenünk, hogy a' megszállás', az országban osztozkodás' alapján birt jószágokon kívül, fejedelmi adományozás' útján szerzett birtokot is esmertek már őseink István alatt; de ezen birtokok minden tekintetben azonegy vonalra állítván a' megszállási földekkel az idézett törvény által, világos, hogy hűbér', *beneficium*, *munus regium*, *feudum* természetével nem birtak. Illyes természetök volt azon földeknek, mellyek, mint állodalmi tulajdon a' várakhoz tar-

54) *Decrevimus nostra regali potentia, ut unusquisque facultatem habeat sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filibusque, atque parentibus sive ecclesiae nec post obitum ejus quis hoc destruere audeat.*

55) Hasonló szellem lengi át az özvegy' jogairól szóló törvény-cikkelyt (I. 26.). Ha gyermekei voltak, ezeknek nevelése 's az öszves vagyon' kezelése őt illette; ha gyermektelen volt, férje' vagyonáról szabadon rendelkezhetett, a' jószágok, halála' esetében, a' férj' rokonaira, 's illyesek' nemlétében a' királyra szállván.

tozván, a' várkatonáknak mintegy haszonbérbe adattak, 's a' bér hadi szolgálat levén, már Kézáinál — de okleveleinkben is — feudum név alatt fordulnak elő.

A' közvetett, vagy — ha úgy tetszik — tulajdonjog nélküli birtok' egyéb nemei a' különféle rendek' vázlatánál, mellyhez most általtérünk, önmagoktól fognak felmerülni.

Az urak és nemesek — *domini et nobiles* — közötti különbség, mellyen a' későbbi magyar rendiség 's az országgyűlésnek két házbani tanácskozása is alapul, már István' idejében létezett. Hartvik világosan mondja, hogy Gejza tanácskozott „a' főbekkel 's a' főbek után jövő renddel“, *convocatis Hungariae principibus cum ordine sequenti*“; 's ha a' szent fejdelem' életirójának ezen szavai csak némi prolepsissel, mint mondani szokás, alkalmazhatók a' Gejza' idejében divatozott személy-és rendkülönbségre, tökéletesen helyökön vannak István' idejében. Születésre és méltóságra nézve nagyobbak, első, hatalmasok, idősbek, *maiores natu et dignitate, primates, valentes, seniores*, — ezek a' gyűjtőnevek, mik István' törvényeiben és okleveleiben az első rendet jelentik; születésre és méltóságra nézve kisebbek, magokat jól biró férfiak, ifjabbak, *minores natu et dignitate, viri alicujus ubertatis, juniores*, megannyi gyűjtőnevei a' második rendnek. Az elsőben, kivált nagy Károly' ideje óta, ki olly hatáskört rendelt a' püspököknek, melly által a' világi hierarchiában is helyet fogtak, a' papságot — a' püspököket és apátokat — illetve a' főhely egész Nyúgoteuropában, ez jutott nekik Magyarorszában is; ⁵⁶⁾ 's miután a'

56) S. Steph. regis de morum institutione ad Emericum ducem. Cap. III. — S. Steph. decret. L. I. 2. — — „consentientesque sint comites et iudices praesulibus suis ad justitias faciendas. — A' 806. diki IV. capitularenak 4. fejezete így rendelkezik: *Episcopi cum comitibus stent et comites cum episcopis, ut uterque pleniter suum ministerium peragere possit.*

középkori állodalmak' természeténél fogva a' személyek' állása mindig viszonyban volt a' fekvő birtokkal: István mind a' magáéból, mind Koppány', Gyula', Kean, Othum' legyőzése után a' hadi zsákmányból 's a' bukottak' javaiból olly dús adományokkal látta el az egyházat 's az egyház' férfiai, hogy ezeket a' fekvő birtok' szempontjából is illethette az elsőbbség. Azok, kik a' cleruson kívül még az első rendhez tartoztak, grófok, fők, vezérek, comites, principes, duces nevek alatt fordulnak elő. Semmi kétség, hogy a' törzsökök' főbbjei, úgy némelly nemzetségek' ágai, melyeken — talán az őskorban elkövetett hőstettek' némi visszacsugárzásaul — mintegy magasabb állás' fénye látszott előmeneni, ideszámítandók, 's kívülök még mindazok, kik udvari méltóságokat viseltek, ⁵⁷⁾ a' várak' és határok' grófjai, ⁵⁸⁾ úgy azok is, kik nagyobb urodalmaiknál fogva — akár az

57) A' byzanci palota' méltóságai közvetlenül, vagy közvetve a' frank institutiók' csatornáján annál könnyebben szivárogtak át hozzánk, mivel a' fényserelő nemzet' főbbjei már a' legrégebb időkben hasonló tisztviselők és szolgák által környeztették magokat.

58) A' végek külön fegyveres osztályok' oltalma alatt állottak 's így természetes, hogy ezen katonaság külön grófok', vezérek' gondjaira volt bízva, de kik ennek bizonyosságaul Istvánnak 1001. diki oklevelére hivatkoznak, mellyben olvastatik: „nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vice-comes, seu aliquis homo magnus, sive parvus de jam fatio monasterio aliquo modo se intromittere . . . audeat“, megbocsássák, ha ez' alapra nem sokat építek. A' rendek' és méltóságok' ezen elősorolása illyes alkalommal stereotyp czafrangja a' tizenegyedik és tizenkettedik század' okleveleinek. Hogy egyebet ne említsek, előttem fekszik I. Fridrik római császárnak Ulmban 1157. nonas februarii indictione V. (febr. 5én) költ oklevele, melly a' regensburgi püspökség' hübéreinek természetét közelebb meghatározza, 's mellyben olvasom: nec Archiepiscopus, nec episcopus, nec abbas, nec dux, nec marchio, nec comes, nec alia major minorve persona sententiam illam infringere aut violare presumat 's a' t.

ország' megszállásából, akár a' fejedelem' adományozásából származtak legyen azok — nagyobb hadi kíséretről rendelkezhetek, 's mint illyesek nagyobb súlylyal is birtak a' fejedelem' udvarában és tanácsában. A' german népségeknél magasabb rendiséggel mindig magasabb vérdíj, wehrgeld, homagium is járt, úgy, hogy a' vérdíj' mennyisége a' társadalmi állás' fokának némi mérőjéül szolgálhatott, minek nyomait a' későbbi századokban nálunk is fogjuk tapasztalni; de István' idejében illyes különbség még nem létezett az első, 's az utána következő rend között (az ifjabb olvasó ovakodjék az István' törvényeiben előforduló fokozatos compositiókat és birságokat vérdíjagnak nézni), 's amaz csak annyiban birt a' political jogok' nagyobb teljével, mennyiben, mint láttuk, eldöntő befolyással volt a' király' tanácsában; de a' megyei és tartományi gyűlésekben, a' törzsökök' ösgyűléseinek ezen maradványaiban kétségkívül semmi előjog sem illette.

A' második rendet a' vitézek, milites, alakították, 's ennyiben, ha amazt úri rendnek mondjuk, emezt vitézi rendnek nevezhetjük. De itt is ovakodjunk a' magyar „vitéz“, „miles“. állását a' német ritterével egynek tartani, ki ez' időtájban már mindig valamely elsőrendűnek védencze 's mint illyes hűbérese volt. Tudjuk, hogy Németországban kivált a' magyarok' berohanásainál fogva megváltozván a' hadviselési módszer, 's a' gyalogság' helyébe nagy részben lovasság léptetvén, a' szabadok', azaz, a' vitézeknek is nagyobb része a' hadi szolgálat' költségeinek viselésére önmagától nem volt képes, 's ez' okon az urak' kíséretében fogott helyet. Illyes körülmény nem adhatván magát elő Magyarországban ⁵⁹⁾ miután őseink elejétől fogva lovas harczosok

59) Ezzel nem akarom mondani, hogy e' szabály kivételt épen nem szenvedett, hogy nem találkoztak egyes vitézek, kik „magokat valamely úrnak ajánlották“ „qui se commendarunt seniori“ 's kik tehát

voltak, a' vitézek' viszonya csak annyiban változott meg, mennyiben előbb a' törzsök' főnökének 's most a' királynak zászlai alatt harczoltak, — innen a' servientes regii név, — még pedig nem mint a' király' hűbéresei, mert a' középkor' maximája azt tartotta: hogy az allodiumot csak Istenének és kardjának köszöni a' vitéz, hanem mint szabad férfiak, kiknek a' hadi szolgálat még inkább joguk mint kötelességök, miért is, például, azt tapasztaljuk, hogy a' főpapok, ismételt egyházi titalmak' daczára, folytonosan részt vettek a' hadjáratokban.

Azon fogalom, melyet a' nemesi szabadság szó alatt értett utóbb a' magyar, némi viszhangja volt e' két osztály' eredeti viszonyainak, 's ennyiben a' „nemes“, szó is teljes mértékben illik reájok.

Ez' osztályokhoz szabadság' dolgában közel állottak — de nem tartoztak hozzájuk, — a' várkatonák, várjobbágyok, bellatores, jobbagiones castrenses, kik, mint felebb mondók, hadi szolgálattal tartoztak, grófuk' zászlaja alatt, az általuk hűbéresen birtokolt várföldekért. Az István' idejéből ránk maradt törvénytöredékek és oklevelek nem említik ugyan a' várjobbágyokat, de elvonatkozva attól, hogy a' várszerkezet, melynek alkotását vagy legalább teljesebb kiképzését a' magyar hagyomány egy szájjal Istvánnak tulajdonítja, várjobbágyok nélkül még csak nem is gondoltathatók: azon körülmény, hogy a' későbbi oklevelek István' várjobbágyainak

valóságos hűbéri viszonyban állottak az illető úrhoz. Hogy illyes esetek előadták magokat, világos István I-ső törvényének 23dik czikkelyéből: *Volumus ut unusquisque senior suum habeat militem, nec aliquis alter illum svadeat antiquum deserere seniore et ad se venire.* (E' czikkely, mely a' frank capitulárékból jött át István' törvényébe, régiebb jogtudósaink által kissé visszásan magyaráztatott; de ha tudjuk, milly szerepet játszott a' „recommendatio“ a' hűbéri rendszer' teljes kifejléséiglen értelme iránt nem lehetünk kétségben.)

utódairól, filii jobbagionum sancti regis, úgy szólnak, mint kik a' várkatonák' hierarchiájában magasabb fokon állanak a' többiekénél, a' szent király' alkotó és rendező jobbjának világos nyomát láttatja velünk.

Az ország' megszállásának alapján birtokolt földek azonképen mint a' fejdelem által adományozottak 's a' várkatonáknak hűbérül adottak, István' rendeletéből külön jegyzőkönyvbe, legenda sancti Stephani, iktattattak, ⁶⁰⁾ alapul és irányul az utódok' kivált magánjogi viszonyainak. A' kor' viszontagságai annyi egyébbel együtt eltüntették ez' emléket is, melly különben a' néhány évvel később (1086. ban) szerkesztett angol domesday booknak, a' rotulus wintoniaenek méltó társa, 's a' magyar. földbirtok' metamorphosisainak tanúságos lelettára fogna lenni. A' földbirtoki viszonyok' átalakulása nálunk is azon mértékben 's azon irányban — néha mintegy erőszakosan, néha a' vízcsepp' vájó erejével következett be, mint másutt; például szolgálhat a' várkatonák' állása, kiket a' tizenharmadik század' vége felé Kézai már „nemesek“nek mond, mi nemcsak arra mutat, hogy hűbéri viszonyaik idő' multával sokat vesztek merevenségökből, hanem tanuságul szolgál arra is, hogy a' nemesi rend — az urak és vitézek, — lassankint beneficiariusokká, hűbéresekké, jobbágyokká (e' szónak alább megfejtendő értelmében) váltak. De ezen észrevétellel felbontottuk a' chronologiai rendet; térjünk vissza a' személyek' és földek' rendének fokozatos elösorolásához.

'S itt most a' városiakkal, a' polgárokkal, cives, burgenses, találkozunk. A' középkor' sötétsége és vadonsága soha sem volt olly sűrű 's olly marczona, hogy Rómának fényét és műveltségét tökéletesen eloltotta és megsemmisítette volna. Egyes római gyarmatok Pannoniában és Daciában

60) Fejér, Cod. Dipl. III: I. a' 108. l.

valamint a' hún és longobard és avar és frank uodalom alatt nem jutottak végkép tönkre, úgy a' magyarok' beköltözésének következtetésében, a' magyarok' uodalma alatt sem veszték ki egészen, sőt a' megyéknek székhelyül szolgáló várak' egynémellyike a' gyarmat', a' város' szomszédságában emeltetvén, vagy éppen az erősített város' egy részébe mintegy behelyeztetvén, az ipar' és kereskedelem' ezen menhelyei még külön oltalomra tettek szert. Más részről pedig egészen új gyarmatok keletkeztek az erősségek' aljában a' német földön csak imént uj életre fejlesztett városok' mintájára, 's kivált német bevándorlottak által alapítva. Amazokhoz Óbuda, Esztergom, Győr, Szombathely számítandók; emezek' sorából Szebent Erdélyben már említettük, 's még Székesfehérvárt és Szatmárnémetit adhatjuk hozzá, mellyeknek egyike, ha mindjárt Árpádnak köszöni első alapját, ki, mint láttuk, életének végnapjait e' vidéken tölté, fényét mégis Istvántól kölcsönzé; masika a' Gizelával beköltözködött bajorok' leteleplése által keletkeztetett a' szatmári vár' 's a' lápokkal hínzett Szamos' oltalmában. ⁶¹⁾

Ezen városok nem birtak az olasz városok' testületi jogaival, mellyek a' szomszéd várakat és térföldeket magokhoz ölelvén, részben már ekkor alakultak át külön állodalmakká, 's dicsőségöknek de a' boldogtalan olasz daraboltságának is alapját vetették. Városaink elején nem igen birtak más szabadítékkal, mint hogy külön bíró, 's nem a' százados, nemis a' várnagy alatt állván, csak a' várgrófnak tartoztak engedelmességgel, 's a' reájok eső közterheket évről évre

61) *Andreae II. regis libertas hospitum teutonicorum de Zathmar Nemethi*, Endlichernél: 426 l. — — „hospitibus teutonicis de Zathmar Nemethi juxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide domine regine Keyzle ad Hungariam convenisse, talem dedimus — — libertatem 's a' t.

bizonyos mennyiség pénzzel váltották meg: de e' szabadíték utóbb — honi törvényeik és szokásaik szerint kívánván élni a' beköltözködött idegen polgárok, hospites, 's új teleplőkkel megszaporodásuk csak ez' áron remélthetvén, — hatósági kiváltsággal, immunitással cseréltetett fel. Ha azon oklevél, mellynek erejével a' székesfehérvári polgárság kiváltságos állásra érdemesítetett, nem veszett volna el azonképen mint a' városnak, mellyről szól, királyaink' ezen necropolisának annyi emlékei: némi biztossággal és szabatossággal adhatnók az István' idejebeli városnak képét; így azonban csak némelly később keletkezett, de a' székesfehérvári polgárok' szabadítékának mintájára kiváltságolt városok' okleveleiből következtethetjük:

hogy a' város mind a' várgróf, mind a' megyei püspök' gyámsága alól kivétetvén, bírót, lelkészt maga választott magának, 's azon közvetlen viszonyba lépett a' királyhoz, mellyben ehhez az urak és vitézek állottak volt. Az övéik felett 's falaik' kebelében, polgári 's büntető ügyekre nézve, másoknak minden beavatkozása nélkül intézkedtek, még pedig azon törvények' 's azon szokások' értelmében, mellyekkel eredeti honukban éltek. Ezen szabadítékaikért, úgy a' tulajdonúl birt földekért, hadviselés' alkalmával néhány fegyveres embert tartoztak a' király' seregéhez küldeni, a' fejdelem' élelméről és szállásáról, midőn nálok mulatozott, gondoskodni, évenként Márton napján parányi adót fizetni, 's királynak és királynénak, menyekzőjök — úgy évfordulatkor ezüst ékszerekkel kedveskedni.

A' várnak 's a' várhoz tartozó megyének azon népei, mellyek sem a' várkatonákhoz, sem a' hospesekhez és egyéb szabadítékos városi lakosokhoz nem számítottak, — castrenses, — földjeikért többnemű szolgálatokkal tartoztak a' megye' tisztviselőinek; a' várföldek' művelésében, az erősség' falainak rakásában és kijavításában, 's más alsóbb szolgálatokban,

minők előfogatok, börtönörizet, hidaknak, utaknak készítése 's a' t. jártak el, adót pénzben, szállásban és eleségben fizettek a' grófnak és embereinek kezéhez, szóval, olly állásban voltak, hol a' szabadság szünetez, a' nélkül hogy a' szolgaság már kezdetét vette volna.

Midőn az ország' többi lakosait nem szabadoknak mondjuk, dolgi szolgaságot, nem személyest értünk alatta; értjük a' birtoktalanságot, a' saját föld' hiányát. 'S itt mindenekelőtt azon tisztos osztálylyal találkozunk, melyet jobbágyságnak, parasztságnak, adózó népnek neveztünk még minapában, melly a' monarchiának kezdetétől a' tizenkilencedik század' közepéig a' legváltozatosabb phásisokon ment keresztül, 's melly számra nagy volt már István' idejében. Része kétségkívül azon földművelőkből állott, kiket a' magyarok beköltözködésökkor az országban találtak, 's kiket az új birtokosok nem háborgattak ki székeikből, de adózásra kényszerítettek. Másik része azonban — 's kétségtelenül igen tetemes rész — magyarokból állott. Napjainkban — tudom — már nincsen ember az országban, ki bárgyu volna hinni, hogy a' magyarok eredetileg megannyi nemesek voltak Verböczi' értelmében, 's hogy tehát azon osztály, melly a' szabadítékok' éveiben nemesnek kereszteltetett, csöcselék nép volt kezdetben. Az, mit a' később századok nemességnek mondanak, még nem létezett István' idejében, de léteztek már feles számmal olyasok, kiknek atyáik, zsákmany nem föld után ahitozván, a' tizedik század' első felében életüket hadjáratokban az országon kívül töltötték, 's kik a' békeszerető Gejza alatt nem léphetvén az ősök' nyomdokaiba, és más részről a' törzsökszerkezet is elenyésztetvén, kénytelenek voltak mások' földjein letelepedni, másoknak adózóivá válni. Ezen földművelők, kiket szabadoknak nem mondhatni, mert a' tizenegyedik században a' városok' falain kívül szabadnak lenni annyi volt, mint ingatlan jószágot tulajdoni czímmel birni, de kik nem-szaba-

doknak sem mondathattak, mert szabad költözködési joguk nem vonatott kétségbe, 's ennél fogva ellentétben a' földhöz szegzett szolgálával „liberi“-nek, de nem „ingenui“-nek is hivattak, — a' legtarkább nevek alatt fordulnak elő az oklevelekben, jobagiones, jobagiones liberi, coloni, conditionales, incolae 's a' t. és a' legkülönbélebb feltételek mellett váltak földjeik' haszonbérliővé; 's talán egy századdal István után, midőn a' fekvő birtok hovatovább kevesebb kezekben központosult, 's midőn a' fegyveres barangolás' következtetésében ajánlatosabbá vált adózó földön tanyázni, mint parányi alodiumon hatalmas dynasta' urodalmának tőzsomszédságában ülni, már nagyobb része a' nemzetnek adózó földművelőkből állott, mit István' koráról nem mernék mondani, de ismétlem, hogy már ekkor is a' nemzetnek egyik fő alkotó részét tették.

A' parasztok, pórok után az udvarnokokkal találkozuuk. Mióta Kézainak *chronicon*a nyomtatás' után közzé tétetett, 's kivált mióta gondosabb kiadói kezekből a' jobb és teljesebb kéziratok' Kezáját birjuk, szokássá vált ennek „de udvornicis“ czímű függelékéből kissé tarka dolgokat kisütögetni. Megvan ezen függeléknek is a' maga értéke; de valamint Kézai mondja, hogy Magyarország teli van udvarnokokkal, úgy mi meg' azt mondhatjuk, hogy a' reánk maradt oklevelek szintén teli vannak velők; 's ritka tárgy világosítatik fel olly nagy mértékben okleveleink által, mint az udvarnok-ügy.

Udvarnokainkat egész Nyúgoteuropa „ministeriales“ név alatt ismeri. ⁶²⁾ Azok, kik a' főbbek' udvaraiban mint alsóbb

62) A' ministerialitas' különféle árnyéklatai Nyúgoteuropában ismeretesek előttem; azon változások, melyeken a' ministerialitas a' századok' folyamata közben általment, tudomásomra vannak; schweizi történetírókban olvastam, hogy néhány órányira ide, hol e' sorokat írom, tizenkét vitézesalád ministerialis szolgálatra volt kötelezve a' seekingeni kolostornak, hogy a' sangalleni apátság' ministerialisai között vitézek, lovagok is voltak; hiszem és tudom, hogy kivált a' fejedelmi udvarokban a' fel-

tisztek, mint művészek és kézművesek, mint fegyverhordozók és apródok, mint szakácsok és pohárnokok 's a' t. vagy urodalmaikban, a' királyiakat is ideértve, mint vadászok és halászok, mint vinczellérek és serfözök 's a' t. szolgáltak, még pedig olly kötelezettséggel, hogy ezen szolgálat alól ki nem bontakozhattak, hogy ezen szolgálat ivadékaikhoz is ragadott, udvarnokoknak, ministerialisoknak hivattak. Illy különböző állapotú személyek értetvén e' gyűjtőnév alatt, természetes, hogy közülök egynémellyik csaknem észrevétlenül a' szabad osztályok' kebelében fogott helyet, annál inkább, mivel a' keresztyénség megtörte a' szolgaság' mereven fogalmát, 's a' tudomány és művészet nemesítő erővel birt már e' századokban is; de tömegben véve az udvarnokok, mint szolgák, a' földhez voltak lánczolva, 's ha mindjárt foglalkodásaiknál fogva viszonylag kedvező állás jutott nekik kivált az udvarok' belsejében, jogilag mégis csak annyiban különböztek a' rabszolgáktól, mennyiben uraik által nem külön, hanem csak a' jószágokkal együtt adathattak el.

Említettük már felebb azon intézkedéseket, mellyekkel István arra célzott, hogy a' keresztyén rabszolgák' száma a' lehetőségig megszoríttassék. Foganatukról nem lehet kétségünk, 's a' királyi ház', úgy a' püspökségek' és kolostorok' udvarnokai is megannyi fogyasztékai voltak a' rabszolgák' számának; de ha bár soraik gyérebbekké váltak, mindnyájának felszabadítása még távol volt.⁶³⁾ István II. 20. törvénye

sőbb ministerialisok szabadabb formák között mozogtak (nem is említve hogy e' szó ministerialis egyik vagy másik oklevélben a' későbbi dignitariussal egyértelmű): de mind ez nem forgatja ki a' szövegben mondtak' általános helyességét.

63) A' byzanci 's a' hazai történetforrások egyiránt tanúságot tesznek, hogy ősaink nagyszámu szolgák által kísértették magokat Ásiából az új hazába; innen van az, hogy Pilgrin' papjai a' szolgák' roppant számáról tesznek említést, kiket tömegestül keresztyén tartományok-

által gátot emelt a' hatalmasok' önkényének, kik a' gyarló szabadokat szerették lábaikról leütögetni; 's egy másik törvényezikke, II. 17., a' felszabadítottak' biztosítékáról gondoskodott: de egyéb törvényes intézkedései, melyek a' czégyeres bünteteket szolgasággal fenytették, 's kivált a' hadi foglyok, talán azon mértékben öregbítették a' rabszolgák' számát, melyben amazok leolvasztották. Siessünk azonban itt megjegyezni, hogy a' rabszolgák' sorsa Nyúgoteuropában a' keresztyén vallás' befolyása alatt tetemesen elütött az ókor' mancipiumaétól. Vagyonjoggal, legalább ingóvagyon' szerzésének jogával birtak mindnyájan, 's a' római törvénytudósok colonust láttak volna a' magyar rabszolgában nem servus-t, ha a' módot, mellyen uraik bántak velök, 's a' foglalkodásokat, melyek kötelességül reájok szabattak, szemügyre veszi. „A' többi rabszolgákat — írja Tacitus ⁶⁴⁾ a' german népek' rabszolgáinak nagyobb részéről — nem a' mi módunk szerint alkalmazzák. Külön mindeniknek külön házhelye van. Az úr megszabja, hogy mennyi gabnával, vagy barommal, vagy ruhadarabbal tartozik; idáig megyen szolgasága.“ E' szavak illenek a' magyar rabszolgára is, csak hogy Grimm' figyelmeztetését, miszerint a' középkor' rabszolgáinak öszves kötelezettségi körét pusztán a' colonatus' viszonyaiból magyarázni, tévedés, — nekünk sem kell szem elöl tévesztenünk, mert, például, azon körülmény, hogy a' rabszolga a' földgöröngyről, mellyen ült, bármikor elszedethetett 's eladathatott vagy elzálogíthatott, hogy fülét levágták, orrát felhasították, ha lopott, hogy a' szabad egyén

ból ide kerülteknek tartani, szintolly tévedés, mint bennök a' magyar polgárisodás' elemeinek hatalmas tényezőjét látni.

64) Germ. 25: Ceteris servis non in nostrum morem ... utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono injungit, et hactenus paret.

szolgaságra jutott, ha rabszolganővel közösült 's a' t. épen nem tartozik a' colonatus' folyadékai közé. —

Istvánnak Imréhez címzett tanácsaiból láttuk, hogy voltak esetek, melyeknek elítélésében őmaga személyesen járt el. A' főbbek, névszerint a' püspökök és apátok világi ügyekben, az udvar' méltóságai, 's általában az urak és vitézek csak a' király' curiájába idéztethettek, melly a' kornak szokásaihoz képest, miután a' fejedelmek folytonosan beutazták az országot, nem volt állandóul azonegy helyen. 'S a' curiának élén állott mint főbíró, a' nyugoti birodalom' példájára a' comes palatinus, a' nádor ispány. ⁶⁵⁾ István' II. dik törvényének 9. dik czik-

65) Hinkmar, 21: Comitis autem palatii, inter caetera paene innumerabilia, in hoc maxime sollicitudo erat, ut omnes contentiones legales, quae alibi ortae propter aequitatis iudicium palatium aggrediebantur, juste ac rationabiliter determinaret; seu perverse iudicata ad aequitatis tramitem reduceret. — Bartal György Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Pozsony, 1847, című munkájában, 's vele többen, a' Kizai által (I. 2.) említett „rector“-t látják a' nádorban, 's a' comes palatii nekik a' későbbi iudex curiae regiae. De ezen rector' tisztének István általi megtartása, épen akkor midőn monarchiáját alapította, elégséges lett volna a' monarchiai szerkezet' felbontására. A' nádori hivatal két, három századdal később, igen is, olly valamivé fejlődött, mi egyben másban ama „rector“-hoz hasonlított, de a' monarchiának két első századában az, bizony, csak udvari hivatal volt. Épen az bizonyítja a' magyar faj' életerejét, hogy midőn másutt a' comes palatii, változván az idők és viszonyok, holt tetemmé vált, őseink azt szükségükhöz képest folyvást átídomították. István és tanácsadói, kik Hinkmar' irataiból 's a' capitulárékból szerettek meríteni, a' nádori hivatalt és hatáskört Hinkmar' felebb idézett helyének 's a' 812. dik évi harmadik capitulare' második fejezetének szellemében alkották. — Azt sem tudom magammal elhíttetni, hogy az országbírói hivatal Istvántól venné eredetét; az a' Kujár, kit egy jóval későbbi oklevél amúgy melleselegesen comes curialis regisnek mond, nem igen volt embryoja a' iudex curiae-nek. Bartal ugyan annak bizonyítására, hogy István' idejében mind a' nádori mind az ország-vagy inkább királyi udvarbírói hivatal már létezett, 's hogy István őket

kelyéből világos, hogy több ügyek felebbhivattak az alsóbb bíróságoktól a' királyhoz 's illetőleg a' nádorhoz. Ezen alsóbb birák voltak a' várgrófok és helyetteseik, a' „hospes“-ek' birái, 's a' törvényszéki joggal kiváltsághépen bíró püspökök' és apátságok' „comesei.“ 66) Hogy a' törvényes eljárás nyilvánossággal járt, hogy rendesen szabad ég alatt folyt le, hogy a' bíró mindig többedmagával hozott ítéletet, kiknek tanácsával élt, kik által „mintegy feltaláltatta az általa hozandó végzést“, arról csak az kétségeskedhetnek, kinek a' középkor'

„Curiales comites regni“ hívta, idézi a' szalavári apátság' adománylevelének ezen helyét: „sed iudicio et potestate ac jurisdictione omnium iudicum et universorum comitum parochialium seu Viceiudicum et Curialium Comitum regni sint excepti“; de, úgy hiszem, világos, hogy a' „regni“ szó itt egyáltalában minden „iudex“ re, nem csak a' legvégül 's közvetlenül előtte álló curiales comitesre vonatkozik, kik alatt István vagy a' várgrófok' helyetteseit, vagy az „immunitással“ bíró püspökök' udvarbíróit érthette. — 'S hadd érintsem itt — miután az „új magyar muzeum“ második füzetéből látom, hogy a' nádor szónak eredete körül nálunk folyvást új hypothesisek merülnek fel, melyek aztán a' hivatal' eredetére is terjeszkednek ki, — hadd érintsem itt még azt is: hogy tudtomra a' „nádor“ szó csak minapában 's talán még életben levő valamelyik hazánkfia által, ki, mint Szarka óta annyian, a' nádor'-ban a' syncopált „nagy úr“ szót látta, kurtítatott meg, 's hogy tehát nem a' „nádor“, hanem a' „nádor ispány“ szónak eredetét és jelentését kell nyomozgatni.

66) Rabszolgái és udvarnokai felett az urat illette a' bíraskodás, ki ha nagyobb birtoku volt, azt comese által gyakorollatta; de úri székek, melyek a' szabadok, a' jobbágyok, a' colonusok felett iteltek, István' idejében még nem léteztek. A' colonusok törvényt állottak a' gróf előtt, mint a' várnépek, 's csak a' világi urakra is „immunitas“t pazarló tizenharmadik század' elején, midőn a' szabad földművelők' sorsa különben is mindinkább praecariussá lett, kerültek a' föld' tulajdonosának bírói hatósága alá. Nevezetes, és öszves Nyugoteuropával közös tünemény — méltó tárgya a' bölcsek' 's a' státusférfiak' elmélkedésének, — hogy a' mely mértékben a' rabszolgák' sorsa javult, azon mértékben közeledtek mindinkább a' szabad földművelők a' szolgasághoz.

állodalmi életéről semmi fogalma sincsen, 's kit még arra kellene figyelmeztetni, hogy a' biráskodás akkorban közgyűlésen kívül még csak nem is gondoltathatott.

A' törvénybe idézés a' főbb bírák' részéről pecsét' küldése által történt, úgy látszik; az alsóbbakéről közkiáltók, praecók által. Mindenik hatóság' praecói egy főpraeco alatt állottak.

A' bizonyítékok' fajai közül a' ránk jutott törvényekben és egyéb emlékekben csak a' tanúkkal és a' párbajjal találkozunk; de az eskütt-társakkali bizonyítás, mely három százzal utóbb a' tanúkat majdnem kiszorította a' bizonyítékok' sorából, kétségkívül már ekkor is alkalmazásba vétetett, valamint bizonyosnak látszik az is, hogy a' tűz- és vízpróba már szintén divatozott közöttünk István' idejében. Egyházi személy ellen világi nem léphetett fel tanukép; (I. 4.) szabadok ellen az udvarnokok' (II. 21.) és rabszolgák' (I. 20.) tanutétele nem fogadtatott be. A' tanúk megeskettettek; hamis tanúk jobb karjok' vesztésével bűnhődtek; jobbát megválthatta az előkelőbb, ötven, a' szegényebb sorsu, tizenkét tinóval. (I. 17.) ⁶⁷⁾

67) István' ezen rendeletéből (a' Corpus juris hung. Buda, 1779. szövegét idézem): „si quis servorum curiae regali vel comitis praeficitur, ejus testimonium inter comites recipiatur, si servus seniore vel serviens suum comitem interfecerit“ többen azt következtették, hogy volt eset, midőn a' szolgának tanutétele befogadtatott mindenki ellen, 's felért a' szabadokéval. De gondolom, hogy mások mindig egy értelem ben voltak velem, ki mióta István' törvényeit ismerem, a' leíró kéz' gyarlóságát láttam e' cikkelyben, mely kiáltó ellentétben van a' középkor' szellemével, legbensőbb magvával. 'S íme, István decretumainak azon példányában, melyet Endlicher az admonti monostor' XII. dik századbeli 's a' bécsi udvari könyvtár' XV. dik századbeli kézírata után fűtött közzé, a' kérdéses cikkely ekkép olvastatik: „Si quis senior curti regali vel civitati praeficitur, testimonium ejus inter comites recipiatur, item si servus seniore, si miles suum comitem interfecerit“, — Itt, 'servus' helyett 'senior' áll, mi alapján rendíti meg az okoskodást, mely e' cikkelyben a' szolgának csorbátlan tanutételi képességét, 's mi szintolly meglepő volt mindenha reám rözve, Szegedy' egyik

Oklevelek általi bizonyításnak, 's faggatás' útján eszközlött vallatásnak, rabszolgáknál is, semmi nyoma.

A' párbaj, valamint kétségkívül az egyház' istenitéletei is, vagy személyesen kísértettek meg, vagy helyettesek által. A' papok', az aggastyánok', a' nőszemélyek' képeiben itt is, ott is helyettesek jelenhettek meg. István a' szalavári apátság' adománylevelében ⁶⁸⁾ magát és utódait arra is kötelezi, hogy szükség' esetében vivóról gondoskodjanak a' monostor' számára.

Az ítéletek pristaldusok által hajtatnak végre. Külön pristaldusai voltak mindenik birónak. ⁶⁹⁾

A' jogellenes cselekedetek' büntetéseivel foglalkodnak István' több törvényei. „A' király vagy az ország ellen összeesküvőnek — így rendelkezik II. 17. — ne szolgálhasson menhelyül az egyház. És ha ki valamikép a' király' élete' vagy méltósága ellen tör, vagy arra kísérletet tett, vagy illyes kísérletben tudva megegyezik, az ország' 's a' hivek' közönségéből vettessék ki. És ha valakinek tudomása van illy büntetésről, 's nem jelenti fel, ha bár tehetségében állana: őt is érje e' büntetés.“ ⁷⁰⁾ A' II. 2. elkoboztatja a' büntettes' jószágait, ha

jegyzetének nyomán a' honoratiorok' jogkörének megnyílását látta, 's áll továbbá, „comitis“ helyett „civitati“ és „serviens“ helyett, (mi István' törvényében szintolly anachronismus, minő a' jobagio szó volna) „miles.“ A' törvény' rubruma még itt is hibás, de a' szöveg tökéletesen van helyreállítva, 's világos, hogy a' király' szolgálatában levő seniorok' állásáról a' comes-ekkel szemközt szól, nem a' rabszolgának tanutételi integritásáról.

⁶⁸⁾ Fejér, C. D. I. 305. l.

⁶⁹⁾ A' gyermekes szószármaztatók a' „pristaldus“, „prestaldus“ szót „per-oldó“ nak olvasták; mások, kik őseinkben fonákul a' szlávok' növendékeit látják, nem tudom micsoda tót gyökeret lappangtattak e' szó' alján. Frank Ignác véleménye előttem sokkal valószínűbb, ki a' „prestaldus“ nevet longobard eredetűnek tartja, 's e' két szóból „presto“ (kész) és aldio (alsóbb állású személy) származtatja.

⁷⁰⁾ Si quis in regem aut in regnum conspiraverit, refugium nullum

sükerült neki más országba menekülhetni, de ha büntetését kiállotta, a' jószágot ártatlan fiaira hagyja szállani. Ki a' hivatalnokok vagy más főbbek és a' király közt visszavonást akar okozni, halállal muljék ki, II. 19. Ki álhirek' koholása által törekszik egymás ellen lázítani a' hazafiakat, nyelvét vesztse, II. 20. A' közbékének fegyveres kézzel való felbontásai a' körülményekhez képest halállal, vagy birságokkal büntetettek, II. 12. . . . 14. 15. I. 35.

A' gyilkos száztíz arany pensának büntetésében marasztatott el; ⁷¹⁾ emberölés szándékosság nélkül tíz arany pensa' fizetését vonta maga után. Mindkét esetben börtönt is szabott az egyház a' tettesre. A' szabad, ha rabszolgát ölt, a' megöletett' urának más rabszolgát tartozott adni, vagy a' megöletettnek értékét; — ha rabszolga rabszolgának kezétől esett el, a' tettesnek ura tartozott más rabszolgával pótolni a' megöletettet, vagy váltságdíjról gondoskodni, I. 14. A' férj, ha nejét megölte, állapotához képest bűnhődött. Ha gróf

habeat ad ecclesiam, et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentari sciens consenserit, anathemizetur et omnium fidelium communione privetur, et si quis hujusmodi aliquem noverit et post hec valens non edicaverit, predice subiaceat damnacioni.

71) A' gyilkosság' száztíz arany pensában megalapított compositiójából ötven a' királyi pénztárba hajlott, más ötven a' rokonoknak, 's a' hátra maradt tíz a' közbenjáróknak jutott. A' közbenjárók' említése mutatja, hogy a' rokonok' természetes vérboszuja még nem szüntetett meg egészen a' büntetőjogbeli intézkedések által. — Megjegyzendő, hogy az arany' fontja, mint birság, Europaszerte, 's tehát nálunk is különbözött az arany' fontjától, mint kereskedelmi értékképviselőtől. Mint birság valószínűleg csak tizenkét byzanczival ért fel nálunk az arany' fontja, holott a' közéletben, a' frank pénzmérő szerint, hetvenkét byzanczi ment egy font aranyra. Egy arany pensa István' idejében felért negyvenöt dénárral, azaz: egy byzanczival; 's tizenhat tinó (I. 32. szerint) negyven byzanczinak értékével birtán, egy tinónak ára, mint birság, 112½ dénárban alapítatott meg.

volt, ötven tinót tartozott a' nő' rokonainak adni; ha vitéz volt vagy máskülönben előkelő, tizet; ha aljasabb sorsu, ötöt. Az egyházi fenyíték' közbenjövetele magától értetik, I. 15. A' ki mást szemétől, vagy kezétől, vagy lábától megfosztott, maga is a' megfelelő tagnak kárát vallotta, II. 13. A' gyújtogató tizenhat tinónak birságával lakolt, az okozott kár' mégtérítésére levén azonfelül kötelezve, I. 32. A' leányrabló a' leányt vissza tartozott adni szülőinek, 's ha bár kiengesztelődött is velők, tíz tinót fizetett, ha főbb rendű volt; ötöt, ha az alsóbbakhoz tartozott, I. 27.

Az orozás, lopás nem különböztetik meg a' rablástól; a' büntettes mindig orvnak, tolvajnak, furnak neveztetik, pedig jóval több esetben rablót kell értenünk alatta; a' korábbi évek' hadjáratai, úgy látszik, némi rabláshajlamot nemzettek a' nép' számos tagjaiba: innen a' szabott büntetések' súlya. Ha a' rabló nem volt képes megtéríteni a' rabolmány' értékét, eladatván szolgaságra jutott. Ha szolga rablott vagy lopott, megtéríteni tartozott a' rabolt vagy lopott jószágot, 's hogy orra el ne vágassék, öt tinót fizetni, mire ha nem volt képes, orra ott veszett; a' büntett' ismételésének esetében füleit csak öt tinóval 's az elsajátított tárgy' megtérítésével vagy visszaadásával válthatta meg; új visszahanyatlás' esetében halállal bűnhődött, II. 6. 7. A' rabló vagy lopó nőről szóló törvényczikkely (I. 31.) így hangzik: „Miután irtózatoss és utálatos büntettet lát mindenki a' férfiú által elkövetett rablásban vagy lopásban, 's annál inkább az asszony' illyes vétségében: végzést hozott a' királyi tanács, hogy a' házas asszonyt ha rabol vagy lop, váltsa meg férje, 's ha visszahanyatlík e' vétségbe, váltassék meg szintén, ha pedig harmad ízben követi el, adassék el.“—

A' királyi kamara', camera et fiscus regalis, azaz: a' fejedelem' 's az állodalom' jövedelmei között említendő: 1) a' királyi urodalmak' természetkei, 's az ezeken letelepített szabad pórok és udvarnokok által fizetett évenkénti tartozások. Ezen

királyi urodalmak, mellyek, ha nem csalódunk, az ország' nyugoti részében, kivált Esztergom, Fehér, Veszprém és Somogy megyék' határai között, túl a' Tiszán főleg Szatmárban és Beregben, 's Erdélynek mai szász földjén nyúltak el, ropantak maradtak azon több mint királyi adományozások után is, mellyekkel a' fejdelem világi fényt árasztott az egyházra. 2) Az ércz-⁷²⁾ és sóbányákból, ⁷³⁾ 's a' pénzverésből származó jövedelmek. A' pénzverés' joga, ellentétben a' nyugoti birodalom' divatával, melly kivált a' főpapokkal széltilben vevett pénzt, királyi egyedjog volt.⁷⁴⁾ Fő pénzverő műhelyül,

72) Az érczbányák' István' idejébeni műveltetésének történeti nyomát Balbin' „*epitome rerum bohemicarum*“, ezimű munkájában találjuk, ki az általunk felebb említett Bretiszláv morva hercegről, Ulrik cseh fejdelem' fiáról írja (I. III. c. 1.): — — — „*rursus sese Poloni in Moraviam infuderunt, quos iterum Bresislaus praelio victos eiecit, captosque, maximum eorum numerum — — aut patri in Bohemiam misit, aut ad metalla effodienda in Hungariam vendidit.*“ Tudom, hogy Balbin nem tartozik a' cseh történetek' első századainak szerencsés nyomozói közé, de az idézett hely benső valószínűségénél fogva, hitelt látszik érdemelni, 's kétségkívül régibb emlékiratokból vonatott ki Balbin által. Ezen helyből egyébiránt még nem következik, hogy valamennyi nemesebb érczbányákhoz a' királyi kamara jogot tartott volna, mit már István' idejére amúgy könnyelműen reáfgni, nálunk még minapában boldogok, boldogtalanok között szokásban volt. Az úgynevezett hegyi regale épen ez' időben volt Europaszerte alakulóban, 's a' körülmény, hogy a' bányaművelés nagyban az egyesek' erőit túlhaladta, szintén kezére dolgozott a' regalenak; de bizonyos, hogy valamint másutt, úgy nálunk a' tizennegyedik és tizenkettedik században, sőt még később is, többen kik már a' korábbi időkből arany-és ezüst bányák' birtokában voltak, ezeket úgy birták, mint illető jószágaik' függelékeit.

73) A' sóaknák' műveltetése 's a' sónak árultatása kirekesztőleg a' királyt illette, mit a' pécsváradi 'apátság' adományleveléből (Fejéjrnél, I. 300 l.) is sejdíthetni, de mit ez ügy' kezelésének a' legrégiebb időkből fenmaradt minden nyomai kétségen kívül helyeznek.

74) Otto freisingeni püspök' nem csekély bámulatára: — — „*cum — — nullus in tam spatioso ambitu, rege excepto, monetam vel theloneum habere audeat.*“

ügy látszik; Esztergom jelettetett ki. ⁷⁵⁾ 3) A' vámok, teloniumok. Ide tartozik mind az ország' szélein szedett harminczad, melly valószínűleg már István alatt volt divatban, mind a' piaczadó, tributum fori, melly a' vásárra eladás végett hozott saját természetmények, készitmények 's a' t. után járt, 's mellyet hogy István törvénnyel szabályozott, említi Kálmán az Albrík által szerkesztett törvény' 34. dik cikkelyében; ide tartoznak végre a' kereskedelmi árúktól szedetett ut-és folyamvámok. 4) Az állodalmi, különösen a' várföldek' jövedelmei, 's a' várnépek által kész pénzben és természetekben fizetett adók. Ezeknek is azoknak is kétharmada a' királyt illette, egy harmada a' grófot. ⁷⁶⁾ Voltak-e már István idejében egyes cikkelyek, mellyek a' grófi harmad' levonása nélkül hajlottak a' közpénztárba, — olly kérdés, melly még nincs megfajta. 5) A' királyi városok' már felebb említett adótartozásai. 6) A' királynak 's a' királyi család' egyéb tagjainak bemutatni szokott ajándékok. 7) A' kötelezettség, hogy az, kinek jószágán a' király útközben megállapodott, a' király'

75) István' pénzeinek csak egy neme ismeretes (tisztá ezüst kispénz); mell-lapján: „Stephanus rex“, hállapján „Regia Civitas“ olvasható. A' pénzek' alakja, verete és felirata mutatják, hogy bajor példányok után készültek. L. Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva, történeti 's pénztudományi kútfők után megmagyarázva, előterjeszti Rupp Jakab (és Erdi János) Árpádi korszak. Buda, 1841. 1—3. ll.

76) Kálmán' rendelete: „quisquis comitum in comitatu suo terciam ubique partem habeat de tributo, rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat“ annak törvényes szentesítése volt, mi István alatt már ténylegesen létezett; bizonyítja ezt István' törvényei' Ildik könyvének 8. dik cikkelye, melly a' „comes“, ha ez csalárdul járt el a' király' illetőségének kihatásában, az elcsentnek megtérítésére kötelezi. — Freisingeni Ottonál (de gestis Frid. I. L. I. 31. de situ Hungariae) is olvassuk: „de omni justitia (a' törvényes adónemeket érti) ad fiscum regium duae lucri partes cedant, tertia tantum comiti remaneat.“

és kísérete' élelméről és szállásáról gondoskodjék. 8) Eleségben és dénárookban az ország' szükségeihez képest az ország' valamennyi szabad lakosaira (mennyiben kiváltságolva nem voltak, 's az első és második rendhez sem tartoztak) rendkívüli esetekben kivetett adó, collecta. 77) 9) A' birságok. 78) 10) A' jószágok' elkobzása birói elmarasztás' következtében 's a' törvény által kijelelt esetekben. — A' püspöki tized' huszada, melly, úgy szólván, egész Europa' példájára későbbi királyaink' jövedelmének egyik bő forrását tevé, István alatt aligha került a' fejedelmi pénztárba. —

Midőn a' hadi seregnek István' idejében divatozott alakulásáról van szó, ovakodnunk kell az utána két századdal kifejtett szerkezetet, vagy épen a' tizennegyedik század' banderialis rendszerét már a' Kean és Othum elleni hadviseléseknek alapul adni. 79) A' törzsökszellem ez' irányban még István alatt is ép életerővel lüktette át a' nemzet' ereit, 's én nem tudom magammal elhíttetni, hogy nagy Károly capitularéi Istvánnak sinormértékül szolgáltak volna ez' ügy körüli intézkedéseiben. Őseink valószínűleg ez' időben is még az egyes nemzeti zászlók alatt küzdöttek, míg végre a' megváltozott birtokalappal a' törzsökszerkezet' végnyomai is elenyészvén, mindenik vitéz' szabad választásától függött, helyet fogni ez' vagy ama' királyi főtiszt' zászlóaljában. Ezen nemzeti zászlók a' királyé körül gyülekeztek, mihelyest a' háború' hirtetői a' véres kardot szertehordozták az országban, 's velök és közöttök a' tizedik század' végén és a' tizennegyediknek

77) Verböczi' hármaskönyvének II. R. IV. cz. 11. sz.

78) Felebb láttuk, hogy a' gyilkosság' compositiójából ötven arany pensa a' királyi kamarát illette.

79) Semmi kétség, hogy a' banderium, névre 's tárgyra nézve, már az Árpádok' idejében ismeretes volt a' nemzet előtt, de a' banderialis szerkezet rendszerré csak az Anjouiak alatt képezetett, egyéb hűbéri intézkedések' kíséretében.

elején bevándorlott uraké, úgy a' püspököké és apátoké 's az udvar' főtiszteié; és a' seregnek ezen utóbbi részéről kész vagyok hinni, hogy szerkezete a' nyugoti birodalom' hadának formáihoz volt idomítva.

Zászló zászló után, vitéz vitéz mellett — e' kép' emléke lebeghetett az agg István előtt, midőn ekkép szólott fiához: „a' vezérek és vitézek az ország' bástyái, a' gyarlók' támaszai, az ellenek' hódítói, az ország' határszéleinek terjesztői“, ezekre, kik azonegynek tartották, szabadnak lenni és hadi szolgálatot tenni, 's kik ez' oknál fogva, mert életök folytonos fáradozás, folytonos áldozat volt az ország' ügyében, a' haza' oltárán, minden más szolgálattól, minden más adó alól tökéletesen fel voltak mentve, — ezekre mutatott István, mondva Imrének: „íme, fiam, atyáid és testvéreid.“

A' seregnek másik felét tették a' várgrófi, a' vármegyei zászlók, a' várkatonák' megannyi gyűlpontjai, kik a' fejdellem' költségein katonáskodva, némi állandó sereget képeztek, de kezdetben védelmit inkább mint megtámadásra szolgálót; 's ámbár tudom, hogy később a' fejdelmet az ország' határain kívül is kísérték, ellentétben a' nemesekkel, a' servientes regales-sel, még is úgy vélekedem, hogy István' idejében talán épen ellenkező volt a' viszony.

A' várkatonákon kívül rendesen még a' vár' egyéb népei 's a' többi szabadok' sorából szükséghez képest választott számos fegyveresek állottak a' várgróf' zászlai alatt, valamint a' főpapok' zászlai körül a' később egyházi nemeseknek nevezett védencz vitézeken kívül még nagymennyiségű „gyalog és lovas legénység“ gyülekezett, mellynek lábon tartása a' királyi hadi legénység', exercituanes populi regii, példájára a' főpapoknak kötelességül tétetett, 's melly udvarnokaikból, jobbagyaikból 's más félszabadokból alakult meg.

HARMADIK KÖNYV.

1038 — 1077.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Péter. 1038—1041.

Aba Sámuel. 1041—1044.

Péter (ismét). 1044—1046.

I. Endre. 1046—1061.

I. Béla. 1061—1063.

Salamon. 1063—1074.

I. Gejza. 1074—1077.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Midőn István fia mellett a' székesfehérvári sirbolt- 1038. ban fogott helyet, Árpád' fiágának valamennyi képviselői az országon kívül kerestek menedéket. Az özvegy királyné' cselszövényeinek sikerült a' főpapokat is Péter' számára megnyerni, kik benne a' keresztyénség' biztosítékát látták, 's kik közül a' csanádi püspök Gellért, iránta mint földie iránt is engedékenyebb lehetett. 1) A' nagyszerű pécsi basilicának építéséhez Péter talán még István' életében fogott, 's ez kétségkívül hatalmas ok volt, hogy a' püspökök, megszegésével az ország' alaptörvényének, melly a' fejedelmet Árpád' fivéréből rendelé választatni, Pétert királynak koronázták. Az új király, hatalmát tanusítandó, mindjárt országlásának kezdetén az alkalmatlanná vált özvegy királynét, nem tudni, mi okból, fogóságra vetette, 2) az országot olaszokkal és németekkel —

1) Vannak, kik Pétert Otto Vilmos burgundi gróf' fiának tartják; részemről, származását a' velencei hercegtől még mindig valószínűbbnek látom.

2) *Chronicon Altabense Bruner' Annales boici* munkájában. *Joannes Archidiaconus de Guereze, Kerchelich Notitiae praeviae 101. l.* — *Albericus, monachus trium fontium*, Gizelát István' halála után megöleti: „Sed illa Gísla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit, et extremum post mortem s. regis, meritis exigentibus, interfecta est.“ Ellenkezőt mond *Herimannus Au-*

reájok bizván az udvar' főméltóságait, reájok a' várak' és erősségek' gondjait, — elárasztotta, 's feslett életével és zsarlásaival világiakat és egyháziakat, gazdagokat és szegényeket egyiránt elidegenített magától. 3) Szentelen és zsarnok ott-hon, fonákul és böszülten viselé magát a' külföld irányában. Bretiszláv cseh herczeg háborúban állott az imént Konrád' halála után német királylyá vált III. dik Henrikkel, ki a' csehnek meghagyta, adná vissza azon kincseket, melyektől 1039. ben a' boroszlói és gneseni egyházakat megfosztotta, — olly parancs, melly Bretiszlávnak nem lehetvén ínyére, háborút vont maga után a' német király 's a' cseh herczeg között. 1040.] Ezen háborúban Péter is résztetvén magát — talán a' végre, hogy a' nemzet' felingerült kedélyének más irányt adjon — fegyvert fogott nem a' hatalmas Henrik mellett, kinek pártfogására volt szüksége, ha a' nemzet' lenyűgzésére czélzott, hanem Bretiszláv' érdekében; kétségkívül azért, mert a' mult évben a' cseh fegyverekre mosolygott a' szerencse.

1041.] Henrik, most Günther remete által, ki életének számos éveit az úgynevezett cseherdőben tölté, hová István' udvarából is visszakivánczolt, — kalauzoltatva, délnyugotról Csehország' szívébe nyomult; 's éjszokról Prokop vezér, kinek morvákból álló serege a' Péter által Bretiszláv' segédére kül-

giensis: „eleemosynis ceterisque bonis operibus inibi (in Hungaria) intenta consenuit.“ 'S ismét mást mondanak Aventin, Hund 's több — nem egykoru — bajor írók, kik egy emlékkő' feliratának alapján, Gizelát egy passauai zárdában hagyják kimulni, mit Ganóczy és Róka is állítván, a' mese Cornides', Katona' és Pray' okoskodásai és elmésségei alatt, a' tizennyolezadik század' magyar - deak olvasó közönségének nagy mulatáságára összerogyott. Történetírásunk' említett triumvirei a' passauai sírkő ellenébe egy magyarországi sírkövet gördítettek, mellynek felírása szerint Gizela Veszprém-ben temettetett volna el; de megvallom, ennek felírása sem bír több bizonyító erővel szememben, mint a' passauié.

3) Thuróczi, II. 35.

dött három magyar zászlóaljal is öregbült, ⁴⁾ olly lanyhán védvén a' határszéleket, hogy a' csehek árulót láttak benne, csakhamar békét kötöttek Henrik és Bretiszláv, mellynek feltételei Csehországot ujból a' német birodalom' felsőbbbsége alá vonták, 's herczegét Regensburgbani hódolatos megjelenésre 's az évek óta lefogott adónak fizetésére kényszerítették.

Zsarnokok néha húzamos ideig sokat merhetnek büntetlenül, de gyalázattal nem szabad visszatérniök a' harcmezőről, különben béröket veszik, a' bukást. Péternek alkalma volt, ezt tapasztalnia. Midőn Bajorországból, mellynek pusztításával Bretiszláv' céljait remélé elésegíthetni, ⁵⁾ Henrik' váratlan győzelme után visszatért az országba, a' nemzet talpra kelt ellene, 's a' kényúr sógoránál, Adalbert ausztriai határgrofnál keresett menedéket. ⁶⁾ [1041.

A' magyarok' élén Abát — keresztnévvel Sámuel — az Ed és Edömér kún nemzetség' ivadékát, Borsodban, Hevesben 's a' nevét viselő Abaújban nagy urodalmak' birtokosát, István' hugának ⁷⁾ férjét szemléljük. Aba nem volt kegyetlen;

4) Cosmas Pragensis: „Hunc (Procopium) dux praefecerat toti cohorti, quae fuit de Moravia, et tribus legionibus, quae fuerant missae in auxilium de Hungaria.“

5) Hermannus Augiensis: Petrus rex Ungariorum, hieme terminos regni sui (Henrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur. Hermann az 1039—40. diki télről szól ugyan, de nem valószínű, hogy Péter, midőn seregének egy része Csehországban a' német had ellen küldetett, a' nyugoti határszéleket háborgatás nélkül hagyta volna, meg sem említve, hogy az 1041. diki magyar segédet is több chronista hibásan egy évvel előbbre — 1040-re teszi.

6) Annales Augustani, Pertznél: Ungarii fugato Petro Obonem regem faciunt. — Hermannus Augiensis: Ipso anno (1041) Ungarii Petrum regem suum occidere moliantur, qui vix fuga lapsus, primo ad marchionem nostrum Adalbertum, sororis suae maritum profugus venit.

7) István' ezen hugát ma már szokássá vált Saroltnak nevezni.

ezt neve, melyet onnan nyert, mert nyájas szeretett lenni és jótékony, az általa épített sári monostornál is inkább bizonyítja; de most nem érzett hivatást magában féken tartani a' nemzet' boszuját. Bud, Gizelának és Péternek még István' életében gonosz tanácsosa, Sebös, kettőjük' eszköze Vazul' szemeinek kitolásában, 's mások, kik Péter' országlása alatt mindennek, a' mi magyar, üldözői voltak, irgalmatlan halállal multak ki. 8)

Péter Adalbert ausztriai határgróftól Henrikhez vette magát, 9) ki nagylelkűnek mutatkozott iránta és segédet ígért neki, olly czélzattal, hogy általa Magyarországot a' nyugoti birodalomtól függővé tegye. Henriket nagy fejedelmei közé számítja a' németiség. Nagyravágyása magas czélokot tűzött ki számára, vasakarata elérette azokat az ernyedetlen vivóval. Csehországot már megtörte, Burgundot most ügyekezett a' birodalomba olvasztani; Magyarországot függővé tenni a' német császártól, méltán még nagyobb, még dicsőségesebb vállalatnak tetszett neki. Aba és hívei, midőn a' Rajna' partjain 1042.] mulatoznék a' császár, három csapatban léptek át a' birodalom' határain. A' Dunának déli partjain haladó csapat Tulu városát bevette, 's a' Trasen vizéig nyomulván előre, dús zsák-

Timon' idejéig egy lélek sem nevezte annak, 's akkor reá adták e' nevet, mert restellették hogy nincsen neve. Ha István' anyját hívták Saroltnak, testvére is annak hivatathatott, ez volt az okoskodás. 'S aztán előállottak mások, 's hirdették, hogy Sarolt annyi mint Carolina? miért, azt ők jobban tudják, mint mi. A' boldogtalanok még Gizelában is magyar nevet láttak, ezen németnél németebb névben, melyről Hermannus Augiensis azt mondja, hogy a' Geisel szótól jő, 's egy pillanat István' végnapjaira csaknem elhítené az emberrel, hogy nem roszt szószármaztató volt. — Aba' nemzetségéről: Anonymus Belae r. notarius 8, 32.

8) Kézai, II. 2. Thuróczi, II. 36.

9) Hermannus Augiensis: Ad regem Henricum veniens gratiam ... impetravit.

mánynyal tért vissza. Azok, kik a' Dunának éjszaki partján pusztítottak, Adalbert határgrof által megverettek, 's a' Stíriába nyomult csapatot is hasonló szerencsétlenség érte. Henrik a' magyarok' becsapásának hírére az 1042. diki nyár' közepe felé hatalmas sereggel Magyarországra tört, ennek határvárát Haimburgot feldúlta, innen a' Dunának éjszaki partjára térvén át, Pozsonyt elfoglalta, 's itt megvervén Abát, fegyvereit a' Garanig vitte. A' közeledő tél, egyike a' legfagyosabbaknak, mellyekről a' tizenegyedik század' évkönyvei említést tesznek, visszavonulásra inté Henriket, 's Aba karácsonkor követeket küldött hozzá Goslarba, olly ígérettel, hogy kész a' minap Ausztriában gyűjtött foglyokat visszabocsátani, ha békének nézhet elébe. De Péter, sógora Adalbert 's a' cseh herczeg Bretiszláv Henriknél töltötték a' karácsoni ünnepeket, 's gazdájokat a' hadviselés' ismétlésére birták. ¹⁰⁾

Alig tavaszodott ki, midőn Henrik hajósereg' kísé- ^{1043.} retében, melly a' Dunán aláuszott, Magyarország' határainál termett. Aba tömérdek ajándékokkal sietett elébe, kezeseket állított, hogy a' német birodalom' tartományait ezentúl illetlenül hagyja, ígéretet tett, hogy a' két évvel azelőtt Magyarországba hajtott foglyokat visszaküldi, 's késznek nyilatkozott Magyarországnak a' Szárhegy 's a' Lajta közt fekvő határkerületét végképen odaengedni a' német birodalomnak. E' feltételek alatt Henrik békét kötött vele, 's Németországba indult vissza. ¹¹⁾

A' gyalázatosan, az ország' csonkításával megvásárlott

10) Hermannus Augiensis. — Lambertus Schaffnaburgensis. — Auctor incertus Pez Hier.nál, I. 552. Kézai, II. 2. Thuróczy, II. 36.

11) Annales Sangallenses majores. Hermannus Augiensis. Kézai és Thuróczy az idézett helyeken, hol a' két rendbeli hadviselést egygyé vonják össze.

béke Abát megutáltatta a' nemzettel. Eddig is a' hatalmasok közül többen idegenséget éreztek iránta, kit mint kúnt, addig semmi esetre sem illehet a' fejedelemség, míg Árpád' fiivadé-
kai számkivetésben ugyan de élethen vannak. 'S most a' job-
bak, nemeshek kivétel nélkül elfordultak tőle. Aba elszige-
teltségében makaacscsa, 's makaesságában kegyetlenné vált.
Azok közül kik benne talán nemcsak az ország' határainak
csonkitóját, nemcsak a' fejedelmi szék' bitorlóját, hanem a'
kúnt is gyűlölték, közel ötvent egy nap', egy házban megöle-
tett. 'S most kényszeríteni akarta a' püspököket, hogy őt
1044.] királynak koronázzák. 1044. husvétkor Csanádra érke-
zett, Gellértnek, az ország' legtekintélyesebb főpapjának kezé-
ből ohajtván a' koronát, melly a' nemzet' szemében akkor
még csekély értékkel birhatott, de melly az egyház' nézete
szerint egymaga volt képes megadni a' fejedelmi jogok' tel-
jességét. Gellért megtagadta tőle a' mit kívánt, 's őt imént
elkövetett gyilkosságaiért az egyház' szószékéről megfeddvén,
életének és országlásának közel végét jósolá néki. Aba enge-
dékenynek mutatkozott az aggastyán iránt, nem bántotta, nem
üldözte, talán mert a' lelkismeret felszólalt kebelében, talán
mert akadt más püspök, ki reá adta a' kenetet, és fejére
illesztette a' koronát. ¹²⁾

Péter' párthívei mind őt, mind Henriket a' történekről
értesítvén, amabban új reményt, ebben új hódítási szándékot
ébresztettek, 's e' szándék' teljesültét még siettetten azon körül-
mény, hogy egy részről Péter kíséretét az országból hozzá
menekvők által naponkint növekedni látá, 's hogy más részről
Aba egyre késett a' német foglyokat hazájokba eresztetni.

1044. június' vége felé Henrik seregének élén Ausztriába
érkezett. Aba követeket küldött elébe, kik a' Péterhez mene-
kültk' kiadatását követeljék. Henrik, válaszul, IX. Benedek

12) Vita s. Gerardi, Endlichernél. c. 17. Thuróczi, II. 37.

pápa' átkait hirdeté mindazok ellen, kik Pétertől Abához állottak. Az ausztriai határgróf' 's a' cseh herczeg' népei által megnövekedett seregével most nem Pozsonynak, mint 1042. ben, hanem Sopronynak indult. Magyar kalauzok őt a' Rábán és Rábczán át Győr felé kísérték, hová Aba az ország' széleitől visszavonúlt, hogy kedvező állásban fogadhassa az ellent. Ménfőnél, Győrön felül, a' két sereg szemben állott egymással. Ha Abának seregénél nincsenek árulók, Henrik Magyarországbán találta volna sirját, 's vele Bretiszláv és Adalbert, és Bruno würzburgi 's Gebhard regensburgi püspökök; emez most első ízben láttatá magát Magyarországbán. Előttök Aba' serege, megettök és mindkét oldalról folyók, lápok, mocsárok. A' koronás kún méltán odaengedheté magát a' reménynek, hogy a' visszavonulás' lehetősége Henrik seregére nézve el levén vágva, azt egy bátor, rövidheví megrohanás a' vizekbe és ingoványokba szorítja.

Július' 5én megnyílt a' csata. Henrik seregének élén buzdította és bátorította vitézeit, kik a' reggeli vékony köd' eloszlása után, megdöbbenve látták helyzetök' több mint kétes voltát. Reményöket, ha volt, a' rögtön emelkedett forgószelebe helyezték, melly porfelhőkbe borítá a' magyarokat, 's tévirányt adhat nyilaiknak. De Aba' fegyveresei azon felsőbbsséggel kezelték íveiket, melylyel őseik; midőn nyilaikat röpítették, példátlan ügyességgel számba vették a' szelet, 's a' németek olly mennyiséggel hullottak el, hogy még századokkal utóbb „veszettnémet“nek hivatott a' hely. A' győzelem már Aba' kezében vala, midőn Péternek a' seregnél volt titkos párthivei zászlait elvetették, 's futamodásnak indulván a' csatarendet helyrehozhatlanúl felbontották. Henrik' serege reménytel tölt el, 's a' remény' kíséretében megjött a' bátorság. Aba elszörnyűködött, hogy az ütközet' végperceiben ellene fordult a' koczka, hogy árulók keltek ki soraiból, — 's megfutott. Talán magokkal rántották azok, kik futamodás közben

megölték. Henrik Győrt ellenállás nélkül bevette, hol Abának özvegyét és gyermekeit, 's velök Abának kincseit is lefoglalta. Közülök egy koronát 's egy megaranyozott láncsát Rómába küldött, szent Péter' templomában kiaggatandókat, háladatból Isten iránt, ki őt az oroszlán' torkából kirántotta, de saját dicsőségének is hirdetésére. ¹³⁾

A' német király most Pétert Fehérvárra kísérte, 's nagyainak és hiveinek jelenlétében királyi székébe visszahelyezte. Birodalmának ügyei őt most haladék nélkül kiszóllattatták az országból, 's julius' vége felé már Mainzban találjuk őt, de ^{1045.]} a' következő év' tavaszán ismét Magyarországra érkezett, 's pünkös'd' napján Péter Fehérváratt hűséget esküdött néki, 's évenkénti adó' fizetésére kötelezván magát, Magyarországot, mint birodalmi hűbért, visszanyerte kezéből. ¹⁴⁾

Henrik most dicsőségének tetőpontján állott, de már alakulóban volt a' vész, melly egy rövid év mulva Pétert 's ezzel Magyarország' feletti saját felségjogait sírba seperte.

13) Kézai, II. 2. Thuróczi, II. 37. Annales Augustani. Hermannus Augiensis. A' magyar hagyomány Abát a' Tisza' partján 's magyarok által öleti meg, a' német chronisták Péter' parancsából.

14) Thuróczi, II. 37. 38. Hermannus Augiensis. Marianus Scotus, 's többen. A' XVIII. dik században sok becsületes hazafi a' bel 's külföldi tanutételek ellenére örömet elhítette volna magával, hogy Magyarország' hűbéri adományozása — Henriktől Péternek — a' mesék közé tartozik. Napjainkban már senki sem hiszi, hogy Péter' ezen magaviselete mocskot fecesentett a' nemzet' czímerére, hogy Henrik és védenzeze a' nemzettől jogilag elvehették volna az alkotmányt, hogy újat adhattak volna helyébe; 's ez elégséges ok, felhagynunk erőfeszítéseinkkel olly bizonyítékok' elosztatására, miket hiteleseknek kell ismerünk, de olly tényről szólóknak egyszersmind, mellyre a' nemzet Péter' megbuktatásával; 's az ország' felszabadításával válaszolt. Hogy Pétert az Árpád' véréből való királyok elődüknek, társuknak nem ismerték, hogy bitorlóknak tartották, IV. Béla' szavaiból (Fejér C. D. IV. k. I. dar. 393. l.) világos: „qui (Péter) nomen regis sibi potenter ascripserat.“

Vízke, egyike azoknak, kik öt évvel azelőtt Pétert megfutamtatták, 's Bua és Bukna az erdélyi Gyulának gyermekei Vazul' fiaira emlékeztették a' nemzetet, „a' királyi mag"ra, melyet a' gonoszság fejdelmi jogaitól megfosztott, 's melly egymaga leszen képes a' függetlenséget visszaadni az országnak, a' nemzetet magának. Bátor, hű férfiak gyűlést tartottak Csanádon, 's követség ment Endréhez, melly öt 1046. atyáinak országába visszakísérje.

II.

Endre, mint láttuk, még 1034. előtt menekült Csehországba, 's innen Lengyelországon keresztül orosz földre költözvén, itt már tíz évnél tovább tartózkodott, midőn a' csanádi gyűlés által Magyarországra hívatott. Ezen meghívás' következtében 1046. ősszel, Levente testvérével Pestre érkezett. A' nép az idegenek, nevezetesen a' németek és olaszok elleni gyűlöletet általában a' keresztyén névre terjesztvén ki, Vata' vezérlete alatt Abaújvárig ment elébe, 's a' pogány szertartások' helyreállítását követelé. Endre a' keresztyénség elleni düh' nyilatkozásának szemléletére, 's úgy tapasztalván, hogy Levente maga is az ösök' vallásához szít, annyival is inkább tanácsosnak tartá engedni a' kívánságnak, mert olly országból jött, hol a' római egyház eretnokség' gyanújában állott.

Az ország' egyik végétől a' másikig most a' papság ellen fordult a' mindinkább növekedő pogány seregnek dühe. Az egyházak feldúlattak, a' főbb idegenek' lakai szétromboltattak; láng és vér jelelék meg az elkeseredettek' nyomait. Találkoztak, kik a' pogány ösök' módjára tar fővel, csak elől

három csombókba fűzött hajjal berkekbe vonúltak, árnyékos forrásoknál lovakat áldoztak az istenségnek, 's az áldozatok' husát, ellenére a' keresztyén papok' tilalmának, felfalták; mások pedig beharangolván az országot, hirdették: „hogy Endre' parancsából a' tizedelők irtassanak ki, a' papok ölessenek meg, 's emlékek veszszen el örökre.“¹⁵⁾

E' hírre Gellért csanádi püspök, Besztrid, Buld és Beneta főpapokkal, kikben némelly újabb történetíróink a' bácsi, kalocsai és veszprémi püspököket látják, 's a' szolnoki főispánnal, több keresztyén hívek' kíséretében, Székesfehérvárra siettek, talán azért, hogy szolgálataikat Péternek felajánlják; vagy azért, hogy a' felkelő napot üdvezeljék 's Endrét a' keresztyén hit' oltalmára felhívják. Midőn Fehérvárra érkeztek, Péter, kinek módfelett leolvadt serege előtt a' polgárság vonakodott a' város' kapuit feltárni, már az ausztriai határszéleken keresett menedéket. Az egyház' férfiai most Budának vették útjokat, 's Gellért olyannak tapasztalván a' nép' indulatát, melly végveszélyt váratott vele, a' hívekhez intézett beszédében halált jósolt magának és társainak. Midőn a' budai révhez érkeztek, Vata és hívei kövekkel fogadták őket. Buld azonnal szörnyet halt, 's Besztrid halálosan sebesítetett meg; de Gellértet sokáig kerülni látszottak a' gyilkos kövek. Ennek szemléletére Vataék kirántották őt szekereből, a' Budán alól meredeken emelkedő Kelenhegyre vitték, 's taligán leszalasztották a' sziklákön. Még lélekzett, midőn a' Dunapart felé hőmpölygött; 's kegyes kéz gerelyt mártott mellébe, hogy véget vessen kinjainak. Az ahítatos hívek utóbb kápolnát építettek halálának helyén; a' kápolna elporlott, de a' Kelenhegyet mai napig Gellért' hegyének mondja a' magyar.

A' püspökökkel Budára utazott szolnoki főispán paripáját a' Dunába ugrasztotta, hogy a' pesti partra menekül-

15) Thuróczi, II. 39. Vita s. Gerardi, c. 19.

hessen, 's midőn a' ló már fúladoznék, Murthmur nevű keresztyén csolnakjába emelte a' lovast, de csak hogy a' mindkét parton összegyűlt sokaság' fenyegetésére megölje. Szerencsésebben járt Beneta püspök, kit Endrének közbenjárása megmentett a' haláltól. ¹⁶⁾

Ezalatt Péter' nyomába érkezett az igazságos boszú. Mosony' vidékén, hol életét már biztosítva gondolható, Endre' emberei által utóléretett, 's makacs ellenállás után elfogatott. A' csapat' vezére, megemlékezvén talán arról, hogy Péter' hozzájárulásával milly sors érte Vazúlt, a' fogolynak mindkét szemét kiszúratta. A' vak előtt megnyíltak Fehérvár' kapúi, hol még ez' év' folytatában meghalálozott. ¹⁷⁾

Csaknem egy időben vele a' pogányság' leghatalmasabb támasza, Levente, kidőlt Endre mellől, kit e' körülmény is megerősíthetett szándékában, sietni a' keresztyén hit' visszaállításával, hogy Henriken kívül, kinek haragjára Péter' sorsa miatt számot tarthatott, még más buzgó fejdelmeket is ne zúdítsa az ország ellen. Miután 1047. ben Fehér- ^{1047.} váratt három püspök által — ennyien maradtak életben — megkoronáztatott, fővesztés alatt meghagyta a' pártosoknak, hogy „kivetközvé a' pogányságból, térjenek vissza a' keresztyén hitre, és szabják magokat mindenben István' törvényeihez.“ ¹⁸⁾ Rómának 's az öszves keresztyénségnek nyújtott e' zálog után, Henrik' engesztelését kísérté meg. Követeket

16) Vita s. Gerardi, c. 19. 20. Thuróczi, II. 39. 40.

17) Kézai, II. 3. — Cosmas Pragensis 's utána, úgy látszik, az annalista saxo Pétert még 1055. tájban életben látják, 's házasságra léptetik Judittal, Bretisláv cseh herczeg' özvegyével, de az adat nem érdemel hitelt, 's talán csak onnan származott, mert Judit férjének halála után Magyarországra vonúlt.

18) Thuróczi, II. 45. — Endrének a' Corpus jurisban álló edictuma Bonfinius' férczműve, 's ennek munkájából iktattatott Mossóczi által István' törvényei után.

küldött hozzá, kik őt bizonyossá tegyék, hogy az újdun királynak nem volt része a' Péter ellen elkövetett kegyetlenségben, hogy a' főbb czinkosok már büntetésüket vették, 's hogy azon adót, melynek fizetését Péter felvállalta, Endre is fizetendi a' császárnak. De Henrik mindezt nem eléglé; Magyarországot hűbéri viszonyba hozni a' német birodalommal, — ez maradt nagyravágyásának czélja. Jelenleg azonban római útja 's az ezzel járó császári koronáztatás, 's a' lothringeni vita, melyben a' Henrik által jogaiból kiforgatott Gotfrid herceget Balduín és Detrik, amaz flanderni, ez hollandi gróf is támogatták, elhalasztatta vele hadviselését Magyarország ellen, — Endre' nem csekély szerencséjére, mert ideje maradt a' pogány szertartásokhoz ragaszkodókat mindinkább magához édesgetni, 's testvérét Bélát, ki Lengyelországban vitézségének fényes jeleit adá, felkérni, térne vissza a' hazába, hogy vele az ország' gondjaiban osztozkodhassék.

Endre még Oroszországban lépett házasságra Anasztáziával, Jarosláv herceg' leányával, de mind ez' ideig nem volt gyermeke; Bélának ellenben Miczisláv lengyel herceg' leányától, Richsától, már két fia született: Gejza és László, — olly körülmény, melly néki és gyermekeinek látszott biztosítani a' koronát Endre' halála után. Béla engedvén a' felhívásnak, 1048. ban öszves háznépével Magyarországra érkezett, melynek harmadrészét — valószínűleg a' Tiszántúli megyéket — fejedelmi joggal kormányozta. Hogy a' felségjogokat azonképen gyakorlotta mint testvére, az általa verekett 's reánk maradt pénzekből is kiviláglik. A' főhatalom' feldarabolása király és hercegek között utóbb mintegy rendszabálylyá látszott válni, 's őseink már a' Túróczi által összeforrasztott évkönyvtörödékekben olvashatták, „hogy az ország' ezen első feldarabolása számos belviszályok' fő forrása gyanánt tekintethető.“ Dn úgy volt ez akkor a' szomszéd tartományokban is, 's a' fejedelmek' ifjabb testvérei, nem lévén

más mód ellátásukról gondoskodni, még ott is az ország' egyes részeinek hirtokába helyeztettek, hol az állodalom' egy-ségét és feloszthatlanságát világos törvény mondotta ki. ¹⁹⁾

Henriket hadviseléseit még mindig távol tartották a' német földön, 's ennél fogva rokona, a' regensburgi püspök által pusztította 1049. vége felé Magyarország' nyugoti határ-^{[1049.} széleit; Endre azonban, visszaadván a' kölcsönt, Bajorország' nagy részét felégette és kifosztotta. Csekélyebb szerencsével járt el Haimburg körül, melyet a' birodalmi gyűlés' meghagyásából, az említett püspök 's vele Konrád bajor herceg és az ausztriai határgrof újra felépítettek, hogy a' császár' szándéklott hadviselésének támaszpontul szolgálhasson; a' sereg, melyet az erősség' építésének gátlására Endre ellenök küldött, 1050. tavasszal viasszaszorítatott. ^{[1050.}

Az évek óta tervezett nagyszerű hadjárat Magyarország ellen bekövetkezett elvégre. Henrik az 1051. nyár' végé-^{[1051.} vel személyesen indult Endre ellen. Seregét három részre osztotta. Welf és Bretisláv, amaz karánt, ez cseh herceg a' balszárnyat vezértették; a' császár maga a' jobb szárnynál volt; a' közép-erő, Gebhard regensburgi püspök' vezérlete alatt, a' Dunán leszállított eleséghajók' oltalmáról gondoskodott. Welf és Bretislav Esztergomig érkeztek csaknem minden ellenállás nélkül; Gebhard Győr' vidékén állapotodott meg; a' császár a' mai Stíría' szélén tört be Magyarországba. Béla' tanácsára a' magyar sereg ovakodott a' jóval nagyobb német sereggel összecsapni, 's visszavonulván előtte állomásról állomásra, az eleséget elásatta, a' szántóföldeket és mezőket felégette, a' házi állatokat belebb az országba szállította, szóval, kietlen pusztaságot hagyott maga után. Henrik a' Balaton' vidékéről sietett Tata felé, hogy éhség által elkínzott,

19) Thuróczi, II. 42. Joannes de Guercese, Kerchelich', notitiae praeliminariae című munkájában.

's a' jobbról, balról szállingozó könnyű csapatok által egyre nyirbált seregét Gebhard' eleség-hajóihoz közelebb hozza, 's a' balszárnnyal egyesülvén, útját az ország' szívébe vehesse. De a' magyarok olly csellel éltek, melly Henrik' számvetését sarkából kiforgatta. Gebhard t. i. Győrről levelet küldött a' császárhoz, tudakolandó, meddig és hová kellessék a' hajókkal mennie. A' levél' kézhezadásával megbízott bajor a' magyarok által elfogatott, 's Miklós püspök megmagyarásván Endrének és Bélának a' levél' tartalmát, amaz a' császár' képében választ iratott, 's azt egy magyarországi német által, kinek hűségében és ügyességében bízott, juttatta Gebhard' kezéhez. A' német ügyek — ez volt a' válasz' értelme — szükségessé tették, hogy ő, a' császár, Magyarországot rögtön odahagyja, 's ez' oknál fogva siessen Gebhard is katonáival vissza Bajorországba, a' hajókat pedig égesse el. — A' regensburgi a' szerint cselekedett, mint a' levél' írója ohajtottta, 's midőn a' császár' küldöttei Győrré érkeztek a' hajóknak leebbszállítását sürgetni, eleség és hajók már elvoltak hamvasztva, 's Gebhard' csapata és a' bal szárny már kitakarodtak az országból. 'S most rögtön visszatérvén az alsó vidékről a' magyar sereg, Henriket a' Buda és Tata közt elnyúló hegység közé szorítván, a' már különben is kiéhezett, kifárasztott németek kétségbesésökben pajzsaikat elvetették, 's rendetlen futamodásban kerestek menedéket. Mintha záporban hullottak volna a' pajzsok — régi magyar szóval, vérték, — úgy fedezték be a' hegység' felszínét, melly ez' eseménytől Vértes' hegyének hívatik e' napig.

Csak nagynehezen sikerült Henriknek, a' sereg' töredékeiből annyi burgundit, száaszt és szlávot maga körül gyűjteni, mennyivel a' Rábczánál épült magyar erősséget bevehette, 's az utána hullongó németségnek a' folyón való átkelést biztosíthatta. De ennek tetemes része, még egyre késvén, a' magyar íjászok 's a' Henrik által felgyűjtott erősség és hid

közé szorúlt, és rútul odaveszett. A' császár octoberben Haimburgba vette magát, 's ez volt vége az 1051. diki német-^[1051.] birodalmi hadviselésnek Magyarország ellen. ²⁰⁾

Albert ausztriai határgrof most örömet kötött volna békét a' magyarokkal, de a' császár megértvén a' clugnyi apáttól, ki közte és Endre között fegyvernynyugvást eszközlött, hogy Magyarország makacsúl vonakodik a' német birodalommal hűbéri viszonyba lépni, az 1052. diki nyár' derekán újra^[1052.] Magyarorszáiban termett, 's Pozsonyt megszállotta. Az ostrom nyolcz hétig tartott, 's a' város kivált a' Dunapatról, hol a' Henrik' hajóin épített ostromgépek mármár rést nyitottak a' köfalakban, nagy veszélynek volt kitéve. A' magyarok négy hadnagy alatt, kiknek a' régiebb évkönyvek Moiotech, Vilungárd, Urosa és Márton neveket adnak, — vitézül verték vissza a' megszállókat 's hadi gépeiket megrontották; csak a' hajóse-
reggel nem birtak, csak az innen 's az eleség' fogyatkozása miatt mindinkább fenyegetődő veszélyt nem háríthatták el. De vitézségüknek ez' úttal is segédére jött a' leleményes ügyesség. Egy Zothmund nevű bűvár éjtszakának idején megfurdalta a' hajókat, mellyek, mielőtt a' csel észrevéttetett volna, a' hadi gépekkel 's ezeknek kezelőivel egyetemben elsüllyedtek. 'S most sikerült IX dik Leonak, a' császár' befolyása által megválasztott pápának, ki Pozsony' ostromakor Henrik' seregénél volt, alkudozásra bírni a' hadviselő fejdelmeket, 's a' következő év' végén Triburban (Worms' vidékén) megkötö-^[1053.] tette a' béke. Endre reáállott, hogy Magyarországnak Ausztriával határos azon része, melly már Aba' idejében veszett oda, ezentúl is a' német birodalomé maradjon; Henrik pedig kinyilatkoztatta, hogy lemond minden jogról, mellyre Magyarország

20) Hermannus Augiensis. Annales Augustani. Kézai, II. 3; hol a' néphagyományok' kedvellői a' Bársonyos hegy' nevének eredetéről érdekes mondát olvashatnak. Thuróczi, II, 43.

irányában bírni gondolt. ²¹⁾ „Romana respublica — értsd: a' magát rómainak nevező német birodalom — subjectionem regni Ungariae perdidit“, „Magyarország feletti felsőbbségétől elejtett“, mondja Vibert, Leonak, midőn touli püspök volna, papi segéde, 's utóbb hiteles életirója.

Endrének fia Salamon ekkor már életben volt, mert mind hazai mind külföldi írók' tanúsága szerint békekötéskor Salamonnak eljegyeztetése Henrik' leányával, Zsófiával is hozatott szóba. A' császár ezáltal rést nyitott magának továbbá is béelegyedhetni Magyarország' ügyeibe, Endre pedig, mióta fia született, nemcsak azon volt, hogy Salamonra szálljon a' korona, min fennakadnunk annyi volna, mint az emberi természetet 's a' szükségkép öröködesre törekvő királyságét félreismerni: hanem máris megbarátkozott, úgy látszik, a' gondolatral, czéljának elérésére olly eszközöket sem vetni meg, mellyek nép' és ország' megalázásával jártak.

Hogy a' clerust, melly még mindig némi bizalmatlansággal viseltethetett iránta, mindinkább kiengesztelje, 's benne ^{1053.]} is támaszt hagyhasson fiának, 1055. ben költ oklevele által a' szent Benedek' szerzeteseinek Tihanyban kolostort alapított „a' maga és hitvesének, fiainak, leányainak és valamennyi, akár életben levő akár meghalálózott rokonainak üdvességére.“ Az adomány tanúságot teszen, hogy Endre nem osztogatott fukar kézzel „királyi bőségéből“ azoknak, kiket „étellel, itallal és ruházattal“ kívánt ellátni, hogy „Isten' szolgálatában ne legyenek hanyagok, vagy attól el ne vonassanak.“ ²²⁾

Valószínűleg még korábban Szentendrén Visegrád mellett görög monostort alapított, de melly utóbb IL Endre' kívánására, „hogy egyházi 's világi szempontból épen veszendőbe

21) Hermannus Augiensis. Thuróczi, II. 43.

22) Fejér, C. D. I. 288 l.

ne menjen“, Honorius pápa által 1221. ben deák szertartásu barátoknak rendeltetett általadatni. A' tormovai apácák" zár-dája Biharban, úgy látszik, szintén Endre' vagy hitvese Anasztázia' ahitatának köszönhete lételét; 's a' Csehországból kiűzött sazawi barátok, kik még mindig Cyrill' és Method' liturgiáját követték, szintén vendégszeretőnek tapasztalták a' magyar földet, mellyen egy időre letelepedtek, míglen ismét csehországi kolostorukba vonúlhattak.

Az ország most teljes békének örvendhetett, mert különben aligha vándorlottak volna be ez' időtájban azon lüttichiek, kik az egri püspöki megyében telepedtek le, hol szállásaik, megtartván nyelvöket a' lakosok, még 1347. ben „francia helyeknek“ mondattak.²³⁾ Ezen béke még azáltal sem bontatott fel, hogy Konrád, kit 1053. ban Henrik Bajorország' hercegi székétől megfosztott, Magyarországból keresett és talált menedéket, sőt itt gyűjtött párthivekkel Karintiába betörvén; ennek egy részét, névszerint Hengstburgot elfoglalá, mellyet azonban rövid idő mulva meg' elvesztvén, visszaszalasztatott Magyarországra, hol 1055. ben meghalálozott.²⁴⁾

Ugyanez évben Bretisláv cseh herezeg, és a' következőben Henrik császár multak ki a' világból. Bretisláv' fia és utóda a' hercegségben, Szpitinyev, mindjárt országlásának kezdetén, kemény rendeleteket adván ki a' németek ellen, tulajdon anyja Judit is helyén véle ifjabbik fiához, Vratiszlavhoz, Olmüczbe menekülni, ki atyjának végrendeletéhez képest Morvaország' egyik részét hercegi czímmel birván, azon

23) Zantfliet' *chronicon*, Martene' *Scriptores veteres* című munkájában, IV. 1216 l. és V. 455.

24) *Chronicon Urspergense. Annales Hildesheimenses* a' 1054. dik évhez. A' magyarok annál hajlandóbbak voltak Konrádot támogatni, mivel 1042. nek elején, midőn Aba' egyik serege Stiriára tört, de szerencsétlenül, mint láttuk, az ország' határai itt is némi csorbulást szenvedtek, mellyet ez' alkalommal helyreigazítottak, úgy látszik.

volt, hogy mint független fejdelem uralkodhassék illetősege felett. Szpitinyev sereget gyűjtván, ellene indult, de ő tanácsosnak tartá, anyjával együtt, Endréhez Magyarországba szökni, viselős nejét Olmüczben hagyván, kit a' cseh herceg börtönbe vetett, de utóbb, a' papság' közbenjárására, férje után Magyarországba indított, hogy útközben meghaljon. Az ekkép özvegyiségre jutott Vratiszlav Endrének Adelhaid nevű leányával kelt együvé, és Szpitinyev neki most Morvaország' azon részét, mellyhez atyja' végrendeleténél fogva jogot tartott, visszaadta, hogy Endre' neheztelését kikerülhesse.

1056.] Henrik császár hat éves fiat hagyott maga után özvegyének gondnoksága alatt. Az özvegy, poitiersi Ágnes, kivált Henrik augsburgi püspök' tanácsával szeretett élni a' közdolgokban, miből ellenei azt olvasták ki, hogy Ágnes kelletinél gyengédebb viszonyban él vele, 's mi a' császárnét a' hercegekkel és érsekekkel mindinkább meggyűlöltetvén, gyalázatos zavarba döntötte a' német birodalmat, de hasznára fordult Magyarországnak, időt hagyván Endrének, az ország' déli végei felé is terjeszteti ki figyelmét.

Ugyanis, II. Krezimír horvát fejdelem a' közelebb mult években, midőn Magyarország az özves német birodalom ellen küzdvén, a' déli végek' oltalmáról nem gondoskodhatott, Horvátországnak a' Zettina vizéig terjedő részét, melly István' országlása alatt Magyarországhoz tartozott, — magához rántotta. Most Béla herceg' és Radó nádor' vezérlete alatt mind a' horvát föld, mind az István' idejében görög felsőbbség alá jutott Szerémség visszaszerезtetett, sőt a' magyar sereg Dalmátországot is pusztította, hol Arbe városa ostromoltatott általa. Ezen szerencsés hadviselésének emlékére, vagy legalább ezen hadviselés' zsákmányából építhette Radó sz. Demeter' tiszteletére a' Száva' szeremi partján azon kolostort, mellynek adománylevelében világos szavakkal említi, hogy olly földön épült, mellyet ő a' magyar koronának visszaszerzett. Ezen

adománylevél Endre által, hozzájárulván Béla' testvére is, 1057. ben az országnak Székesfehérvártn tartott gyűlésé- 1057. ben megerősítetett. 25)

Innen is láthatni, hogy Endre mindeddig barátságos viszonyban élt testvérével; de már közeledett a' percz, midőn az felbomlandó vala.

A' fehérvári gyűlésen, Bélának és Béla' gyermekeinek is megegyezésével határozattá vált, hogy Salamon még atyja' életében királynak koronáztassék, a' III. Henrik által csak imént adott példa' nyomán, ki három éves fiát 1054. ben német királynak kenette. A' koronázás 1058. ban szintén Fehér- 1058. váratt történt meg. Béla és fiai is jelen voltak a' koronázási ünnepen, 's midőn a' papság nagy tisztelgések között fogadta a' még alig hét éves gyerkőcét, 's a' székes egyházban a' karének megzendült: „uralkodjál testvéreid felett!“, észre- vehető volt, hogy felhő vonult át Béla' arczatján. Az ármányforralók siettek ezt felhasználni, 's gyanúval töltötték el Endrét ellene.

Alig történt meg a' koronázás, midőn Endre az ausztriai határszéleken a' német birodalom' kormányzóival 's a' gyermek IV. Henrikkel és Erneszt ausztriai határgróffal találkozott, 's titkos szövetségre lépett velök testvére ellen. Henrik' testvére, Zsófia, is ekkor jegyeztetett el Salamonnak, 's hogy a' kettejük között kötendő házasság egyik fő pontját tette a' szövetségnek, az nem szenved kétséget. 26)

Endre visszatérván a' szélektől, Várkonyban találkozott testvérével. A' köszvénytől összezsugorodott király pamlagon

25) Joannes archidiaconus de Guereze Kerchelichnél (Notitiae praeliminaries 102 l.) Dandulus, Muratorinál, XII. k. Josephi Koller, Historia episcopatus Quinqueecclesiarum, Pozsony, Kassa, Pest, VII. kötet, 1782—1812. I. 152 l.

26) Dandulus, Muratorinál, XII. Thuróczi, II. 44.

feküdt, 's mielőtt Béla a' terembe lépne, koronát és kardot tétetett maga elébe, mondván a' körülötte szolgáló udvarnokoknak: „ha a' hercege a' kardot fogja választani annak jelül, hogy a' hercegséggel megelégszik, ám legyen az ezentúl is övé; de ha a' korona után találna nyúlni, mártsátok szívébe a' kardot.“ 'S most Béla, kinek egy udvari tiszt a' pitvarban még megsughatta, hogy szemes legyen, a' terembe lép. Látja a' koronát és kardot Endre előtt fekünni, 's csodálkozva helyet fog. És a' király felülván a' pamlagon, ekkép szólott hozzája: „Én fiamat megkoronáztattam, nem hiú indulatból, hanem mert jó lábon kívánok állani a' császárral, ki testvérét csak királynak akarta eljegyezni. De megismerem, hogy azok után is a' mik történtek, te nem vagy lekötelve senkinek. Ha király akarsz lenni utánam, vedd a' koronát; ha eléged a' hercegséget, vedd a' kardot. A' mellyik itt marad, az leszen fiamé. Ismétlem, jogod van a' koronához.“ — „„Fiadnak hagyom a' koronát, ő már különben is királynak kenetett; enyím legyen a' kard,““ — mondá Béla, 's a' kard után nyúlt. Endre mintegy felvillanyozva nyakába borult testvérének, de ez hányta vetette elméjében e' jelenetet, 's Lengyelországba küldvén gyermekeit, rövid idő múlva utánok indult, tovább szöni a' korona' és kard' symbolicáját. 27)

Lengyelország felett ekkor II. Boleszláv, a' „mérész“-nek címzett, uralkodék, Béla' sógorának fia, 's mind nagyraágyságból, mind családi kötelekeinél fogva hajlandó, a' herceget Endre ellen támogatni, ki mihelyest Béla' távozásáról 's hadi készületeiről hírt vőn, öszves kincseit Mölkbe az ausztriai ^{1060.]} határgróf' székhelyére vitette, fiát pedig Henrikhez küldte, hogy ezzel felneveltessék. 28)

27) Thuróczi, 44.

28) Hermannii Augiensis continuator az 1060. dik évhez. Thuróczi, II. 44.

Henrik ekkor még anyjánál volt, de röviddel utóbb, ennek teljes elmellőzésével, kissé gonosz nevelők' kezébe került. Az egyik — Anno, kölni érsek, kemény, zordon férfiú, kit Róma később szenteinek albumába irt — orbiliusi szigorral 's a' deák nyelv' elemeivel ügyekezett a' gyermek' természetes eleveenségét lenyügözni; a' másik — Albert bremeni érsek,¹ szláv fejedelmi vér' ivadéka, elmés, pazar, csélcsap, féktelen ember, azon volt, hogy eleveenségét korhelységgé fejleszthesse, 's az utóbbiknak nevelési rendszere fényesen sikerült. Salamonon, míg élt, megismerszett, hogy Henrik' növendéktársa volt.

A' német birodalomból Vilmos thüringeni határgróf 's Eppo zeizi püspök siettek Endre' segédére; a' szintén segédül igérkezett cseh herczeg Vratiszlav, a' magyar királynak, mint láttuk, veje, ki csak imént váltá fel testvérét Szpitinyevet az uralkodásban, kénytelen volt otthonn maradni, és saját országáról gondoskodni, mert Boleszláv lengyel herczeg Trop-pauig nyomult előre ellenséges seregével. Endre égett végízben megkísérteni szerencsáját, még mielőtt az ország' valamennyi nagyai testvérehez pártolnának. Atkelt a' Tiszán, 's összezsapott a' Karpatoktól a' síkságra lejövő Bélával. Kezdetben, úgy látszik, szerencsésen küzdöttek a' német vezérek, de hovatovább mindig többtöbb magyar gyülekezvén Béla körül, kik az idegen kezekbe helyzett ügyben hazaárulást láttak, több véres csaták után Béla tökéletes diadalt nyert. A' német sereg megsemmisítetett, 's Vilmos vezére és egy Both nevű hadnagy, az altenburgiak' családjából, a' győzők' kezébe estek. Endre viadalközben lefordulván lováról, 's dermedt tagjaival nem tudván többé lábra kelni, a' lovak által eltaposztatott. A' lassu kínok közt haldoklót hívei Zirczre vitték, hol elhunyván, az általa alapított tihanyi apátság' egyházában temettetett el.²⁹⁾

29) Lambertus Schaffnaburgensis. Thuróczi, II. 44.

Salamonon és Adelhaidon kívül, hitvesétől Endrének még egy gyermeke volt: Dávid, de ez utódok nélkül halálozott meg; a' hazai évkönyvek egy György nevű természetes fiáról is tesznek említést, a' nélkül azonban hogy további sorsáról szót tennének. Rendes lakhelye Endrének Ketelpataka volt a' Bodrog' vize mellett Zemplénben. Endre király — írja Bélának névtelen szerzője — két oknál fova cserélte be Ketel' utódaitól a' Sátorhalma és Tolcsva vize között fekvő, Ketelpataka nevű földet, először azért, mivel alkalmatos volt királyi vadászatokra; másodszor meg' azért, mert hitvese, az orosz herceg' leánya, szeretett hazájának szomszédságában lakni, hol a' német császár' berohanásától sem kellett tartania, kiről tudta, hogy Péter király' véreért boszút fog venni.“

III.

1061.] Béla a' harcz' mezejéről Székesfehérvárra sietett, hová az ország' mindenik községéből kétkét előkelőbb férfit rendelt küldetni, kikkel a' minapi meghasonlás' 's az imént lefolyt polgári háború' következtében újlag szomorú sorsra jutott ország' ügyeiről tanácskozhasnék. A' kétkét küldött helyett tömérdek népség gyülekezett össze Székesfehérvár' falai körül.

Érezték, hogy vérzenek; úgy vélekedtek, hogy a' keresztyénség ütötte rajtok a' sebeket. 'S a' keresztyénség szemökben a' tized volt, mellyet bármi nemű vagyonuk után fizetniök kellett; mire nézve papjaik' nagyobb száma egy értelemben lehetett velök. A' király, az egyházi és világi főbekkel, 's fegyveres kíséretével a' város' belsejébe vonulván, onnan kirekesztette a' népet. Ez pedig Janust, az Endre' idejéből ismeretes Vátának fiát főnökül választván magának, a' vár' falai körül emelvényeket rakott, mellyeken bizodalmának emberei szónoklataikban a' keresztyén vallás' eltörlötését köve-

telték. Az ösök' hitének magasztalása, a' püspökök' ragadozó fősvénysege, a' tizedszedők' irgalmatlan eljárása, felhívás az egyházak' feldúlására, a' papság' meggyilkolására — ezek voltak szónoklataik' tárgyai, 's „ugy van“, „ugy legyen!“ hangzott a' körülállóktól. Küldöttség ment Bélához, mely őt a' nép' akaratáról értesitse. Béla három nap múlva választ ígért. A' város' falai előtt tanyázott tömeg rivalgásokkal, fenyegetésekkel és tivornyázással töltötte a' három napi időközt. Béla a' szomszéd' megyék' várkatonaságát Fehérvár elébe hívá, 's a' kikötött idő' lefolyása után, fegyveres kísérete 's a' várkatonaság közé fogván a' népet, a' veszedelmessé válandhatott lázadás, főnökeinek halálával el volt fojtva.

Béla nem tapasztalta háladatlannak a' papságot, 's a' püspökök az 1061. diki év' végnapjaiban fejére tették a' koronát. ³⁰⁾

Országglása csak két rövid évig tartott, de királyi ¹¹⁰⁶² székre termett férfiú' országglása volt. Uralkodása alatt — mondja a' hazai' hagyomány — Magyarország valamennyi szomszéd tartománynál gazdagabb volt és dicsőbb, a' szegények vagyonosakká, a' gazdagok dúsakká váltak.

Salamon' hívei iránt kegyességgel viseltetett, 's birtokaikban még azokat sem bántotta, kik amazt Ausztriába kísérték. A' nyomasztó adókat, melyek Péter alatt a' népre nehezédtek, 's melyeknek egynémellyike Endre' országglásának végnapjaiban, úgy látszik, meg' feléledtek, eltörölte. Vásárrendről gondoskodott; a' heti vásárokat az egész országban nem többé mint az isteni tisztelet' némi függelékeit vasárnap, hanem szombaton rendelé tartatni, és szigorú felügyelés alatt, hogy a' kalmárok' mértéke és nehezéke kárba ne ejthessék a' vevőket. A' királyi műházakban veretett pénz' értékének szilárd alapra fektetését, 's a' közte és a' byzanci

30) Thuróczi, II. 45, 46.

aranyok közt létező hecsarány' szigorúabb meghatározását vette célba. A' törvénykezés' — nem a' közélet' számára, mint a' hibás vélemény tartja — a' különböző tárgyaknak hecsárt szabott. 'S végre, mit legelől kellett volna említenünk, a' mit István' intézkedéseiből a' nagy fejdelem' halála után bekövetkezett nyolcz évi anarchia tönkre juttatott, 's minek helyrepótlására a' gyenge Endre nem birt sem szilárd eltökéléssel sem elégséges erővel, azt Béla meg' felépítette; 's László és Kálmán egyedül néki köszönhatték, hogy alapfalat találtak, mellyhez további építményeiket támaszthatták. ³¹⁾

A' külügyeket is hasonló ovatossággal és előlátással kezelte. Vilmosnak a' thüringeni hatágrófnak, ki, mint felebb láttuk, a' német birodalmi sereggel Endre' védelmére jött 's a' győzők' kezébe esett, Gejza fiának kérelmére szabadságát visszaadta, sőt leányát Jojádót eljegyzette neki; 's elhalván Vilmos, mielőtt a' házasság megtörténhetett volna, Ulrikot, az elhunyt' közel rokonát választá férjül leányának. Ezen Ulrikot a' magyar birodalom' karántföldi hatágrófságával bizta meg, melly Pettautól Leibnitzig (a' mai marburgi kerületben, a' Mura' jobb partján) terjedett, 's mellyet Ulrik mint a' magyar korona', nem mint a' német császár' hűbérese kormányzott. ³²⁾ Másik leányát, Ilonát, Zvonimir horvát fejdelemmel léptette házasságra, a' harmadikat, Eufemiát, Otto morva

31) Thuróczi, II. 45. V. ö Barta' id. munkájával, II. k. 25. l.

32) Lambertus Schaffnaburgensis. V. ö. Hormayr (des Freyherrn Joseph von) sämtliche Werke, Stuttgart és Tübingen, 1822. a' III. dik kötetnek a' merani hercegekről szóló részét; 's ugyancsak Hormayrtól: Beiträge zur Lösung der Preisfrage des Erzherzogs Johann über Innerösterreichs Geographie und Geschichte im Mittelalter, von der Wiedererweckung des römischen Kaiserthums bis zur Aechtung Heinrichs des Löwen. Két füzet, Bécs 1817 — 19.

herczeggel. 33) Béla éles szemmel birt; lehetetlen volt nem látnia előjeleit azon vésznek, melly Salamon' jogainak ürügye alatt a' német birodalomból volt jövendő, 's azon ügyekezett, hogy családi viszonyok által is híveket és szövetségeseket szerezzen az országnak. 'S most nem várván be megtá- [1063. madtatását, Erneszt ausztriai határgrofot, kinél Salamon tartózkodott, egész erővel megrohanni és védenczének eltávolítására vagy kiadására kényszeríteni készült, midőn a' halál véget vetett gondjainak és terveinek. Esztergom' és Visegrád között a' Dunának jobb partján fekszik Dömös, sűrű berkei miatt királyainknak, míg Esztergom volt állandóbb lakuk, kedves mulatóhelyök. Midőn Béla az 1063. diki nyáron az ország' főbjeit idekérte 's a' közügyekről velők tanácskozott volna, a' királyi szék összeroskadott alatta, 's a' veszedelmesen megsérült, különben is agg férfiú rövid idő múlva meghalálozott, három fiat hagyván maga után: Gejzát, Lászlót és Lambertet. Az általa épített szegszárdi monostorban nyugszik eltemetve. 34)

Béla' fiai — dicső, nemes faj, — hogy az országot a' polgári háború' gyászatól megóvják, követeket küldtek Salamonhoz, kik néki hűségöket megvigyék, ha részéről jogaikat tiszteletben tartani kész leszen. E' hírré Adalbert bremeni érsek, IV. Henrik' kiskorusága alatt birodalmi kormányzó, kit már felebb jellemeztünk, az 1063. diki nyár' vége felé, Henrik' kíséretében Salamont visszaküldte az országba. Székesfehérvár' kapúi megnyiltak előtte, a' korona másod ízben illesztetett fejére, 's Henrik kinyilatkoztatta, — Béla' fiainak követelésére, kétségkívül, — hogy a' német császár barátja és szövetséges akar lenni a' magyar fejdelemnek, de semmi

33) Joannes de Guerece, Kerchelichnél. Thuróczi, II. 47. Balbini, Miscell. hist. r. Bohemiae, 103. l.

34) Lambertus Schaffnaburgensis. Thuróczi, II. 46.

jogot sem tart Magyarországra. Az ünnepély után visszatért birodalmába, testvérét Zsófiát most már mint a' tizenkét éves Salamon' nejét az országban hagyván. 35)

A' királyi gyerkőczének nevében nem gyermek hitvese, 's nem még életben levő és vele az országba visszajött anyja uralkodott, hanem azok, kik őt az ausztriai határgrófhoz kísérték, 's ott a' száműzetés' kenyerét ették vele. Bélát még gyermekeiben is gyűlölvén 's ennél fogva bizodalommal sem viseltethetvén irántok, az ország' harmadának hercegi joggal birását megtagadták tőlök, 's a' testvérek ez' ellenséges indulat' tapasztalására rokonukhoz a' lengyel királyhoz, ki már atyjokat is segítette Salamon' atyja ellen, vették magokat. Boleszláv épen az oroszokra készült menni, és seregével 1064. nek részét 1064. ben, megnyilván a' hadviselésre alkalmas idő, a' hozzámenekekkel Magyarországra küldé. A' nemzet, kivált a' tiszai részeken sietett a' hercegek elébe, és Salamonnal gondnokai az ország' nyugoti szélén, Mosony várában kerestettek menedéket. A' magyar egyház' néhány hű sáfárai', kivált Dezső győri püspök' közbenjárására, 1065. januárius' 20án megköttetett a' béke, 's Gejza, ki most mint egykoron atyja Endre' életében, a' békepontok' erejénél fogva Magyarországnak harmadát hercegi czímmel kormányzá, két hónappal később, husvét' napján, a' pécsi basilicában Isten' színe előtt 's az emberek' láttára, Salamon' fejére tevé a' koronát, hogy a' nép tanúja lehessen kibékülésöknek, 's hogy a' király tépje ki elvégre szivéből a' gyanút. Az ünnepély

35) Lambertus Schaffnaburgensis. Thuróczi, II. 47. Hogy hűbéri hódolatról ez' alkalommal szó sem volt, mutatják schaffnaburgi Lambert' szavai: „Heinricus ablati(s) que) omnibus, quae regi scrupulum movere, vel regni statum labefactare poterant, in pace remeavit.“ Adalbert birodalmi kormányzó elégtette, hogy Salamon illy könnyű szerrel foghatott helyet a' királyi széken; cetera adjicientur vobis, gondolá magában.

után következett éjjel az egyház, a körülötte álló palotákkal és épületekkel együtt lángok' martalékává lön. Találkoztak, kik a' közel bomlás' gonosz előjelét látták a' lobogó zsarát-nagban, 's király és herczeg kivonultak a' városból, mellynek felgyújtását egyik a' másiknak tulajdonította. A' virradó nap eloszlatta mindkét részről a' gyanút, 's ennyi baljóslat' daczára nyolcz évig háborítatlanul állott fenn az egyesség. ³⁶⁾

'S e' nyolcz év' gyümölcseit látta a' nemzet. Ezen egyességnek köszönhetette, hogy midön Zvonimir horvát fejde- ^{11066.} lem a' magyar koronától segédet kért a' karántok ellen, válogatott sereg, mellynek élén Salamon és Gejza állottak, az elfoglalt földet meg' visszaszerzette az ország' szövetségesének. ³⁷⁾ Hasonló erélylyel 's hasonló egyetértéssel lépett fel király 's herczeg, midön három évvel később a' csehek, kik Németországban szedegetett foglyaikat Magyarországba ^{11069.} szerették eladás végett küldeni, a' morva földnek brünni részén át, — talán hogy a' német vásárookra meg' magyar foglyokkal mehessenek, — Trencsén' vidékén jelentkeztek. A' ma-

36) Cromer rerum poloniar l. V. Thuróczi, II. 47.

37) Joannes de Guerece, Kerchelichnél. Thuróczi, II. 47. Dandulus Muratorinál, XII. Chronicon Carinthiae Praynál: Annales regum Hungariae. Vindobonae, 1763. I. 66. l. Már Katona fájlalta (Hist. crit. II. 218 l.) hogy Pray, az örömetst tiltkolódzó Pray nem ismertette meg közelebbről e' forrást: „de fide hujus chronistae, quia nusquam illum invenire potui, arbitrari certo non possum.“ Húsz évvel e' collegai szemrehányás után Pray a' „historia regum Hungariae“ ben (I. 66 l.) ismét csak így hivatkozik forrására: Chron. Carinthiae l. 7. c. 32. Horvát István, ki az első kézből szokta különben valamennyi adatait szedni, majdnem félszázaddal később szintén csak az Annalisokra hivatkozik, (Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreich Ungarns wirklichen Theil. Aus dem Ungarischen übersetzt. Lipesc, 1844.) niből látom, hogy ő sem tudta urát adni e' chroniconnak.

gyarok nemcsak visszaszalasztották a' kalózokat, hanem országukba is követvén őket, fényes hoszút vettek rajtok. Ekkor történt — mondja a' hazai hagyomány — hogy Bátor Opus, Márton' fia, egy óriás nagyságu csehet párbajban legyőzött, miért is mindenha nagy tiszteletben tartatott úgy a' fejdelem mind társai által. ³⁸⁾

A' következő évben nagyobb veszedelem fenyegette az országot. A' kúnok' egyik ága, melly 'palócz' név alatt kitünő szerepet visel a' régiebb orosz évkönyvekben, miután Szvetoszláv csernigovi fejdelem által megveretett, része a' Sznov vizébe ugrasztatott, 's a' vezér maga az oroszok' kezébe került, Erdélybe vonult, honnan a' meszesi résen át 1070.] Magyarországra törvén, kivált a' Nyírséget pusztította, és tömérdek zsákmánynyal a' Láposon és Szamoson át, Erdélybe és Moldovába viasztetett. Salamon király és Gejza herczeg 's ennek testvére László fegyvereseikkel Doboka' vidékén termettek, mielőtt a' kúnok odaérkeztek volna. Majdnem hét napi várakozás után hírt vesznek, hogy Osul vezér 's kúnjai érkeznek elvégre. Elejökbe vágtnak, 's alkonyatkor egymás mellett nyúlt el a' két tábor. Éjtszakának idején a' meredek Cserhalomra vették magokat a' kúnok, mit hajnalban látván a' magyar sereg, 's a' hegy' alsóbb részén tanyázók' nyilai által üdvezeltetvén, sorából több válogatott vitéz olly dühhel támadta meg a' nyilazókat, hogy a' hegynek oldalát a' kúnok' holt testei takargatták, 's találkozott, ki véressé vágta íjával paripájának bordáit, hogy társaihoz felkaphasson a' hegyre. A' tizennyolcz éves Salamon ifjúi lelkesedésében a' hegynek legmeredekebb oldalán vágatott utánok; az ovatos Gejza, megkerülvén a' lejtőséget, az ellenkező oldalról nyilzáport küldött reájok; László pedig legsü-

38) Thuróczi, II. 48. A' cseh chronisták hallgatnak e' visszatörtölt megrohanásról.

rüebb soraikra törvén szekerczéjével, már négyet leütött lovaikról közülök, midőn nyíl által éretvén, ezt fel sem véve, az ötödiket is földre sújtotta. A' kúnok vad futamodásban, mintha a' villám volna nyomukban, lerohantak a' hegyen, 's most László megpillantott egyet, ki lován gyönyörű magyar leányt ragadott magával. Utána száguld, de szög lova nem volt képes elérni a' kúnét. Szép hugom — kiált László — fogd övénel a' kúnt, 's vesd le magad' a' földre. 'S a' leány a' szerint cselekedett. László most halálos csapást mért a' felegyenesedett kúnra; hűjába könyörgött a' leány rablójának életéért, László a' vér' mezején nem osztogatott kegyelmet, 's dühös tusa után holtan rogyott le a' kún. ³⁹⁾

Két év múlva új ellen jelentkezett.

[1072.

Bolgárfelhérvárat a' görög császár' nevében Nicetas volt parancsnok; álnok, cselszövő ember, ki a' havasalföldi tanyáikról kitörő besenyőknek kezére járt, hogy Magyarországból rabolhassanak; 's a' zsákmányt a' bolgárfelhérvári erősség' oltalma alatt áthozhassák a' Száván. A' magyar név' becsülete, a' cserhalmi nyilzáporban férfivá fejlődött király' büszkesége nem engedék, hogy torolatlan maradjon a' merénylet. Zalán-

39) Thuróczi, II, 49. Muglen Henrik' német chronicon szerint a' leány ölte meg a' kúnt, midőn ez Lászlóval viaskodnék. Szerinte t. i. a' leány felszedte a' kalóz' szekerczéjét, 's két jól irányzott csapással véget vetvén a' kún' életének, most meg' ő vált megmentőjének megmentőjévé. Kik a' történetet jobb' szeretik e' versioval, azok Thuróczi' misogyn észrevételét, melylyel a' leány' magaviseletét jellemzi, épen megbocsáthatatlannak fogják tartani. — Említendő még' az is, hogy Thuróczi szerint László kezdetben a' nagyvárad püspök' leányának vélte a' rablott nőt, mi a' papi'nölenség' hazánkban lassú terjedésére mutat. — A' chronicon Posonienseben, Endlichernél, az 1071. dik évről ezt olvassuk: Salomon rex cum duce magno Gejza Ungarorum exercitum debellatur atque populi in captivitatem reducuntur: et besse-

1072.] kemen jelettetett ki a' fejdelem' 's a' hercegek' seregének gyűlhelyéül. Innen Bolgárfehérvárnak vezették fegyvereseiket. A' görög hajósereg' 's a' görög tűz' daczára, mellyek számos magyar naszádot felgyújtottak, valamennyi zászlóalj átkelt a' Száván, 's haladék nélkül Fehérvár' ostromához fogott. A' besenyők, Kazar vezérok alatt, az erősség' segédére jöttek, de a' magyar sereg' balszárnyát képező soproni várkatonaság által megverettek, 's a' kik életben maradtanak, rútul megszalasztattak. A' király 's a' hercegek egy közel dombon szemlét tartottak a' diadalmas soproniak felett, gazdag zsákmányaikat előmutattatván magoknak, buzdításul a' sereg' többi részeinek, 's a' nap' hőségének, Iános grófnak méltó dicsőítésére. A' bolgárfehérváriak vitézül védtek magokat, 's főleg a' görög hadi szolgálatban állott arabok, kitöréseik által olykor-ollykor érzékeny hézagot okoztak az ostromlók' soraiban, kik között kivált Bátor Opos, Bors és György vitézek 's a' király' parittyása Salamon több mérészettek által tüntették ki magokat.

Már két hónapnál tovább tartott az ostrom, 's az erősségiek még egyre késtek magokat megadni. De most egy magyar leány, ki fogolyképen volt a' várban, segéd kezét nyújtott földieinek, 's a' várost éjtszakának idején több helyt felgyújtotta. E' jelre a' magyarok a' roncsolt várfalakon áttörve, a' kettős ellenség' látására megzavaradott görögöket, bolgárokat és arabokat kardra hányták. Nicetas kevesedmagával a' belső várba menekült. Virradatkor tömérdek kincseket, kivált arany, ezüst és drágakő ékszereket találtak a' magyarok a' város' pinczéiben, 's a' vezértől kezdve a' szerény ijászig kiki bő jutalmát vette fáradozásinak. Nicetas látván, hogy parányi számra leolvadt fegyvereseivel nem képes az erősséget a' magyarok ellen megvédeni, kapúit kinyitatta, 's nem a' király', hanem Gejza' táborába ment, hódolatát bejelenteni. 'S ez volt a' Salamon 's a' hercegek között újra kilörő meghasonlás'

első oka. Bolgárfehérvárról, melyet ezentúl — miért? nem tudni — Nándorfehérvárnak hívott a' nemzet, Buziásra mentek király 's hercegek, felosztandók egymás között a' zsákmányt. Gejza ellenzette, hogy azok is, kik Nicetas' kíséretében magokat neki megadták, hadi foglyokul tekintessenek, 's mint illyesek a' zsákmány' osztaléka gyanánt szolgaságra jussanak, mit Salamon, Vid, bácsi ispán' tanácsára — ivadéka volt a' Péter' idejében Magyarországra került Guthkeled sváb családnak — azzal boszúlt meg, hogy a' többi zsákmányt a' hercegek' rövidségével osztotta fel. Ez volt a' bekövetkezett meghasonlás' második oka. A' harmadik, 's a' legnagyobb egyzersmind, abban rejlett, hogy Michael Ducas görög császár, megértvén Gejza' nagylelkűségét, követeket küldött hozzá, kik eljárását megköszönvén, őt koronával tiszteljék meg nevében, 's frigy — és békekötésre lépjenek vele. Gejza viszonzásul valamennyi görög foglyait, úgy azokat is, kik Nicetassal magokat neki megadták, szabadon bocsátotta, mi, hozzájárulván még az, hogy Nicephorus Botaniates görög hadvezér' 's utóbb keleti császár' közel rokonát tartván nőül, különben is Byzancez' pártolására számot tarthatott, Salamont a' hírnév', 's mi több, a' hatalom' féltékenységevel töltötte el. Vid — talán IV. Henrik' sugallatára, ki sovárul leste az alkalmat, magát Magyarország' ügyeibe avathatni, 's Dunánál, Tiszánál befolyást nyitni a' német birodalomnak, — gonosz buzgalommal szítta Salamon' udvarában a' meghasonlás' 's neheztelés' tüzét. „Két éles kard azonegy hüvelyben meg nem fér — ismételteté Vid, — 's ti nem országolhattok ketten azonegy országban.“ ⁴⁰⁾

40) Thuróczy, II. 50, 51. Chronicon Posoniense, Endlichernél, a' 1072 dik évhez: Salomon rex bulgarensis regnum invasit. Nándorfehérvár elfoglalását 1068-ra teszi, helytelenül; de mit utána vet: „,ursumque ab isdem bulgaris et grecis dolo recipitur“, arról belső

Gejza 's testvére visszamentek herczegségökbe, de Salamon leste az alkalmat megbuktatásukra, 's czélzata, bár mint ügyekvék azt palástolni, Béla' fiai előtt nem maradhatt titok. A' király segédet kért Henrikől; mire Gejza Biharban 's a' Nyírségben sereget gyűjtván maga körül, Lászlót [1073.] és Lambertet Lengyelországba Boleszlávhoz és sógorukhoz Otto olmücsi morva herczeghez küldé szövetség' kötésére. De a' püspököknek 's néhány világi főurnak sikerült ez' alkalommal is legalább látszatra helyreállítani a' békét. Az Esztergomon alul levő dunai szigetek' egyikén Salamon és Gejza, mindenik nyolczadmagával megjelenván, kölcsönös szemrehányások után meg' kibékültek egymással, 's kezeseket váltván — Vid és Erneyi a' király' részéről, a' nagyváradi püspök és Vata Gejzaéről mentek kezesekül — Salamon Fehérvárra indult kíséretével, Gejza a' Tiszához herczegségébe.

valószínűsége nem hágy kételkednünk. A' rövid idő mulva bekövetkezett polgári háború a' végeket tárva tartotta a' fondorkodó szomszédoknak. — Poppe, *Geschichte der Technologie*, Göttingen, 1810, czímű munkájának II. dik kötetében (540 l.) mondja, hogy a' történetírás ágyúkat ezen ostrom' alkalmával említ első ízben. Miután Nándorfehérvárnak Salamon idejében ostromoltatását csak a' magyar történetírók, névszerint Thuróczi' *chronographusai* említik — a' byzantziak hallgatnak róla, — az, hogy a' magyarok már 1072. ben az ágyúk' valamely nemét ismerték, Thuróczinak e' helyén sarkall: „Rex et duces — — praeceperunt carpentariis, ut ibi turres ligneas octo, altitudinem murorum duplo superantes, fabricarent, unde milites in medium civitatis lapides et sagittas super homines jacularentur. Inter turres vero totidem tormenta, ad destruendum muros erexerunt; longos etiam pluteos, ad defendendos introitus turrium, ceteraque instrumenta bellica composuerunt.“ Mineműek voltak legyen e' „tormenta“ 's egyéb gépek, ítéljék meg a' műértők; ha ezek ítéletet hoztak, akkor majd felmerül a' másik kérdés: mennyiben szállíthatta át netalán korának ostrombeli erőműveit 's eszközeit a' *chronographus* a' tizenegyedik századba?

Vid nem késett hálóját kivetni árulók után; a' herczeg őt e' miatt fogságban tartotta egy ideig, 's midőn saját kezeseivel szintazonkép bánna a' király, rövid idő múlva visszaadták egymásnak kezeseiket a' felek. Salamon Ikerváratt üllötte a' karácsoni ünnepeket, 's innen Szalavárra ment, hová Markward karántföldi herczeg, meghittje és rokona Henriknek, fegyveres csapatot hozott neki segédül. Innen Szegszárdra indultak. 11074. A' király itt a' további német segédet akará bevárni; de Vid' tanácsára, ki Gejzát László' távollétében, 's mielőtt a' lengyel vagy morva segéd megérkezhetnék, gyengének, sőt az általa megvásárolt árulók' kezében tudta, megváltoztatván szándékát, februarius' elején seregével a' befagyott folyókon általkelt, 's februarius' 26án a' szabolcsi térségen szembenállott Gejzával. A' Béla' által alapított szegszárdi monostor' apátja, háladatból Béla fiainak híve, nem mulasztá el Gejzát a' király' készülleteiről értesíteni, de a' herczeg, idő' és eszközök' szükében, alig-alig gondoskodhatott oltalmáról. Salamonnak harmincz zászló-aljai számra jóval múltak felül Gejzának négy csapatra osztott seregét; harcra temett nép állott mindkét részről, mert — fájdalom — magyar küzdött magyar ellen. Salamon' seregében Bátor Opos, a' magyar hadfiak' virága élesztette, felmagasztalta a' harci kedvet, 's ha ehhez még hozzá adjuk, hogy midőn leghevesebben folyna a' csata, Petrud és Bikás — a' Vid által megvesztegetett várgrófok — három zászlóalj várkatonasággal Salamonhoz általtértek: a' diadal nem lehetett Gejzáé. A' hazai hagyomány szerint a' király' fegyveresei tévedésből Petrud' és Bikás' emberei közül is többeket levágtak. Bár egy szálig ottvesztek volna a' czudarok, kik urokat és jötevőjüket gyalázatosan elárulták! kiált fel Thuróczinak chronistája. 41)

Gejza seregének maradványaival Tokajnál átkelt a' Tiszán, 's hírét vévén, hogy László 's vele sógoruk Otto morva herczeg

41) Thuróczi, II. 52.

már az ország' felső részébe érkeztek, Fekete György nevű udvari papját elejükbe küldé, 's ő maga Vác felé sietett, hová őt az útjában feküdt meggyék' pórnépe, kaszások és villások tömerdek számmal kísérték. Salamon egyik hívének telkén kinyugodván magát a' téli hadviselés' fáradalmaiból, értesült László' és Otto' megérkezéséről. Vid, látván a' király' megdöbbenését, parasztokról és szolgálókról szólott, kiknek a' hercegek nem sok hasznukat fogják vehetni. A' segédül jött morvák pedig olly csekély számuak, folytatá, hogy a' bácsi zászlóalj — Vid bácsi gróf volt — egymaga kard' élére veszi mindnyáját. Mit hallván Erneyei, sírva fakadt. Salamon élesen megjegyzé: Erneyei gróf a' hercegnek híve, úgy látszik, nem a' királyé. Csalódot, uram; válaszolá a' hű tanácsos, — de én nem ohajtom, hogy testvéreiddel harczolj, hogy magyar vitéz öljön magyar vitézt, fiát az atya, atyját a' fiú. — Salamon, talán álszégyenből, elutasítá magától a' békés kiegyenlítés' gondolatát, 's Vid' nézetéhez állott. Jelt adott az indulásra, 's röviddel utóbb Bákos' térerén emelt zászlót a' királyi sereg.

László, 's a' felső meggyéknek — Trencsén', Nyitra', Bars' és Nógrád' vele érkezett vitézei 's várkatonasága Gejzát és seregét Vác' vidékén találták. Gejza könnyű szemekkel fogadá testvérét. Szólott a' keserüségről, melyet Petrud' és Bikás' zászlóaljainak árulása nemzett benne; szólott a' fájdalomról, melylyel a' szabolcsi mező' áldozatai töltötték el szívét. László az erős lélek' bizodalmaival vigasztalá bátyját, 's diadalt jósolt néki. „Vesd ki a' csüggedést szívedből, — mondá, — csak imént, midőn a' teendőkről tanácskoznánk, úgy rémlett előttem, mintha egy kéz a' magasból koronát tett volna fejedre. Mienk a' győzelem; Isten is úgy akarja, hogy tied legyen az ország.“

'S elejébe mentek Salamon' seregének Mogyoródig. Hátukban a' Duna volt. Győzni jöttek vagy elveszni, nem visszavonulni. Jobbról Czinkota, balról Vörösegyháza, előttük a'

mogyoródi dombok, melyeken túl Salamon' seregének gere-
lyei csillámlottak az estfényben. Más nap sűrű köd ereszke-
dett le a' vidékre, 's mindkét féllel elhalasztatta az ütközetet.
Harmadnap reggel hadi rendben állott a' hercezek' serege.
A' bal szárnyat László' vezérlete alatt a' tiszai zászlóaljak
képezték, a' jobbról levőt Otto' fegyveresei, középből a' felső
megyék' zászlai magaslattak, Gejzától várva a' parancsszót.
Négynégy sorra osztott kilencz dandárból állott a' tartalék-
sereg. Midőn László a' csatarend előtt végig lovagolt, tré-
fákkal füszerезvén a' buzdítás' igéit, gerelyével bokorhoz
vágott, 's egy kiriasztott fehér evet szokott ügyességgel a'
gerelyre szökött, 's ennek lapján végig futva a' lovas' ölébe
ugrott. Katonái a' fehér evetben a' vezér' karjaiba hulló dia-
dal' jelképét látták.

Salamon' serege vágtatva rohanta meg a' dombokról a'
hercezeket, — úgy tanácslá Víd, ki őket egy erős roham
által a' Dunába vélé szoríthatni. Parancsára a' bácsiak az
ellen' jobb szárnyára vetették magokat, de Otto fájának hideg
makacsságával fogadá őket, 's Víd halva fordult le lováról.
A' rendkívüli erővel történt megtámadást rendkívüli zavar kö-
vette, 's midőn Ernyeinek is halált hozott egy nyíl, vezér nél-
kül a' dombok megett kerestek menedéket a' bácsiak. László
most megkerülvén a' királyi sereg' hátramaradt részét, Sa-
lamon és Markvard minden oldalról körülfogva látták mago-
kat. Gejza 's a' bihariak véres boszút vettek minapi meg-
veretésökért. László mint vezér és mint vitéz lelke volt a'
csatának. A' karántföldi herczeg a' testvérek' kezébe esett;
szerencséjére, mert kegyelmet csak nálok találhatott. Sala-
mon egyikét hű kísérijével keresztülvágta magát, talán mert
nem akadt magyar, ki karját reá emelte volna.

Reggeltől estig tartott az ütközet. A' leszálló nap'
sugara nagy vérmezőn törtek meg. László végig lovagolt
a' téren, 's midőn a' holtak közt Ernyeire ismert, leszal-

lott lováról, 's kezébe fogván dermedt jobbját, „Ernye! — mondá — hü békebarát! testvérem' halálát nem fájlalhatnám inkább, mint a' tiédet, mert szíved, tanácsod békét lehelltek.“ 'S most parancsot adott katonáinak, temessék őt el tisztességesen. Ernyeitől távol, mintha holtuk után sem volnának együvé valók, feküdtöt Vid. „Ellenségünk voltál mindig, — mondá László — de sajnállak. Élnél bár, hogy megjavulhatnál, 's megerősíthetnéd köztünk a' békét. Nagyravagyó! szíved, melly a' herczegség után ahítozott, gerelylyel van átfúrva, 's fejedet, melly korona után nyúlt ki, kettéhasította a' kard. — Temessétek el őt is“, — 's némán, nehéz szívvel indult tovább. De Gejza' katonái, kik még nem feledkeztek meg minapi szerencsétlen hadviselésökről, mellynek okát Vidben találták, tört mártottak szívébe, 's port hajítván szemeibe: „Nesze, mondák, szemeid soha sem tudtak jól lakni kincscsel és fénynyel, most jól lakhatnak porral!“

A' csatamezőről megfutamodott király 's vele Bátor Opos, Visegrád irányában Szigetfőnél átkelt a' Dunán, 's az ausztriai határszéleknek tartott, hol Pozsony és Mosony városok, melyeknek erősítéséről eleve gondoskodott, szolgáltak menhelyül néki és párthíveinek. Mosonyban agg anyjával is találkozott, 's az elfajult fiu, midőn feddő hangon hallá őt szólani eljárásáról, kezét anyja' fején felejtette volna, ha neje nem kapja fel karjával a' csapást. ⁴²⁾

IV.

A' csatamezőről Székesfehérvár felé sietett a' sereg. Részét a' közel fekvő erősségekbe szállították a' diadalmas

⁴²⁾ Thuróczi, II. 52. — Chronicon Posoniense az 1074. dik évhez.

testvérek, részét haza bocsátották, tanuságot tenni az igaz ügy mellett.⁴³⁾ Az ország' főbbjei közül többen — élőkön László — Gejzát arra ügyekeztek birni, hogy tétesse fejére a' koronát, 's vessen véget az ország' kétes állapotának, de a' szerény ferfiú úgy vélekedett, hogy hazafiúi jó szándék és bokros érdemek még nem nyithatnak utat egymagok a' királyi székhöz. Eljárt a' királyság' kötelességeiben és gondjaiban, de fényét, czímét még távol tartá magától.

Ez' időben VII. Gergelyt tisztelé pápának a' keresztyén világ. Hildebrandnak hívták, mielőtt halántékaira került a' tiára. Hatalmas egyéniség, egyike a' leghatalmasbaknak, melyeket a' történet ismer, gyengéi', tévedései' daczára: tévedések nélkül nincsen nagyság. Fia egy becsületes ácsmesternek, Toscanában született. Neveltetését Francziaország' egyik nagy-hirű monostorának, Clugnynek köszönhette. Főnöke volt e' monostornak, midőn III. Henrik római császár úgy értette a' pápa 's a' császár közötti egyensúlyt, hogy a' keresztyénség pápának azt ismerje, kit ő nevez ki annak. Hármát egymásután ő ültetett a' vatikán' székébe. Közülök az utolsó, Bruno touli püspök, kiről, mint IX. Leoról már felebb volt alkalmunk szólni, midőn az Endre 's a' III. Henrik közötti viszonyokat fejtegettük, megszállott a' clugnyi monostorban, mielőtt Rómába indult volna a' pápaságot átveendő. Hildebrand már akkor olly tekintélylyel birt, hogy tanácsára Bruno zarándokképen jelent meg Rómában, kinyilatkoztatván miszerint választásának érvényességét a' nép' 's a' clerus' hozzájárulásától függeszti fel. Róma nem tagadta meg tőle a' megerősítést. Hildebrand ekkor lett bibornokká. A' vatikán' ügyei ezentúl az ő kezében voltak. Hatvan éves vala, midőn külsőleg is az egyház' élén állott, mint pápa. Feltette magában, hogy most létesíti az eszmét, melly őt egész életén átkísérte. Az eretnekek'

43) Thuróczi, II. 53.

téritgetése és üldözése nem volt ingyére: ő nagyobbakra tört. IV. Henrik atyja' példájára teremtményének nézte a' pápát: IX. Gergely függővé akarta tenni magától a' keresztyén világ' valamennyi fejdemeit, 's a' nyugoti császárban is csak a' római szék' hübéresét látta. Holdnak nevezte, melly fényét a' naptól kölcsönzi, 's a' nap az ő volt, a' pápa. Midőn két kardról példázgattak előtte, a' világíró 's az egyházíró, mellynek egyike őt illeti, de másika a' császár' jobbja alá való, válszúl azt hirdette, hogy népek és egyesek felett csak Isten bír hatalommal, 's Isten' képviselője a' pápa. És a' mit hirdett, azt hitte. A' tan, mellynek apostolává lőn, utóbb átokként nehezedett az emberiségre. A' kit sujt, azt golyhóvá teszi a' korlátlan hatalom, a' ki gyakorolja, azt örüllté. De a' gondolat olyas volt, melly szédítő erővel hatott korára, 's mennyiben a' német császárok' imperatori viszketegének gátat rakott, még jótékonyan is. Innen van, hogy tekintethe sem vevén a' kérdés' vallási oldalát, Európának több fejdemei egymás közötti ügyeiket inkább mint valaha a' szent szék elébe hozták. Gejza is, úgy látszik, a' szerencsétlen szabolcsi ütközet után Lambert testvérét Gergelyhez küldé, hogy a' hatalmas férfiút saját 's az ország' ügyéről értesítse. 1074. martius' 14én, midőn az e' tájban történt mogyoródi ütközetnek híre Rómába még nem érkezhett, Gergely válaszképen írá Gejzának: „Szeretetünkről ne kétségeskedjél; mi irántad meleg atyai hajlammal viseltetünk, 's bizonyos lehets benne, hogy a' mit javad' és méltóságod' ügyében igazságosan követelhetsz, mind abban kézedre fogunk lenni. 'S ha elleneid közül valamellyik gonoszságot forralna ellened, nem csak oltalmunkra nem tarthat számot, hanem apostoli neheztelésünket is súlyosan fogjuk vele éreztetni. Ha pedig időközben akár saját ügyeidről, akár az apostoli tisztelet' szolgálatához tartozókról valamit tudomásunkra akarsz juttatni, válaszd e' végre Azo ferrarai marchiót, kit Olaszország' egyéb fejdél-

mei között különösen szeretünk, 's ki által azt, mit apostoli színünk elébe kívánsz hozni, velünk tudathatod 's figyelemünkbe ajánlhatod. Az isteni kegyelem oltalmazzon téged e' világnak fenyegetődző viszontagságai elől, 's adjon neked diadalmas erőt és képességet annak végrehajtására, mit hogy elkövess, tetszésére van.“

E' levél' hangulatát Gejza olyannak találhatta, mely őt bátorítani, buzdítani akarja, 's ez' okon is készült főhatalmát Salamon' törekvései ellen megvédeni. Mosony' vidékére még Zoltán' idejében bessenyő gyarmatok szállítottak, oly célzattal, 's részökről oly kötelességgel, hogy a' végek' őrei legyenek. Salamon alig birt annyi erővel, mely az őt folyvást háborgató bessenyők' fékezésére szükségesnek mutatkozott, de reményét a' császárhoz helyezé, kinek hűbéresévé ajánlkozott szegődni, 's oda adni az ország' erősebb városai közül hatot folytonos kezességül, ha őt visszahelyezi királyi székébe. 'S a' nyár' vége felé csakugyan sereggel érkezett Henrik Magyarországra, de viszonylag csekélylyel, mely őt csak a' Vágig hozta; atyjuk' példájára pedig eltakarítván minden eleséget a' hercegek és pusztán hagyván a' vidéket a' mint lépésről lépésre az ellenség elől visszavonultak, éhség és betegségek miatt rövid idő múlva kénytelen volt Henrik seregének maradványait meg' kivezetni az országból, testvérét Sófiát is magával vivén, ki most egy ideig Németországban tartózkodott. ⁴⁴⁾

Salamon Pozsonyba vette magát, és a' kin IV. Henrik nem segíthetett, most VII. Gergelyhez folyamodott oltalomért, 's tőle e' választ nyerte: — — — „leveledet sokkal kegyesebben vettük volna, ha meggondolatlan eljárásod által szent Pétert oly igen meg nem bántod. Mert a' mint hazád' nagyaitól megértheted, Magyarország a' római szentegyház' tulajdona,

44) Thuróczi, II. 53, 54. Lambertus Schaffnaburgensis.

miután azt hajdan István király minden jogával és hatalmával szent Péternek felajánlotta és jámborságosan általadta. Aztán, Henrik jóemlékezetű császár szent Péter' tiszteletére elfoglalván ez' országot, királyán (Abán) vett diadala után, a' láncsát és koronát szent Péter' sirjához küldötte, és győzelmének dicsőítésére az ország' czimereit oda utasította, honnan tudomására annak méltósága származott. Mellyek így lévén, te mégis, valamint egyébben a' királyi erénytől 's a' királyi erkölcsöktől távol estél, szent Péter' jogát és tiszteletét, mennyiben rajtad állott, csorbitottad és elidegenítetted, midőn az ő országát a' németek' királyától, mint halljuk, hűbérül elfogadtad. Mi ha való, 's ha igaz utra akarsz térni, magad tudod, mi által remélheted szent Péter' kegyelmét vagy a' mi jóakaratomkat; tudnillik, te nem fogod azt máskép elérni, sem apostoli büntetés nélkül soká nem fogsz uralkodni, hanemha kiépülvén hibádból, megismered, hogy országodat mint az apostoli, nem mint a' (német) királyi felség' adományát bírod. Miugyan sem félelem, sem szeretet, sem a' személynek némi tekintetbevétele miatt, mennyiben Isten' segítségével kitelik tőlünk, nem fogjuk annak tartozó tiszteletét kielégítetlenül hagyni, kinek szolgálai vagyunk. De ha e' tekintetben magadat megjobbítani akarod, ha életedet királyhoz illő módon rendeled és Isten jóvoltából dicsőited: a' római szentegyház' szeretetét, mint ezen anyának kedves fia, és a' mi barátságunkat Krisztusban kétségkívül teljesen fogod bírhatni."

1075.] Látszik, hogy Gergely függőben akará hagyni részéről az ügy' elintézését, 's majdan a' szerint nyilatkozni vagy Salamon vagy Gejza mellet, a' mint az egyiknél vagy a' másíknál nagyobb engedelmességi készséget fog tapasztalni. Gejzához 1075. martius' 23án a' következő levelet bocsátá: — — — „Sok jót hallottunk felőled, és tetteidnek szép híre hozzánk is érkezett; ez' okon szeretünk téged, és kívánjuk, hogy a' hír a' dolog' valóságával mindinkább növekedjék.

Tudni fogod pedig, úgy hiszszük, hogy Magyarországnak, valamint a' többi főjeles országoknak saját szabadsága' állapotában kell maradnia, és semmi más ország' királyának nem kell alávetetnie, hanem egyedül a' szent és közönséges anyának, a' római egyháznak, melly az alatta levőket nem tartja szolgák gyanánt, hanem fiaiként fogadja mindnyáját. 'S mivel a' te rokonod (Salamon) ez' országot nem a' római pápától, hanem a' német királytól bitor módra nyerte, annak urodal-mában, mint hiszszük, Isten' ítélete által gátoltatott meg. Miután pedig kezeidbe került az ország' ügye, intünk téged, hogy ideiglen gondoskodjál az egyházakról, a' hitet kitel-hetőkép ápolod, és olly engedelmességgel viseltessél a' római szentegyház' követei iránt, midőn hozzád fognak érkezni, hogy szent Péter' közbenjárása által úgy a' világi mind az örök életben mind inkább tiszteletben tartassál és dicsőítessél."

Gejza e' levél' vételekor, úgy látszik, már nemcsak „ideiglenesen“ járt el az uralkodás' gondjaiban, mint VII. Gergely ohajtá vala. A' pozsonyi chroniconban olvassuk: „MLXXV. Gejza király koronáztatik“; 's talán nem csalódunk', ha hisz-szük, hogy e' koronázás a' husvéti ünnepek' alkalmával történt meg, 's kivált László' kívánságára, ki nem birván Gejzá-nak könnyen habozó tetmészetével, úgy vélekedhetett, hogy Salamon a' német király' felsőbbségének megismerése által a' koronához minden jogától önmaga fosztotta meg magát. Gergely azonban még nem vehetett hírt a' koronázásról, vagy, ha az előbb történt volna meg, jónak tartá, magát úgy viselni, mintha még nem volna tudomása felőle, midőn 1075. aprilis' 14én a' következő levelet utasítá Gejzához, mellyben őt azon-kép mint a' korábbiakban „Magyarország' herczegének“ nem királyának czimzé.

„Ha tisztünk mindenkinek jogait védeni, és köztök hely-reállítani a' békét, 's egyességet szerezni: annál inkább kívánja az okosság és követeli a' közhaszon, hogy szeretetet hint-

sünk a' nagyobbak között, kiknek békés magaviseletök vagy gyűlölkedések igen sokakra kiterjed. Azért szorgoskodunk és szívünkben aggatódzunk, miszerint közted és rokonod Salamon király között helyreállítsuk a' békét, ha lehetséges; hogy igazságosan járván el mindkét rész, mindenik beérje azzal, mi az övé, az igazság' határain túl ne lépjen, a' jó szokás' mértékét meg ne haladja: 's így békében legyen ama' dicső Magyarország, melly eddig főleg önmaga által állott fenn; királya legyen, ne királykája. De mivelhogy megvetvén szent Péternek, az apostolok' fejdelmének nemes urodalmát, — mert hogy ezé az ország, okosságod, úgy hiszszük, tudni fogja, — a' király magát alája adta a' német királynak, királyka nevet nyert. Látván pedig előre az Úr a' méltatlanságot, melly az ő fejdelmén elkövettetett, ítéletet hozott, hogy az ország' hatalma rád szállítassék. És e' szerint, ha mi joga előbb volt az országhoz, attól most magát szentségtelen bitorlása által megfosztotta. Mert Péter az erős kőszáltól (petra) vette nevét, melly a' pokol' kapúit megtöri, és gyémánt keménységével megrontja és szétzúzza, mi ellene áll. Azért, ha valamit kívánsz, ha valamit méltán remélsz nyerhetni a' római egyháztól, nyilvánítsd nekünk bizodalmasan; és hogy milly hódolattal viseltetel a' közönséges anya iránt, miként szándékozol neki engedelmeskedni 's őt szentül tisztelni, tanusítsd, mint illik, cselekedetek által. A' mi pedig itt nincsen érintve, azt e' levél' kézhezadóira biztuk, hogy mondják meg neked, mert okunk van hűségökben bízni. — — — —“

E' levél' vége szembeszökő ellentétben áll kezdetével. Ez kiegyenlítésről szól, a' kölcsönös jogok' mérlegezéséről, 's némi valószínűséggel azt sejdíteti velünk, hogy Salamon' hitvesének, 's még inkább Rómában tartozkodó napának könyörgései, kinél mint birodalmi kormányzónénál húsz évvel azelőtt a' szentszék' több ügyeiben járt el Hildebrand, némi befolyással voltak a' pápára; de vége értésére adja Gejzának, hogy

a' szentszék bizonyos feltételek alatt hajlandó kívánságához járulni, azaz őt királynak ismerni. Ezen feltételek' egyike, mint Gergely' megannyi leveleiből világos, a' hűbéri viszony' bevalása fogott volna lenni, melylyel a' pápai elmélet szerint Magyarország — mint például Nápoly — a' vatikánhoz van lánczolva; másikat talán fegyveres segéd' képében gondolá magának Gergely IV. Henrik ellen, kire egy évvel utóbb az egyház' átkát mondá ki, 's kit, számolása szerint, a' magyarok, kivált olly vezér alatt minőnek magát László ismertette, még inkább szorongathattak volna mint a' szászok, Gergelynek e' rendületlen szövetségesei Henrik ellen.

De Gejza nem tartozott azon egyéniségek közé, melyeket a' világ' cselszövényeinek szemlélete nem képes elizetleníteni, 's melyek midőn eszközül látszanak szolgálni, alájok vetik magoknak a' fondorkodókat, 's csak saját céljaikat szolgálják. Gejzára, úgy tetszik, a' pápai eljárás' fogásai zsibbasztólag hatottak, 's őt olly lélekállapotba süllyesztették, melly az országot veszedelmezteti, ha László jellemének erőlyével őrt nem áll. Salamon Pozsony' várfalai közé szorítatott általa, ⁴⁵⁾ 's Henrik, ismételt fenyegetései' daczára, tanácsosnak tartá, bántatlanul hagyni az országot. Gejza mindinkább elborúlt, 's cselekvősége, úgy látszik, az ahítat' műveire szorított. Alapítójává lőn a' váczai püspökségnek, ⁴⁶⁾ 's a' bene-

45) Thuróczi, II. 55. Dux autem Ladislaus obsedit castrum Poson multis diebus Milites vero ejusdem Salamonis, necessitate compellente, ad Ladislaum veniebant, ipse vero eos ducali libertate (liberalitate?) et benignissima largitate refovebat, et ad dominum suum reverti libere permittebat.“ Igy gyűjté a' nagyra termett férfiú észrevétlenül az ország' valamennyi felekezeteit maga körül.

46) Thuróczi, II. 53: „Rex igitur Gejza fundavit ecclesiam vaciensem et dotavit eam praediis multis et possessionibus.“ Vannak, kik úgy vélekednek, hogy a' váczai püspökség már István által alkottatott, 's hogy Thuróczi' szavai Gejzát csak a' fényes váczai egyház' építőjének, nem a' püspökség' alapítójának mondják.

1076.] dekiek' Garan melletti apátságának. 47) Örömost mulatozott az atya által alapított szegszárdi monostorban, 's itt az ország' főpapjainak tanácsára késznek nyilatkozott, a' Salamon-nal kibékülést még egy ízben megkísérteni. Az előleges értekezések csakugyan meg is nyíltak ez' ügyben, de mielőtt 1077.] eredményök lehetett volna, Gejza 1077. aprilis' 24én meghalálozott, 's kívánságához képest a' vácsi egyház' sírboltjában temettetett el. 48) Synadene hitvesétől két fia maradt, Kálmán és Álmos, 49) 's egy leánya, Sófia, Ulrik karántföldi határgrófnak, kit már felebb említettünk, második hitvese, 's új házasságban Magno szász herczeg' neje. 50)

47) Fejér, C. D. I. 438. l.

48) Thuróczi, II. 55.

49) Kézai, II. 4. Thuróczi, II. 59. 60. Pray, Katona, Cornides, Palma 's a' t. a' hazai történetforrások' és Dandulus' tanuságának ellenére Kálmánt László' fiának állították, nem annyira azért mert, 'Thomas archidiaconus ecclesiae spatensis' „historia salonitana“ czímű munkájának (különben is gyanús) toldalékában azt olvasták: „Colomannus filius Wladislai regis Hungariae stans in regno loco patris sui“, hanem mert szerintök a' korona már a' tizenegyedik században az elsőszülöttség' jogán szállott atyáról fiúra: olly tan, melly szerint Lászlót bitorlónak kell vala tartaniok, ha Kálmán Gejzának fia volt. A' tan elévült, 's Kálmán' származásának elferdítésére e' szerint már semmi ok. A' hazai történetforrásokhoz e' tárgyban II. dik Istvánnak 1124. ben költ oklevele (Fejér, C. D. II. 67. l.) is járul, mellyben Gejzát több ízben 'avus'-ának mondja. — Hogy Almus testvére volt Kálmánnak hirdeti a' 'chronicon posoniense', hirdeti Cosmas Pragensis (egykoru író), hirdeti Thuróczinak egyik chronographusa, — olly tanutételek, melyek együtt véve, de a' Magyarországnak megfordult egykoru Cosmasé külön maga is, több erővel bírnak, mintsem hogy a' Lucius által említett vaticáni codexnek 's Thuróczi' interpolatióinak hitelt, adva Almust Lambert' fiának mondhatnók.

50) Monachus Weingartensis, Leibnitznél.

NEGYEDIK KÖNYV.

1077 — 1114.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I. László. 1077—1095.

Kálmán. 1095—1114.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Midőn László az 1077. diki év' elején az ország' ^{1077.} ügyeinek élére állott, nagy volt az özsves magyar birodalom' öröme, egyik végétől a' másikig. Negyven évig tartott meg-hasonlások után olly fejdelem jutott az országnak, ki a' nem-zet' közkivánságára fogott helyet a' királyi széken, 's őseink látván a' koronát a' birodalom' legszebb férfianak, a' harc' és béke' műveiben nagynak homlokán, méltán odaengedheték magokat a' legfényesebb reményeknek, 's e' remények egytől egyig teljesedésbe indultak. ¹⁾

1) Thuróczi, II. 56. Apotheosisa' alkalmával voltak, kik a' „szent“ nevet azért is akarták tőle megtagadni, mivel Salamon' életében, Salamon' ellenére vette át a' főhatalmat; 's ezen eljárását a' későbbi chronisták és hagiographusok holmi apró költeménykéekkel mentegették, minő p. o. az, hogy az ország' kormányát vitte ugyan, de a' koronát, nem engedvén azt fejére tétetni, csak maga előtt hordoztatta 's a' t. — Hogy László mindjárt országglásának kezdetén királynak választatta 's koronáz-tatta magát, világos VII. Gergelynek 1077. ben Nehemiás esztergomi érsekhez intézett leveléből, melyben szó van Lászlóról, mint „király“ról. Gergely a' nemkoronás fejdelmet nem fogta volna királynak czímezni, mert korában a' királysághoz épen egyházi szempontból tartatott elkerül-hetlenül szükségesnek a' koronázás. Hogy Lászlónak joga volt a' koronát elfogadni, sőt hogy ezt tennie, hazafiui kötelességében állott, ennek bizonyíttatását a' felebbiek után, úgy hiszem, feleslegesnek tartja az olvasó.

'S a' külföld is annak tudta őt, kinek a' haza ismerte. 1079.] VII. Gergely nem késett őt királynak czímezni, pedig Salamon még nem mondott le jogairól. Henrik ovakodott a' gondolattól, felsőbbbségi jogokat bitorolni oly ország felett, melynek királya László volt. A' keleti birodalomban Nicephorus Botaniates Gejzának — mint láttuk — sógora, Alexius Comnenus, 's a' császári székről minapában lehanyatlott Michael Dukas versenygtek a' főhatalomért. Külavatkozás is növelvén e' versenygést, melybe a' Szerémségnek magyar felsőbbbség alatt állott szávántúli része is álnokul berántatott, 1080.] László seregét a' Száván általvitte, 's elleneit Nisszáig maga előtt hajtván, a' magyar korona' jogainak tiszteletbentartására kényszerítette. 2) Boleszláv lengyel fejdelem, Bélának Endre ellen, 's Bela' fiainak Salamon ellen hív szövetségese, megölvén Szaniszló krakói püspököt, ki őt féktelen élete miatt az egyházból kizárta, oly gyűlöletessé lön népe előtt, hogy Miczisláv fiával Magyarorszáiban keresett mendéket. László a' földönfutót, kit VII. Gergely a' keresztyének' közönségéből kiátkozott, de kinek Béla' fiai háladattal tartoztak, habozás nélkül befogadta. Boleszláv, fájdmában, rövid idő múlva véget vetett életének, fiának neveltetését Lászlóra bízván, ki atyai gyengédséggel járt el benne. 3)

Mindez világosan láttatta Salamonnal, hogy királya van 1081.] a' nemzetnek. A' boldogtalan színre lemondott követelése-

2) Cinnamus, Stritternél „Hungarorum gens paulo ante quam imperaret Alexius Comnenus (Alex. Comn. 1081. ben kezdett uralkodni) Syrmium cepit, multis transistranis urbibus occupatis, Naesum usque pervenit.“

3) Martinus Gallus. László' közbenjárására a' lengyelek utóbb a' kruzviczi kerületet adományozták Miczislávnak; de Krakó' bevétele a' magyarok által, melyet Thuróczi említ, 's melynek okát Katona abban keresi, hogy László ez' úton akarta a' lengyeleket Miczisláv' befogadására kényszeríteni, több mint valószínűellen.

seiről, 's László, ki nem birathatott reá, hogy az országnak egy részét hercegi joggal kezébe adja, saját udvaránál fényes állást biztosított neki. De Salamon itt a' király' életére tört, és László kénytelennek látta magát, őt elzáratni. A' vise- [1082. grádi várnak egy tornya — romjait még ma is láthatni — választatott ki e' célra. 4) Sükerült azonban a' papság' közbenjárásának, már a' következő évben meg' kieszközölni számára a' szabadságot. István királynak teste t. i. 1083. ban, [1083. negyvenöt évvel eltemettetése után meg' felvétetvén, és szentnek nyilvánítván Róma által a' magyarok' első királya, — ünnepet üllött az öszves ország, 's László a' püspökök' 's a' pápai követ' kérelmére szívesen állott reá, hogy abban a' szabadságának visszaadott királyi fogoly is részt vehessen. 5) Salamon most nejéhez Regensburgba vette magát, de ittmulatozása rövid lehetett, talán azért, mert tapasztalhatta, hogy koronájával Zsófiának szívét is elvesztette. 6) Terhére volt neki, terhére a' császárnak, kitől a' nyomorú még most is segédet remélt. Ennyi csalódás sem volt képes előlni benne a' vágyat a' korona után, a' gondolatot, hogy ő a' törpe, azt László' fejről még leránthatja. 'S e' végre a' mai Moldvában tartózkodott kúnokhoz indult, kiken tizenkét évvel aze-
lőtt Gejza' és László' segédével Dobokánál ama' fényes győzedelmet vette, 's kiknek fejdeme Kutesk — vevén ígéretét, hogy házasságra lép leányával 's Erdélyt a' kúnoknak adja, —

4) Thuróczi, II. 56. Visegrád ekkor említetik első ízben a' magyar történetírásban. Díszé és dicsősége jóval későbbre esik; László' korában talán csak egyszerű erősség volt, 's a' magyarok' beköltözésénél régiebb, mire szláv neve is látszik mutatni. Némelly okleveleinkben „altum castrum“, „altus lapis“ nevet is visel, mi valószínűleg a' „Visegrád“ szónak fordítása, nem a' „Magoskö“-é, minek ha őseink hívták, a' név nem veszett volna ki, úgy hiszem, a' nép' nyelvéből.

5) Thuróczi, II. 56. Hartvici ep. vita s. Steph. r. 22.

6) Bertholdus Constantiensis.

1086.] őt seregével a' királyi szék' visszafoglalására Magyarországba kísérte. De a' kúnok Munkács' vidékén László által megverettek, 7) és Salamon most a' Macedonia' szélein tanyázott bessenyőket keresé fel, kik országlása' éveiben Magyarország' aldunai vidékét gyakran háborgatták, 's kikben czélzatainak elérésére kész eszközöket remélt találhatni. Fejdelmek, Czelgu, rabló csoportait épen a' keleti birodalomra küldé, és Salamon 's a' vele jött kúnok társul szegődének a' vállalathoz. Chario-1087.] polisig ellenállás nélkül pusztították az országot, de Kule' vidékén a' Maurocatacolo' vezérlete alatt elejökbe jött görög sereggel találkoztak. Véres ütközet után Czelgu a' csatamezőn maradt, mások a' Scotinos és Cule közötti ingoványba vesztek, 's velök talán Salamon is, a' néhai magyar király, mert emberi szem nem látta őt azontúl. A' hagyomány, való igaz, egy remetéről szól, ki Isztriának déli csúcsán, Polában, az ahítat' művei között megfeledkezett világról és emberekről, 's kiről, midőn aggkorában meghalálozott, híre szárnyallt, hogy ifjúságában királya volt egy ifju népnek, melly most Velenczével versenyez Ádria' urodalmáért; de hitvese nem adott hitelt az aggregének, 's már 1088. ban Vladisláv lengyel herczeggel ült menyekzőt. 8)

VII. Gergely 1085. május' 25én meghalálozott. László nem tartozott azok közé, kik a' német király' pártját fogták ellene, mit az ország' érdekei különben is tiltottak, 's mit tennie, mennyiben a' Gergely és Henrik közötti vita a' főpápok' investitúráját illeté, oka sem lehetett, mert a' magyar király e' tekintetben a' sylvesteri bulla' erejénél fogva kivételes állást foghatott Róma' irányában, 's mert a' püspökségek' adása-vevése, a' simoniának meg annyi fajai, mellyek

7) Thuróczy, II. 56.

8) Thuróczy, II. 56. Anna Comnena, Stritternél. Bertholdus Constantiensis az 1087. dik évhez. Martinus Gallus.

Németországban olly buján sarjadoztak, 's mellyek ellen Gergely teljes joggal buzgólkodott, magyar földön ez' időben még ismeretlen növények voltak. De Gergely' törekvései a' papi nőtlenség' behozatalára László által nem igen támogat-
tattak, mint utóbb látni fogjuk; 's követelése, hogy a' ma-
gyar fejdelem magát a' szent szék' hűbéresének vallja, Lászlót
azonképen, mint hódító Vilmost a' britt szigetben süketnek
találták. És valamint Gergely példátlan engedékenységgel
viseltetett Vilmos iránt, úgy Lászlót is — talán mert nagy-
sága önkénytelen tiszteletre ragadta — rövid kísérlet után
háborítatlanul hagyta. Megelégedett azzal, hogy a' magyar
fejdelem politicalai ellene volt Henriknek, olly férfiú, kiről
tudta, hogy Henrik' táborába nem fog általmenni, 's kit saját
pártja' szövetségesének tarthatott, mert a' német ellenkirály',
rheinfeldi Rudolf' leányával élt házasságban. ⁹⁾ László az
ország' függetlenségét, mellyet néhány évvel azelőtt a' német
birodalom 's a' római szentszék versent voltak buktatandók,
példátlan nehézségű körülmények között csorbítatlanul meg-
óvta. Hajoljunk meg hódolattal előtte, 's midőn olvassuk,
hogy László 1087 ben követeket küldött Speyerbe a' német
fejdelmekhez, kinyilatkoztatván általuk, hogy húszer ezer em-
bert kész a' bitang Henrik ellen küldeni, ¹⁰⁾ érezni fogjuk a'
fejdelem' nagyságát, ki népének szívéből kiszaggatta a' tövist,
melly benne vészett, midőn Fehérvárott a' német király —
gyermek maga — az ország' nagyaira ráparancsolt, hogy
esküdjenek hűséget egy más gyermeknek.

De László nemcsak megóvta az ország' jogait, hanem
terjedelmét is öregbítette.

Midőn a' magyarok 893. ban Arnulf császár által Szva-

9) Abbas s. Blasii a' schwarzwaldban, XVIII. századbéli író, sváb
Rudolfról szóló munkájában, Praynál, Hist. R. Hung. I. k. 94. l.

10) Bertholdus Constantiensis az 1087. dik évhez.

topluk ellen segédül hivatnak, Pannonia Saviában — a' mai Horvátországban — a' nyugoti birodalom' felsőbbbsége alatt Braszlav uralkodott, mint herczeg. Két évvel utóbb Arnulf Pannonia' védelmét ezen Braszlavra bizta, de a' feladás nem volt ollyas, mellyben a' herczeg eljárhatott volna. Béla' névtelen jegyzője körülbelől ez' időről szól, midőn írja: „Bulcs, Lehel és Botond a' Peturgoz nevű erdőn keresztűlmenvén, a' Kulpa' partjain tábort ütöttek, 's meghaladván e' folyót a' Szávához értek, és átkelvén a' Száván, Zágráb várát elfoglalták, honnan tovább lovagolván a' posegai és valkói erősségeket bevették.“ De a' magyarok ez' alkalommal nemcsak az úgynevezett Pannonia saviát, mellyet Croatiának, Horvátországnak e' tájban senki sem hívott, hanem a' Kulpa 's a' dalmát tengeri városok — Zara, Traw, Spalato és Ragusa — között fekvő tartományt, a' valóságos Croatiát is elfoglalták, legalább nagyobb részét e' tartománynak, melly nagy Károly' idejében a' frank birodalomhoz tartozott, 864. ben görög felsőbbbség alá került, 's a' magyarok' megérkezésekor már Velencze' keletkező hatalmának súlyát is érezte. A' meghódított tartomány a' szoros értelemben vett magyar birodalom' határain kívül, 's valószínűleg saját fejedelmei alatt maradt, kik a' magyarokhoz olly viszonyban állhattak, minőben állottak elődeik a' keleti és nyugoti birodalomhoz, — adófizetési viszonyban. De a' lechparti szerencsétlen ütközet után, sikerült nekik, függetlenekké válhatni, 's Dirczisláv 970. ben magát Croatia' 'királyának' irta. Ezen Croatiához azonban valamint a' Szerémség, Syrmium nem tartozott, úgy a' Dráva 's a' Száva között fekvő föld, nevezetesen Zágráb sem; ez is, az is, folyvást kiegészítő részei maradtak Magyarországnak, a' történetírók' és oklevelek' megegyező tanúsága szerint. Semmi kétség, Horvátország' fejedelmei több ízben megkisértették, a' Dráva és Száva közötti tartományt is magokhoz rántani, 's e' kísérletek kivált akkor történtek,

midőn a' Magyarorszában dulaodott polgári háború a' nemzettest' szélsőségeit ideigóráig elzsibbasztotta, de illyes merényletek tartós állapottá nem fejlődhettek, 's az ország nemcsak visszaszerezte mindannyiszor a' szái végeket, mellyek akkoron Sclavonia nevet viseltek, hanem, mint például Endre' idejében, a' Kulpától a' tengerig terjedő Croatiát is megnyeste 's megrendítette. Tartósan csak Béla' idejében vagy röviddel Béla' halála után jutott horvát kézbe a' Dráva és Száva közötti tartomány, midőn Béla' leánya Ilona Zvonimir horvát főnökkel házasságra lépén, férjének a' mai Horvátország' tetemes részét adományul hozá.¹¹⁾ Rokonságának a' magyar királyi házzal köszönheté Zvonimir, hogy III. dik Krezimír' halála után Croatia' és Dalmatia' hercegévé, 's 1076. ban, Gergely pápának helybenhagyásával, királyává lön.¹²⁾ Zvonimir tizenhat évi békés uralkodás után 1089. ben meghalálozott. Fia, Radován, valószínűleg még az atya' életében mulván ki, Horvátország most egy sereg pártoskodónak lön színhelyévé, kik a' koronát egymás elől elkapni ügyekeztek. Közülök egy István nevűtől, ki magát Krezimír' utódának mondá, néhány oklevél is maradt reánk. A' zavar nőttön nőtt, 's végre olly fokra hágott, hogy az elhúnyt király' özvegye, László' testvére, jogainak sérülését látván, 's vele több horvát főúr a' magyar király' segédét és közbenjárását kérték ki. László annál inkább sietett engedni a' felhívásnak, mivel magzatok nélkül halván el Zvonimir 's a' Dráva és Száva közötti föld amaz István nevű zsupán által szintén bitoroltatván, Magyarország' jogai is voltak szó-

11) Joannes diaconus de Guerece, Kerchelichnél (de regnis Dalm., Cr., Slav. not. praelim.) a' 102 l.: „Filli Belae ... bano Swinimir .. sororem uxorem datam volunt, et cum ea cessam Sclavoniae partem.“

12) Joannes archidiaconus de Guerece az idézett helyen: „Affinitate hac, Swinimir potens factus ad regnum Croatiae pervenit.“

1091.] ban. 1091. ben a' magyar sereg átkelt a' Dráván, 's több helyt megszalasztván a' pártoskodókat, a' Szávaig, a' Kulpáig, sőt a' tengeri városokig vitte fegyvereit. Ez' alkalommal a' tengermellék, Croatia maritima, Dalmatia, még nem került magyar hatalom alá, de igen a' földközi, Croatia mediterranea, melly a' Szávától a' havasokig terjed, 's a' vízközi, Croatia interamnensis, melly a' Dráva és Száva közötti földnek nyugoti felét foglalá magában. László a' magyar korona' e' szerzeményét közigazgatási célokból, az anyaország' mintájára, vármegyékre osztá, és Zágrábban püspökséget alapított, melly a' vallási tekintetben még jócskán hátramaradt népet a' hitnek és polgárisodásnak megnyerje. Püspökül — olly férfiúra levén szükség, ki a' népnek nyelvét érti — egy Duh nevű cseh neveztetett ki, segédpapokul szomszéd megyebeliek adatván melléje. Az ekkép szervezett tartomány' kormányzójává Álmos, Gejzának fia, neveztetett ki. ¹³⁾

Visszajövet László Sümegen monostort alapított. ¹⁴⁾ Úgy akará a' kor, melly háláját a' gondviselés iránt ez' úton szokta vala kifejezni, mihez a' jelenvolt pápai követ' kérelme is járulhatott, kinek László annyival inkább ügyekezett kedvére járni, mivel a' horvát királyság, mellyet az imént bevégezett hadviselés felforgatott, Gergely' idejében a' szentszék' oltalma alá vette magát.

13) Thuróczi, II. 56. Lucius (Schwandtner' gyűjteményének III. d. kötetében) II.1. Feliezián esztergomi érsek Kerchelich' „Hist. cath. eccl. zagrabiensis“ czimű munkájában. I. k. 1 l. Thomas arch. spatensis (Schwandtner' gyűjteményének III. kötetében), c. 17. — Horvátország' elfoglalása Pray' és Katona' nyomán újabb történetíróink által hibásan 1089. re tételik. Zvonimirnek 1089. ben történt halála után még két évig István uralkodott, mire nézve elégséges magok az idézett írók' munkáira hivatkoznunk.

14) Fejér, C. D. I. 468 l.

A' hír, hogy a' kúnok és bessenyők, kik egy idő 11092. óta közös czélokra közzerővel voltak munkások, Erdélyre törtek, 's onnan Biharra és Szabolcsra vetvén magokat, az országot, mint szokásuk vala, dúlták, pusztították, Lászlót új színhelyre szólítá. A' Temes' vizénél találkozott a' rabló sereggel, 's mielőtt ennek vezére, Kopules, fegyvereseit csatarendbe állíthatta volna, a' magyar fejdelem kezébe fogván a' veres zászlót, melly csak imént győzelemről győzelemre vezette híveit, 's mellyet lelkesedéssel követtek most is, a' rablók közé rohant. Kopules 's vele a' legvitézebbek halva maradtak a' csatamezőn, mások, kik megfutamodhattak, zsákmány nélkül, kopasz életöket átvitték az ország' határain, 's ismét mások, feles számmal fogságba kerülván, a' kereszt-ség' felvétele után, mint vérek és rokonok annak tapasztalták a' magyart, ki a' harczertermett népséget kész volt jogai-ban részeltetni. A' hazai hagyomány szerint, megértvén a' Moldvában maradt kúnok és bessenyők társaik' megveretését, követeket küldtek Lászlóhoz, kik a' foglyokat visszakövetel-jék, 's e' kívánság' megtagadásának esetében, kijeleljék a' napot, mellyen végveszély érend királyt és országot. László elmosolyodott, 's a' végveszély' napján elejökbe lovagolt. A' két sereg egy szombaton együvé találkozott az alduna' part-jain. A' magyar fejdelem személyesen vívott meg Ákossal a kúnok' vezérével. Ákos halva rogyott le, 's a' magyaroké volt a' diadal. ¹⁵⁾

Ezen hadviselés után történhetett, hogy László felmen-vén a' Tiszának balpartján Szabolcsig „országának valamennyi püspökeivel és apátaival, úgy minden főembereivel, az ösz-ves clerus' és nép' jelenlétében“ törvényeket hozott a' nem-zetnek, mellyekről alább lesz alkalmunk szólani. A' német írók rémséges földrengésről tesznek említést, melly röviddel

15) Thuróczi, II. 57. Thomas archid. spalatensis, c. 17.

a' szabolcsi gyűlés után, az országnak mind dunai mind tiszai részében jelentkezett, úgy arról is, hogy Henrik, miután ügyei kivált olaszföldön ismét balfordulatot vettek, értekezés végett karácsontajban találkozni akart Lászlóval, kinek közbenjárása Olaszországban úgy mint a' német birodalomban eldöntő erővel fogott volna birhatni; de Welf bajor herczeg, Henrik' legmakacsabb ellenének, Mathild grófnénak ipa, fegyveres erővel vetette magát útjába, 's Henrik kényszerült kíséretével visszatérni. ¹⁶⁾ Meglehet, hogy a' pannonhegyi királyi lak és apátság volt találkozási helyül kitűzve; László a' bekövetkezett év' egy részét itten tölté, ha — mit némi valószínűséggel állíthatni — törvényeinek második könyve, melly szent Márton' hegyén, „in monte sancto“ keltét homlokán viseli, ez' évben szerkesztetett. A' harmadik könyvet Katona 1094. ben keletkezteti, mert harmadik és utolsó, 's mert László az 1095. diki évet, életének végévé, háborúskodással töltvén, törvényhozásra aligha lehetett érkezése. Részemről keveset építke e' chronotaxisra; a' harmadik könyv úgy mint reánk jött, csonka, nem magában bevégezett mű; bizonyossággal csak az első könyv' keletkezési évét tudjuk, a' második és harmadik megette állanak a' tizenötödik századbéli codexekben, — régiebb példányaikat nem birjuk, — de tartalmuk nem ollyas, mellyekből későbbi származásuk szükségképen következnek, sőt igen valószínű, hogy intézkedései az évenként augusztusban Fehérváratt tartatni szokott királyi törvényszékek' alkalmával fejdelem és főbbek által „a' nép' jelenlétében“ mint az első könyv mondja, 's a' felmerülő szükségekhez képest, tehát nem is egyszerre alkottattak.

Már VII. Gergely foglalkodott a' gondolattal, nagy hadjáratra bírni a' keresztyén népeket a' hitetlenek ellen, Palestina'nak, a' szent sírnak megszabadítására. De pápaságának

16) Bertholdus Constantiensis az 1092. dik évhez.

folytonos küzdelmei ez' eszmét a' háttérbe szorították. [1095. A' byzancziak most felhívták Europa' valamennyi fejedelmét, fel névszerint Lászlót, kinek leánya Piroska, görög névvel Irene, császáruk' fiának Joannes Comnenusnak jegyese volt, 17) közös hadviselésre azok ellen, kik nemcsak Jeruzsálemet és Damaskust bírták a' keresztyén név' gyalázatára, hanem már a' Pontust is fenyegették Konstantinápoly' nem csekély veszedelmére. Amiens-i Péter, ki csak imént érkezett vissza zárándoklatából, a' szent sír 's az általa tapasztaltak' leírása által, mellyhez keleti útjában még inkább neki melegült képzeletétől kölcsönzé a' színeket, felriasztotta a' tömegeket, 's Orbán pápa 1094. ben gyűlést tartatott Piacenzában, Europát felhívandó, kelne segédére a' keresztyéneknek a' szeldzsúki törökök ellen. A' gyűlés eloszlott, 's Franciaország és Anglia készek levén a' hadviselés' nyombani megnyitásához, Lászlót követség által hívták fel, válnék a' sereg' vezérévé. A' király Bodrog' várában üllé a' húsvéti ünnepeket, midőn a' követség nála jelentkezett. 18) A' magasztos lelkű fejedelem engedett a' felhívásnak, 's kész volt felvállalni a' vezérletet, midőn a' seregek országán keresztül útjokat Byzancz felé veendik. De a' végezet másképp akarta. Lengyel-és Csehországok között már néhány év óta viszálykodások mutatkoztak, mellyek mindinkább súlyosbúlni látszottak, 's a' cseh hercegi család' kebelében is meghasonlást idéztek elő. Otto morva herceg' — ki, mint tudjuk, László' testvérével élt házasság-

17) Méltó, hogy ide írjuk, mit Cinnamus a' dicső asszonyról írva hagyott: Uxorem duxerat Joannes imperator Irenen Vladislai filiam, modestia singulari cum primis feminam et virtutibus decoratam; quidquid illa sive ex conjugis augusti liberalitate comparavit, sive ex imperii re-ditibus, non transmisit in liberos aut in superfluos sumtus luxumque immodicum expendit, sed observata semper eadem vivendi ratione, indigentioribus erogavit.

18) Thuróczi, II. 59.

ban — egyik fia, Vladisláv' lengyel király' pártján állott, 's kettőjük' közös kérelmére a' magyar fejdelem az 1095. diki nyár' derekán sereggel indult II. Bretisláv cseh herceg ellen, midőn a' halál julius' 29én véget vetett életének.¹⁹⁾ Holt testét Nagyváradra vitték, hol sírboltjához még századok múlva is szent tisztelettel közeledett a' magyar. A' birák ide küldték a' vádlottat, állítását hittel erősíteni, 's a' hagyomány szól istenítéletekről, melyek a' sírboltban elaléltan földre-rogyasztották a' hamisanvallót, a' hazugot. A' magyar föld-mivelő még most is szeret szólni a' hatalmas királyról, kinek feje kimagaslott a' sereg' legszálasabb vitézei közül, 's kinek paripája, midőn hegyen, völgyön az ellenség után vágatott, mély nyomokat hagyott a' kösziklákon.

II.

László' törvényeinek első könyve majdnem kiválólag vallási és egyházi tárgyakkal foglalkodik. A' zágrábi püspökség' 's a' sümegi monostor' alapítása, úgy a' szentjóbíe István' jobbjának megőrzésére, valamint azon gazdag adományok, melyekkel a' nagyváradi püspökséget, a' veszprémi káptalant, Kolosmonostort 's a' t. halmozá, mutatják vallási buzgalmát: törvényei mind buzgalmáról mind belátásáról tesznek tanúságot.

19) Sigebertus Gemblacensis, az 1095. évhez. Annales Hildesheimenses ugyanazon évhez. Chronicon Posoniense az 1097. dik évhez. Thuróczi, II. 69: „Sanctitate igitur et gratia plenus, transiit ad consortia angelorum, anno regni sui XIXo et sepultus Varadini in monasterio a. d. MXCvo tertio (a' Chronicon Budense szerint, quarto) kalendas augusti, feria prima.“

Rendelé, hogy a' dőledező félben levő egyházakat építse fel a' püspök, I. 8; azok pedig, melyek a' belháborúk közben pusztulásra jutottak, állíttassanak helyre az illető megyebeliiek által, kelyhek és ruhák a' király' költségein szereztesse, könyvekről gondoskodjék a' püspök, I. 7. A' melly pap az egyház' vagyonát elcsente és eladta, vagy hanyagságból elvesztette, három annyit tartozott adni az egyháznak. I. 6. Az egyházak' ingó vagy ingatlan adományai semmi ürügy alatt sem vétethettek vissza; 's bár minemű egyházi vagyon, akárhol találtatott legyen az, más egyháznakál vagy más uraknál, az eredeti egyházhoz ment vissza. I. 23. 24. A' papok' házasságát több törvényczikkely tárgyalja. „Azon papoknak, kik első és törvényes házasságban élnek, a' békeség' fentartásáért 's a' szent lélek' egységeért engedelem adatik egy időre, — addiglan, míg a' szent atya bennünket más nézetre birand.“ I. 3. 20) „A' második házasságban 21) élő papok és diaconusok, úgy azok, kik özvegy vagy elvált asszonynyal házasultak, váljanak el egymástól, 's bűnbánat után folytassák tisztöket. És kik a' tilos házasságról nem akarnak lemondani, a' cánonok' rendeletéhez képest tétesse-nek le a' papságból. Az ekkép elválasztott asszonyok pedig adassanak vissza családuknak, és mivelhogy nem valának törvény szerint házas személyek, szabad legyen nekik, ha

20) „— quousque nobis in hoc domini apostolici paternitas consilietur“, így hangzik a' diplomatiái kifejezés az eredetiben. Gergely már 1074. ben a' házas papokra 's mindazon világiakra, kik házas papnak gyónnak, vagy nála misét hallgatnak 's a' t. anathemát mondott.

21) „Bigami presbyteri“ egy németül író magyar historicus szerint ezt jelentené: „Geistliche, die zwei Weiber haben“; de kik a' század' terminológiáját ismerik, figyelmeztetésem nélkül is tudják, hogy értelmé ez: papok, kik másodszor léptek házasságra. Köztudomásu dolog, hogy az egyházi jog kivált keleten, húzamos ideig az özvegyek' új házasulását épen nem pártfogolta.

akaratuk tartja, férjhezmenniök.“ I. 2. „Ha pedig valamely püspök vagy érsek a' tilos házasságtól elállani vonakodók' eljárását helyesli, vagy egyházat ad nekik, vagy olly valamit, mi a' papi rendhez tartozik, enged cselekedniök, a' király 's a' püspökök hozzának belátásuk szerint ítéletet felelte.“ 22) I. 4. „A' melly pap szolgálóját nőül vette, adja el, és ha vonakodik ezt tenni, adassék el mégis, és értéke szállítassék a' püspök' kezéhez.“ I. 2. Vasárnapokon és nagyobb ünnepeken mindenki köteles volt az isteni tiszteleten megjelenni. Az elmaradókat testi büntetéssel fenyegette a' törvény. A' megyebeli egyháztól távolabb eső falvak küldött által kép-

22) A' czikkely' szövegének vége a' legrégebbi codexben leírói hibából érthetetlen; a' corpus jurisban önkéntes módosítás' nyomát viseli magán. A' XV. dik századbéli bécsi codexben így olvassuk: „si vero archipresbiter, et per consilium illius in tali vicio permanserit, iudicio episcopi voluntario subiacebit.“ Köztudomásu dolog, hogy a' középkorban az „archidiaconusok“ lassankint az illető püspöki megyék' kormányzóivá, az egyházi beneficiumok' osztogatóivá lettek, hogy igazságot ők szolgáltak ki az egyház' nevében, a' kétes kérdéseket ők döntötték el, 's a' t. Idő' multával hatalmuk még azáltal is növekedett, hogy a' sacerdotiumban is hely jutott nekik, 's már Hinkmár' egyik ide vonatkozó értekezése: „Guntherio et Odelhardo archidiacon. presbyteris“ van címezve. Hatalmuk' tetőpontján a' tizenegyedik században álltak, midőn még a' püspöki méltóságot is elhomályosították. Magyarországon ekkor talán az „archipresbyter“ pótolta az archidiaconust, mit onnan is gyanítok, mivel az 1279. diki budai concilium' 38. dik pontja az archidiaconusról mint még nem igen szervezett tisztről szól; — Magyarországon az „archipresbyter“ lehetett a' püspöknek jobb keze kivált kétes ügyek' elintézésére, — a' püspökök' nagyobb száma Európaszerte élénken érzette illy kéz' szükségét, — 's a' kérdéses hely talán ezt jelenti: „ha pedig az archipresbyter őt a' vétségbeni megmaradásra felhatalmazná, a' püspöknek hatalmában állandó' végzést felforgatni.“ Ezen igénytelen véleményemet egyébiránt csak annak kívánom tartatni, minek magam is tartom: előreküldött hypothesisnek, melyet mások' alaposabb magyarázatai fogjának követhetni. Bizonyosnak egyedül azt tudom, hogy a' corpus juris' variansa jóformán tudatlan kéznek köszöni lételet.

viseltethették magokat, ki három kenyeret 's egy gyertyát tartozott az oltárra vinni. I. 11. A' ki illyes napokon vadászott vagy kalmárkodási czélból utazgatott, attól lovát, kutyáit 's a' t. elszedték, a' vadászpapot még egyházi fenyték is érte. I. 12. 15. A' kalmár, ha vasárnap sátort ütött, azt, mihelyt parancsolták, felszedni tartozott; vonakodás' esetében ötvenöt pensát fizetett az intő pap' kezéhez. I. 16. „Ha ki a' pogányok' módjára kutaknál áldozik, vagy fáknál és forrásoknál és köveknél áldozatokat mutat be, váltsa meg ökörrrel vétségét.“ 23) I. 22. A' zsidókról két törvény szól. „A' zsidótól, ha valaki vasárnap vagy más nagyobb ünnepeken munkánál éri, a' munka' szerszámai elszedetnek, hogy a' keresztyének ne botránykoz hassanak meg rajta.“ I. 17. „Ha a' zsidók keresztyén nőkkel lépnek házasságra, vagy ha keresztyén személyt szolgálatban tartanak magoknál, ezek vetessenek el tőlök, és szabadságba helyeztessenek vissza.“ I. 10. Mindkét rendelet megszorításokat foglal magában; de ha meggondoljuk, hogy a' zsidóüldözések Nyúgoteuropa' több tartományai-ban már napi renden voltak, azt fogjuk találni, hogy a' magyarországi zsidók' állása viszonylag kedvező volt, hogy a' keresztyén világnézet nálunk is ellenök fordult, de a' népben nem mutatkozott ellenszenv irántok. Az izmaelitákról, vagyis, az izlam' követőiről szintén László' törvényei tesznek első izben említést. „Ha az izmaelitáknak nevezett kereskedők a' keresztség' felvétele után régi hitökhöz visszatérnek, székhelyeikből más falvakba szállitassanak. Azok pedig, kiket a' birák bünteleneknek fognak ismerni, saját székhelyeikben megmaradhassanak.“ 24) I. 9.

23) Bartal e' törvény' keltének okát nem keresi a' magyar nép' erkölceiben és szokásaiban, 's a' capitulárékra ítál, mint e' rendelkezés' forrásaira. Úgy de László „gentilium ritus“-ról szól, mit kétségkívül a' magyarok' ösvallására, nem a' keresztyén cultus' babonás kinövésére kell érteni.

24) A' déak szöveg „de negociatoribus quos vocant ismaeli-

A' tized' ügyében hozott törvény ekkép rendelkezik: „A' püspök vegyen tizedet mindenből, de ekképen: A' püspöki pristaldus kérdezze meg a' tulajdonost, mennyi gabonája, mennyi barma van. Ha állításának hitelt ad, vegye a' tizedet, mint bejelentetett; ha pedig állításának nem ad hitelt, eskettesse meg, 's vegyen tizedet az eskü szerint. A' gabnákat pedig ne vegyesen, hanem külön vegye. Ha pedig az eskü után valaki hamis mondásról vádolná a' gabna' tulajdonosát, vétessék számba a' gabna a' püspök' 's a' gróf pristaldusainak jelenlétében. Ha a' tulajdonos bűnösnek találtatott, legyen a' tized övé, a' többi kilencz rész adassék a' püspöknek. Ha pedig a' vádló hazugságban találtatik, hasonlóképen lakoljon; ha nincs neki miből magát megváltsa, adassék el, de gyermekei nélkül. A' tizedelés pedig folyjon le végkép karácsonig. A' fiu ki még atyja' házában van, vagy a' szolga, ne tizedeltessenek meg külön, hanem az atyával egyetemben. A' fiaktól pedig és szolgálótól, kiknek magoknak van házuk, szedessék tized mindenből miők van. Ha pedig valaki a' püspök' pristaldusának kérdésére makacsúl vonakodnék tizedét kijelenteni, akkor a' pristaldus alkalmas tanúk előtt határozza meg, mennyi látszik igazság szerint járni. Lent és kendert egy maroknyival vegyen. Kicséplett gabnából, ha tíz vederre megy, semmit se szedjen, ha húsz vagy több vederre, vegyen tizedet belőle. I. 41.

A' parázna nőt két czikkely sujtja. A' férj, ha tetten kapta, megölhette. „Adjon számot Istennek, 's vegyen más

tas“ szól, nem általában az ismaelitákról; részemről azonban hajlandó volnék hinni, hogy a' rubrum, melly magával a' törvénnyel nem egykoru, 's melly azon időben készült, midőn már csak kereskedő ismaeliták voltak az országban, valamely leiró által magába a' czikkelybe is általesúztatott. Ha figyelmesebben olvassuk a' czikkelyt, látni fogjuk, hogy a' törvényhozó nem kereskedőket, hanem földművelő gyarmatokat tartott szem előtt.

nőt, ha úgy akarja.“ A’ megöletett’ rokonai vádat emelhettek a’ férj ellen, bebizonyítandók, hogy igazságtalanul ölte meg. Ilyenkor a’ szomszédok’ meghallgatása után: minőnek mutatkozott neje iránt a’ férj? állott-e csapodárság’ gyanujában az asszony? hozatott ítélet. I. 13. Ha pedig a’ házasságtörő nő férje által törvény elébe állítatott, egyházi fenytéket mértek reá a’ cánonok, mellynek kiállása után a’ férj’ tetszésétől függött: visszaveszi-e, vagy sem? az utóbbi esetben egyiköknek sem szabadott új házasságra lépni. I. 20. — A’ ki leányon vagy asszonyon erőszakot tett, a’ gyilkosság’ büntetésében marasztatott el. I. 33.

Bírói eljárásról három cikkely szól. A’ 29. dñk rendeli, hogy a’ forró víz’ vagy izzó vas’ ítéletei, három alkalmas, és vallomás előtt megeskettett tanú’ közbenjöttével hozassanak. A’ papnak a’ vas után két pensa, a’ víz után egy pensa járt. — A’ 42. 43. cikkelyek bírói idézésről szólnak; László’ törvényeinek harmadik könyve, mint látni fogjuk, szintén intézkedik e’ tárgy körül, de mind a’ második mind a’ harmadik könyv’ rendelkezései feles számmal a’ rablásra és orzásra vonatkoznak: mert hogy a’ „fur“ szó itt is, mint István’ törvényeiben rablót, tolvajt, orvot egyiránt jelent, az nem szenvet kétséget.

Ha a’ főbbek közül valaki rablást vagy orzást követett el, felakasztatott ’s öszves vagyona elkoboztatott. Életét csak azáltal menthette meg, ha asylumjoggal bíró egyházba vehette magát, vagy ha kezeset talált, melly kezes, ha a’ bñnöst kellőleg nem őrizte, vele együtt külföldre eladatott; mindkettőjük’ vagyona a’ királyi fiscusba hajolván. II. 1. A’ szolgának, ha első ízben követett el lopást, büntetésül orrát metszették el; az asylum őt is védette. Ha másod ízben lopáson kaptatott, ²⁵⁾ akasztófára ítéltetett. II. 2. A’ közönséges sza-

25) A’ deák szövegben: „si vero secundo homo captus fuerit.“

bad, ha rablott vagy lopott, életét egyházba menekvés által szintén biztosíthatta, de kivitetvén innen, mindkét szeme kitolatott, 's tíz évnél idősb gyermekei szolgaságra vettettek, öszves vagyonuk is odaveszvéen. 26) Kisebb lopásért szolga, szabad egyiránt az orzott jószág' visszaadására, 's az egyik szemnek elvesztésére íteltetett. II. 10. b. A' második könyv' 4. dik czikkelye az angol hye' and crye' egyik fajának képét láttatja velünk. „Ha valakit az egész falú tolvajnak, orvnak kiált, vetessék ítélet (az izzó vas' vagy forró víz' ítélete) alá; ha tisztának fog találatni, csak egy pensát fizessen a' papnak; 27) ha pedig bünösnek ismertetett, a' királyt illetve öszves vagyona, mellyből egy negyed adassék ki a' falusiaknak.... Ha pedig a' falusiak' egy része valakit tolvajságról vádol, másika meg' védi őt: a' védők' véleményére ne legyen ügyelet, és ítélet alá vonatván a' tolvaj, ha bünösnek találtatik, a' védőknek ne legyen részök az elkobzott vagyon' negyedében.“ A' melly bíró a' rablót, tolvajt, orvot, lett legyen ez szabad vagy szolga, a' szabott büntetés nélkül hagyta, eladatott, 's vagyona elkoboztatott. II. 6. A' pap kisebb tolvajságért egyházi felsőbbje által megvesszőztetett, az orzott jószág' visszaadására is íteltetvén; ha nagyobb

Vannak kik ezt így értik: „ha pedig, kijövéen az asylumból, kézrekerül.“ László' törvényeinek második és harmadik könyve azon alakban, mellyben reánk jöttek, öszves törvényhozásunk' legzaggyább termékei; telvék ismélésekkel és ellenmondásokkal, 's több jelenség arra mutat, hogy részben legalább, krónikákból igen gondatlan kéz által szedettek ki, minek a' felebbi hiányokon kívül a' gonoszúl összekuszált rendet is tulajdoníthatni.

26) E' törvényczikkelynek a' gyermekekre vonatkozó intézkedését Kálmán azzal enyhítette, hogy a' tizenöt évnél kisebb gyermekeket büntetlenül hagyatta.

27) Egyik történetirónk a' falu által fizeteti ez' esetben a' pensát. A' középkori jog olykor-ollykor kemény büntetéseket szabott a' rágalomra, de a' méltányosság' ama' nemét nem ismerte.

rablást vagy lopást követett el, a' püspök őt a' papságból kiküszöbölte, 's mint világival szokás, törvényt állatott vele.

II. 11. A' közbékebontás 's az emberölés súlyosan büntettet-tek, de világos, hogy a' törvényhozó e' vétségek' elhatalmazásától mégis kevésbé féltette az országot, mint a' rablás-
tól és tolvajkodástól, mellyekre ez' oknál fogva mind nagyobb büntetést szabott, mind nagyobb gyalázat' bélyegét is nyomta: „Ha valamely nemes vagy vitéz — így szól a' II. 10 a. czik-
kely — más nemes' házára tör 's ott viaskodik, és annak feleségét megveri, akkor vagyonából ha van, két rész az elkövetett büntettért járjon, egy harmad hitvesének és fiainak maradjon. Ha pedig nincsen vagyona, nyirott fővel, kötöz-
tetve és ostoroztatva, körülvitessék a' vásártéren és adassék el. Segédei közül pedig a' szabadok ötvenöt byzanczival vált-
sák meg vétségöket; a' szolgálkat azon büntetés érje, melly urokat. Az idegen szolgálk pedig, kik urok' tudta nélkül vettek részt a' viaskodásban, adassanak el, és értékök' fele büntettökért járjon, másik fele pedig menjen vissza uraik' kezébe.“ — „Ha valaki kardot rántván, embert öl, vettessék börtönbe 's álljon törvényt a' király' embere előtt, és öszves vagyona, tudnillik, szölei, földei, szolgálói, szolgálái, három részre osztassanak; közülök kettő adassék a' megöletett' rokonainak, a' harmadik pedig az ölö' fiainak és nejének. Ha pedig vagyona nem ér fel száztíz pensa' értékével, szabadságát is veszítse el. II. 8. — Kereskedőkről és kalmárokról több cik-
kely szól, a' 7. dik kivált ügyelett arra, hogy lopott áru, adásnak, vevésnek tárgyul ne szolgálhasson; a' 13. 14. 15. 16. czk. a' lovak' és szarvasmarhák' vásárlását tárgyalják, 's talán nem annyira vagy legalább nem egyedül azon czélzattal, hogy nem tudom, miféle nemzetgazdasági elvekből a' lovak' és szarvasmarhák' kivitele az országból gátoltassék, hanem folytonos tekintettel arra is, hogy a' rablásnak és orzásnak igen természetesen kivált lovak és szarvasmarhák szolgálván

tárgyul, a' büntett' elkövetése ezen kereskedési megszorítások által is nehezítessék, akadályoztassék. „Semmi kereskedő ezen ország' valamelly határszélén lovat vagy ökröt ne merjen venni, ²⁸⁾ hanem lovat, melylyel utazhassék, vagy szántáshoz való ökröket vehet, ha akar.“ II. 13. „Ha valaki a' király' engedelme nélkül lovat eladási szándékkal a' végekhez viszen, az illető véghely' grófja vegye el tőle a' lovat, vagy a' lónak ura börtönbe küldessék, míg grófja bizonysgot tett ügyében, és ha bünösnek találtatik, vesszen el mint orv, ha pedig felmentetik, csak a' lónak vesztesége érje.“ II. 14. „A' végek' grófjai, ha lovakat vagy ökröket a' király' engedelme nélkül hagynak eladni e' hazán kívül, fosztassanak meg méltóságuktól. Az örök tehát, ha a' grófok' híre nélkül illyesvalamire reáállanak, veszítsék el szabadságokat, ha szegények. A' főbb örök pedig, ha ugyanazon bünben elmarasztatnak, vesszenek el öszves vagyonukkal, csak fiaik és leányaik maradjanak szabadságban.“ II. 15. „A' kalmár, ha idegen országokból jő, hogy a' széleken lovat vegyen, vagy más árukkal kereskedjék, a' véghely' grófjának emberével menjen a' királyhoz, és a' király' engedelméből azt és annyit vásároljon a' király' pristaldusa előtt, mit és mennyit vásárolnia szabadságában álland.“

László' törvényeinek harmadik könyve is hemzseg a' tolvajok és orvok elleni intézkedésektől. Ide irom az első czikelyt, mert az ország' közigazgatásának némi vonásaira is találnd benne az olvasó: „A' király' embere mindenik megyébe küldessék, hogy azoknak századosait és tizedeseit, kik öröknek hivatnak, valamennyi alattvalóikkal összegyűjtse, és nekik megparancsolja, hogy kit orvnak ismernek, azt orvnak

28) Mind a' kézirati codexekben mind a' corpus jurisban: „Nullus mercator vendere vel emere praesumat“, de első pillanatra világos, hogy a' 'vendere' bárgyu ember' interpolatiója.

bizonyítsák. És ha azok, kik bűnösöknek bebizonyítottak, annak kimutatására, hogy nem bűnösök, ítélet alá akarják magokat vetni, ez engedessék meg nekik. És az örök által kijellettek tíztíz személyből álló csapatokra oszoljanak, 's közülök tíz helyett egy viselje el az ítéletet, ki ha sértetlenül megmenekszik, a' többi kilencz is megmenekedjék, ha pedig megsérül, akkor ama' kilencz közül is kiki magáért viselje el az ítéletet, 's az, ki az ítéletet értök elviselte, magáért is viselje el szintén. Ezek után kérdeztessék meg valamennyi főembertől 's a' néptől: mellyik falu került rossz hírbe lopás miatt? 's ha megnevezték, a' király' embere mondja meg a' falubelieknek, hogy kiket falvokban tolvajoknak tudnak, azokat adják ki. És az általok kiadottak, ha mondanák, hogy magokat ítélet' utján védeni akarják, ne tiltassanak el tőle. De kik jóval azelőtt már tolvajságban elmarasztattak, azok ne vehessenek ítéletet magokra. A' falunak lakosai továbbá tízen és tízen osztassanak, és a' tizedik kilenczért viseljen el ítéletet; ha tisztának fog találtatni, a' többi kilencz is tisztának tartassék; ha bűnösnek találtatik, viselje el mindenik magáért az ítéletet, mint felebb mondók, a' tizedik pedig, ki ama' kilenczért elviselte volt, önmagáért is vegyen ítéletet magára. Aztán menjen faluról falura a' király' embere, kérdezősködven a' falusiaktól, hogy valljon hol tudnak orvot. Juttassa azt is tudomásukra: hogy egész Magyarország' főemberei hittet fogadták, miszerint sem az orvnak meg nem kegyelmezendenek, sem el nem rejtendik azt. Cselekedjenek ők is a' szerint. És ha a' parasztok kinyilatkoztatják, hogy azon fogadást ők is akarják megtartani, akkor jeleljék ki, hol tudnak tolvajt. De ha őket utóbb valaki arról fogja vádolni, hogy tolvajokat rejtettek el magoknál, 's ha e' szerint hitszegőknek fogtak találtatni, akkor nyelvváltságul fizessenek tíz pensát és bánják meg bűnüket a' cónonok szerint.“ — A' 3. dik czikkely a' nádor' birói hatóságát írja

körül: „Midön a' nádor, palatinus comes, a' királyi udvarból hazamegyen, a' király' 's a' cúria' pecsétét bizza arra, ki helyében marad, hogy valamint egy a' király' udvara, a' pecsét is egy maradjon. Valamíglén pedig ezen gróf otthonn maradand, pecsétet senkire sem küldhessen, hanem egyedül azokra, kik udvarnokoknak neveztetnek. Azokat is szabadjon neki itélni, kik önn akaratukból mennek hozzá. És ha különben cselekszik, ötvenöt pensát fizessen; valamint a' herczeg' grófjai is, kik a' magokéin kívül mások felett hoznak ítéletet, hasonló büntetést vegyenek.“ Az alsóbb bírák' mind hatásköre mind eljárása is közelebből szabályoztatott. A' papok' és egyháziak' és grófok' kivételével, mindenki tartozott elötök törvényt állani, tehát a' vitézek, milites is.²⁹⁾ III. 26. Határoztatott, hogy mindenik bíró csak saját megyéjében szolgáltatthasson törvényt III. 16, 's az ügyesbajos dolgok harmincz napnál tovább ne halasztathassanak el általa III. 25. Ha a' bíró tisztéből elmozdítatott, mielőtt a' pert befejezte,

29) Felebb láttuk, hogy István' idejében a' vitéz, miles, valószínűleg még nem állott a' megye' grófjának bírósága alatt. Feltenni, hogy elejétől fogva bizonyos ügyekre nézve a' király' curiájában, másokra nézve meg' a' gróféban vett ítéletet, nehezen bebizonyítható hypothesis. Egyébiránt maga a' III. 26. törv. cz'. fogalmazása arra látszik mutatni, hogy általa a' gróf' bírói körének tágítása szándékoltatott. Bartal, ki, mint felebb mondtuk, a' comes palatinusban az országbíró látja, a' judex alatt e' t. czikkelyben a' nádort érti. De elvonatkozván attól, mit már egy korábbi jegyzetben a' nádor' és országbíró' ezen genesise ellen említettem, mindazon helyeknek gondos egybevetése, mellyek László' törvényeinek e' könyvében „judex“-ről, „judices“-ről szólnak, úgy hiszem, éreztetni fogja az olvasóval, hogy itt a' várgrófi és várgrófhelyettesi 's illetőleg „ad hoc“ kiküldött bíróságról van szó, nem a' nádoréról. — Helyén tartom itt még azt is említeni, hogy a' László' törvényeiben előforduló „nobilis“ szó, valahányszor előfordul, mindannyiszor interpolálva van, 's a' „miles“ szó' helyébe vagy elébe, könnyebb érthetőség végett, vagy magyarázatképen csempésztetett be.

az elkezdett ügyről tanakodni tartozott utódával, 's az ítéls-
ből kilenczed rész öt illette, tized rész az új bírót. III. 23.
Ha az idézett fél meg nem jelent, első ügy másod ízben is
öt pensát tartozott fizetni, harmad ízben elesett ügyétől, 's
feje körülnyiratott. III. 27. Kik feleseléseiket egymás között
elvégezték, azok' dolgába nem avatkozhatott a' bíró; ha egyez-
tetés végett hozták elejébe az ügyet, díjt nem követelhetett,
de ha díjt önszántokból adtak neki a' felek, harmada öt
illette, két harmad a' királyt. III. 28.

Nevezetes czikkely szól a' király' sürgönyeinek viteléről.
Az illető tisztek, sebesfutók, cursores, hivatalos eljárásukköz-
ben akárhol, akárkinek lovát adathatták magok alá, csak a'
papokéit nem, úgy azokat sem, melyeken egyházba, vagy
a' püspökök' és grófok' curiáiba mentek a' hívek 's a' közügy-
ben járók, valamint a' kalmárokéit sem. De a' harmadik
falunál messzebb, tilos volt vinni a' lovat, ezt itt elereszteni
tartozott a' sebesfutó, 's hogy gazdáját ki lehessen tudni,
három héten át az egyházhoz 's a' vásárra vitetett a' paripa
mutatás végett. Gond volt, hogy a' sebesfutót senki se merje
fentartóztatni utjában; a' ki ellenséges szándékkal megtámadta,
ötvenöt pensát, ki kantárszijánál tartóztatta a' lovat, tíz pen-
sát fizetett büntetésül.

III.

Kálmán, Gejzának fia, ifjúságában papi pályára 1093.
készülvén, kitünt az egyház' tanulmányaiban azonkép mint
a' világi ügyességben. ³⁰⁾ László' országlásának végéveiben,

30) Orbán pápa azon levelében, melyet Kálmánhoz országlása' ele-
jén intézett, egyebek közt írja (Fejér, C. D. II. 13 l.) „Retulit

nem tudni mi okból — talán mert nagybátyja Álmosnak szánta a' koronát, 's néki, a' tudósnak, az egri püspöki széket — lengyel földre költözködött az egyházi dicsőség után már nem sovárgó ifju férfi, honnan azonban a' haldokló király által visszahivatván, az ország' közmegegyezésével, úgy lát-szik, vált utódává. ³¹⁾

Ekkor történt, hogy II. Orbán pápa tizennégy érseket, kétszázhuszonöt püspököt és kilenczven apátot gyűjtván maga körül Clermontban, Palaestina' 's a' szent sír' megszabadítására hívá fel az öszves keresztyén világot, 's tovább men-vén mint a' piacenzai gyűlés' alkalmával, átkot kívánt mind-a-zokra, kik a' szent vállalatnak gátot rakni vakmerők és gonoszok lennének. A' gyűlés' eredményei minden várakozást felülmulók voltak, 's kivált Angliában és Olasz-, Francia-'s Németországokban olly tömérdek nép tüzeté magára a' veres keresztet, jeléül hűséges szándékának, hogy a' higgadtabbak egy új népvándorlás' kezdetét látták e' mozgalomban.

1096.] 1096. tavasszal Magyarország' határaihoz érkezett az első csapat, melly jobbára francziákból állott, 's melly-nek vezére Walther, szabad átmenetet kért Kálmántól. A' magyar fejdelem szívesen látá őket, 's a' magát embersége-sen viselő sereg, háborgatás nélkül érkezett Zimonyig, hol bolgár földre lépett. Közülök tizenhat azonban fegyvervá-sárlás' ürügye alatt, húzamosabban mulatozván Zimonyban, 's itt garázdaságokat követvén el, a' véghely' grófja, Gúz, fegy-vereiket elszedette 's a' rakoncátlanokat társaik után küldötte. Ezek, boszút veendők, visszakészültek Zimony alá, de vezéreik tanácsosbnak tarták, velök Byzancez felé indulni, hová, miu-

Odilo, s. Aegidii abbas strenuitatem tuam praeter secularem, qua prae-cellis, industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam et . . . sancto-rum canonum pollere scientia.“

31) Thuróczi, II. 59.

tán a' Morava vizénél érzékeny csapást vettek a' bolgároktól, Alexius' nem nagy örömére, ki a' keresztesektől most majdnem annyira tartott, mint a' törököktől, valahogy' csak megérkeztek. ³²⁾

A' második sereg, melly Magyarország' nyugoti határszéleinél termett, amiensi Péter' vezérlete alatt, negyvenezer emberből állott. Bitang nép jobbára. Péter ígéretet tön Kálmánnak, hogy emberei a' lakosok' rövidsége nélkül fognak átvonulni az országon; de a' mit ígért, azt nem tudta, vagy nem akarta megtartani. Midőn Zimony' falain kitűzve látták a' Walther' seregének kalózeitól elszedett fegyvereket, melyek Gúz gróf' rendeletéből, hogy intésül szolgáljanak az utánok jövőknek, függesztettek ki, harag és düh szállá meg őket, 's az öszves sereg Zimony' falainak rohant. A' meglepett várőrizet nem lévén képes visszaverni az ostromot, a' Duna felé vonult, de a' keresztesek által utóléretvén, közülök 's a' város' lakosai közül négyezernél több levágatott vagy a' folyó' hullámaiba vezett. A' keresztesek most kifosztogatván a' várost és vidékét, öt napot tivornyázással töltöttek, míg egy Magyarországbán letelepedett frank őket Kalmán' közeledésének hírével lakmározásaikból felriasztotta. Talpokat készítettek, hogy rajtok átmehessenek a' Száván, de az ügyetlen hajósok közül sokan a' folyóba haltak, mások a' könnyű naszádaikon, körülöttök sereglett bolgárok' kezéből, vették a' halált. ³³⁾

Egy Gottschalk nevezetű német pap tizenöt ezer embert gyűjtött a' Rajna' partjain, 's Walther és Péter után indult

32) Albertus Aequensis, l. 6. Chronicon Hierosolymitanum Bongarsnál, Gesta Dei per Francos, Hanau, 1611. Bernardus Thesaurarius, Muratorinál (Script. VII.).

33) Annalista Saxo az 1096. dik évhez. Chronicon Hieros. l. 8.

velök. Pusztításait Magyarországnak határain belül is folytatták. A' rablók és tolvajok Győr vidékén gyilkosokká váltak, 's egy magyar ifjat a' nép' láttára karóra húztak. Kálmán most a' győri 's a' szomszéd várnépekkel ellenök indult. A' keresztesek ellenállani készültek. Ekkor Kálmán — ha a' német chronistáknak hitelt adhatni — rájuk üzent: tegyék le fegyvereiket, miután a' harcban vétkesek és ártatlanok együtt fognának elveszni; engedjék meg, hogy kiválogathassa közülök a' gonoszokat, a' többiek békén indulhatnak majd tovább. A' keresztesek, kik magok előtt a' király' seregét szemlélték, megettök mocsárokat és vizeket láttak elnyúlni, megrémülvén szót fogadtak, 's fegyvereiket ideiglenesen a' király' embereinek átadták. Kálmán a' megvetés' mosolyával vehette rögtöni megszelidülésök' hírét. Parancsot adott, hogy vágják le mindnyáját. Alig három ezer menekült közülök vissza Németországba annak hirdetésére, hogy társaik béröket vették. ³⁴⁾

Hasonló fogadtatásban részesült azon sereg, melyet egy Folkmár nevű kalandor vezérlett, 's mely Szászországból a' cseh herczegségre rohanván, miután a' prágai zsidókat erőszakosan megkeresztelte vagy meggyilkolta, csehek és morvák által is szaporodva, Magyarországnak határain átlépett és Nyitra városánál tábort ütött. Tizenkét ezer emberre ment a' latrok' száma, de Kálmán olly hévvel támadta meg őket, hogy a' kik megmenekültek közülök, ezt nem vitézségök 's nem ügyességöknek köszönték, hanem egy véres keresztnak, mely szerintök feltűnt az egen, hogy az őket irgalmatlanul üldöző magyarokat megállapodásra intse. ³⁵⁾

Alig szélesztette el Kálmán e' gyülevész csoportot, midőn Emiko, egy rajnamelléki gróf, tizenhét ezer gyalognak 's három ezer lovasnak élén, szintén Csehországon keresztül, hol Folk-

34) Chronicon Hierosol. I. 24.

35) Annalista Saxo az 1096. dik évhex.

már' zsidótérítési művét folytatgatta, Morvába és Ausztriába, 's innen Magyarországra érkezett. A' sereg' vezérletében egy lúddal 's egy kecskével osztozkodott, kikben a' szent lélek' ihletettjeit látá a' csürhe tömeg, 's kiket nagy Károly' feltámasztásiglan követni akart, mint kalauzait, Jeruzsálemig. Illy vezérek' nyomán Magyar-Óvárig jutottak, hol a' Lajtha a' mosonyi Dunába szakad, 's akkoridőben messze elnyúló posványossággal környezé az erősséget. Kálmán a' várörizzettel volt, 's megtámadtatását várta, mert Emiko eget és földet hívott fel tanubizonyosságul, hogy Gottschalk' 's Folkmár' megveretéseért boszút vesz népen és fejedelmén. A' keresztesek hidat vertek a' folyón, 's ostromolni kezdték a' várat. A' magyarok ismételt kitörések által ritkitották az ostromlók' sorait, midőn egy nagy tekintetben állott aggastyán, Kálmán' rokona, a' tusában elhullott. Emiko és főbb társai, Vandeuil, Feik és Charpentier lovagok most annál biztosabban néztek a' vár' feladásának vagy bevételének elébe, mivel a' húzamosabb ideig folytatott ostrom már több helytt rést nyitott a' várfalakban. Június' vége felé, midőn e' reményben ringatván magokat, kitörést már nem is vártak, Kálmán kinyitvatván kora reggel az erősség' kapuit, egész hadával olly rögtön 's olly váratlanul rohant a' keresztesek közé, 's a' magyarok olly magasztos vitézséget tüntettek ki, hogy Emiko és népe, mintha gyilkos kórság esett volna közükbe, leirhatlan rémülésben futamodásnak indultak. Kálmán utánok küldé híveit. A' keresztesek közül több ezer, kiket az üző kardok és nyilak megkiméltek, a' Lajthában és Dunában 's az ingoványban, mellybe magokat bezövekeltek, hogy Óvár' falaihoz közelebb juthassanak, halálukat találták. Vandeuil és Feik dandáraik' maradványaival Karántföldön át, Olaszországba érkeztek, 's innen hajókon vették útjokat Palaestina felé. Az Emikoval jött németek' életbenmaradott része, a' Rajna' partjaihoz tért vissza, 's mintha a' rémülés maradandó tanyát ütött volna szíveikben, honn

maradtak magoknak és vezéröknek csúfjára. Mainz és Worms között, hol a' gyönyörű természet minden terhet leemel a' jobbak' kebeléről, Emikót — úgy tudja a' rege — még halála után is lobogó karddal és égő sisakkal látta körülbolygani az ahítatos'nép, melly a' Kálmán által reámért büntetést aránytalanul enyhének találta. ³⁶⁾

A' magyar fejdelem' eljárásának híre is szolgálhatott egyik okúl, hogy az europai nyugot' tartományaiban még folyvást alakult keresztes csapatok nem többé a' Duna' mentében, hanem, része alsó Olaszország' kikötőiből a' földközi tengeren, része a' dalmát városokon 's a' szerb és bolgár földön át, indultak Byzancz és Ptolemais felé. Csak Bouillon Gottfríd, a' keresztesek' vezérei között kétségtelenül a' legjelesebb, Eustathius boulognei grófnak, Idától a' lothringeni herczeg' testvérétől fia, ki öszves vagyonát áldozá fel az ügynek, 's kit a' legtisztább lelkesedés birt reá, hogy az europai nyugotot, számos vitéztetteinek e' színhelyét maga megett hagyván, a' jeruzsálemi királyság' alapítójává legyen, — csak Bouillon szándékozott útját Magyarországon keresztül venni seregével.

1096 szeptember' 20án Brucknál, Magyarország' határszélén megállapodott. Innen díszes követséget küldött Kálmánhoz, melly nevében kinyilatkoztassa, „értésünkre esett, hogy Magyarországbán nagyszámu keresztesek halált találtak, jöväünk az üdvezítő' nevében hoszút venni, ha társaink hitetleneknek és árulóknak estek áldozatul, de ha gonoszságaik' büntetését vették kezedből, megnyugszunk benne; 's csak azt óhajtjuk, hatalmazz fel bennünket, hogy országodon átmehessünk, békén

36) Annalista Saxo az 1096. dik évhez. Chronicon Urspergense, Strassburg, 1609. Chron. Hier. I. 29. Albertus Acquensis. — A' királynak nagy tekintetben állott agg rokona valószínűleg Lambert volt, László' testvére és utóda a' herczegségben, a' ducátusban, kinek halálát a' Chronicon Posoniense 1097. re teszi.

részünkről, bántatlanul a' tiedről.“ Kálmán pannonhegyi palotájába vivé a' követséget, 's nyolcz napi megvendéglés után Gottfrídhöz visszaeresztette, kivel bővebb értekeződés végett személyesen kívánt találkozhatni Sopronyban. Gottfríd, háromszáz embert vevén maga mellé, Sopronyig lovagolt. Kálmán a' vár' hidján fogadá őt 's a' vele jött három lovagot; a' kíséret, ha e' hármat kifogod, az erősségen kívül maradt. A' két fejedelmi férfiú' találkozása szíves volt, 's őszintesége által megnyugtató mindkét részről. Gottfríd a' sereg' vezérletét ideiglenesen Balduin testvérére bizta, és tizenkettedmagával Kálmánt Pannonhegyére kísérte, vele és tanácsosaival megállapítandó a' módot, mikép vonuljon át serege az országon és melly feltételek alatt. Hogy e' feltételek meg fognak tartatni, Kálmán kezességet kívánt, 's kezesül névszerint Gottfríd' testvérét Balduint. Több napi együttmulatozás után, király és vezér nyájas bizodalommal váltak el egymástól. Balduin megértvén a' tanakodás' eredményeit, vonakodott kezesül menni a' fejedelemhez, kit azok után, mik Gottschalk' hadát magyar földön érték, álnoknak tartott és hitszegőnek. De Gottfríd' kinyilatkoztatására, hogy tehát maga fog kezesül menni, Balduin készen mutatkozott, részéről is a' szerződés' betöltéséhez járulni, 's családjával a' magyar táborba indult. Gottfríd most halálos büntetéssel fenyegette mindazokat, kik az országban, mellyen átmeendők, rablást, erőszakot vagy bármelly rendetlenséget elkövetnek, 's más részről biztosította a' sereget, miszerint a' magyar fejedelem' ígétét birja, hogy mindenütt bő eleséget jutányos áron fognak találni, hogy lestől és csalárdkodástól nem kell tartaniok.

'S csak ekkor lépett át Gottfríd hetven ezer gyalogból es tíz ezer lovasból álló seregével Magyarország' határain. Minden rendetlenség nélkül haladtak Dárdáig, hol általkelvén a' Dráván, Zimonynak vették útjokat. Itt találkozott velök Kálmán, ki válogatott vitézekkel mindig körülöttök volt, 's

most visszaadván a' kezeseket és a' sereg' főbbjeit dúsan megajándékozván, a' magyar király 's a' keresztes vezér kölcsönös tisztelettel nyújtottak való kezet egymásnak. ³⁷⁾

Azalatt míg Kálmán osztatlan figyelemmel kénytelenítetett kísérni a' keresztesek' mozgalmait, Horvátországban egy, Péter nevü zsupán, pártot ütött, 's a' gyenge Álmos csak hanyagúl védé ellene a' magyar korona' jogait. Kálmán most végre módot látott az ügyefogyott magyar felekezetnek segédére jöhetni, és vitézeivel átkelvén Zágrábnál a' Száván, a' guozdi hegyek közé vonult, Pétert megtámadta és megölte. Innen a' tengermelléig vitte diadalmas seregét. A' görög 's a' velencei felsőbbség, melly alatt a' dalmát városok régebben állottak, egy idő óta kénytelen volt helyet engedni a' normannokénak, kik Apulia' kikötőiből, a' földközi és ádriai tengeren sikeresen versenyeztek a' velenceiekkel, 's a' dalmát tengerparti városok' birtokába helyezték magokat. Kálmán ellenök indult, 's Biogradot bevévén, szövetségre lépett Velenczével, Apulia ellen. Vitale Michieli, Velenczének hercege, a' magyar fegyvereseket Apuliába, a' mai Nápolyban, szállította, hol Brindisi 's Monopoli kezökbe esván, három hónapnál tovább, változó szerencsével harczoltak Roger herczeg ellen, 's az elfoglalt tengeri városokat, midőn a' király által Dalmatiába visszahivattak, a' velenceiek' kezére bízák. De Velence rövid idő mulva meg' elvesztvén azokat, 's Kálmán' törekvéseinek valamennyi dalmát várost birodalmához kapcsolni, folytonosan ellenállván, a' kettejük közt létezett rövid frígy felbomlott. ³⁸⁾ Kálmán ezentúl elleneinek nézé őket, 's hogy czélzataiban Dalmátiára, tengeri erővel bíró szövetségesre

37) Chronicon Hierosolym. II. 1—7. Bernardus Thesaurarius Muratorinál, VII. k. 671 l. Thuróczy, II. 60

38) Kézai, II. 4. Dandulus, Muratorinál, XII. k. 259. h. Gaufredus Malaterra. IV. 25. Muratorinál, VII. k.

támaszkodhassék, Roger' leányát Busillát hitvesül kérte magának.

Harduin győri püspök és Tamás gróf mentek kérőkül Rogerhez. A' mennyasszony három száz fegyveres' kíséretében érkezett meg Biogradba — Portus Albae, a' mai Zara vecchia, — honnan öt Vinkur gróf, a' magyar tenger mellék' kormányzója 1097. május' havában, öt ezer vitézzel Magyarországra a' királyhoz kísérte. Kálmán számos hirnökkel járatta be az öszves birodalmat, kik a' népet a' menyegzőre meghívják. 'S annyian gyűltek együvé, hogy Magyarországnak nem volt városa, melly őket befogadhassa. Szabad ég alatt, a' kikelet' ragyogó fényében folyt le az ünnepély. Kálmán, Busilla' normann — siciliai kísérőit dús ajándékokkal ereszté vissza hazájokba. Az itt maradottak közül, Oliver és Ratold lovagok utódaikban, hű fiakat adtak a' hazának. ³⁹⁾

A' következő év, úgy látszik, béke' éve volt Kálmánra és országára nézve. De 1099. ben háborúba keveredett az oroszokkal, mellynek kimenetele gyászos volt. Szvatopolk orosz nagyfejedelem Jaroszlav fiát Kálmánhoz küldé, segédet kérni Rosztiszlavics Vasilko és Volodár csernigovi fejedelmek ellen, kikkel háborúban állott vala. Kálmán e' felhívás' következtében nyolcz ezer fegyveressel átment a' Kárpátokon, 's

39) Gaufredus Malaterra az id. h. Thuróczi, II. 17. Kálmán talán ez ünnepély' alkalmával, melly Székesfehérvárra tartatott, koronáztatá magát királynak. A' *chronicon Posoniense* melly ez' időbeli adatait egy évvel hátrábbra szokta tenni, mint a' *chronotaxis* kívánja, az 1098. dik évhez írja: Colomannus rex coronatur et frater ejus Almus diadema induitur. Kálmán és Álmos között ekkor még nem bontott fel az egyetértés, 's valószínű, hogy Álmos, kiről Luciusnál, II. I. egykorú kéznek e' jegyzetét olvassuk: „Anno incarnationis I. C. D. N. MXCI tempore, quo Ladislaus Pannoniorum rex, Croatiae invadens regnum, Domnum Almun, suum nepotem, in illo statuit regem“, ekkor Croatia' királyává koronáztatott.

a' Volodárt uraló Peremisl' vidékén, tábort ütött. Volodár a' peremisli erősségbe vonúlt, de szövetségese, Bonyák kún fejdelem, a' magyarok ellen indult. Seregét három csapatra osztá. Az első ijászokból állott, kik Altunopa vezérökkel megnyitandók voltak a' csatát; a' második, a' seregnek magva, egy Dávid nevű orosz főnök alatt állott; a' harmadikkal Bonyák maga az út melletti sűrűségbe rejtődzött. Altunopa a' távolban lapályos téren fényleni látta a' magyarok fegyvereit, 's reájok támadt. De ijászai alig lőtték el nyilaikat, midőn megfutamodtak. A' magyarok üzőbe veszik őket, hévvel és rendetlenül, mit látván Bonyák, hátulról tört soraikra. Altunopa' ijászai most megállapodtak 's Dávid' csapatával egyesülvén, másod ízben támadják meg a' magyarokat. Kálmán' vitézei még nem ingadoznak; halált adnak és vesznek rendületlenül. De ekkor Volodár kitört katonáival a' peremisli erősségből, 's rögtöni megjelenése bomlást hozott Kálmán' seregére. A' 1099.] tusa' tömkelegében több ezer vitéz hullott el a' csatatéren, közöttök Őzem gróf, 's Koppány és Lörincz püspökök; mások a' Szan és Vagrus folyók' árjaiba vesztek; a' többiek erős falként fogván körül Kálmánt, életét megmentették, 's gyászszal kebelökben, de mégis nem büszkeség nélkül visszahozták a' hazába. 40)

Kálmán, mióta első ízben egy pillanatot vetett a' tengerre, haláláig azon volt, hogy a' magyar birodalmat az

40) Karamsin, Geschichte des russischen Reiches. Nach der zweiten Originalausgabe übersetzt. Riga, 1820. II. k. 106 l. — Chronicon Posoniense az 1100. dik évhez. — Thuróczi, II. 60. Hogy Kálmán Lanca orosz fejdelemnővel oly irgalmatlanul bánt volna, mint Thuróczi' chronographusánál olvassuk, arról az orosz évkönyvek semmit sem tudnak. Egyébiránt már Pray helyesen gyanítá (Annales regum Hung. I. k. 100 l.) hogy Kálmán azért fogta Szvato-polk' pártját a' csernigovi fejedelmek ellen, mivel ezek a' Magyarország' határait folyvást fosztogató kunok' szövetségesei voltak.

Adriáig terjesztvén ki, népének a' világkereskedelemhez, a' délszaki polgárisodásnak népéhez nyithasson utat. De most a' szerencsétlen orosz hadviselés' következtében mindeneke-
lött az ország' éjszaki széleinek oltalmáról kellett gondoskod-
nia, 's e' végre szövetséges után nézett ki. Bretiszláv cseh
herceg, viszálykodásban élvén atyjával, Vratiszlávval 1091.
ben kétezred magával Magyarországra jött Lászlóhoz, ki őt
udvaránál szívesen fogadta, 's kíséretének települ Trencsénnek,
Morvával határos részében mutatott ki helyet. Meghalálozván
1092. nek elején Vratiszláv, 's ki őt az országlásban követé,
Konrád, még azon évben szeptember 8án mulván ki a' világ-
ból, Bretiszláv számos magyar fegyveresek által is támogatva,
szeptember' 14én a' hercegi széket elfoglalta. Ez' időtől fogva
bizodalmas viszony létezett Kálmán és Bretiszláv között, mel-
lyet Lászlónak 1095. diki hadviselése a' cseh ellen sem bont-
hatott fel, mert Kálmán akkor Lengyelországban mulatozék,
's mellynek szilárdítására a' két fejdelem most a' morva határ-
szélen találkozott egymással. Bretiszláv, nem lévén törvényes
gyermekai, országát Borivoi testvérére akará szállítani, Kon-
rád' fiának, Ulriknak rövidségével, ki a' hercegi székhez,
az ország' egyik alaptörvényének értelmében, jogot tart vala.
A' cseh, Kálmán' ígétetét vevé, hogy Borivoi' követeléseit
nem fogja támogatni, 's viszonzásul fogadást tett, hogy Kál-
mánnak, ha országa éjszokról megtámadtatnék, szövetségese
leszen. Kálmán' egyik kísérője, Szerafin esztergomi érsek
most Bretiszláv' kérelmére, Hermann prágai püspököt, hogy
papnak szentelje, Esztergomba vivé magával; 's a' két fej-
delem miután ajándékokat váltottak, 's a' frigy' pontjait hittel
megerősítették volna, az övéikhez visszatértek. ⁴¹⁾

41) Cosmas Pragensis az 1099. dik évhez. A' cseh chronista személyesen jelen volt, mint Hermann püspök' káplánja. „Ibi dux Bre-
tislaus suum electum Hermannum, diaconum committit Seraphim archi-

Az oroszok és kúnok háborítatlanul hagyták az országot, de 1101. ben százhatvan ezer emberből és asszonyból álló keresztessereg Vilmos poitoui gróf', Welf bajor herceg', Ida ausztriai grófné' 's a' t. vezérlete alatt, szabad átmenetet kért és nyert. A' magyarok bántatlanul hagyták átvonulni a' garázdálkodásait bölcsen felfüggesztő csoportot, de a' bolgár földön és Görögországban több veszett el közülök, mint a' mennyi Ásiába ért. 42)

1102. ben új lázadás tört ki Horvátországban. A' velen-
czeiek, neheztelésökben, hogy Kálmán az apúliai normannok-
kal szövetségbe, kéz alatt szítták a' meghasonlás' tüzeit, 's
Álmos gyengének mutatkozott ismét, vagy talán már áruló
is volt testvére 's a' nemzet ellen. Kálmán ifjúi tűzzel, mert
életének nagy feladása, a' magyar birodalom' tengerpartja
forgott szóban, átkelt a' Dráván, 's a' lázadást, melly már
a' Száván innen ütött táborn, egy csapással elfojtván, megér-
kezettnek vélé az időt, Dalmátország' végképeni meghódítá-
sára. Haladék és ellenállás nélkül átment a' Kulpán, 's miu-
tán Kninben, az egykori horvát fejedelmek' székhelyén rövid
ideig megállapodott a' nép' hódolatának elfogadására, mint
hiszem, Spalato előtt termett seregével. A' város késett
magát megadni, de midőn a' polgárok Kálmán' szándékáról
ertesültek, őket jogaikban megtartani, ha Magyarország' fel-
sőbbségét megismerik, Crescentius püspök' tanácsára Spalato'
kapui megnyitak a' király előtt, 's a' polgárok magokat és
utódaikat Magyarország' királyainak alávetették. Kálmán meg-
erősítette a' spalatoiak' szabaditékait, 's meg Traw és Zára

episcopo ordinandum, qui veniens ad sedem suam urbis Strigoniae, tem-
pore quo sacri ordines celebrantur III. idus junii, ordinat eum presby-
terum, et me quamvis indignum, ad eundem similiter promovit gradum."

42) Conradus Urspergensis az 1101. dik évhez. Albertus
Acquensis VIII. 34.

városokéit is, melyek az amazok által adott példát késedelem nélkül követték. 'S most Biogradba indúlt Kálmán, 's miután Álmosnak, kiben a' nagyszerű szerzemény' kormányzatára képességet sem nem látott, sem nem láthatott, kárpótlásul a' Gejza és László és Lambert által birt hercezséget adta volna, Horvát- és Dalmátországek' kjrályának koronáztatta magát. 43) Mondjunk áldást a' nagy fejdelem' hamvaira, ki annyit szerzett a' nemzetnek, mennyit utódai, fájdalom, nem voltak képesek megtartani.

Kálmán 1103. ban egyik hivét, Ugra grófot, a' lefolyt 1103. hadviselés közben szerzett érdemeinek jutalmául Horvát- és Dalmátországek' bánjának nevezvén ki, miután fegyvereit kelet felé a' Narentáig vitte, 44) Magyarországba visszatért. Hitvese Busilla, 1101. ben, István és László ikreknek anyja, 45) időközben meghalálozott. Kálmán most az általa, mint láttuk, pártfogolt orosz nagyfejdelem Szvatopolk' Predzlava nevű 1104.

43) Thomas archidiaconus Spalatensis, c. 17. — Kálmánnak 1102. ben költ szabadítéklevele, Luciusnál, III. 3: „Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi MCII. ego Colomanus Dei gratia Rex Ungariae, Croatiae atque Dalmatiae, sano habito consilio, postquam coronatus fui Belgradi supra mare in urbe regia 's a' t. — Hogy azon állítólag Kálmán 's a' horvát főurak között megalakult szerződés, mely Thomas archidiaconus Spalatensis' historia salonitanája után biggyesztetett, álmű, azt Horvát István diadalmasan megmutatta. Kerchelich (Not. prael. 114.) még egy más, példátlanúl fonák koholmányt is közöl, mely Kálmánnak 1105. ben kelt, 's horvátból deákra fordított oklevele akar lenni, mit csak azért említek, mert adatúl szolgál, hogy Kálmán' horvát — és dalmátországi diadalainak minősége sok szerencsétlen agyat fárasztott már régebben is. Az olvasó, ha Kerchelich nincsen kezénél, feltalálja ezen pseudo-oklevelet Fejérnél is, ki azt egy pár bélyegző sor' kíséretében kedvverítő mutatványul gyűjteményébe iktatta.

44) Ez' okon nevezte magát a' spalatoei egyháznak adott 1103 diki szabadítéklevelében „Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque rex“nek.

45) Thuróczy, II. 6.

leányával lépett házasságra, kit paráznának találván, viselős állapotában atyjához, Kievbe visszaküldött; 46) ő maga a' záraiak' elpártolásának hírére 1105. ben ismét Dalmátországba indult. Zára megett kétségtelenül Velence állott, mellynek hajóserege a' közelebbi mult években Syria' partjain mulatozott, 's mellynek oka volt a' tenger melléki dalmát városoknak a' magyar koronához állását élénken fájlalnia. Kálmán komolyan készült a' város' ostromához, mit látván a' polgárok, a' trawi püspök' tanácsára és közbenjárására, újból hittel kötelezték le magokat a' magyar korona iránt. Kálmán még 1103. ban Ugra bánt Arbe' szigete ellen küldé, melly a' dalmát peloponesus' központjául és kulcsául tekintethetett, de az árbeiek' segédére jött tengeri vész tetemes kárt tévén Ugra' hajói-^{1105.]} ban, a' szándék halasztást szenvedett 1105. ig, midőn a' sziget, újabb ellenállás után, követvén Veglia', Cherso', Segnia' 's a' t. példáját, önként vetette magát alá a' magyar király' hatalmának. 47)

Míg Kálmán a' magyar nevet Ádria' lobogóira iratá, Álmos, boszút forralván testvére ellen, hogy őt onnan elmozdítá, hol megmaradnia annyi lett volna, mint rútul veszélyez-^{1106.]} tetni a' nemzet' 's a' birodalom' érdekeit, — 1106. vége felé Passauba szökött, V. Henriktől, nem mert Kálmán üldözésének volt kitéve, hanem mert bűnösnek érzé magát, oltalmat és

46) Thuróczy, II. 61. Nestor 1104. augusztus' 11ét mondja a' menyegző' napjának.

47) Danielis Farlati Illyricum Sacrum. Velence, 1769. IV. k. 313 l. V. k. 53 l. Zára' egyik tornyán századokon át e' felírás volt olvasható: Anno. Incar. Dni. Nri. Ihu. XPI. Mil. CV. Post. Victoriam. Et. Pacis. Praemia. Jaderae. Introitus. A. Deo. Concessa. Proprio. Sumptu. Hanc. Turrim. Scae. Mariae. Ungariae. Dalmatiae. Croatiae. Construi. Et. Erigi. Iussit. Rex. Colomannus. Dandulus (Muratori-nál, XII. k.) L. IX. c. 11. Lucius, III. 3.

segédet kérendő. 48) V. Henrik, ki a' becsstelenségek' hosszú sora után csak imént fogott helyet Németország' királyi székén, 's ki a' karácsoni ünnepeket Passau' szomszédságában, Regensburgban tölté, tetteles segédet nem adhatott neki, mert az investitúrák miatt háborúra készült a' pápa ellen, de ígéretekkel, 's gonoszban igen leleményes eszének aknáiból merített kincsekkel eresztette útnak. Színlést tanácsolt neki, 's folytonos áskálódást, míg nagyobbakra megérkezendett az idő. A' herczeg a' szerint cselekedett, de Kálmán. éles szemmel birt, 's Álmos' cselszövényei, magának az ország' tisztai részén 's a' szomszéd lengyel tartományokban pártot gyűjteni a' száznadánál nagyobb 's ennél fogva ellenségekkel is bőven megáldott testvér ellen, nem kerülhették ki a' fejdelem' figyelmét. 1100.] Készült őt fogságra vetni, 's Álmos másod ízben Henrikhez futamodott. 49) Kálmán tudta, hogy a' nyugoti császárok nagy Károly' ideje óta a' római szent birodalom' „avulsum“ — át látták Dalmátiában, 's ennél fogva hogy őt egyszerre két helyen ne támadhassa meg Henrik, sietett Dalmátiába, magának a' tengeri városokat új szabadítékok által lekötöni.

„Én, Kálmán-, Magyar-, Horvát- és Dalmátországok' királya — így szólott a' trawi polgároknak 1108. május' 1108. 25én, adott kiváltságlevelében —

esküszöm a' szent feszületre nektek trawiaknak, én hű polgárimnak állandó békét;

nékem és fiamnak és utódaimnak adózóivá ne váljatok; püspöknek és grófnak azt fogom rendelni, kit a' pap-ság és nép választandók magoknak;

és meg fogom engedni, hogy régi törvényeitekkel élhessetek;

48) Thuróczi, II. 60.

49) Thuróczi, II. 61. Chronicon Urspergense az 1108. dik évhez.

az idegenek által fizetett városi vámpénzek' kétharmada illesse a' királyt, a' harmadik a' város' grófját; a' tized pedig a' püspököt;

és nem fogom megengedni, hogy valamelly magyar vagy külföldi, várostokban lakhassék, hanemha ti is úgy akarjátok;

midőn hozzátok koronáztatás végett vagy az ország' ügyeiről veletek tanácskozandó jőni fogok, erőszakosan senkise szállhasson meg házaikban, hanem csak az, kit befo-
gadni szívesek lesztek;

's ha ki valaha uraságomat neheztelné és másfelé szándékoznék menni, hitvesével és fiaival és cselédeivel és minden övéivel bizton oda mehessen, hová neki tetszeni fog.

Ezen hitfogadás pedig megerősített a' király és Lőrincz érsek és Magyarország' grófjai által.

Én János nádor helyeslem és megerősítem. Én Appa gróf helyeslem és megerősítem. Én Tamás fehérvári gróf helyeslem és megerősítem. Én Jakab borsodi gróf helyeslem és megerősítem. Én Ugudi vasvári gróf helyeslem és megerősítem. Én Slaviz nógrádi gróf helyeslem és megerősítem.“ — 50)

Kálmán alig érkezett vissza Dalmátországból, midőn Henrik németbirodalmi sereggel Magyarországra tört, és szeptember' vége felé Pozsony' ostromához fogott. A' város vitézül oltalmazta magát, 's Kálmán a' német királyt visszavonulásra kényszeríté. E' közben Szvatopluk cseh fejedelem, kit Henrik minapában Borivoi' ellenére a' hercegi székebe iktattatott, Trencsén' vidékét kegyetlenül pusztította. De most Boleszláv lengyel fejedelem, Kálmánnak és Borivoinak szövetségese, Szileziából Csehországra csapott, 's midőn Szvatopluk saját országának védelmére a' lengyel ellen indult, egy könnyű magyar csapat boszút állott Morvában azon kegyetlenségekért, mely-

lyeket Szvatopluk a' Vág' partjain elkövetett. A' cseh herczeg, miután Borivoi' hívei közül azokat, kiket kezébe ejthetett, megölette — az egykorú Marianus Scotus három ezerre teszi a' meggyilkoltak' számát — Morvába a' magyarok ellen sietett, de midőn éjjel valamelly erdőségben lovagolna, szemét hegyes ágba ütötte, 's félholtan — mert kísérői az ággal szemét is kihúzták — Prágába vitetett, november' 12én. Kigyógyulván sebéből, 1109. februárius' elején lovasságával váratlanul [1109. Nyitra előtt termett. Hivé, hogy meglepés által fogja kezébe keríthetni az erősséget, de az örök még idején vették észre a' közeledő csapatot, 's a' várhidakat felvonták, a' kapukat bezárták előtte. Szvatopluk visszafordult, 's miután tüzzel vassal pusztította volna a' végeket, országába sietett. ⁵¹⁾

Kálmán Álmossal, talán Henrik' közbenjárására, ismét kiengesztelődött, 's a' herczeg bűnbánóképen Konstantinápolyon keresztül, hová Kálmán' követeit kísérte, kik ott a' keleti császár és Boamund antiochiai herczeg között békét eszköz-
lendők voltak, Jeruzsálembe zarándokolt. ⁵²⁾ Kálmánt 1111. ben ismét a' tengernél találjuk, hol nagy feladását Dalmátiát és Croatiát Magyarországba olvasztani, ernyedetlenül folytatta, 's e' végre a' dalmát papságot a' magyar clerus' minden jogaiban és szabaditékaiban részeltette. ⁵³⁾ Visszajövet Magyarországra már Álmot is honn találta, ki azonképen mint eddiglen terveket forralt, hogy Horvát- és Dalmátor-

51) Annales Hildesheimenses és Annalista Saxo az 1108 dik évhez. „Praeparatis multiformiter adversariis, maximeque per obstructa fluminis undique vada, post morosam et cassam obsidionem castris Bresburh, paene inacte rediit (Henricus).“ Thuróczi, II. 62. Cosmas Pragensis az 1108 es 9. évekhez.

52) Anna Comnena az Alexias' XIII. k. ben a' magyar követeket Peres-nek és Simon-nak nevezi. Thuróczi, II. 60.

53) Lucius, III. 4.

szágok' királyi koronáját Béla fiának biztosíthassa. Kálmán már egy idő óta gyengélkedett; 's talán mert a' betegség kedélyét elborította, talán mert közeledni érezvén halálát, István fiát 's az országot Álmos', cselszövényeitől inkább fél-
 1113.] tette, mint valaha, parancsot adott, hogy mind Álmos és fia, mind a' herczeg' gonosz tanácsosai, Uros, Vacha és Pál megvakítassanak. A' parancs alig adatott ki, már végre is hajtattott. ⁵⁴⁾ A' kórság ágyhoz szegezte a' királyt, 's agyában a' hagymáz' és a' valóság' képei vadúl vegyültek együvé. Tanácsot tartott Sima' fiával Márkkal, és Jakab' fiával Achilles-sel, 's egy Benedek nevű emberét a' dömösi monostorba, melyben Álmost és Bélát fogva tartá, olly meghagyással küldte, hogy ölné meg Álmost. A' vak herczeg téli verőfényben a' monostor előtt ült, 's midőn Benedek' lovának dobogását hallotta, rosztat sejdítve, az oltárhoz vezettette magát. A' monostorbeliek nem engedték, hogy Benedek a' herczeget, ki a' monostort alapította volt, az egyházból kihuzza, 's a' czinkos nem merészlett reá halálos csapást mérni a' menhelyben. Dühében — mondja a' hagyomány — visszaügetett a' királyhoz, hogy őt a' dömösiek' ellenállásáról értesítse, de a' pilisi erdőben lefordult lováról és nyakát szegte. E' közben Kálmán
 1114.] is meghalálozott 1114. februarius' 3án, miután tizen-

54) *Chronicon Admontense* az 1113. dik évhez. *Thuróczy*, II. 62. „Rex cepit ducem et filium ejus Belam infantulum, et obcecavit eos. Sed et Belam infantulum praeceperat castrare; sed obcaecator, timens Deum et regni sterilitatem, castravit catulum, cujus testiculos tulit regi.“ Nem fogok szót vesztegetni a' tett' mentegetésére. De ha meggondoljuk, hogy illyes eljárás hasonló körülmények között a' keleti birodalomban, cseh, lengyel és oroszországekban, sőt Angliában is napi renden volt e' korban, a' tett módfelett kegyetlennek fog. mutatkozni azért, mert olly nemzetnél történt, melynek évkönyvei viszonylag tiszták e' szennyről, 's mert olly férjfi' parancsából történt, kiben egyéb tárgyakra nézve a' kor' gyengéivel nem igen találkozunk.

nyolcz évnél tovább, korát felülhaladó bölcseséggel, kormányozta a' birodalmat. ⁵⁵⁾)

IV.

Kálmán' törvényei a' tizenkettedik század' évkönyveinek fényes lapját teszik. Egyházi intézkedései annyiban különböznek Lászlóéitól, mennyiben ezek, mint már Péterfy is megjegyzi, részben a' keleti zsinatok' végzeményeiből is meritvék, holott a' Kálmán' idejében keletkezettek, nyugoti eredetüket félreismerhetlenül viselik magokon, ⁵⁶⁾) akkor is, midőn a'

55) A' hazai chronographusok — de nem az egykoru. történetemlékek — valóságos erkölcsi szörnyet látnak Kálmánban, valószínűleg azért, mert az egyházak iránt nem volt olly adakozó, mint elődei, 's mert munkáik Álmos' és Béla' utódainak országlása alatt készültek. E' vádra megfeleltek Schiertől kezdve, az egy Ganóczin kívül, az országnak valamennyi történetírói, 's megfelel ezeknél is diadalmasabban telteinek egyszerű elősorolása. De Thuróczy' chronographusa a' nagy fejdelem' physicumát is a' legsötétebb színekkel festi, szerinte püpos-hátu, sánta, bandzsál, hebegő 's a' t. lett volna. Nem lehetetlen, hogy a' természet e' tekintetben mostoha volt iránta, 's ebbeli gyarlóságai annál szembeszökőbbek lettek, mivel elődében, Lászlóban, az ország' legszebb férfiát látta a' nép. Figyelmet érdemel azonban, hogy Cosmas Pragensis, ki őt személyesen ismerte, külső idomtalanságát aligha elhallgatja, ha az olly mértékfeletti lett volna.

56) A' papok' házasságát tárgyazó pontok' kivételével. II. dik Orbán, VII. dik Gergely' nyomán, 1099. ben (C. 10. 11. D. XXXII.) a' házaspapokat minden egyházi foglalkozástól eltiltá, de e' tilalomnak Kálmán' törvényeiben semmi nyoma. A' gyakorlati szabály, úgy látszik, azt tartotta, hogy pap' korában senki sem léphet házasságra, de hogy a' házasoknak pappá szenteltetését, 's házasságot állapítani egyházi működését semmi sem tiltja. Ez volt a' keleti egyház' tana már ez' időkorban, 's közte és a' magyar egyház' divata közt e' pontban még nagyobbnak fog

magyar egyház' szükségeihez képest átidomítottak. Főszerezőik Szerafin és Lőrincz esztergomi érsekek lehettek, bölcs tanácsosai Kálmánnak az egyház' kormányára nézve, kiknek elnöklete alatt több rendbeli zsinatok tartattak. Végzéseik közül idejegyzek egynehányat.

„Tudatlanok ne rendeltessenek papokúl, kik pedig azokul rendeltettek, tanuljanak vagy tetessenek le.“ — „Holmi pogány szertartásokat senkise kövessen, 's ki illyeseket követni találna, az, ha a' nagyobbak közül való, tartson tizenegy napig szigorú bűnbánatot, ha pedig a' kisebbek' egyike, hét napig, veretéssel.“ — „A' püspök, ha látni való, hogy a' szerzeményekből három részt az egyházra szállított, tetszéséhez képest rendelkezhessék a' negyedik részről.“ — „A' püspököktől, kik már meghaltak, 's kik nem látták el egyházukat, hanem csak fiaikat gazdagították, felét el kell venni és az egyháznak visszaadni ...“ — „Ha az egyházak' előljárói közül, valaki azok' jószágait eltékozolja, kétszeresen adja vissza; ha nincsen annyi vagyona, tétessék le, míg helyre nem hozta a' kárt.“ — A' következő czikkelyből láthatni, hogy eddiglen világi hatóság is ítelt olykor-ollykor egyházi ügyekben: „ha valamelly clericus vagy apát egyházi ügyekben, kikerülvén a' püspök' biróságát, a' királyi curia vagy világi törvényszék elébe hozza keresetét, vesztse el ügyét, 's bánván bűnét, javúljon.“ — „Ha valamelly clericus egyház' szolgája volt, fiai ne tartassanak előbbeni szolgaságuk' állapotában, hanem az egyház' szabadosai közé számíttassanak.“ — „Senki' szolgája se rendeltessék papúl, ha előbb teljes szabadságot nem adott neki ura.“ — „A' kereszteléstől vagy temetéstől fizetést senki se vegyen.“ —

mutatkozni a' hasonlatosság, ha meggondoljuk, hogy törvényhozásunk a' második házasságban élők vagy az özvegygyel házasultak iránt meg' szigorúnak mutatkozott, mit a' keleti egyházban is tapasztalunk.

„A' püspökök minden városban két házat építtessenek a' bünbánó gonoszok' fékezésére.“ — „A' clericusok ne legyenek csaplórosok vagy uzsorások.“ — Több rendelkezésből láthatni, hogy a' külföldi clericusok' és tonsuratusok' nagy száma elárasztotta az országot, kik semmi megyéhez sem tartozva, helyről helyre csavarogtak, 's kik ellen a' László' idejében hozott törvény, hogy bizonyságlevelet hozzanak magokkal illető előljáróiktól, elégtelennek mutatkozott. ⁵⁷⁾ Felebb láttuk, hogy a' clericussá vált szolgának családja szolgálai állapotjából kibontakozott; ha ez' intézkedéssel összevetjük a' következő czikkelyt, a' szolgaság' egyik mereven vonásával fogunk találkozni, melly már az alsóbb osztályok' egyéb fajaira is kezdett elragadni. „Ha valaki másnak ollyas szolgálját vagy lekötelezettjét, ki urától ennek akarata nélkül el nem idegeníthetik, vagy bárkit a' várnépekből deákságra tanít, vagy clericussá teszen, urának tudta és felhatalmazása nélkül, váltsa meg őt, 's azonfelül még ötven pensát fizessen.“ — A' papi nőtlenség' lassú haladása a' következő czikkelyekből tűnik ki: „Tekintetbe vévén az emberi gyarlóságot, megengedtük, hogy a' papok törvényes rendekben vett hitveseikkel mértékletesebben élhessenek.“ — „Azoknak, kik nőtlen állapotban váltak diaconussá vagy pappá, feleséget

57) Imént láttuk, hogy ezen csavargók egyéb nemes foglalkozáson kívül csaplórosságra is adták magokat. Nagyobb része úgynevezett udvari és házi papnak állott be. „Increbuit consuetudo impia — írja Agobard lyoni érsek — ut paene nullus invenitur anhelans et quantalumeumque praeficiens ad honores et gloriam temporalem, qui non domesticum habeat sacerdotem, non cui obediat, sed a quo incessanter exigat licitam simul atque illicitam obedientiam non solum in divinis officiis, verum etiam in humanis, ita ut plerique inveniantur, qui aut ad mensas ministrent, aut saccata vina misceant, aut canes ducant, aut caballos, quibus foeminae sedent, regant, aut agellos provideant.“ E' sorok, László' és Kálmán' törvényei után ítélve, Magyarországra ez' időkorban tökéletesen alkalmazhatók.

venni, tilos.“ — „A' püspökök' feleségei ne lakjanak a' püspöki urodalmakban.“ — „Ha valaki a' clerus közül másod ízben lép házasságra, vagy (első ízben ugyan de) özvegyet vagy elváltat vesz házastársul, tétessék le.“ — „Másod házasságban élő papok, kik rendeikbe akarnak visszatérni, feleségeik' megegyezésével vétessenek vissza.“ — „A' pap, ha ágyast tart, tétessék le.“

Paráznak 's rokon bűnösök ellen következő rendelkezések hozattak: „Ha valamely asszony férjét odahagyja, adassék vissza férjének első és másod ízben; harmadízben, ha nemes, vettessék bünbánat alá, új házasság' reménye nélkül, — ha a' köznépből való, adassék el szabadság' reménye nélkül. Ha valaki feleségének paráznaságát bebizonyította, vegyen mást, tetszése szerint; felesége pedig, ha nemes, vettessék bünbánat alá új házasság' reménye nélkül, ha a' köznépből való, adassék el, szabadság' reménye nélkül. 'S ha a' paráznaságot nem tudja bebizonyítani, ugyanazon ítéletet vegye a' férj; 's a' feleség, ha úgy tetszik neki, menjen újra férjhez. Hasonló ítéletet vegyen az, ki másnak feleségével, vagy az, ki másnak férjével vétkezik. A' ki leányt ragad, vagy erőszakot követ el leányon, ha nemes, vettessék bünbánat alá a' cánonok szerint, 's fizesse meg a' törvényes díjt, 's ki ennek fizetésére nem képes, az adassék el, nyírott fővel, László' törvénye szerint. Ha valaki másnak mátkáját elragadja a' mátká' megegyezése nélkül, adassék ez vissza jegyesének; a' rabló pedig, ha nemes fizesse meg a' cánoni díjt, és bánja meg bűnét, házasság' reménye nélkül; ha pedig a' díjt nem bírja megfizetni, adassék el szabadság' reménye nélkül. A' ki odahagyván feleségét, magát valakinek szántsándékkal lekötelezi, és szolga marad felesége iránti gyűlöletből, az maradjon mindvégig szolgaságban; és ha valaha szabaddá válnék, adassék el ismét, felesége pedig menjen férjhez, tetszése szerint.“

Külön törvény szól a' zsidókról:

„Kálmán, Isten' kegyelméből a' Magyarok' királya, e' törvényt adta a' zsidóknak, kik az ő országában tartózkodnak: Ezentúl semmi zsidó se merészeljen bármi nyelvű vagy nemzeti keresztyén szolgát venni, vagy eladni, vagy szolgálatában tartani; 's ki e' végzést átlalhágja, az a' nála találtatott keresztyén szolgának kárát vallja. Ha keresztyén, zsidónak, vagy zsidó, keresztyénnek két vagy három pensa' értékét kölcsönadni akarja, vegyen kezességet a' kölcsönadó a' kölcsönnevőtől, 's keresztyén és zsidó tanúk vétessenek fel bizonyságul, hogy ha netalán az egyik eltagadná, mit a' másiktól kölcsönvett, a' kezesség, és mindkettejök' tanúi által megbizonyíttassék. Ha pedig három pensánál többet ad egyik kölcsön a' másiknak, kezességről és tanúkról gondoskodjanak, mint mondatott, és a' pénz' mennyiségét 's a' tanúk' neveit irassák papírosra 's pecsételtessék mindkettejök', tudnillik a' kölcsönnevő' 's a' kölcsönadó' pecsétével, hogy ha valamikor egyik a' másikat erőszakolni akarná, mindkettejök' írása és pecsége által bebizonyíttassék a' valóság. Ha zsidó, keresztyéntől, vagy keresztyén, zsidótól valamit venni akar, alkalmas keresztyén és zsidó tanúk előtt vegye az eladó portékát, 's irassa papírosra ezen portékát és a' tanúk' neveit, és e' papírost mindkettejök' pecsétével, az eladóéval tudnillik és a' vevőével, magánál őrizze, hogy általa, ha lopás' bünéről vádoltatnék valaha e' vevésben, urát az orzott portékának, melyre nála ráismertek, és az előbb nevezett tanúkat, előállíthassa és megmenekülhessen. Ha pedig az orzott és ráismert portéka' urát nem tudná előállítani, a' pecsétes papírost azonban felmutathatná, kitisztítván magát a' bennirt tanúk' esküje által, megszabadul. Ha pedig a' keresztyénnek nincsenek tanúi, és a' zsidó alkalmasokat állít elő, 's esküjök által a' zsidók' törvénye szerint megtisztul, akkor fizesse díjul (a' keresztyén) az orzott portéka' négyszeres értékét. És ha (a' vevő) sem a' ráismert

portéka' urát nem fogja találni, sem a' pecsétös papirost nem fogja előmutatni, a' hazai divathoz képest ítéltessek meg, 's fizesse tizenkétszeres értékét az orzott portékának."

Egész terjedelmében közöltem e' törvényt, mert külsőleg csak a' zsidók' viszonyait látszik szabályozni, 's részben, az orzásnak elejét venni; de közelebbi megtekintésre úgy találjuk, hogy egyike középkori törvényhozásunk' csekélyszámu emlékeinek, mellyek a' szerződésjog' körébe váganak. Azon körülmény egyébiránt, hogy a' kölcsön' 's az adásvevés' jogi természetének megállapítása keresztyén és zsidó között alakult viszony' képében formuláztatik, arra mutat, hogy a' kereskedelem nagyjából zsidók' kezében volt, kiknek száma kivált a' prágai zsidóságon a' keresztesek által elkövetett kegyetlenségek' következtében, mellyek Csehországbóli sereges kiköltözésöket vonták magok után, nálunk mód felett növekedett.

Kálmán' több törvényeit Alberik nevű szerzetes egy könyvbe gyűjtötte, és Szerafin esztergomi érsekhez intézett előszavának némelly kifejezéseiből azt is lehet következtetni, hogy e' törvények eredetileg magyar nyelven voltak szerkesztve.⁵⁸⁾ Kálmán az István' és László' korában hozott büntető törvényeket nagy mértékben enyhítette;⁵⁹⁾ de Alberik'

58) „Tu, domine, — így szól Alberik az esztergomi érsekhez — qui in hujus populi linguae genere minus me promptum consideras . . . errata corrigas“; de azt, hogy az eredeti szöveg magyar volt, kivált a' számtalan magyar fordulat — hasonlíthatlanul több mint az István' és László' törvényeiben előkerülők — ezen világos jelei a' fordításnak, miután a' szerkesztő Alberik nem volt magyar, 's ennél fogva a' deák szókötés' magyar íze nem tulajdoníthatatik neki, — bizonyítják.

59) Jellemző a' mód, melylyel Alberik Kálmán' büntető törvényeinek viszonylagos lágyágát igazolja: „Ki kételkedhetik arról, — így szól — hogy szent atyánk István', az apostoli férfitörvénye, mellyet népünknek hozott, némellyekben szigorúbb, másokban enyhébb, hol

gyűjteménye Kálmánt, mint törvényhozót, egyéb tekintetekben is nemes oldalról láttatja velünk.

„Mivel népünk — így szól — gyakran a' hosszú út 's a' nehéz szükség' terhe miatt nem mehet minden ügyesbajos dolgában a' királyi udvarba: évenként kétszer, t. i. Fülep és Jakab' apostolok' ünnepén, és Mihálynak nyolczadában, zsinatot rendelünk tartatni külön mindenik püspöki megyében, mellyre mind a' főispánok mind a' többi tiszti hatóságok püspökükhöz gyülekezzenek . . . “ A. 2. — A' főbek' ügyei az öszves zsinatban, az alsóbbakéi a' zsinat' egyes tagjai által itéltettek meg. De ezen zsinatok által sem a' király', sem a' nádor', sem a' főispánok' biráskodása nem szándékoltatott megszüntetni, csak új, minél nagyobb biztosítókat nyújtó törvényszék nyittatott meg. — A' forró víz' és izzó vas' ítéletének gátot rakott azáltal, hogy a' püspöki és nagyobb prépostsági egyházakra szorította. — A' boszorkányokról szóló, rövid és szabatos törvény: „A' boszorkányokról pedig, kik nem léteznek, szó se tétessék“, méltó a' koránál nagyobb fejdelemhez.⁶⁰⁾ Hasonló merészség jel-

súlyosabban boszuló, hol lágyabb és engedékenyebb, de mégis a' fenyték' ostroma nélkül senkit sem hagyó. Mert miután a' nevezett atya' idejében öszves országa pogány szertartások szerint élt, 's a' műveletlen és erőszakolt keresztyén a' szent hit' intő szózata ellen még visszarugdosna, 's a' fenytő vessző' bünbánatos csapásait el nem szenvedné, nagy mértékben szükséges volt a' szent fenyték' kényszerítése. . . . De a' mi legkeresztyénebb királyunk, Kálmán, miután látta volna hogy a' megnövekedett hit teljes vallási erőre kapott, a' törvény' lánczának békőit oldozgatta, bőlezen meggondolván, hogy méltatlan dolog lenne, ha a' hit' önkényes vitézét a' törvényes büntetés' félelme aggasztaná.“

60) Nem régiben több íróink azon fáradoztak, hogy Kálmán' e' törvényét addig csűrjék csavarják a' középkor' glossariumainak segítségével, míg egyszerű értelmét elvitázhadják 's ezt olvashatják ki belőle: „azok, kik nem boszorkányok, azokat nem kell kópádra vonni.“ De

lemezte azon intézkedéseit, mellyeknél fogva az István' utódai által, kivált a' monostoroknak ajándékozott halászatokat a' királyi udvar' számára visszafoglalta; feleslegesnek nyilatkoztatván ki azt, mi a' szerzetesek' mindennapi szükségéit felülmúlja. 15. 16. — Hasonlag a' közkincs' növelésére czélzott, midőn a' fekvő birtok' öröködését részben ujból szabályozta: „A' szent Istvántól adományozott birtokok az emberi örököség' mindennemű utódaira vagy örökösire szálljanak. A' más királyoktól adományozott birtok pedig szálljon atyától fiúra, illyesnek nem léteben örökölje a' testvér, kinek fiai, halála után, szintén ne rekesztessenek ki az örökségből; ha pedig a' mondott testvér nem találkozik, az örökség jusszon a' királynak.“ 20. „A' vett örökség semmi örököstől el ne vétessék, csak ebbeli minősége bizonyíttassék be.“ 21. (Azaz: a' birtokos tökéletes szabadsággal rendelkezhetett felőle; a' cím, melylyel birta, teljes tulajdonjog volt, hasonló ahhoz, melylyel az ország' elfoglalásából 's az István' adományozásából származott tulajdon biratott.) Az adóügyben rendeltetett, hogy a' dénárok, melylyek az urak' és vitézek' kivételével, az ország' mindenik lakosától évenként egyszer szedettek, szent Mihály napra Esztergomba küldessenek, hol aztán az illető harmadrész, melyet a' főispánok eddiglen előre lefoglaltak volt magoknak, kihasítatott számukra. Ezen dénárok kétfélék voltak: „a' szabadságért“ (fejadó), 's „a' munkáért“ (váltságpénz, melyet azok fizettek, kik a' közmunkák alól felmentetni kívántak), az egyikért, a' másikért is négy-négy dénár járt, úgy látszik. — Horvátországban a' szabad dénárok helyett, nyestbőrök szedettek a' lakosoktól, olly adónem, melly Horvátországban

a' szöveg' ezen hermeneutikája által az egyik azt bizonyította, hogy a' glossariumok nem az ő számára írvák; a' másik azt, hogy őrizetlen óráiban a' gyarló embert még a' tudomány is ingoványba vezetheti.

divatozott, még mielőtt a' magyar koronához kapcsoltatott volna. — A' szolgák' sorsa annyiban enyhült, mennyiben a' magyar eredetű szolgát, úgy azt is, ki idegenektől származott, de Magyarországon született, tilos volt (külföldre) eladni.

A' nyugoti birodalomban, már a' frank császárok alatt, országos háború' esetében a' szabadokból álló községek, egyegy lovat tartoztak a' földesúrnak rendelkezésére állítani. Ezen divat' nyomán alakulhatott meg Alberik' gyűjteményének 40. dik pontja: „Az urak, ha falvaikban vannak szabad lakosok, kiktől lovakat kaphatnak és száz pensát szedhetnek be, szerezzenek ez' áron egy pánczélos lovast a' királynak; ha pedig negyven pensára megyen, mit beszédnek, pánczél nélküli lovast küldjenek a' királyhoz, 's ha negyven pensa' értékét sem üti meg a' gyűjték, fordítsák saját hadi készületükre.“ E' cikkelylyel némi rokonságban áll a' hadi lovakról szóló harminczhatodik, melyet jellemzetes volta miatt, szintén ideirok: „Mikor a' király vagy a' herezeg megyéből megyébe ér, a' törvényes hadi ló álljon rendelkezésére, mely ha történetből elhal, tizenöt pensa ajándékoztassék a' ló' urának; ha pedig megsérül ugyan, de nem annyira hogy belehaljon miatta, a' mondott érték' fele járjon ki a' lóért. A' határgrof, ha fontos hírt veszen, két hirnököt négy hadi lovon utasítson a' királyhoz, kik a' magok élelmén hozzá érkezvén, az úti költséget kapják ki a' nádortól, és szintannyit visszamenetre is. Ha pedig lovaik belehalnak vagy megsérülnek, annyi pensa járjon ki a' lovakért, mennyit felebb mondottunk. De ha egészségesen térnek vissza, a' szolgálat egyegy hadi járatul tudassék be a' hirnököknek.“ Midőn a' király bejárta az országot, mindig kétkét megyei bíró volt mellette, kikkel a' nép' panaszeit megvizsgáltatta, 's kiket, ha ellenök emelt vádat a' nép, a' nádor' ítélőszéke elébe állítatott. 37. Ilyenkor a' földjeikből kizaklatott pórok birtokaikba visszahelyeztettek, ha

mindjárt egyháznak vagy monostornak adományoztattak telkeik; a' visszahelyezés csak azon esetre maradt el, ha az illetőktől más földet nyertek cserébe. 19. A' jámborok bizodalommal, a' gonoszok rettegés között várhatták bé azon fejedelem' megérkezését, ki a' birói zsinatnak elvül e' vezér-szabályt tűzte ki: „Pontosan összegyülekezni, 's olly ovatosan, olly aggodalmas szorgalommal fontolni meg mindent az igazság' mérlegén, hogy egy részről az ártatlanságot gyűlöletből ne kárhoztassák, más részről a' bünt barátságból ne oltalmazzák.“ 24.

Alberik' gyűjteményéből még kiemelendők az ismaélitákat illető rendeletek, melyeknél fogva helységeikben keresztyén egyházakat tartoztak emelni, 's gyermekeik csak keresztyén magyarokkal léphettek házasságra, miből talán némi valószínűséggel következtethetni, — egyéb jelenségek is arra mutatván — hogy az ismaéliták mozzlim hiten levő magyarok, vagy legalább őseinkkel rokon faj voltak. Ez' oknál fogva szorítkozott reájok a' törvényhozónak térítési buzgalma, mint utóbb a' kunokra, nem terjedvén ki sem most sem utóbb a' zsidókra, mint népfajra. A' papi 's egyházi viszonyokat érdeklő néhány rendeletet, 's a' zsidókról közbenszött pontokat érintetlenül hagyom, e' tárgyakban a' felebb közlöttek elégségesek az olvasó' tájékozására.

Ö T Ö D I K K Ö N Y V.

1114 — 1196.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II. István, 1114—1131.

II. Béla, 1131—1141.

II. Géza, 1141—1161.

III. István, 1161.

II. László, 1161—1162.

IV. István, 1162.

III. István (ismét), 1162—1173.

III. Béla, 1173—1196.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Alig húnyt el Kálmán, midőn a' velenceiek, kéz 1114. alatt a' keleti és nyugoti császárok által is segítette, ¹⁾ hajósereget küldtek a' dalmát tengermellék' 's a' dalmát szigetek' elfoglalására. II. István, Kálmán' fia és utóda, a' tizennégy éves gyermek' éretlenségével hagyta odaveszni atyjának dicső szerzeményét, 's gondnokai is főbb kötelességöknek tartották, a' királyfi' koronázása, ²⁾ mint örökségének oltalma körül intézkedni. Arbe szigete, mihelyest OrdelaF Faledro velencei herceg' hajóseregét szemlélte, sietett a' velenceivel felcserélni a' magyar urodalmat, ³⁾ úgy vélekedvén, 's nem alaptalanúl, hogy a' lagunák' városa' tengeri kereskedelmében részesítettve, e' viszonynak nagyobb hasznát fogja láthatni, mint a' magyar király' oltalmának. Zára nem késett Arbe' példáját követni, magyar kézben csak az erősség maradt. ⁴⁾ A' spalatoí magyar őrizet, mellynek élén a' királyi adók' szedője Horvátországban állott, szintén a' várba kénytelenítetett vonulni, a' városiak' árulása előtt. De most alkalom kínálkozott

1) Dandulus, XI. 11.

2) Thuróczi, II. 63. „Potentiores regni Stephanum, Colomani filium, in regem coronaverunt.“

3) Lucius, III. 4.

4) Dandulus, IX. 11.

a' város' visszafoglalására. Püspöke, Manasses, Kálmán' udvarából került ide, 's a' nagy fejdelem iránti hűségét fiára is átszállította. Közte 's a' várörizet' vezére közt a' városiak' hűtlensége után is fenmaradt, ha bár titokban, a' bizodalmas viszony. Ketten e' tervet készítették. Egy közeleső ünnep a' lakosokat bizonyos egyházban fogja összegyűjteni, melly dombon épült a' városon kívül. Az ünnepélyközben törjenek ki a' magyarok a' várból, 's foglalják el a' várost. De e' terv a' polgárok' előljárójának, egy Adorján nevű olasznak tudomására jutott, ki — mint Tamás esperest a' historia salonitana' szerzője írja — „polgártársainak javát és szabadságát saját hivatalánál többre becsülvén, 's a' polgárokat e' gonosz eselszövényről értesítvén, honába szökött haladék nélkül.“ A' polgárok pedig nagyovatosan gondoskodtak magok-ról 's a' városról. És megérkezvén az egyházi ünnepély' ideje, része kiment a' kápolnába, része meg' felfegyverkezve elbújt a' városban. A' magyarok tárogatószóval kirohantak az erősségből, 's a' város' árkan és falain átszökdöstek. De a' polgárok most kijöven rejtekhelyeikből, a' mieink közül azokat, kiket a' falakon belül találtak, felkoncizolták, a' többieket lábtóikról 's a' falakról az árokba vetették, 's hogy az erősségben maradottakon vagy oda visszamenekültökn is boszút vehessenek, tüzet raktak körülötte, 'és az őrizetbeliek' részét benfulasztották, részét arra birták, hogy kétségbeesésekben az 1115.] égő lángok közé ugorjanak. 5) A' spalatoi erősség' ezen gyászos sorsa a' zárai vár' bukását is vonta maga után, 's rövid idő mulva Traw, Sebenico, Biograd, 's velök valamennyi kisebb város a' velenczeiek' kezébe került, a' szigetek már korábban kivétel nélkül követvén Arbe' példáját. 6)

1116.] 1116. ban végre — kétévi bűnös időzés után —

5) Thomae Archidiaconi Sp. hist. salonit. c. 18.

6) Dandulus, IX. 11. Laurentius de Monacis, 102. l.

nagyobb sereg érkezett Magyarországból Zára alá. Faledro fegyvereseit a' hajókból partra szállította, 's a' város' falai alatt összeütközött a' mieinkkel. A' csata véres volt és öldöklő. Faledro maga a' vérmezőn maradott, 7) az övéinek, miután számukat magyar vitézség tetemesen leolvasztotta, sikerült a' városba menekülhetni, melly, növekedvén ekkép őrizete, makacsul állott ellen az ostromlóknak még akkor is, midőn Spalato és Traw tanácsosnak látták, a' magyar felsőbbség' megismerése által bosszú és veszélyek elől biztosítaniok magokat. Velenceze követeket küldött Magyarországba Istvánhoz, 's a' felek között ötévi fegyvernyugvás köttetett, melly lefolyván, további öt évre terjesztetett ki, úgy látszik. Zára 's a' szigetek Velence' kezében maradtak; Spalato, Traw 's a' kisebb városok, és a' belebb fekvő öszves tartomány a' magyar koronát uralták. Látszatra a' fegyvernyugvás' pontjai Magyarországnak nagyobb előnyt biztosítottak, mint Velenczének; de ez eléglé a' szigeteket, mellyek hajóinak megannyi erősségül szolgáltak, és eléglé Zárát, mellyben a' tenger-mellékiek fővárosukat látták, és honnan első kedvező alkalommal folytatható volt a' hódítás' műve. 8)

István aligha személyesen volt jelen a' seregnél Dalmátországban; első hadi tapasztalása a' magyar és a' cseh sereg közötti sajátzerű összeütközés lehetett, melly az 1116. év' tavaszára tétetik. István' gyámjai ohajtották, hogy azon barátságos viszony' megújítására melly Kálmán és Bretiszláv cseh herczeg között létezett, az ifju király 's a' csehek' fejedelme, Vladiszláv találkoznának egymással. Ez' oknál fogva

7) Dandulus, XI. 9. Farlati Illiricum Sacrum, I. k. 225. l.

8) Nota e margine codicis ambrosiani, Muratorinál, XII. k. 266 l. „Tunc tres oratores, Vitalis Phaledro, ducis filius, Ursus Justinianus et Marinus Mauroceno, una cum cancellario Venetiae, missi ad regem, inducias cum eo inierunt per quinquennium.“

a' határuul szolgáló Olsva' partjain a' luzzkói rónaság jelet-
tett ki találkozási helyül. Talán olly czélzattal, hogy az ünne-
pély' fénye öregbitessék, tömérdek fegyveressel jelent meg
mindenik fejdelem. Midön a' mieink tábort ütöttek, közöttök
's a' csehek közt, mint illyes alkalmakkal szokás, surlódás
surlódást ért, 's ezeknek megszüntetésére és a' netalán még
bekövetkezhető összekocczanások' megelőzésére, a' magyar
vezérek bessenyők és székelyek által őriztették a' királyi tá-
bort. Az ovatosság annál szükségesebbnek látszott, mivel a'
cseh herczeg' táborában egy Solt nevű magyar szökevény
volt, ki Istvánnak értésül adta, hogy a' herczeg gonosz ter-
veket forrall ellene. A' hir aggodalmat gerjesztett a' magyar
táborban, és hasonló aggodalom nem kis zavarba hozta a'
cseheket is, kikkel meg' azt ügyekezett elhitetni a' szökevény,
hogy herczegöket, ha lehet, elfogják a' magyarok. Midön a'
csehek a' bessenyő és székely ijászokkal szemközt látták mago-
kat, úgy vélekedtek, hogy csak megelőzik a' magyarokat,
ha táborukra támadnak. A' bessenyők és székelyek kisebb
számmal voltak, mintsem hogy az' egész cseh sereggel dia-
dalmasan megvívhatnának. Bátor ellenállás után soraikba füz-
vén az oltalmukra bizott királyt, magyar földre vonultak. De
most János nádor, Urosának fia, ki vitézeivel kissé leebb
táborozott, a' királyi tábort prédáló csehekre támadt, olly
erővel és vérontással, hogy a' kalózok futamodásban kerestek
menedéket. Midön István a' táborba visszaérkezett, a' cseh
herczeg már az övéi után indult.⁹⁾ Ez volt a' szövetség-

9) Thuróczi, II. 63. — Cosmas Pragensis. Dubravius (hist.
boh. L. XI.) egész gyönyörűséggel leírja, milly borzasztó büntetést vett
Solt István' kezéből, de a' hazai chronisták semmit sem tudnak róla,
's Thurócziiban szó van a' király' fájdmáról, hogy Solt életben mara-
dott. Egyébiránt az évekig tartott meghasonlásból világos, miszerint a'
fejdelmek nem Soltban, hanem egymásban keresték a' gonoszságot.

kötésül kitűzött 1116. május' 13ának eredménye, 's midőn Leopold ausztriai herczeg, István' eljárását megtorlandó, kinek hadai az 1117 és 18. diki években, nem tudni, mi [1117. 1118. okból, a' Lajtántúli földet pusztították, 1119. ben sereg- [1119. gel Magyarországra jött, a' cseh herczeg egész készséggel szövetkezett hozzá, 's a' magyar határföldek' felperzselésében és Vasvár' felforgatásában buzgó segéd társa volt. ¹⁰⁾

István és Vladisláv között még tovább is tartott [1120. az ellenségeskedés, 's midőn a' cseh herczeg, bátyját Borivoit, kinek nevében országolt, 1120. ban arra kényszerítette, hogy önmagát száműzze, a' kóbor csak Vladisláv' ellenénél remélvén biztos menhelyet, István' oltalma alá vette magát, kinek vendégszerető udvaránál négy évvel később meg is halálozott. ¹¹⁾ De Leopold ausztriai herczeg már 1121. [1121. ben ellenségből szövetségessé vált. A' hiú és könnyelmű ifju király, úgy találván, hogy a' hadi dicsőség' borostyána késik halántékai körül szövödni, a' hollygó szerelem' ölében keresett kárpótlást csalódásaiért. Az országnagyok, véget vetendők az innen keletkezett botrányoknak, Adelheidot, Henrik stephaningi tartománygróf' az ausztriai herczeg' testvérhugától leányát szemelték ki számára házastársul, 's István szokott könnyedségével állott rá kívánságukra. ¹²⁾

10 Paltramus, Peznél, I. k. 707. l. az 1117. dik évhez: Ungari juxta Littam Theutonicos devastaverunt. Chronicon Zvetlicense vetustius, Peznél, I. k. 521. h. az 1118. d. évhez. Ungari juxta fluvium Lithae nos vastaverunt. Ricardus in fastis campililiensibus, I. k. 180. l. — — — „ejus (Stephani) terras invasit (Leopoldus), et castrum ferreum destruxit.“ Otto Frisingensis l. VII. c. 15. „Leopoldus marchio, adjuncto sibi duce boemorum ... usque ad claustra terrae progreditur, captoque ac succenso castro, quod ferreum vocatur, sine damno ad propria revertitur.“

11) Cosmas Pragensis az 1120 és 1124. re szóló hexameterében.

12) Thuróczi, II. 63. összevetve Schier' „Reginae Hungariae primae stirpis,“ című munkájával, a' 100. d. l.

E' viszony, úgy látszik, jóltevőleg hatott reá, mert ezentúl nem minden komolyság nélkül látott a' birodalom' ügyei után. A' kúnok, kik imént Bolgárországban a' görögök által megverettek, Tatár vezérek alatt telephelyeket kértek [1122.] az országban, 's István befogadta őket; ¹³⁾ — mondjunk neki, a' kik magyarok vagyunk, hazafiúi hálát érette. Vladisláv cseh herczeg Szobieszláv testvérét is számüzvén, ennek hitvese Magyarországra menekült, hol István őt szívesen látta, pedig Álmos herczeg' leánya volt a' nő. ¹⁴⁾ A' spalatoiak' és trawiak' kiváltságait megerősítette, hogy ingadozás nélkül maradjanak meg hitőkben a' korona iránt. ¹⁵⁾ Atyja még halálos ágyán tanácsosainak lelkére köté, törölje le vérrel a' nemzet azon foltot, mellyet az 1099. ben orosz földön vett csapás, híréneven hagyott vala; — a' parázna Predzlava' emléke, úgy látszik, folyvást nyitva tartotta lelkében e' sebet. Istvánnak most alkalom kínálkozott, az atyai végintézet' betöltésére. Rosztiszlavics Volodár' fiai, Vladimirko és Rosztiszlav, ellenségeskedésben éltek egymással. Az egyik Szvenigorodban uralkodott, a' másik Peremislnben, 's a' kievi nagyfejdelem a' peremislinek pártjára kelt. A' szvenigorodi — Vladimirko — Magyarországra sietett, hogy segédet kérjen Istvántól. A' magyar király háromezer fegyverest küldött vele Szvenigorodba, kik olly elszántsággal védték az erősséget, 's bátor kitöréseik által az ostromló Rosztiszláv' sorait annyira fogyasztották, hogy ez felhagyván erőködésével, Peremislnbe indult vissza. Ekkor érkezett meg István, nagyobb seregnek élén Magyarországból, 's bevén Peremisltn, Kiev elébe sietett. Itt több magyar főúr kinyilatkoztatá, hogy a' nemzet nem fogja idegenek' ügyében vérént ontani, 's hirnökök fel-

13) Thuróczi, II. 63.

14) Cosmas Pragensis.

15) Lucius, III. 4.

hívták az öszves tábort, térjen vissza a' hazába. 16) István kénytelen volt engedni; de árulást látván a' nagyok' eljárásában, és Álmos' érdekében szőtt összeesküvést, kegyetlen bosszút vett rajtok, 17) mihelyest az országba visszaérkezett; mit megértvén Álmos, Byzanczba menekült, hol Joannes Comnenus 's ennek hitvese Piroska által nyájasan fogadtatván, Constantinnak czímeztetett, 's tiszteletére Maczedonia' azon helye, mellyben kisérői letelepítettek, Constantiának nevezetett. 18) István Álmos' jószágait elkoboztatta, felhíván egy úttal a' keleti császárt, utasítaná ki birodalmából a' szökevényt. Byzancz megtagadta a' kívánságot, 's István haddal ment a' görögök ellen. Nándorfehérvárt, — számos ostromló géppel levén ellátva — bevette, 's kőfalainak romjaiból erősséget építtetett a' mai Zimony' környékén. Serege Thracziát és Maczedoniát Philippopolig, a' császár' tartózkodási helyéig

16) A' chronisták 's utánok újabb történetíróink közül többen, Istvánt két ízben léptetik fel Oroszországban, először 1123. ban, másodsor 1127. ben. Én a' két rendbeli hadviselésben csak azonegynek két részét látom, mellyeknek mindegyike 1127. ben folyt le igen valószínűleg. A' zavart e' tárgyban főleg Dlugoss okozta, 's azok még növelték, kik ennek zagyvaságaiból meg' azt akarták kisütögetni, hogy István, — kire atyja e' hadviselést, Predzlava és Boris miatti elkeseredésében hagyta örökségül, — Boris' érdekében viselte a' hadat, a' végett hogy Galicziát Borisnak szerezhesse!

17) Azon kegyetlenkedések, mellyekről Thuróczy' chronographusa Istvánt vádolja, valószínűleg ez' időbe esnek. „Christianam combussit, et super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri; cereos magnos in fundamentum hominis stillare faciebat. Gyászos leleményessége az észnek büntetések' mezején! A' mult századnak nem válik gyalázatára, hogy azon undokságokat, mellyek e' sorokban lappangnak, alig értette, 's hogy Katona kénytelen volt Pethő Gergelyhez folyamodni magyarázatért: „Optime haec in hungaricum idioma Gregorius Pethő sic transtulit: Az égő szövétnékeket az alfelekbe csöpögteteli vala.“

18) Thuróczy, II. 63.

pusztította. De a' következő évben kórság által otthonn, fegyvereseitől távol marasztatván, a' hadi szerencsét hűtlennek tapasztalta. . Egy Stephel nevű németet — talán hitvesének valamely rokonát — nevezvén ki hadvezérül, a' mieink 's velök egy cseh dandár, Haramvárnál, ott hol utóbb Újpalánka épült, megállapodtak, bevárandók a' görög sereget, melly itt a' Dunán átmenni szándékozott. A' császár személyesen volt jelen, 's vele még nagyszámu genuai és persa segédkatonaság is. Seregét kétfelé osztotta; része színle, mintha erőszakolni akarná az átmenetet Haramnál, másik része azalatt némi távolságban átment valósággal, 's a' Krasso' vizénél meglepven a' magyarokat, győzelmet vett felettök. A' császár visszament Byzanczba, de az időközben betegségéből felüdült király, új sereg' élén az Aldunához sietett, 's Branizovát, a' várörizet' vitéz ellenállása után bevette, és felgyújtatta. A' röviddel utóbb a' Dunához érkezett császár az erősség' helyreállításával foglalkodott, de azon volt mindenkép, hogy újabb ütközetre ne kényszeríthetessék a' mieink által. Minden érintkezés' kikerülésére a' Szendrő megett elnyúló hegyeken át készült vissza; de tartalékserege tetemes veszteséget szenvedett a' magyaroktól, kik őt üzőbe vették, 's kiknek a' tábori felszerelés' jóval nagyobb része is martalékul jutott.

Álmos' halála, melly már a' viia' első évében következett be, szolgálhatott főokul, hogy a' hadviselő felek, véget vetvén a' költséges, és mégis, úgy szólván, eredmény nélküli versenygésnek, hajlandók voltak a' békére. Császár és király az alduna', nem tudni, mellyik szigetén találkoztak egy-
 [129.] mással, 's kiengesztelődve tértek vissza az övéikhez. ¹⁹⁾

Azalatt míg István a' birodalom' délkeleti szélein táboro-

19) Thuróczy, II. 63. Nicephorus Choniates. Cinamus, Stritternél.

zott, vagy betegsége közben, mely őt, mint láttuk, a' seregtől távol tartá, történhetett, hogy Bors és Iván grófok pártot ütöttek ellene, sőt a' hagyomány szerint, magokhoz akarták rántani a' főhatalmat. Merényletök elfojtatott csirájában, 's Iván halált szenvedett miatta, Bors száműzetett. ²⁰⁾ De a' király, ki már évek óta terméketlen házasságban élt, 's ki az imént elnyomott lázadást is annak tulajdoníthatta, hogy a' nép őt egymagát, utód nélkül látta a' királyi széken, most arról tanácskozott az ország' nagyjaival: örökösül kit választasson. Ekkor jutott tudomására, hogy az Álmos' távozása óta elveszettnek tartott Béla még él, a' pécsváradi apátságban kegyelettel ápolgatva évek óta. ²¹⁾ A' hír e' pillanatban módfelett megörvendezteté a' királyt. Isten' keze — gondolhatá — életben tartá a' vak fiút, hogy égő szövétnekül szolgálhasson, mely körül meg' gyülekezhessék a' nemzet. [1130. Udvarába hozatá, 's az országlás' gondjaiban társának akará. És hogy hív kezekben tudhassa, — a' vaknak, midőn őt a' királyságban felváltandja, hív vezetőre leszen szüksége — Ilonát, Uros szerb fejdelem' szilárd jellemű 's rendületlen bátorságu leányát szemelé ki hitvesül számára. A' keleti birodalom, inkább mint valaha, veszedelemmel fenyegeté az országot; e' házasság hív szövetségest szerzett neki ellene. ²²⁾

20) Thuróczy, II. 63.

21) Thuróczy, II. 63. II. Idik Gejzának 1168. ban költ egyik oklevele körülményesben szól Bélának tartózkodásáról a' pécsváradi monostorban: „Qui (Bela) dum et rerum temporalium compelleretur necessitate et corporis coactaretur debilitate ad monasterium b. confugit Benedicti, ibique ab abbate et fratribus ceterisque familiaribus illius loci honorifice susceptus, et non pauca temporum per curricula rebus de ecclesiasticis ... tentus in honore.“

22) Thuróczy, II. 63. Másik szövetségese, mit a' segédül küldött dandár is tanusított, Csehország vala, mert Vladisláv rég meghalálózott, utódával Szobieszlávval István barátságban élt. A' chronisták em-

István régóta gyengélkedett. A' kór most mindinkább erőt vett rajta, 's az ifju férfi, hátat fordítván a' pezsgő élet' örömeinek, ²³⁾ ahítatában fel-felkereste a' szent falakat, honnan Bélát az élet' 's az ország' nevében imént előszólítá vala. A' prémontréiek' monostorát Nagyvárad mellett is ekkor alapította, ²⁴⁾ az első monostort, mellyel a' Francziaországban tíz évvel azelőtt keletkezett rend magyar földön birt. Végnapjait, a' magyarok és kúnok között újra kitörő meghasonlás, elkeserítette. A' kúnok' vezérei felkeresték a' beteg királyt, előadván, mit és mennyit kénytelenek szenvedni a' magyaroktól. István igazságszolgáltatás', sőt bosszú' ígérétevel vigasztalá őket, mihelyest felüdülendett. De betegsége mindig súlyosabbá vált, 's közeledni érezvén végóráját, barát-ruhát adatott magára, 's 1131. nek elején abban holt el. ²⁵⁾

lítik, hogy 1126. ban a' határszéleken találkoztak, bizodalmas viszony' ígérteét adván és vevén. Már említettük, hogy Szobieszláv Álmos' veje volt; 's talán nem csalódunk, ha hisszük, hogy Béla sógorának ügyét ő érleltette meg a' királynál.

23) A' hagyomány Thuróczinál bolygó szerelmeiről tesz említést, 's történetíróink feles számmal innen azt következtetik, hogy hajlama a' kúnok iránt szabatosabban a' kún menyecskék iránti hajlamnak mondat-hatnék. Folytonos betegeskedését és kora halálát is szerelmi kicsapongásainak tulajdonítják. Ők lássák. Vadászati hajlamáról tanuságot tesz 1130. ban kelt oklevele (Fejér, C. D. II. 68. l.) mellyben Korusnak, Bód gróf' fiának „reminiscentes etiam de eo, quod idem Korus olim ex unguibus ursi nos in venatione liberavit“ Illvost (Nyitrában) adományozza. — De valljon nem kohlmány-e az egész oklevél?

24) II. Ulászlónak 1494. ben kelt oklevele, Praynál. Pázmán a' nagyszombati zsinat' függelékében Péterfynél, I. k. 276 l. Az évet — 1130. — Katona a' prémontréi rend' évkönyveiből merítette.

25) Thuróczy, II. 63.

II.

Nagyváradról, hová II. István' holt testét kísérte a' nép, Székesfehérvárra sietett, hol Álmos herczegnek vak fiát Bélát, 1131. aprilis' 28án királynak koronázták az ország' püspökei. 26) Almos' ivadékát örömmel láthatta az egyház a' magyar királyi széken, nemcsak mert Árpád' vérének öröktőjét szemlélte benne, hanem azért is, mert tudta, hogy atyja' példájára kegyelettel viseltetik a' szent dolgok iránt, mint a' dömösi és pécsváradi kolostorok' növendékéhez különben is illett. De annál több ellenei voltak az ifjú királynak a' világ' soraiban. Mindazok, kik a' Kálmán és Álmos közötti hosszú villongások' napjaiban a' király' tanácsosai és segédei voltak, megdőböntek, midőn Béla' fején látták a' koronát, 's közülök többen, hajlandóknak mutatkoztak, Predzlava' fiát, a' Kievben született Borist, ki magát Kálmán' törvényes fiának hirdeté, 's kinek követeléseit Lengyelország' hercege, a' ferdeszáju Boleszláv is támogató, fejedelmöknek ismerni.

Boleszláv ellen Béla, sogorának a' cseh herczegnek segédére tartott számot, 's támaszt remélt Leopold ausztriai herczegtől is, kinek fia, Albert, 1132. ben szintén sógorává lőn, 1132. Béla' testvérhúgát Hedviget vévén hitvesül. 27) A' belső ellenséget, Ilona királyné készült összezúzni. Országgyűlést hirdetett Aradra, hol atyjához közel levén, magát szükség' esetében oltalma alá vehette. Urak és vitézek nagy számmal gyűltek együvé, nagyobb a' király' hívei, mint ellenei, de ezek sem maradtak el. A' vak király nejének karján lépett

26) Chronicon Budense: Coronatur quarto calendas maji, feria tertia.

27) Excerptum Ricardianum az 1132. dik évhez, Praynál, Ann. R. Hung. I. k. 124. l.

közéjük, 's Ilona, a' szerencsétlenre mutatván, kit emberi kezek Isten' legszebb adományától fosztottak meg, 's mutatván azokra, kik a' gyűlölködés' e' tettének szerzői, mesterei voltak, bosszúra, irgalmat nem ismerő bosszúra hívta fel saját 's a' király' híveit. Ilona elhallgatott, 's az udvar főbbjei a' kijelelt áldozatokra rohantak kísérőikkel. Hatvannyolczot öldöstek le közülök, másokat megkötözvén fogságra vetettek, 's ezeknek is, azoknak is minden jószágaik elkoboztattak, és egyházi adományokra fordítottak, ²⁸⁾ névszerint a' nyitrai püspökségre is, ha ez, mint valószínű, Bélában tiszteli alapítóját. Nem olvassuk, hogy a' papság a' vérontásra emelt karokat, szent igék által elzsibbasztotta, vagy a' vérfürdő' szerzőivel az egyház' neheztelését éreztette volna; a' kor' szelleme talán vélők sem láttatott igazságtalanságot a' tettben, 's az elkobzott jószágok' szent célokrai fordítása megnyugtathatta azokat, kik elszörnyűködtek a' bosszú' művének látására.

Boris e' közben orosz zsoldosokkal és lengyel segédsereggel az ősz' elején ájtott a' Karpatokon 's a' Szepességet elfoglalta. A' magyar sereg a' Sajóhoz sietett, itt hosszú vonalban bevárando az ellent, kinek számát az aradi vérnáp'

28) Turóczi, II. 64. Bonfin, szokásához képest, személyeket és dolgokat teremto elméjéből merített, midőn az aradi országgyűlés' részleteiről szól, 's komoly férfiak e' napig átírják történeti munkáikba a' magokat érdekességek által behizelgő adatokat. Vannak, kik Bélával csak 1136. ban tartatják az aradi napot, mert Thurócziban már négy fiáról szól a' királyné. De kell-e bém bizonyítanunk, hogy a' beszéd, melyet Ilona' szájába ad a' chronographus nem hiteles okirat, 's hogy a' kifejezés: „ecce enim Deus regi vestro pro duobus oculis dedit oculos quatuor“ nem egyéb monachalis elmésségnél? Ha az aradi gyűlés 1136. ban tartatott volna, Boris' kísérletei Béla' végéveire esnének, mert Thuróczinál olvassuk, hogy a' mézárlottak' rokonai Borist felhívták, foglalná el az országot; már pedig mellyik komoly történetíró vetné Boris' és Boleszláv' vállalatát 1132—4. nél későbbre?

rokonai és barátjai is öregbitették. Boleszláv és Boris lejöttek a' rónaságra, 's a' két sereget már csak a' Sajó választotta el egymástól. De ekkor híret vevé a' lengyel fejedelem, hogy Szobieszláv cseh herczeg, meghitt barátja e' napig, Béla' kérelmére, october' 18án Sziléziába bécsapott, tüzzel vassal pusztítván a' tartományt, 's hogy a' Magyarországba indult sereg' oltalma nélkül, otthonn veszendőbe megyen a' nemzet. Boleszláv fegyvereseit a' lengyel földre visszavitte, hová őt Boris és párthívei is kísérték.

1133. ban Boleszláv másodízben érkezett seregével Magyarországba. A' cseh herczeg ismételte és folytatta a' pusztítás' művét Szileziában, de a' lengyel ez' úttal makacsul megmaradott szándékánál, mellyben őt az előtte majdnem Visegrádig visszavonuló magyar sereg még megerősíthette. A' mieink visszavonultak, hogy kikerülhessék az ütközetet, mielőtt a' Leopold által ígért ausztriai segédcsapatokkal egyesülnék. Visegrádnál megtörtént az egyesülés, 's most rögtön visszafordulván, támadót fúvatnak. Forró nap volt, Magdolna' napja, 's az ütközet heves mindkét részről, bátor és elszánt férfiak' ütközete. A' szerencse hol a' mieinkre és frigyeseikre, hol az ellenekre látszott mosolygani. De a' magyar vitézség győzött elvégre. Miksa, Gáb, Vasas és Bátor voltak a' nap' hősei. Boleszláv, és seregének töredékei — közöttök Boris, 's kik híveiből még életben voltak — sebesen mint jöttek, de néma gyászban kisiettek az országból.

Béla' vitézei nyomról nyomra kísérték őket, 's egy időben Szobieszlávval — ez nyugotról, a' mieink délről — Sziléziába nyomulván, végsapást mértek reájok.²⁹⁾ E' közben [1134.

29) Thuróczi, II. 64. Otto Frisingensis, VII, 21. Történetiróink közül többen Boris' első hitvesét Boleszláv' leányának mondják, Boguphal' lengyel chroniconának nyomán, úgy látszik. Nem akarom

Béla Péter fehérvári prépostot Lothár német királyhoz küldé, felkérven őt, tiltsa el hűbéresét a' lengyel fejedelmet, minden további béavatkozástól olly ügybe, melly kirekesztőleg a' nemzet' ítéletétől függ, 's ez Boris és igényei ellen már két csatában nyilatkozott. Lothár, ki épen akkor bontakozott ki a' hohenstaufokkali nehéz tusából, kapott az alkalmon, keleti szomszédait békéltetni, hogy, mint szándéka tartá, a' német birodalom' veszélyeztetése nélkül öszves erejét Olaszországba szállíthassa. 1135. május' 26án Magdeburgban, midőn Boleszláv, mint Pommern' és Rügen' fejedelme hódolatát jött bémutatni, magyar követek is voltak jelen, gazdag ajándékokat hozva, jelen volt Szobieszláv cseh herczeg is, 's Lothárnak sikerült, magyarok és lengyelek, 's csehek és lengyelek között helyreállítani a' békét.³⁰⁾ Az országnak szüksége volt békére; de nem tagadhatni, hogy kissé drága áron szerzetett meg, mert a' hatalmas békéltető a' versenyzett felek' arbiterének tartja magát, 's a' tanúk és nézők is rendesen annak szokták tartani. 'S gyengének nézetni a' közvélemény által, politicában csaknem olly veszedelmes, mint gyengének lenni.

A' békekötés, melly Béla 's a' lengyel között 1137. ben alakult meg végkép,³¹⁾ nagy terhet emelt le a' vakfejdelem' szívéről. A' szánandó érezhette, hogy a' harcz' és háború'

az adat' valóságát kétségbe vonni, habár Boguphal' illető helye példátlanul zagyva; de azt mégis kissé mulatságosnak találom, hogy e' hitvest II. dik István által, kit — az ég tudja, miért — Borissal igen-igen bizodalmas viszonyba hoznak, szemeltetik ki számára! — Contin. Cosmae Prag. az 1132 — 4. évekhez.

30) Cont. Cosmae Pragensis az 1135. dik évhez. Otto Frisingensis, VII. 19.

31) Cont. Cosmae Prag. az 1137. dik évhez. Husvétkor Béla Szobieszlávval Olmüczben találkozott, pünkösdkor Szobieszláv Boleszlávval Glatzban.

mezején mások könnyebben nyerhetnek pályabért, mint ő. Ezentúl családi ügyekkel szeretett foglalkodni, mellyeknek szálaít testvére, Szobieszláv' hitvese szövé vala, úgy látszik. Ilona' testvérhugát, Máriát már korábban, cseh sógora' egyik rokonának, Konrád znaimi herczegnek jegyzette el.³²⁾ Atyja' hamvait Görögországból a' hazába szállította, 's nagy 1137. ünnepélyességgel, mellyen testvére Adelhaid is jelen volt, ki Prágából 1137. ben Magyarországba érkezett, 's Bélának kérelmére itt huzamosabban mulatozott, — Fehérváratt temettette el.³³⁾ Leányát Zsófiát, Konrád német király, a' gyermektelen Lothár' utóda, hitvesül kérte Henrik fia' számára, 's Béla 1139. hajolván kérelmére, a' gyermeket Stíriába az admonti kolostorba küldte, hogy ott növeljék és oktassák, míg a' gyermekjegyesből 's a' gyermekmennyasszonyból férj és hitves válhatnak. Ez' alkalommal is Szobieszláv volt a' közbenjáró, ki a' pünkösdi ünnepeket sógoránál Magyarorszáiban tölté.³⁴⁾ De ha az élet családi kötelékeket szö: a' halál meg' bontja azokat. Bélának bő alkalma volt, ezt tapasztalnia. Sógora Albert még 1137. ben meghalálozott. Ezt követte 1140. februárius' 14én a' cseh herczeg Szobieszláv, 's ennek hitvese Adelhaid néhány hónappal később hanyatlott sirba. Béla ollyasmit érzett, mintha másod ízben fosztatott volna meg szeme' világától. Bújában — mondják — bövséges boritalra adta magát. Hiszszük; elmulatott vele. Azt is hiszszük, hogy illyenkor mindent odaigért, mindent odaajándékozott az udvarbelieknek, a' mit kértek, kivántak tőle. De hogy mámorában Pocsot és Sault, két szerzetest kivégeztetett volna, kissé nehéz elhinnünk. A' dömösi monostorról még végnapjaiban is, fiúi kegye-

32) Cont. Cosmae Pragensis, 1134. évhez.

33) Cont. Cosmae Pragensis az 1137. dik évhez.

34) Cont. Cosmae Prag. az 1139. évhez. Otto bambergi püspök' életirója a' Bollandistáknál, Jul. I. 420. l.

lettel gondoskodott, 's a' szent falak' lakóiról úgy vélekszünk, 1141.] hogy mesterei lehettek, nem áldozatai. Meghalt 1141. februárius' 13-án, 's atyja mellé Székesfehérvárat temettetett el. 35) Fiat, hármat hagyott maga után: Gejzát, Lászlót és Istvánt; egy negyedik — Álmos — még atyja' életében múlt ki. Ugy akará, hogy Gejza utóda legyen a' királyságban, László Bosniát kormányozza, Szerémet István. Egyik leányát, Zsófiát már említettük, még annyit mondhatunk róla, hogy pártában maradott, mert Henrik még jegyes korában húnyt el; — másik leánya, Gertrúd, utóbb Miczisláv lengyel herczeggel lépett házasságra.

III.

1141.] Az ország' nagyai a' tizenegyéves Gejzát, három nappal atyja' halála után, Fehérvárat királynak koronázták. 36) Nevében az országot, hercegi czímmel, anyai nagybátyja Belus kormányzá, bölesen és erélyesen, mert a' spalatoiak siettek a' királynak hűségöket felajánlani, mire ő kiváltságainak erősítésével válaszolt. 37)

A' kúnok' és bessenyök' számtalan hadjáratai Erdély' tetemes részét kietlen pusztasággá változtatták. A' Maros és Olt közötti környék', az úgynevezett királytelek' népesítésére, 's a' már Traján' idejében dúsan fizető bányák' művelésére 1143.] most Flandernből és Szászországból gyarmatok érkeztek, mellyek már félszázaddal később' kitűrésök' és szorgalmok'

35) Thuróczy, II. 64.

36) Thuróczy, II. 65.

37) Farlati Illir. sacr. III. k. 174. l.

fényes tanubizonyságait adták, 's egyszersmind hatalmas védfalúl szolgáltak a' délkeleti végeknek. ³⁸⁾

Béla — láttuk — új családi viszonyok' füzése által ügyekezett az országnak nyugalmát biztosítani. Gejza' gyámjai hasonló nézetből indulhattak ki, midőn a' tizennégy éves ifjúnak Eufrozinát, a' két évvel később kievi nagyfejdelemmé vált Misztiszlavics Izaszláv ifjabbik testvérét adták hitvestül. ³⁹⁾ [114. Boris, kit Boleszláv' kibékülése Bélával a' lengyel segéd' reményétől már korábban megfosztott vala, most az orosz földön sem találván pártfogót, Konstantinápolyba indult, 's innen üres kézzel Konrád császárhoz vette magát, kinél követeléseit II. Vladiszláv cseh herczeg, Szobieszláv' gyermekeinek, 's az ezeket, hol és mikor lehetséges volt, oltalmazó magyar udvar' nyílt és titkos ellene is támogatta. A' császárt azon körülmény, hogy fia jegyben állott Gejza' testvérével, nem fogta volna a' tetteges segédadástól visszatartóztatni, 's tanácsosai Boris' követeléseiben örvendetes alkalmat láttak Magyarország' ügyeibe avatkozni: de VI. Velf' igényei Bajorországra — mellyeknek fegyveres kivívására Gejza most évdíjt biztosított néki, 's az olasz ügyek' állása őt nagyobb veszéllyel fenyegették, mintsem hogy Magyarország' ellen komoly hadviselésre szánhatná el magát. ⁴⁰⁾ Mit Boris elérhetett, mindössze abban állott, hogy Henrik ausztriai herczeg ügyét

38) Bevándorlásuk' éve bizonytalan, mert a' brassói egyház' felirása: „1143. Geyza II. ayus Andreae regis saxonis evocavit in Transylvaniam“ hibás forráson is alapúlhat; hogy azonban letelepedésük minden bizonynyal II. Gejza' idejében történt, II. Endre' okleveléből, mellyben szabadságaikat megerősíti, világos. V. ö. Schlötzer, Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen, 1795. Eder de initiis juribusque primaevis saxonum transsilvanorum. Bécs, 1792.

39) Thuróczi, II. 66. Schier, Reginae Hung. 114. l.

40) Otto Frisingensis, VII. 34.

magáévá tevén, Rathold gróf' vezérlete alatt sereget küldött Pozsony ellen. A' meglepett várgróf Julián, komoly de rövid védelem után, melly az őrizetet felére olvasztá, az erősséget általadta, 's ezt, a' veszedelem' hírére a' végekhez sietett királynak, háromezer forintért meg' visszaadták a' kalózok. 'S most hetvenezer fegyveressel Gejza a' Lajtához sietett, nem a' rabló csoporton, hanem Henrik herczegen boszút veendő. A' ^{1146.} magyar erő Mosony 's a' Lajta között ütött tábort, szemben velök némi távolságra a' folyam' balpartján Henrik' fegyveresei. Más nap virradáskor a' püspökök Gejzát egy közel-lévő fakápolnába kísérték, 's áldást adván reá, szablyával, a' vitézség' jelével körülövezték. Gejza és nagybátyja Belus most hadi rendbe állították a' sereget. Elöl két csapat szé-kely és bessenyő, a' végek' válogatott ijászai; utánok a' várkatonák, grófjaik' zászlai alatt, 's e' csapatoknak köze-pette, a' királyi dandár, tizenkét ezer vitézzel, Belus' vezér-lete alatt. Véletlenül — a' magyar kémek jobbak voltak mint az ausztriaiak, 's a' mieink hirt vettek, hogy Henrik' összes ereje még nem gyülekezett együvé — a' magyarok átkeltek a' Lajtán, 's a' felgyújtott szállások' füstgomolyagai megér-kezésöket hirdették. Henrik' seregében a' főbbek úgy véle-kedtek, hogy a' magyarok saját táborukat gyújtották fel, 's visszavonultak. A' herczeg a' folyóhoz vágtat, utána rendet-lenül az övéi. A' mieinket hamarabb éré, mint várá vala. A' német nehéz lovasság — élén a' herczeg — a' bessenyő és székelv előcsapatokat összezúzta. Egy pillanatig ingadoz-tak a' megettök állott sorok, de Belus meg' helyreállította a' rendet, 's Uros gróf az ausztriaiak' vezérét, Ratholdot, el-fogta. Henrik' seregében a' rendetlenséghez most még a' csüggedés is szövetkezik. A' tartaléks csapatok futásnak ered-nek, a' sereg' magva Belus' és vitézeinek csapása alatt össze-roskad. Ratholdon kívül Otto vezér is magyar kézbe kerül, 's Henrik herczeg a' Fischán túl keres menedéket. Hétezer

ausztriai maradt a' csatamezőn, 's Dunán innen és Dunán túl a' pusztítás' üszkei hirdették, hogy a' magyar faj itt volt, boszút venni Boris' hasznaleső czimboráján. 41)

Ez történt 1146. ban. Egy évvel később új veszély fenyegette az országot.

Bouilloni Gottfríd 1099. ben Jeruzsálemet bévette, 's a' szent város' kissé keskeny környékén királyságot alapított. 'S e' királyság megállott, — köszönet érte — a' szent sir' oltalmára Syria' fővényén is dúsan sarjadt lovagrendeknek. De 1144nek végén Edessza, a' szent város' fő véd fala körül, tábort ütöttek a' szeldzsúkiak. Egy örmény, kinek leányát a' keresztesek' főbbjeinek egyike erőszakolta, a' város' falain át, házába segítette az ostromlókat, kik azalatt míg a' keresztyének a' karácsoni ünnepet üllötték, kezökbe kerítették a' várost. III. Eugén római pápa, a' vatikán' magosságából, jajt kiáltott a' világra, 's mint félszázaddal azelőtt, újra görcsös mozgalomba jött a' keresztyénség. Akkor amiensi Péter', most a' clairvauxi apát' szónoklatai megrendítették a' híveket, 's III. Konrád német és VII. Lajos francia király száz-ezerekre menő népet, — közte számtalan kisebb és nagyobb fejedelmet, urat és vitézt — vezéreltek Solyma felé. A' kik III. Konrádhoz csatlakoztak, — unokaöccse Fridrik, majdan római császár, a' cseh, bajor, lothringeni és ausztriai hercegek, a' stíriai és karántföldi határgrofok, a' bremeni, zeizi, regensburgi, freisingeni, passau püspökök, 's velök és kívülök, számtalan bünbánó tolvaj és zsvány, férfiruhába bújtatott asszony, — tavasszal déli Németországban, vagy pünkösöd felé, Ausztriában találkoztak vele. Számuk százezer-nél többre ment; annyian valának, írja a' freisingeni püspök, ki velök volt, hogy a' folyamok hajózásra, a' rónaság

41) Otto Frisingensis de gestis Frid. c. 30. Thuróczi, II. 65.

járásra alig látszott elegendőnek lenni. A' nemzet, képzelem, érezheté, hogy Kálmán már nem uralkodik felette. Thuróczi feljegyezte a' hazai hagyományt: „Konrád nem mint Krisztus' zarándoka, hanem mint zsarnok és zshivány jelent vala meg. Szabad átmenetért folyamodott, de ennek ürügye alatt annyi pénzt csikart ki az országtól, hogy nem találkozott egyház vagy monostor széles Magyarországon, melytől pénzt nem zsarolt, 's melly azt ijedtében a' császárnak oda nem adta volna.“ 42)

1147.] Konrád után, Lajos francia király vezeté át seregét, békén és rendben. Gejza őt rövid megállapodásra birta, hogy újszülöttét a' keresztvíz fölébe tartsa; mi megtörténvén gazdag ajándékokkal eresztette útnak Görögország felé. De ekkor

42) Thuróczi, II. 66. Otto Fris. de rebus g. Frid. c. 44. A' freisingeni püspöknek ekkor volt alkalma a' magyar földdel 's a' magyar néppel közelebbről megismerkedni. Az elsőt még jóformán vadonnak találta: „Cum vilissima in vicis vel oppidis ibi, id est ex caninis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habeantur habitacula, toto aestatis vel autumn tempore papiliones inhabitat.“ De a' nép vitéz volt, mint azelőtt és azután: „Si quando vero exercitum rex ducere voluerit, cuncti, sine contradictione, quasi in unum corpus adunantur. Coloni quidem qui in vicis morantur, novem decimum, vel etiam septem octavum, vel infra, si necesse fuerit, cum supellectili ad bellum necessaria instruunt, ceteris pro cultura domi relictis, qui vero de militum ordine sunt, nulla occasione, nisi gravissima domi remanere audebunt.“ És a' nép hozzászólott a' közügyekhez, 's a' király nem hozott végzést a' főbbek' tanácsa nélkül: „In hoc graecorum imitantur solertiam, quod nullam rem magnam, sine crebra et longa consultatione agrediuntur. Ad curiam regis sui singulis ex primoribus sellas secum portantibus conveniunt, et de suae reipublicae statu pertractare et discutere non negligunt.“ Innen van, hogy egyik oklevelét Gejza alakultnak mondja: „de consilio gloriosae reginae matris nostrae (a' férfilelkü Ilona), et archiepiscoporum, episcoporum omnium, electorum praepositorum regalium atque abbatum, comitum omnium, procerum et aliorum principum“, 's hogy egy másik levele „consensum totius regni“-t említ.

hírért vevén, hogy Boris, kétségtelenül ártási szándékból, a' francia király' keresztesei közé vegyült, embereket küldött utána, kik a' kóbor' kiadatását követeljék. „A' jók, üzené Gejza Lajosnak, nem szokták ellenségeskedéssel viszonzni a' szívességet, 's a' francia királyhoz nem illik, azt oltalmazni, ki a' magyar fejdelem' élete után ólálkodik.“ Boris Lajos' lábaihoz veté magát és szentül fogadá, hogy haladéktalanul kitakarodik az országból. A' francia király természetesen találta a' magyarnak kivánságát, de lovagiassága nem engedé, hogy a' hozzáménékült gonosztevőt fenyítő kezekbe adja. Módot nyújtott neki, hogy lóra kaphasson 's a' táborból eltűnhessék. Ezáltal kikerülte a' kénytelenséget, Gejzától megtagadni, a' mit kívánt, 's a' barátságos viszony nem homlott fel közte 's a' magyar fejdelem között. ⁴³⁾

A' zivataros éveket néhány békeév váltotta fel, de gyászosak annyiban, mennyiben az éhség, melly Europa' nyúgoti tartományait már néhány év óta sanyargatta, 's 1148. melly okúl szolgált, hogy az Erdélyben imént letelepült gyarmatok, helyeiket régi hazájokban elhagyták, most Magyarországra is elharapódzott.

Gejzát sógorsága a' kievi nagyfejdelemmel 1151. ben 1151. orosz háborúba keverte. Izaszláv már húzamosb idő óta György és Vladimirkó fejdelemtársaival villongásban élt, 's most segédet kért Gejzától ellenök, kiknek elseje Kievet elfoglalta, másika mindig azzal tartott, kire a' szerencse épen mosolyogni látszott. A' magyar király tízezer vitézt küldött Izaszlávnak, kik Premisl, Vladimirkonak székhelye mellett elhaladva, Izaszláv' fegyvereseivel 's a' szintén segédül jött lengyelekkel és csehekkkel egyesülve a' nagyfejdelmet Kiev városába visszavezették, honnan saját erejével a' hadviselést György ellen folytathassa. Fia, Misztiszláv, hat ezer magyar-

43) Otto Fris. de r. g. Frid. li c. 44. Thuróczi, II. 66.

ral, kiket az előbbeni segédsereg' visszatérése után, újból kieszközlött atyjának, Sopagin' környékén Vladimirko által véletlenül meglepetvén, megveretett. A' fogságba került magyarok Halicsba vezettettek, hol Vladimirko egyik főtisztök' orrát, füleit elvágatta. E' hirre Gejza a' következő évben helven zászlóaljából álló sereggel István és László testvéreinek társaságában, személyesen indult Vladimirko ellen, 's 1152.] megvervén őt a' Szan' vizénél, és a' hadi költségek fejébe kétezer fontot rován reá, közte és Izaszláv között helyreállította a' békét, melly, hogy rövid idő mulva meg fel nem bomlott, talán csak annak tulajdonítandó, mivel Vladimirko' életének és fondorkodásainak véget vetett a' halál. 44)

Gejza azért is sietett az orosz háborúból kibontakozni, mivel egy hatalmas ellen állott a' Szávánál.

Belus' törekvéseire a' szerb fejdelem Blachin, azon függőség' daczára, melly országát már régebben görög felsőbbség alá helyezé, hűbéri viszonyba lépett a' magyar koronával. A' szerbek az üdvös lépést rossz időben tették. Byzanczban ekkor Mánuel uralkodott, a' keleti birodalom' császárai között egyike a' legnagyobbaknak, álnokabb mindnyájánál, 's mint közülök kevesen, vitéz és nagyravágyó. Sereggel indult a' Szávához, és miután Blachint megverte 's elfogta, átkelt a' folyón és Zimonyt rövid ellenállás után bevette. Az orosz földről visszaérkezett Gejza, fegyvereseivel Mánuel ellen indult, ki még Zimonyban tartózkodott, Belust pedig az aldunához küldé, hogy a' görög ha megveretnék, a' byzanci útát ellenség' kezében találja. De Mánuel megelőzván őket, a' Száva' bal partjára csapott által, Belust Branizova' vidékén megverte, 's a' görög táborban tartózkodott Borist, a' temesi bánságra

44) Thuróczi, II. 66. Karamsin, Geschichte des russischen Reiches, II. k. 174. 's köv. II.

küldte, honnan a' kóbor, dús zsákmánynyal tért vissza a' császárhoz.

Gejza 1153. ban új sereget gyűjtött Mánuel ellen, [1153. de rögtön hajlandónak mutatkozott jogairól a' szerb földre lemondani, 's e' feltétel alatt békét is kötött a' göröggel, ⁴⁵⁾ mert nyugotról új ellenség, Fridrik római császár, kit a' középkor' chronistái rőt szakállunak czímeztek, haddal készült Magyarországra, olly czélzattal, hogy azt a' német birodalomba olvaszsza. ⁴⁶⁾ A' szándék teljesületlen maradt, mivel a' német fejedelmek közül többen nem hajlottak reá, de talán azért is, mert Gejza épen a' végperczben Mánuellel megkötötte a' békét. Egy évnél tovább azonban ez sem tartott.

Mánuel' végszándéka Magyarország irányában nem ütött el Fridrikétől, a' különbség csak abban állott, hogy az esz-
közök' megválasztásában ildomosabb, a' vállalat' létesítéséhez alkalmasabb 'volt. Gejza' testvérei István és László, talán mert a' hadviselés után a' kezükre bízott és roszúl oltalmazott tartományok' kormányától megfosztattak, Mánuelhez szöktek, ki jogaik' védelmének ürügye alatt, a' nemzetre vetendő háló' fonalait szövögeté, 's ez' eljárás által a' magyar király' féltékenységét folytonosan ébren tartá. Ekkor történt, hogy An-
dronicus, Mánuel' rokona, Gejzának a' nisszai és branizoyai erősségeket a' hozzájuk tartozó megyékkel odaigéré, ha a' magyarok Mánuel' megbuktatására segédkezet nyújtanak néki. Gejza ingerlékenységében a' tervet hévvel felkarolta, 's fegyvereseihez még cseh zsoldosokat fogadván, és az Erdélyben letelepített szászok' úgy a' bosniai kormányzó' dandárait is

45) Cinnamus és Nicetas Choniates Stritternél.

46) Otto Frising. de reb. gest. Frid. II. 6: „Ungaris bellum indicare, ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat.“ — Variatioja annak, mit Cinnamus, l. 5. Manuelről mond: „Hungariam ... in medio occidentalium nationum positam, sibi comparare totis viribus satagebat.“

maga körül gyűjtven, Branizovát ostromlotta, 's az ellene küldött görög hadvezért Basiliust, kinek soraiban Gejza' test-^{1153.]} vére István is küzdött, megverte. Ez ütközetben elhullott majdnem valamennyi magyar, kik István' kíséretében az országból kiköltözködtek, 's most testvérkézből vették a' halált, 's elhullott annyi gonosz merénylet után Boris is. Gejza, úgy látszik, eléglé e' halált hadviselésének eredményeül, 's^{1156.]} midőn hírt veszen, hogy Mánuel 1156. tavasszal új sereget szállít síkra, követség által késznek nyilatkozott békére, 's visszaeresztvén mindent, mit a' Száva' túl partján birtokába kerített, 's vévén Mánuel' ígéretét, hogy Istvánt és Lászlót követeléseikben nem fogja segíteni, a' fegyveresek mindkét részről visszavonattak. 47)

Mánuel ideig-óraig ura lehetett szavának, mert egy évvel később, István Németországba Fridrik császárhoz vette magát, hogy segédet kérjen tőle. Fridrik követei által István' kérelmét és ígéreteit tudatá Gejzával, értésére adván egy úttal, miszerint a' folyamodót kész elutasítani magától, ha Gejza iránta, a' császár iránt nem fog háládatlannak mutatkozni. Gejza, Gerváz győri püspök és Henrik gróf által gazdag ajándékokat, 's utóbb még hatszáz íjászt küldött a' Milano ellen készülő császárnak, 's ez, mint fogadá, Istvánt üres kézzel útnak eresztette. 48) A' hazája' 's nemzete' becsületét

47) Cinnamus és Nicetas Choniates Stritternél. Otto Frisingensis de rebus gestis Frid. I. 32. „Graecorum princeps cum Boritio contra Ungaros copias mittens, magnum sui detrimentum accepit exercitus, in tantum, ut et Boritius a quodam, qui secum venerat, Cumano qui et Scythia, sagitta transfixus necaretur.“ Egy nevezeteseb történetírónk, Borisból épen az örök zsidót akarván kifaragni, őt még most sem hagyja meghalni, hanem mindenféle méltóságokkal halmoztatja el Gejza által, mivel Cinnamus egy bosniai királyt említ, ki szintén e' nevet viselte, 's ki Gejzával a' görögök ellen küzdött.

48) Radevicus Muratorinál, VI. k. 750 's köv. hh. Pray

mindig árúba bocsátani kész ifjú, Byzanczban a' császár' rokonával lépett házasságra, 's leste a' napot, mellyen a' görög, őt terveinek létesítéséhez, eszközül használni kegyeskedendik.

Fridrik' avatkozása a' szent szék' ügyeibe hosszan tartó schismát idézett elő. III. Sándor és a' császár' kegyeltje, Victor, versenyeztek a' pápaságért. Gejza kezdetben Victor felé látszott hajlani, ⁴⁹⁾ de Bánfy Lukács' esztergomi érsek' tanácsára, ⁵⁰⁾ utóbb Sándorhoz állott, 's 1161. ben VII. Lajos franczia királynak ígéretet tőn, ⁵¹⁾ hogy azon esetre, ha Fridrik császár őt, mint III. Sándor' fő pártfogóját haddal megtámadná, a' magyar sereg Németország ellen megyen. 1161. Lukács érsek őt már korábban (1159) arra is birta, hogy királyi hatáskörének csonkításával kinyilatkoztatná, miszerint lemond jogáról, mellynél fogva ő és elődei a' felmerülő szükséghez képest a' püspököket egy székről a' másokra szállították, vagy letették. ⁵²⁾

Meghalt 1161. május' 31én, ⁵³⁾ három fiat hagyván maga

helyesen jegyzi meg, hogy a' Radevicus által említett „episcopus Gervasius de Castroferreo“ episcopus de Jaurino akar lenni, kí, mint több egykorú okiratokból láthatni, Gervasius nevet viselt, 's kinek megyéjében fekszik az egyházilag is neves Vasvár.

49) Katona mindenkép ügyekszik magával elhitelni, hogy Gejza a' páviai conciliumban — ő természetesen conciliabulumnak nevezi — követei által nem vett részt, de a' concilium' irományai ellenkezőt bizonyítanak. Lásd: Pertz, Monumenta Germaniae hist. Leges, II k. (az öszves gyűjtemény' IV. dik k.)

50) Bánfy' levele Eberhard salzburgi püspökhöz, Hansiznál és Fejérnél (kivonatanb.).

51) „Notum itaque vestrae fraternitatis amicitiae firmiter facio, quatenus, si praedictus imperator vobis aut regno vestro aliquid mali machinari voluerit, ego regnum ejus in manu forti devastando aggrediar.“

52) Codex ms. membr. tab. vaticani, a' 2040. szám alatt, Praynál, hist. reg. Hung. I. k.

53) Chron. Claustroneob. Peznél, I. k. 446. h. Thuróczi,

után Istvánt, Bélát és Gejzát, leányai közül, Erzsébet Fridrik cseh herczeggel, Ilona Leopold ausztriai herczeggel lépett házasságra. ⁵⁴⁾ — Országlása' évei nem tartoznak a' nemzet' fényes emlékei közé; de azon egyszerü dicséretet nem fogjuk tőle megtagadhatni, hogy nehéz időben és gonosz fajzat ellen, híven ügyekezett fejedelmi tisztében eljárni.

IV.

1161. J II. Gejza' halála után tizenöt éves fia, III. dik István koronáztatott királynak, ⁵⁵⁾ de a' nemzet' szemei nem Fehérvárra, hanem az ország' délkeleti végeihez fordultak, mellyeken túl a' király' nagybátyjai 's megettők Mánuel, szentségtelen karokat emeltek a' birodalom' függetlensége ellen. Ugyanis alig értvén meg Gejza' halálát, seregével Nissza' vidékén termelt a' görög császár; súlyt adandó a' követtségnek, melly nevében a' magyarokat felhívta, fogadnák a' hozzá menekült Istvánt fejedelmöknek, miután különben is őt illeti a' királyi hatalom, úgy akarván a' nemzet' összekapása,

II. 66. „Migravit ad dominum a. d. MCLXI. pridie kalendas junii, feria quarta, cujus corpus Albae quiescit.“

54) Mosóczi, 's előtte a' Muglen által paraphrasált Kézai, Árpád nevű fiat is adnak neki, 's Albericus monachus egy Guit-hard nevű fiát említi. Egy régi chronicon Dobnernél (Monum. ad hist. Boh. I. k. 81. l.) Fridrik cseh herczeg' tesvéröcsésének Szvato-pluknak is Gejza' leányai közül ad hitvest, 's Odolának nevezi (Palacky a' Premyslidák' törzsökfáján, és Schier, nem tudom mi forrásból. Helichának hívják). III. Incze pápának 1208. ban költ oklevele szerint András somogyi gróf hitvese, Margit is, Gejza' leánya volt.

55) Thuróczi, II. 67.

hogy mindig az elhunyt' testvérére, nem gyermekére szálljon a' korona. A' magyarok visszaútasították a' törvényt magyarázó követséget, 's Mánuel közelebb jöven a' Dunához seregével, ennek részét, Alexius Kontostephanus' vezérlete alatt, Istvánnal a' Dunán átküldé, ki Haramvár alá jöven, a' nemzet' főbbjeit fenyegetések és ígéretek által ügyekezett magának megnyerni. A' császár' seregének közelsége, úgy azon körülmény, hogy III. dik Istvánt, anyja a' vész' kitörésekor, minél távolabb a' bekövetkezendő harcz' színhelyétől az ország' nyugoti széléhez, Pozsonyba vivé magával, többeket ingadozásra birt; de „István' nevétől is irtóztak a' magyarok — mondja az egykoru Nicetas Choniates — mert a' görög császár' sógora levén, félő volt, nehogy elfogadván Mánuel' ajánlatát, a' nemzet a' királytól, a' király a' császártól váljék függővé.“ Ez' oknál fogva abban történt megállapodás, hogy István' idősb testvére a' szintén Mánuelhez szökött László váljék királylyá, István maga pedig koronaörökösnek nyilatkoztassék ki. 56)

De László' uralkodása rövid volt, mert már félévvel később 1162. januárius' 14én meghalt, 57) 's a' szerződés' 1162.

56) Cinnamus és Choniates, Stritternél. Deák történetiróink, név szerint Pray és Katona, nagy nehezteléssel említik Cinnamus' vagy inkább Mánuel' észrevételét, hogy Magyarorszáiban a' király' halálával, ennek testvérére (azaz: az uralkodó nemzetség' legidősb tagjára) száll a' korona, nem fiára. Ők, kik az elsőszülött' örökölését olvasták ki az Álmossal kötött alapszerződésből, 's a' XI. dik század' királyainak rendéből, természetesen gonosz heterodoxiát láttak a' görög császár' e' nézetében. De Mánuel, a' ki tudta, hogy anyai nagybátyja László, Gejzát váltotta fel az országlásban, tehát a' testvér a' testvért, 's nem Kálmán a' fiú az atyát, 's azt is tudhatta, hogy Endre után nem fia, Salamon, hanem testvére, Béla következett a' királyságban, talán őszintébb volt okoskodásában, mint nagyérdemű historicusaink hitték.

57) Chronicon Claustroneoburgense Peznél, I. k. 446. összevetve Thuróczi-val, II. 67.

értelmében Istvánt illette a' főhatalom, kit elvégre — ha bár most sem vonakodás nélkül — királyának ismert a' többség. Az új fejdelem érezvén, hogy őt a' hunnyászok közül is számosan bitorlónak tartják, tekintélyét göggel akarta pótolni, erejét keménységgel, minek az volt következménye, hogy elleneinek száma nőttön nőtt, 's hogy ő maga Mánuelhez kénytelenítetett segédért folyamodni. A' görög Philippopolis előtt ütvén táborn, Alexius Contostephanust tetemes erővel Magyarországra küldé. István' tanácsosai közül találkoztak, kik a' nemzet' ragaszkodását ígérték néki, ha bizodalmat tanusít iránta, ha az idegen zsoldosokat visszaküldi. A' gubó a' szerint cselekedett, megfélekezvén arról, hogy ezen eljárása által multjának emlékét nem fogja megvált-hatni. III. dik István', a' törvényes fejdelem' hívei szabadabban lélekeztek, 's Bánfy Lukács esztergomi érsek' intései és buzdításai számukat növelték, bátorságukat öregbitették. Úgy rémlett előttök, mintha az ország' egyik végétől a' másikig szózat hangoznék, melly ha elesüggednek, az ország' végveszedelmét, ha fennkölt homlokkal követelik vissza jogaikat, a' nemzet' hervadhatlan díszét, dicsőségét jósolja. Június' 19én szemben állottak a' bitorlónak czinkosaival, 's véres ütközet után III. dik Istvánt a' királyi székbe visszahelyezték. A' bukott, Mánuelhez Sardicába (Itiadicza) menekült. ⁵⁸⁾

Pénzt és fegyvereseket kért a' császártól, kit a' magyar ügyek' ezen váratlan fejleménye vajmi kellemetlenül lepett meg, 's ki Nisszáig haladván elő seregével, itt a' szerb fejdelmet, Dést, mert gyanúba vevé, hogy a' magyarokhoz szít, fogolyképen Byzanczba küldé, 's III. dik Istvánnak alku-dozás végett hozzá jött követeit göggel fogadá, göggel ereszté el. Innen Nándorfehérvárra ment, hol húzamosb ideig táborn

58) Thuróczi, II. 68. Cinnamus, Stritternél.

ütött, 's úgy tapasztalván, hogy sógorának visszaiktatása a' nemzet' ellenszenvén hajótörést fog szenvedni, új eszközt szemelt ki, melylyel Magyarországot a' keleti birodalom' körébe vonhassa. Visszament Byzanczba, 's Georgius Palaeologust követképen III. Istvánhoz küldé, ki a' béke' és barátság' olajágával kezében, leánya Mária' számára a' király' testvéröccsét Bélát férjül kérje, 's kinyilatkoztassa, hogy miután Mánuelnek fiörököse nincsen, Béla, ha vejévé válandott, utóda leszen a' császárságban. A' magyarok, cselt nem gyanítva, 's a' szándéklott házassági viszonyból hasznót és fényt látván az országra háramlani, Bélát, hogy Mánuel' kívánságához képest további neveltetését Byzanczban nyerhesse, a' követnek általadták, 's a' királyfi Alexius névvel és despota címmel, mutatott bé Mánuel által az udvarnak.

A' szándék, mely a' császárt e' lépésre vezérlé, nyilvánossá lön, mihelyest Béla görög földön volt: Dalmátországot, mint Béla' örökségét, követelni a' királytól, és a' görög birodalomba bekeblesíteni. 'S megtagadattván ezen kívánsága, mert a' magyar közjog a' királyfiak által kormányzott tartományokban sem osztályrészt sem örökséget nem látott, Mánuel meg' elvetette az álorczát, 's pénzt és fegyvereseket küldött IV. István' kezéhez, hogy visszahelyeztetését újból megkísérthesse. ⁵⁹⁾

Hogy a' Szávához és Drávához közelfekvő országrészek ez' alkalommal IV. István' kezébe kerültek, világos azon oklevélből, mely az 1163. dik év' elején kelt, 's melyben a' zágrábi püspököt a' dombrai jószág' birtokában megerősíti. Mánuel Andronicus hadvezért, Contostephanus' fiát küldé oltalmára, ki elől III. István' fegyveresei a' Duna' balpartjára vonultak, míg a' római császár' adományozásából imént királylyá vált cseh herczegtől kért segédsereg, megérkezendett. Mánuel

59) Cinnamus, Stritternél.

maga Pétervár alá jött, 's illy tartalmu levelet bocsátott a' királyhoz: „Nem azért jöttünk, édes fiam, hogy hadat viseljünk a' magyarok ellen, hanem hogy testvéreidet, Bélát, a' maga birtokába visszahelyezzük, melyet tőled koránt sem vagyunk elrablandók, hanem melyet tenmagad 's közös atyátok már rég adományoztatok néki; és jöttünk azért, hogy felségünk' rokonát, nagybátyádat Istvánt, kiragadjuk a' veszedelemből. Ha tehát Béla tennen akaratoddal is vönkké vált, miért nem adod néki vissza birtokát, hogy velünk barátságban élhess? Ha pedig barátságot és rokonságot magadtól eltolva, egyébre törsz, tudd meg, hogy mi azok vagyunk, kik az erőszakot nem tűrik.“ De midőn Mánuel e' levele által diplomatiiai vitát ügyekezett megnyitni, melyben magyar földön nem fogta volna párját találni, Vladisláv cseh király már Magyarországra érkezett önkényteseivel, kik, vitézeinkkel egyesülve, a' Dunán átkelt 's a' bácsi rónaságon táborl ütött Mánuel elébe indultak. A' császár egy Boguta nevű morvát, ki huzamosabb idő óta görög szolgálatban állott, követkepen Vladislávhoz küldvén, azon volt, hogy őt a' magyar királytól elidegenítse, de a' terv nem sikerült; 's miután Mánuel minden áron törekedett az ütközetet kikerülni, Vladisláv' közbenjárása által béke kötötett, olly feltétel alatt: hogy a' király Bélának bizonyos országrészt (talán Bosniát talán a' Szerémséget), mellynek kormányja őt az atyai végintézetnél fogva illette, általadjon, a' császár pedig IV. Istvánnak ezentúl ne legyen segédére. Megkötötven ekkép a' béke, Vladisláv gazdag ajándékokkal — a' cseh történetírók tömérdek drágaköveket, arany és ezüst edényeket, selymekelméket, paripákat, fegyvereket említenek, — katonái pedig nehéz zsákmánnyal, mert Mánuel' táborán kívül az ország' lakosait is fosztogatták, hazájokba visszatértek.⁶⁰⁾

60) Cinnamus, Stritternél. Vincentii Chronicon, Dobnernél, I. k. 73. l.

De a' béke, úgy szólván, az nap bomlott fel, mellyen megkötöttetett. Mánuel a' békepontok ellenére, midőn Magyarországól eltávozott, Nicephorus Chaluphest nagyocska sereggel IV. dik Istvánnál hagyta, min megindulván a' király, Chaluphest és Istvánt a' Szerémségbe szoritotta, és Zi- ^[1163] monyt, mellynek falai közé vonultak a' futamodók, ostromlotta. Mánuel, Michael Gabrát és Josephus Bryenniust segédül küldé az övéinek, 's a' görög hajósereg némi kárt is tett az ostromló naszádokon, de IV. István rögtön meghalálozott Zimonyban, mire párthívei — magyarok és görögök — azon feltétel alatt, hogy szabadon és bántatlanul távozhassanak, az erősséget általadták.

Mánuel, orosz csapatokat is zsoldjába vevén, **1164.** ^[1164] ben roppant sereggel a' Dunához érkezett. Színle, mintha Haramvárnál szándékoznék a' folyamon átkelni, 's midőn a' magyar sereg, ennek akadályozására itt összegyülne 's az alsóbb részeket oltalom nélkül hagyná, rögtön nyugot felé fordult, 's Nándorfehérvárnál meghaladván a' Dunát, Zimonyt hosszas ostrom után, mellyben ő, személyes bátorságát, a' lakosság, árulkodó jellemét tanusítá, bevette. E' közben Joannes Ducast és Nicephorus Chaluphest válogatott sereggel, a', szerinte Béla' örökségéhez tartozó Dalmátiának meghódítására küldé, kik olly példátlan elhagyottságban találták a' magyar birodalom' e' részét, hogy, úgy szólván, minden ellenállás nélkül az öszves tenger melléket 's Horvátországnak véle határos földjét — a' byzanci irók ötvenhét várost említenek — birtokukba keríték. Szégyen és bosszú nagyszámu sereget gyűjtött e' hirre, Dienes nádor körül, ki a' Szerémség' görög kormányzóját, Michael Branast a' Szávánál megverte, 's ^[1165] az ellenség' halottjait halomra tornyosítván, és a' görög foglyok által földet és homokot öntetvén fölükbe, diadalának emlékéül idomtalan bérczet hágy vala a' csatamezőn, mire Mánuel azzal felelt, hogy Joannes Dukast, Oláhországból vélet-

lenül Erdélyre küldé, ki, miután dús martalékkal bolgár földre vette magát, válaszul Dienes nádor' hecatombájára, ércz feszületet hagyott maga után, melyre a' tudós görög, két distichonban urának dicsőségét 's a' magyarok' gyászát írta. ⁶¹⁾
^{1166.]} 1166. ban a' magyar király, Henrik ausztriai herczeg' leányával lépett házasságra, és segédfegyvereseket nyervén sógorától, Lombard spalatoi érsek' felhívására Dalmátiába indult, hol megvervén és elfogván Nicephorus Chaluphest, Spalatót, Zárát, Trawot, Sebenicót, 's e' nevesebb városokkal ^{1167.]} kétségkívül a' többieket is visszafoglalta. ⁶²⁾ Mánuel e' hírré Byzanczból Sardica felé indult, hol roppant sereget — orosz, persa, német, olasz zsoldosok is voltak soraiban — gyűjtött maga körül, 's értesülvén, hogy a' Konstantinápoly' egyik terén álló szobrok közül, a' Görögországot képző, összedült régisége miatt, a' Magyarországot ábrázoló pedig fennáll épségében, parancsot adott, hogy amazt állítsák helyre, ezt taszítsák le. Párbajt látott a' két birodalom között, hitte, hogy kettejük közül buknia kell helyrehozhatlanul az egyik-

61) Ideiron a' magyar régiségbarát' számára Cinnamus' legújabb kiadásából (Joannis Cinnami epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum. Ad fidem codicis vaticani recensuit Augustus Meineke. Bonn, 1836.) eredetiben a' felírást, miután Katona csak a' deák fordítást közölte:

*Ἐνθάδε Παννονίης ποτὲ ἀκριτὰ φύλα γενέθλης
 Δεινὸς Ἄρης καὶ χεῖρ ἐπτανεν Αὐσονίων;
 Ῥώμης ὁππότε κλεινῆς δῖος ἔνασσε Μανουήλ
 Κομνηνῶν κρατόρων εὖχος ἀριστονόων.*

Pannonicae quondam numerosa hic germina stirpis

Mars et dura manus sustulit Ausonium:

Imperium Manuël Romae cum divus habebat,

Comnenum augustae gloria prima domus.)

62) Chronicon Zwettlense vetustius, Peznél, I. k. 523. h. Thomas archid. Schwandtner' gyűjteményében, III. k. 560. l. Dandulus, Muratorinál. Cinnamus, Stritternél.

nek. Fővezérül Andronicus Stephanust jelelé ki, 's ez, midőn a' Száván általkelne, Dénes nádort harminczhét zászlóaljal, öszvesen tizenöt ezer magyarnak élén látá maga előtt, 's látá azon gyászos halmot, melly két évvel azelőtt, görög halottakból tornyosult fel. „A' magyarok — írja az egykorú Cinnamus — részint vasas lovasokból állottak, részint ijászokból és parittyásokból. Andronicus következő hadi rendbe állítá fegyvereseit. Az oroszokat 's a' persák' nagyobb részét legelőre helyezte, ezeket a' görög phalanxok követték, 's ismét ezek megett a' nehezebb fegyverzetű katonaság, ijászokkal vegyest, állott hadi rendben, mellynek legvégén Andronicus az olasz zsoldosokkal, 's a' dzsidás, pajzsos szerbekkel volt szemlélhető. Midőn azon helyre érkeztek, hol Dienes a' holt katonák' sirhalmát emelteté, leszöktek lovaikról, 's hittel kötelezték le magokat egymásnak, hogy készek halni társaikért és rokonaikért. Dienes pedig közeledni látván a' görögöket, elbizottságában bort adatott a' magyaroknak, mondván: igyatok a' görögök' egészségére. 'S ők kiitták poharaikat, és szokott helyeiket meg' elfoglalták, mert köztök az a' divat, hogy a' főbbek és a' legjelesbek az első phalanxba helyeztetnek.“ A' magyar vasasok olly súlylyal vetették magokat a' görög sereg' homlokzatára, hogy ennek balszárnya, két dandár' kivételével, teljesen felbomlott, és vezére Demetrius Branas, halálosan megsebesítve, Dienes' kezébe esett. A' jobb szárny, Lampardas' vezérlete alatt, már szintén meghajlott, midőn némi rendetlenség mutatkozott a' magyar sorokban, talán mert a' főbbek közül többen, Dienes' intéseinek, könyörgéseinek, parancsainak ellenére népeikkel a' megfutamodott balszárnnyat vették üzőbe. A' magyar vezér mindenkép ügyekezett a' rendet helyreállítani, de Andronicus alig látá a' zavar' első jelenségeit, midőn tartalékseregét rögtön előre indítván, Dienes' dandáraival megújította a' csatát. „Az ütközet olly heves volt, folytatja Cinnamus — mert hazai forrá-

sunk nincsen, melyre útalhatnánk, — hogy első összezsapáskor nyolczvan görög hullott el, magyar pedig még jóval több; de végre, példátlan kitűrés után győztek a' görögök, 's egy roppant zászló is kezökbe került, melyet nagysága miatt szekeren hordoztak a' magyarok, 's kezökbe esett Dienes' paripája, ömaga alig menekülhetvén ki a' veszedelemből. Nyolczszáz magyar fogoly között öt vezér találkozott, kiket ők ispánoknak szoktak mondani; a' halottak' száma több ezerre ment.“ 63)

1168.] A' szerencsétlen ütközet' következményei gyászosak voltak a' távolban is. Velence látván, hogy Mánuel erőt vesz a' magyarokon, Zárát elfoglalta, 's Dalmáciának egyéb városai 1168. ban ismét Mánuel' kezébe kerültek; 64) és a' görög, midőn két évvel később, második hitvesétől fia szület-
1170.] nek, Bélától, kit előbb utódának irt a' császárságban, leányát Máriát is megtagadta, 's a' kijátszott vőnek hánytorgatott örökségét, Dalmátiát, a' keleti birodalom' tartományai közé soroztatta. 65)

A' nemzet tompa fájdalommal nézett vesztesége után,
1173.] midőn III. István, 1173. nak elején, örökös nélkül meghalálozott. Viruló ifjuságában — huszonhét éves vala — szállott sírba, 's voltak, kik halálát méregnek tulajdonították, melyet italába kevert a' gázság. 66)

63) Cinnamus, Stritternél.

64) Lucius, III. 9. Farlati III. S. III. k. 4. l.

65) Cinnamus és Choniates, Stritternél.

66) Arnoldus Lubecensis Leibnitz' gyűjteményében, II. k. 631. l. kitől egy úttal azt is tanuljuk, hogy az ifju király Esztergomban halt meg; de midőn a' gonosztett' szerzőjét Bélában keresi, kétségkívül tévedésben van. Béla' özsves élete ellenmond e' gyanúnak.

V.

Béla még Mánuel' udvarában volt, ki neki 1172. ben Mária helyett második nejének, Boëmund antiochiai fejdelem' leányának testvérét, hitvesül adá, midőn III. István' halála által Magyarország' királyi széke megüresült. A' császár őt Sardiciáig kísérte, 's hit alatt ígéretet kívánt tőle, hogy szeme előtt fogja tartani a' keleti birodalom' érdekeit, míg él. [1173. Béla kénytelen-kelletlen' kívánságához járult, 's most több jeles férfiú adatván melléje, hazájába visszabocsátatott. 67)

Kezdetben ellenszenvűnek tapasztalá a' nemzetet maga iránt; sógorsága Mánuellal 's tíz évi tartózkodása a' görög udvarnál, külföldiskedés' gyanujába hozhatták őt, 's voltak, kik e' viszonyoknál fogva, hanyagságát a' nemzet' függetlenségének védelme körül, országszerte jósolgatták. A' pártosok' élén testvéröccse Gejza, ki maga is a' főhatalom után ahitozott, 's az esztergomi érsek, ki talán a' magyar egyházat a' görög schismától félté, állottak, 's állott velök az özvegy királyné is, viselősnék mondván vagy hívén magát. De alig érkezett meg Béla az országba, midőn annak mutatkozott, ki felekezetének túlsúlyt szerezni képes leend, 's intézkedései elől öccse, Gejza, Ausztriába 's innen Csehországba menekült. Az esztergomi érsek vonakodott ugyan még most is, őt királynak koronázni, de Béla, úgy látszik, orthodoxiája' annyi biztosítékait nyujtá a' pápának, hogy ettől felhatalmazás érkezett a' kalocsai érsekhez, eljárnia ez egyszer az esztergomi helyett, a' koronázásban. 68)

[1174.

67) Cinnamus, Stritternél.

68) Chronicon Posoniense. — Arnoldus Lubecensis. — Albericus, helytelenül az 1167. dik évhez. (A' német chronisták' ,Guitardus'-a kétségkívül egyazon személy Gejzával.) III. Inczének

Az ausztriai herczeg, Leopold, látván, hogy az évek óta alapjában ingadozott ország, Béla' keze alatt új korszaknak megyen elébe, sietett most a' király' testvérét, Ilonát, tizennégy év óta jegyesét, hitvesül venni, ⁶⁹⁾ 's tanácsosnak tartotta, panasz nélkül hagyni, hogy II. Szobieszláv cseh herczeg' seregéhez, melly az 1176. diki nyáron Ausztriát pusztította, több ezer magyar önkénytes is csatlakozott vala. ⁷⁰⁾ Ez' évben Mánuel' zászlai alatt is küzdött egy harczedvellő magyar csapat, mellynek vezérei Ompudin bán és Leustát vajda voltak, 's mellynek vitézségén nem mult, hogy Mánuel, hadviselését az iconiumi szultán ellen, halálos csapásának mondá. ⁷¹⁾ Béla most talán sükerrel megkísérthette volna Dalmatiának visszafoglalását, ha az adott szó által magát kötve nem érzi, 's különben is úgy nem vélekszik vala, hogy czélzatait ez' irányban, Mánuel' halála után még biztosabban fogja eszközlésbe vehetni. E' nézetében megerősítheté őt azon körülmény, hogy testvéröccse Gejza, szünet nélkül folytatván fondorkodásait, 's a' nyugoti császárt is követeléseinek támogatására ügykezzvén birni: királyi figyelmét ez ügy osztatlanul látszott igénybe venni. Tulajdon anyja is Gejzát pártolá, kit e' miatt kénytelen volt görög földre száműzni, 's Vata grófnak vakítása és István kalocsai érseknek székétöli megfosztatása, büntetésül hogy Gejza' merényletét támogatták, messze elágazó fondorkodásra mutatnak. ⁷²⁾ A' király' aggo-

1209. ben költ levele János esztergomi érsekhez, Fejéernél, C. D. III. k. 1. d.

69) Vitus Arenpeckius, az 1174. dik évhez, Peznél, I. k. 1204. h.

70) Chronicon austriacum az 1176. évhez, Peznél, I. k. 562. h.

71) Cinnamus, Stritternél, összevetve IV. Béla' egyik oklevelével.

72) Chronicon Posoniense, hibásan az 1187. dik évhez, 1177. helyett: „Dux Geyza transivit de haustria in boemiam, unde a rege

dalmait csak Szobieszláv' eljárása oszlathatta el végkép, 1117. ki a' hozzá segédért folyamodott Gejzát, Bélának kezéhez szolgáltatá, 73) módot nyujtván ezáltal a' királynak, hogy közte és agyarkodó testvére között börtönfalakat vonhasson, 's az ország' belsejében tökéletesen helyreállíthassa a' közbékét. A' hazai hagyomány Thuróczinál úgy szól róla, mint ki az elődei idejében módfelett elhatalmasodott orvoktól 's latroktól, örköndés és szigorú büntetések által megtisztította az országot, miáltal lehetségessé vált, hogy ő is, mások is a' műveltség' és csinosodás' magvait elhinthessék benne.

1180. szeptember' 24én Mánuel élni és uralkodni megszűnt. Alig érkezett halálának híre az Adriához, midőn Spalato' példájára a' görög kézben volt dalmát városok önkéntesen Bélához állottak, és Zára, melly, mint felebb láttuk, évek óta a' velenceiek' hatalmában vala, kiűtvén a' jármot, szintén a' magyar birodalomhoz tért vissza. Béla, Farkas nádort nyomban Zarába küldé, a' közigazgatási, kivált a' törvényes ügyek' elintézésére 's a' város' erősítésére. Bölcsen, — mert már a' következő évben a' velencei hajóserég Zára' falai alatt termett, 's a' várost húzamos ideig ostromlotta,

fratre suo reductus est in ungariam. Wata comes cecatur. Stephanus Colociensis episcopus deponitur. Eodem tempore mater regis in exilium in greciam mittitur.“ Katona, a' historia criticában e' sorokat commentár nélkül adja, de a' kalocsai érsekség' történetében „deponitur“ alatt ezt akarja érteni „obit“, nem tudván magával elhítni, hogy Béla, kinek atyja, mint láttuk, püspökszállítási és letételi jogáról lemondott, 's kinek testvére, István, 1169. ben, e' jogról a' prépostok' és apátok' irányában is leköszönt, ama' kalocsai érseket önn hatalmából letette volna. De István utána veti: nisi infausto casu contingeret, eos super certo crimine canonico ordine convinci, vel crimen suum publice confiteri; 's voltak viszonyok, mellyek között valamint a' későbbi királyok eljárásukkal az elmarasztást vagy önvallomást megelőzték, úgy talán Béla sem cselekedett különben.

73) Pulkava, Dobnernél, III. k. 194. l.

de makacsnak tapasztalván az ellenállást, miután a' közel szigeteket magának biztosította, a' lagunákba visszatért. ⁷⁴⁾

Mánuel' halála után Byzanczban Andronicus, ki már 1154. ben, mint említettük, a' császárság után törekedett, magához rántotta a' főhatalmat. Béla az özvegy császárné' kérelmére, ^{1182.]} úgy látszik, haddal ment ellene, 's a' bolgár földön több városokat és erősségeket elfoglalt, de ezáltal talán még siettetette a' császárné' 's a' tizennégy éves Alexius' halálát, kiknek meggyilkoltatását Andronicus azzal is okadatolta, hogy az özvegy császárné, Bélát levelei által Branizova' és Nándorfehérvár' pusztítására felhívta. A' magyar király' egykori jegyese, Mária, szintén meggyilkoltatott Andronicus' parancsából, minek hírére Béla a' keleti birodalom' határszéleit újra ^{1183.]} Branizováig, sőt Nisszáig tűzzel vassal pusztította. ⁷⁵⁾

Agnes, Béla' hitvese, testvérét az özvegy császárnét talán még azon évben követte sírjába. Egy évvel később ^{1184.]} Béla követeket küldött Párisba, kik II. dik Fülep francia király' testvérét Margitot, Henrik, ifjabb angol királynak 1183. óta özvegyét, hitvesül kérjék számára. ⁷⁶⁾ A' menyegző némi

74) Lucius, III. 12. Dandulus, X, 2. Farlati Illir. S. IV. k. 11. l.

75) Nicetas Choniates, Stritternél. *Chronicon Austriacum*, az 1182. és 1183. dik évekhez. (Peznél, I. k. 563, 564. hh.)

76) Jacobus Bosius, Schiernél: *Reginae Hung.* 's a' t. 154. l. — Béla' évenkénti jövedelmeinek lajstroma, mely egykoru kéziratban a' párisi királyi — most, nemzeti — könyvtár' kincsei között őriztetik, kétségkívül ekkor küldetett Fülep Ágost' kezéhez. Fordításban így hangzik: „Béla király' birodalma következő részekből áll: Magyarország, a' birodalom' feje; Horvátország, Dalmátország és Ráma. Magyarországon két érseki székhely van, az esztergomi és a' kalocsai. Az esztergomi a' királyi pénzműhelyekből hat ezer márkát húz, 's azonfelül a' pénzek' tízedét; a' város Magyarország' metropolisa. A' kalocsai érsekség a' bácsi püspöki megyét magába olvasztotta, 's jövedelme kétezer ötszáz marka. Az esztergomi érsek' suffraganeusai: az egri

halasztást szenvedett, 's Béla e' közben, Ágnestől maradtott gyermekei' sorsáról gondoskodandó, Imre fiát királynak 1185. koronáztatta 's Dalmát- és Horvátországok' igazgatásával megbizta, az ifjabbikat, Endrét pedig Galicziába, melly Kazimir lengyel király ellenére, Béla' oltalma alá adta magát, fejedelmül küldötte. 77)

1186. ban a' mennyasszony Magyarországra érkezett, 's

püspök, három ezer márkával; a' váci püspök hétszáz márkával; a' pécsi püspök ezerötyszáz márkával; a' győri püspök ezer márkával; a' veszprémi püspök ezer hétszáz márkával; a' nyitrai püspök ezer és száz márkával. A' kalocsainak suffraganeusai: a' csanádi vagy marosparti püspök kétezer márkával, a' bihari püspök, kinek székhelye Várad, ezer márkával; az erdélyi püspök kétezer márkával; a' zágrábi püspök a' Szava mellett ezerötyszáz márkával. Dalmátországban két érsekség van: a' zárai, ötszáz márkával, 's a' spalato, négyszáz márkával; kettőjöknek összesen tíz suffraganeusok van. Magyarország' királyának a' pénzügy jövedelmez évenként hatvan ezer márkát; a' só tizenhat ezer márkát; a' vámok, és utak, és vásárok, mellyek kirekesztőleg az övéi, harmincz ezer márkát; az erdélyi hospesek (a' szászok) tizenöt ezer márkát. Hetvenkét főispányától a' királyi harmad fejébe jár neki évenként huszonöt ezer márká. A' szlavoniai herczeg fizet neki évenként tíz ezer márkát. A' hetvenkét főispán közül külön mindenik egyszer évében megvendégli a' királyt, 's ad neki, mielőtt az asztaltól felkel, száz márkát tisztelkedésül, 's némelyik kétszázát, úgy, hogy a' király' ebbeli jövedelmét körülbelől tízezer márkára tehetni évenként. 'S ezeken kívül említendők még a' királynénak 's a' király' fiainak járó tetemes ajándékok ezüstben, selyemkelmékben, lovakban; éz azonfelül a' harminczad. A' föld' népe teljesen ellátja élelemmel a' királyt."

77) Farlati III. S. III. k. 113: „.... Anno ab incarn. domini MCLXXXV. ind. III. domino Lucio papa III. apost. sedi praesidente, ac D. Bela III. Hungariae regnum gubernante, et Domino H. (Henrico, Emerico) filio ejus, eo vivente, coronato 's a' t.“ — Endre csak rövid ideig tarthatta magát Galicziában, mert a' tartomány már 1188. ban ismét Kazimir' felsőbbsege alá került, Boguphal XIII. dik századbéli lengyel chronistának tanúsága szerint, ki, úgy szólván, egyedüli forrás e' tárgyban. A' „Galiczia' királya“ czímmel Béla azontúl is élt.

a' házassági ünnepélyt a' nemzet' szíves részvéte kísérheté, mert növekedő jólétéért 's az ország' jogainak visszaszerzéséért hálával tartozott Bélának.

A' velenceiek már nyolcz év óta háborúban állottak Magyarországgal Zára miatt, 's hajóseregök, melyet majdnem folytonosan a' dalmát szigetek között tartogattak, hogy Zárát ostromolhassák, hol kárt tön a' magyaroknak, hol érzékeny veszteséget szenvedett. Velence most kétévi fegyvernunyugvást indítványozott, ⁷⁸⁾ hogy öszves erejét Syriában központosíthassa, 's Béla annál nagyobb készséggel járult ^{1188.]} kívánságához, mivel a' szent föld' ügyét is vélé ezáltal szolgálhatni, melyet, mióta Jeruzsálem a' keresztyének' kezéből Szaladinéba került, Europa méltán veszélyeztettnek látott. 1189. ben Fridrik római császár százötven ezer keresztesel Regensburgból a' Dunán felfelé indulván, Pozsony előtt ^{1189.]} megállapodott, 's miután itt szemlét tartott a' sereg felett, 's a' kicsapongókat szigorú büntetéssel fenyegette, Béla, követei által, szabad átmenetet és nyájas fogadtatást biztosított mindenkinek. Június' 4én Esztergomhoz érkezvén Fridrik, a' magyar király ezer vitéz' kíséretében lovagolt elébe, 's a' királyné öt biborral bévont és gazdagon bútorozott sátorral ajándékozta meg, mellynek fénye bámulatra ragadta a' kereszteseket. Ünnepély ünnepélyt ért, 's a' király és császári vendége között, olly bizodalmas viszony szövetekezett, hogy Béla leányát, Constantiát, a' császár' fiának, Fridrik sváb herczegnek eljegyzette. Ez' alkalommal talán kéré a' királyné a' császárt, vetné magát közben férjénél, a' boldogtalan Gejzáért, ki már évek óta fogságban volt. A' király megkegyelmezett néki, 's Gejza kétezer magyarral a' keresztesekhez csatlakozott. Négy napig tartott vadászat után, a' császár Béla' kíséretében fegyvereseit az alduna felé követvén, a' Morava' partjain vált

78) Lucius, III. 12. Dandulus, IV. 2.

el tőle. Fridrik itt a' király' rendeletéből, még számos lisztes szekereket talált, 's négy tevét, gazdag ajándékokkal terhelve, mit azzal viszonzott, hogy azon hajókat, melyek népét Magyarországba szállították, a' királynak hagyta. A' császár még a' szerb földön volt, midőn Béla' követei, parancsot hoztak a' keresztesekhez csatlakozott magyaroknak a' visszatérésre; talán azon okon, mivel Béla, kinek leánya, a' kilencz éves Margit, Isaacus Angelusnak, az Andronicus után uralkodott byzanci császárnak volt eljegyezve, sejdíté, hogy a' keresztesek és görögök között már kész a' háború, — vagy talán azért, mivel lefolyván maholnap a' velenceiekkel kötött fegyvernyugvás, bünt látott a' magyar erő' szándéklott tékozlásában. 'S vitézeink csakugyan, Ugrin győri püspök' példájára, visszatértek Philippopolisból, kevésnek kivételével, kik Gejzánál maradtak. ⁷⁹⁾

Béla nem csalódott. Dalmátiában szükség volt magyar férfiakra, mert a' velenceiek, mihelyest a' fegyvernyugvás' végnapja leperdült, hajóseregöket a' tranii előfokhoz küldötték; de ez' uttal is — tengeri csatában — a' mieinké volt a' győzelem. Fegyvernyugvás köttetett ismét két évre, ⁸⁰⁾ 's Béla, hogy ennek lefolyásával a' tenger-mellék' rokonszenvére számot tarthasson, Dalmát- és Horvátországok' kormányát nagy férfiúra, Calanus pécsi püs-

79) Arnoldus Lubecensis, Leibnitznál, II. k. 677. l., ki ekkép írja le a' királyné' ajándékát: „Regina dedit domino imperatorii tentorium optimum, et domum desuper de scarlatico et tapete, juxta latitudinem et longitudinem ipsius domus, et lectum, culcitra et operimento pretioso magnifice ornatum, sedemque eburneam, cum cussino lecto praepositam, quae quantis ornatibus exculta fuerit, praesentis paginae depromere nequit inopia. Et ne quid excogitatis deesset deliciis, albus et parvus venatorius super tapete discurrebat caniculus.“ — Godefridus Coloniensis ap. Freh. ed. Struve, I. k. 349. és kk. II.

80) Lucius, III. 12. Dandulus, X. 2.

1193.] pökre bizta. ⁸¹⁾ Alig folyt le a' kikötött két év, midőn a' velencei hajósereg Zára előtt termett, de bevehetlennek tapasztalván a' várost, hűnek a' polgárságot, rövid idő múlva meg' elvitorlázott. ⁸²⁾ Ekkor történt, hogy Béla, minél erősebb gátat kívánván rakni a' velenceieknek, kikről tudta, hogy Dalmátországot első alkalommal ismét háborgatni fogják, a' modrusi megyét, Bertalan vegliai grófnak, a' Frangepani olasz család' ivadékának, hűbérül adá, olly feltétellel, hogy az adományozott, háború' alkalmával, az országon belül tíz páncezós vitézt, az országon kívül négyet tartozzék a' király' seregéhez küldeni, 's hogy ezen kötelezettség, ha a' gróf magzat nélkül találna kimúlni, egyik testvérének fiára szálljon a' hűbérrel. ⁸³⁾

1194.] 1194. ben Béla a' Szávánál vejével, Isaacus Angelussal találkozott, ki szerencsétlen háborút viselvén az oláhok-
1195.] kal, segédet kért tőle, melly a' király' ígérétéből 1195. ben Viddin alá volt jöendő, ⁸⁴⁾ de mielőtt odaérkezhetett volna, egyike azon palotai lázadásoknak, mellyek a' byzanci történetekben olly gyakoriak, Isaacust már szeme' világától fosztotta meg, 's testvérét Alexiust léptette helyébe. Egy
1196.] évvel később — 1196. aprilis' 23án, ⁸⁵⁾ a' halál véget vetett Béla' életének, melly huszonhárom év óta a' közjónak, a' nemzetnek volt szentelve. Az utókor őt Magyarország'

81) Több oklevelek' nyomán, mellyek' egyikében: „totam Croatiam et Dalmatiam nobiliter procurans“-nak mondatik. A' „libertas populorum ecclesiae quinqueecclesiensis, 1191.“ (Endlichernél) melly annyi fényt önt a' II. Endre előtti közjogi viszonyokra, általa eszközöltetett ki. — V. ö.: Toldy Ferencz, a' magyar irodalom tört. Pest, 1851.

82) Dandulus, IV. 3.

83) Az oklevelet első ízben Kerchelich közölte, in Not. praev.

84) Nicetas Choniates, Stritternél.

85) Chronicon Claustro-neoburgense, Peznél, I. k. 449. h. Chronicon Admontense, Peznél, II. k. 192. Thuróczi, II. 69. ö. v. Katona' chronotaxisi fejtegetésével.

legdicsőbb fejedelmeinek sorában szemléli. Midőn elhunyt, újból azok voltak a' birodalom' határai, melyeket Kálmán tűzött ki végpontokul a' magyar erőnek; 's rend és műveltség országlása' idejében, folytonos foglalásokat tettek a' Karpaktól Ádriáig. Tartózkodása Mánuel' udvarában őt mélyen béavatta az európai politicának mind czélzataiba, mind eszközeibe, 's az ifjú férfi gazdag közigazgatási ismeretekkel tért vissza Byzanczból. Kézai feljegyezte róla, kit ő „görög Bélának“ hí, hogy tőle származik a' szokás, iratban folyamodni a' királyhoz; de a' chronista csak egyes részletet említ, holott sok jelenség ⁸⁶⁾ arra mutat, hogy Béla rendszerezte az öszves igazságszolgáltatást — melly Kálmán' halála óta gyászosan elhanyagoltatott, — 's hogy a' királyi udvar' cancelláriáját, talán nem annyira a' görög birodalom' mint a' nyúgot', nevezetesen Franciaország' példájára átido-mította. ⁸⁷⁾

Imrén és Endrén kívül, még egy harmadik fiat is hagyott

86) 1181. ben költ egyik oklevele ekkép szól: „Ego Bela considerans, et in futurum meae regiae majestati praecavens, ne aliqua causa in mei praesentia ventilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testimonio confirmetur.“ Béla a' törvénykezésbe az írásbeliséget hozta be — az olvasó ne gondolja itt magának az írásbeliség' XVIII. dik századbeli német szörnyetegét, — 's ez' oknál fogva hivatkozik Kézai a' „római curia“ példájára. Béla' szigorú igazságszolgáltatását tanúsítja a' hagyomány „hogy a' latrokat és tolvajokat igen büntette“, és említi István, tournaii püspök, azon levelében, melly egy Bethleem nevű magyar tanulónak Párisban történt haláláról, úgy arról szól, hogy az elhunyt nem maradt adósa senkinek; 's mellyben Bélát magasztalja: „Manifestis ad nos venientium litteris in dies experti sumus, quia justitiam diligitis et colitis veritatem. Haec est sublimitas regni vestri, haec vestri gloria principatus.“

87) Bartal, Commentariorum ad historiam status juris-que publici Hungariae aevi medii libri XV. Pozsony, 1847. II. k. 94. l.

maga után, kinek neve nem jött az utókorra. ⁸⁸⁾ Leányai közül, kiket azonképen mint fiait, első hitvesével nemzett, — a' másodiktól nem voltak gyermekei, — az egyik, Margit, mint mondók, Isaacius Angelus keleti császárral élt házasságban, a' másik, Constantia, elhalván Palaestinában jegyese Fridrik sváb herczeg, Otokár cseh király' hitvesévé lett. ⁸⁹⁾ Alig húnyt el Béla, midőn özvegye, kinek vallási buzgalmáról a' Franciaországból Magyarországba szállított czisztercei telepek is tesznek tanúságot, ⁹⁰⁾ Palaestinába indult, hol öt hónappal férje' halála után, kimúlt a' világból.

Bélát atyáink még arról is magasztalták, hogy a' nemzet' nagy királya László, szentnek az ő idejében nyilvánított, 's kivált az ő törekvésére. A' váradi sirbolt e' czélból 1192. februárius' 2-án nyitott fel, 's a' szolgát, ki e' tisztben eljár, Dienes mestert, és minden utódait, Béla örök időre szabadoknak irta. ⁹¹⁾

88) III. dik Inceze 1198. ban Endre herczegnek írja, induljon a' szent földre, különben, „tudd meg ... anathematis te vinculo subiacere, et jure, quod tibi, si dictus rex sine prole decederet, in regno Ungariae competeat ordine geniturae, privandum, et regnum ipsum ad minorem fratrem tuum ... devolvendum.“ Katona kérdi, kell-e testvéröcsét érteni e' szavak alatt? Az olvasónak válasza, gondolom, úgy fog hangozni, hogy igen.

89) Otokár' hitvese Béla' leánya volt, 's Constantia nevet viselt, és miután Fridrik' jegyeseének neve nem tudatik, Schier úgy vélekedik, hogy kettejük' személye azonegy lehetett.

90) Béla már 1183. ban a' cziszterczita szerzetet egész birodalmában ugyanazon jogokkal ruházta fel, mellyekkel Franciaországban birt; de azon négy rendbeli czisztercei telep közül, mellyek országlása alatt nálunk keletkeztek, három valószínűleg második házassága éveiben jött létre.

91) Acta SS. mensis junii, t. 5. Katonánál, IV. k. 390 's kk. II. Pelbartus de Temesvár, ugyanannál. Regestrum de Várad. V. ö. Pray, diss. de s. Lad. rege.

HATODIK KÖNYV.

1196 — 1222.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Imre. 1196—1204.

III. László. 1204—1205.

II. Endre. 1205—1235.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Béla, ifjabbik fiának, Endrének, roppant kincset [1196. hagyott, olly feltétellel, hogy miután ő maga, halál által, akadályoztatott a' szent sír' felszabadítására Palaestinába indulni, ebbeli fogadását fia váltsa be. Endre a' reászállott kincset fegyveresek' gyűjtésére fordítá, de nem a' Béla által kitűzött czélra, hanem testvére Imre ellen, kitől Dalmát- és Horvátországok' birtokát követelé magának. Párthívei számosak [1197. lehettek, mert többrendbeli ütközetek után, III. Incze [1198. pápa' közbenjárására, a' testvérek között helyreállott a' béke, olly feltételek alatt, mellyek Endrére nézve kedvezők voltak, kire Dalmát- és Horvátországok' kormánya, hercegi czímmel, szállítatott. ¹⁾

Ez' úttal tehát, elmaradt Endre' keresztes zarándoklata, 's a' pápa, Jób esztergomi érseknek, Mozon nádornak és még húsz főúrnak engedelmét adott, hogy fogadásuk ellenére otthon maradhassanak, míg hazájokban a' közrend helyreállandott. A' dalmátok vonakodtak Endrének hódolni, 's talán nem lázadásból a' magyar birodalom ellen, hanem mert közvetlen viszonyban kívántak állani a' koronához. Makacs ellenállásuk csak fegyvernek engedett, 's Endre ez' alkalommal a'

1) Incze' levelei Fejéernél. *Chronicon Admontense'* az 1197. évhez, Peznél, II. k. 193. h. Lucius, III. 13. IV. 3.

Narenta és Cettina közt elnyúló khulmi tartományt, a' mai Herzegovinát is, a' magyar tengerparthoz kapcsolta. 2)

1199.] A' következő évben Imre Constantiával, Alfonz arragoniai király' leányával, menyegzőt ült Esztergomban; de az ünnepélyt nyomban új háborgás váltotta fel a' király és Endre között. Imre győzött, 's testvére az ausztriai hercegnél talált menedéket, kinek tartományát a' királyiak e' miatt, irgalmatlanul zsákmányolták. 3) E' tájban új keresztes csapatok készültek Magyarországon át, újtokat venni kelet felé; 's ez' okból, hogy az országban helyreálljon a' béke, Konrád mainzi 1200.] érseket Imréhez küldötték, ki, — ha az egykorú chronicisták akkor is hitelt érdemelnének, midőn hihetetlen dolgokat irnak, — békeszerző volt a' testvérek közt, következő pontok alatt: Endre bocsánatot nyer testvérétől, 's miután Endrét az atyai fogadás, Imrét a' pápának tett ígérlet kötelezi, mindketten a' keresztesekhez csatlakoznak; időközben Magyarország' kormányáról Leopold ausztriai herceg fog gondoskodni, 's a' testvérek közül birja majdan az a' koronát, ki a' másiknak Palaestinában bekövetkezett halála után, életben fog hazajöni. 4)

Annyi bizonyos, a' testvérek kibékültek, ha mindjárt más feltételek alatt, mire az is látszik mutatni, hogy már 1202.] két évig tartott az egyetértés, 's útnak mégis egyikök sem indult. Imre 1202. ben haddal ment Szerbiára. A' tartomány' fejedelme, Neemánovics István, királyi czímet és koronát kért a' pápától, ígervén néki, hogy halálából a' római

2) Lucius, IV. 3.

3) Thuróczi, II. 70. Dubravius, I. 14. összevetve Schier' munkájával. Chronicon Claustro-neoburgense az 1199 évhez, Peznél, I. k. 449.

4) Godefridus Coloniensis, Frehernél, I. k. 366. l. Arenpeck (Peznél, I. k. 1206 h.) a' békekötés' napját is adja: „anno domini 1200, in pentecoste“ azaz, május' 28án.

egyház' kebelébe tér népével. Imre Magyarország' jogainak csorbulását látván e' lépésben, ha sükerül, 's értésére adván a' pápának, hogy mit a' szerb fejdelem ígért, azt ő akarja is végrehajtani, István ellen indult. Elfoglalta Szerbiát, és a' fondorkodó fejdelem' helyébe ennek testvérét Volkánt léptetvén mint hűbéresét, átment a' bolgár földre, mellynek tetemes részét hasonlólag meghódítván, csak a' pápa' követe által, kinek a' bolgár fejdelem, Joannicz, vallási hűséget ígért, birathatott reá, hogy diadalmas hadjáratát félbeszakassza. 5)

Még a' birodalom' délkeleti szélein táborozott, midőn hírért vette, hogy a' velenceiek azon hajósereggel, mellyen harminczhárom ezer franczia keresztet, Ásiába kell vala szállítaniok, a' kilenczven éves vak Dandolo' vezérlete alatt, Zára elébe érkeztek, és szétrepesztvén a' kikötő' oltalomlánczát, a' várost három napi ostrom után bevették 1202 november 14én. 6) A' magyar király most kinyilatkoztatá, hogy illy viszonyok között lemond a' gondolatról is, a' keresztsekhez csatlakozni; 's a' pápa a' velenceieket kiátkozá, kik Zárát a' télen át erősítvén, tavasszal hajóik' nagyobb részével a' Bosporusba indultak, Alexius Angelus keleti császárnak, testvére ellen, segédet nyujtandók. A' lakosság, mellyet a' [1203.

5) Incze Imréhez: „Tu vero postquam expugnasti Serviam, amoto Stephano, et Vulco substituto in locum ipsius ...“ Joannicz Inczehez (Raynaldnál az 1204. dik évhez, 31. sz. a.): „... quoniam quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet rex Ungariae ...“ Ekkor történhetett, nem Endrének dalmát' hadviselése által, mint Pray hiszi, hogy még Maczedoniának egy része is magyar fegyvernek hódolt, IV. Béla' 1269. ben kelt oklevelének bizonyysága szerint, melly Kasztorea városát (a' hasonlónevű tónál) a' magyar korona által az Ohmucsievichék' nemzetségének adományoztatja. — Imre ezentúl „Bulgariae rex“nek is irta magát. — Imrének 's a' magyar episcopatusnak eljárásáról a' patarenusok irányában, alább leszen szó.

6) Thomae archid. hist. salon. c. 25.

velenceziek rútúl kifosztogattak, használván az alkalmat, az őrizetül hátramaradt fegyvereseket megölte, 's a' város újból, magyar felsőbbbség alá jutott. 7)

Imre most, úgy látszik, komolyan gondolkozott a' keresztes táborozásról, 's ez' okból, — miután a' szent szék, mióta királyaink jogaikról az investitúra' ügyében bűnösen lemondván, túlnyomó külbefolyásnak vetették oda a' magyar episcopatust, mindinkább avatkozott az ország' valamennyi közügyeibe, — megkereste a' pápát, eszközölné ki, hogy a' nemzet, imént született fiának, Lászlónak, biztosítsa a' koronát. Incze, hajolván Imre' kérelmére, levelet bocsátott Magyarországnak' érsekeihez és püspökeihez, mellyben meghagyta nékik, hogy mielőtt a' király útnak indulna, fiának, Lászlónak, hűség' esküjével kötelezzék le magokat, 's átkozzák ki mindazokat, kik László' jogait kétségbevonni merészek lennének; viseltessenek kellő tisztelettel azok iránt, kiket a' király gyámokul rendelend a' csecsemőnek, kormányzókul az országnak; 's ha Imre útközben elhalni találna, legyenek hívei Lászlónak addiglan is, míg jobbja beheti a' kormányt.

De a' keresztes háború' újbóli elhalasztatását most maga Incze eszközölte, ki Németországban a' guelf Otto' pártját fogván hohensaufeni Fülepp ellen, Otokár cseh királyt — a' cseh hercegek most királyokká alakultak át — szintén Otto' felekezetéhez csábította, 's követe, Guido bibornok által, Imrét rábírta, hogy sógorát segédsereggel támogassa e' vállalatban. A' magyar király több ezer fegyverest — köztök számos kúnokat is — küldött Otokárnak, ki az 1203. diki év' második felében Thüringenre tört, Erfurtot ostromolta, a' Fülepphez szító magdeburgi püspök' birtokait pusztította, 's miután még a' meissenai földet is kizsákmányolta, ősszel kettős seregével visszatért. 8)

7) Thom. Arch. ugyanott.

8) Incze Imréhez: „precibus nostris inductus, rege Boemiae

De azalatt, míg a' magyar erő idegen ügyre tékozoltatott, Joannicz bolgár fejdelem nemcsak visszafoglalta, mit Imre egy évvel azelőtt a' Moraván túl hatalmába ejtett, hanem Szerbiának egy részét is pusztította.⁹⁾ Imre, ha készült is bosszút venni e' megaláztatásáért, Endre által akadályoztatott, ki mióta a' király, fiának érdekében a' pápához folyamodott, párthíveinek számát tetemesen növekedni látá, 's most sereggel indult a' király' csapatjai ellen. A' Dráva' partjain egymásra találtak, 's elsőseget egyikök sem akarván magának követelni a' magyar vér' ontásában, tábort ütöttek szemben egymással. Több jelenségből láthatta Imre, hogy a' vitézek innen is tünan is, egy haza' gyermekeinek érzik magokat. „Maradjatok hátra“, szól híveihez, 's letévén fegyvereit, egyedül pálczával kezében, lassú lépésekkel az ellentáborba indúl, kiáltván: „látni akarom, ki fogja ontani a' király' vérét.“ A' fegyveresek néma tisztelettel hátrálnak, 's Imre karjánál ragadván Endrét, őt a' megdöbbsent sereg' sorain keresztül saját táborába vezeti, és a' kheenei erősségbe Varasd mellett foglyul küldi.¹⁰⁾

Illy szerencsés véget vön a' királyra nézve, Endre' harmadik lázadása, de a' záraiak látván a' testvérek' folytonos versenygését, 's a' pártokra szakadt országban támaszt nem találhatván, önkényt alávetették magokat a' velenczeieknek.

a Philippi consortio separato et regi Ottoni conjuncto, cum ipso pro isto validum contra illum exercitum destinasti.“ Arnoldus Lubecensis szerint a' kúnok versent pusztítottak a' csehekkel: „Nec defuit ibi illud perditissimum hominum genus, qui Valve dicuntur.“ (Valve, Falben, így hívták a' németek a' kúnokat.)

9) Raynaldnál az 1204. év és 44. szám alatt; Praynál, Kantonánál, Fejéernél.

10) Thomas archid. c. 24. Endre, 1209. ben költ egyik oklevelében: „... dum in carcere in castro Kheene detineremur, ob fidelia servitia nobis ab incolis villae Varasd fideliter praestita s' a' t....“

E' veszteség okozhatá, hogy a' király újáról a' szent sírhoz, mellyre mindig készült, lemondott újra. Mintha sejdítette volna földi pályájának közel végét, aggodalmas vágyai abban központosultak, hogy fia haladék nélkül királynak koronáztságát. Incze azzal hízelkedvén magának, hogy Imre, ha e' koronázás megtörténendett, elvégre még is Palaestinába indul, ^{1204.]} az esztergomi érseknek meghagyta, koronázná meg a' gyermekeket, mihelyest atyja által aziránt megkerestetni fog, olly feltétel alatt azonban, hogy Imre eskü alatt ígérje fiának nevében, „miszerint engedelmes lészen a' szentszék iránt, és a' magyar egyház' szabadságát (értsd: az ország' törvényeitől függetlenségét) illetetlenül hagyandja.“ ¹¹⁾ László még nem volt megkoronázva, midőn Leo bíbornok, mint a' szentszék' követe, Magyarországba érkezett, innen a' bolgár földre indulandó, 's király és nemzet által tisztességesen fogadtatott; de látván Imre, hogy a' követ, királyi czímet viszen a' pápa' nevében Joannicznak, embereit Leo után küldé, kik őt a' bolgár határnál utólérvén, letartóztatták, 's a' kevei erősségbe zárták. Vévén e' hírt a' pápa, Imrét neheztelésének tetteles tanusításával fenyegeté, mire a' király követiséget küldvén Rómába, a' bíbornok' letartóztatásának okait elősorolá. A' velenceiek' legyezgetése Róma által, mind a' mellett hogy eljárásuk érzékeny veszteséget okozott a' magyar koronának, 's azon Joannicznak királyi méltóságra emeltetése, ki a' Magyarország' felsőbbsege alatt álló Szerbiát minapában pusztította, 's ama' tartományrészt, melly III. Béla által leányának, Margitnak, Isaacus Angelus' hitvesének kiházításul adatott, elfoglalta, — ezek voltak a' király' panaszaik sarkpontjai. Incze ügyekezett a' király' vádjait elhárítani; biztosította őt, hogy a' koronás bolgár fejdelem is köteles lészen, visszaadni a' magyar fejdelemnek, mi az

11) Fejér, C. D. VII. 430.

övé; esküdözött, hogy Joanniczot nagyon szereti, de őt, Imrét, mégis hasonlíthatlanul inkább; 's elhalmozta magasztalásaival, midőn hírév vette, hogy Leót útnak eresztette elévégre. ¹²⁾ De e' magasztalások nem önthettek életerőt Imrébe, ki már húzamosb ideig betegeskedvén, miután fiát megkoronáztatta, ¹³⁾ 's Endrét fogságából kibocsátotta sőt Lászlónak gyámjává nevezte volna, ¹⁴⁾ meghalt 1204. november' 30. dikán. ¹⁵⁾

Endre az öt éves gyermek iránt nem mutatkozott [1205. idegennek; de hitvese Gertrud, a' merani herczeg' leánya,

12) Inceze' több rendbeli levelei Imréhez, az 1204. dik évből. Az' érzékeny, 's ennél fogva könnyen felháborodó Imre, a' bibornokkal majdnem olly keményén bánt, mint Boleszláv váci püspökkel, kit 1199. ben márczius' 17én véesernye' alkalmával, nem tudni, mi okból az oltárról lerántatott, 's az egyházból kivettetett. Inceze ekkép írja le a' bánásmódot, mellyben Imre a' bibornokot részeltette: „Pervenit ad castrum, quod vocatur Keve, ubi, solo Danubio mediante, regnum Ungariae a bulgarorum provincia separatur, multis cum cum desiderio expectantibus ex altera parte. Sed post unius moram diei nuncios ex insperato recepit, qui ... sibi et episcopo bulgaro transitum fecerunt omnino praecludi, ex parte regia proponentes, ut ad quoddam tuum praesidium retroiret quum nollet ab incepto itinere retroire, protinus exiit edictum a comite castri, quod quicumque sibi et suis, aut etiam episcopo memorato auderet aliquid vendere, seu aliquod humanitatis solatium exhibere, poenam incurreret personarum et rerum. Et ipse cardinalis cum episcopo saepedicto a trecentis adminus circumfusus satellitibus custoditur, qui adeo ipsum comprimunt, quod ostium camerae, si camera dici debet, observant; ut taceamus ea, quae sibi et suis, circa necessaria naturae, viliter irrogantur.“

13) Thomae archid. hist. sal. c. 24. Inczének az esztergomi káptalanhoz, 1204 X. kal. dec. nov. 22. intézett leveléből világos, hogy nem a' spalatoí püspök hanem a' kalocsai érsek (az esztergomi székhely üres volt), koronázta Lászlót királlynak.

14) Thom. Archid. c. 24.

15) Ortilo (Hanthalernél) az 1204. dik évhez. Thuróczinak Katona által kiigazított szövege, II. 70.

kit Imre, midőn öcsését a' kheenei erősségbe zárátá, szüleihez visszaküldött, most újra megjelent az országban, 's közte és László' anyja között nem maradt el a' meghasonlás. Az utóbbik, magához vévén fiát 's az ország' koronáját, Leopold ausztriai herczeghez futamodott, 's ez haddal készült Magyarországra támadni, midőn a' gyermek királynak 1205. május' 7én közbenjött halála mindent kiegyenlített. Lászlót atyja mellé a' székesfehérvári sírboltba temették, anyja pedig visszament Arragoniába, 's három évvel utóbb, Fridrik császárral új házasságra lépett. ¹⁶⁾

II.

Imre' fiának halála után, a' korona visszajött Ausztriából, 's Endre 1205. május' 29én királynak kenetett. A' király megesküdött, hogy országának jogait 's a' korona' méltóságát fenn fogja tartani; első nyoma a' hit alatti fogadásnak, melylyel Magyarország' fejedelmei lekötelezték magokat a' nemzet irányában. ¹⁷⁾

Hitvесе, merani Gertrud, ¹⁸⁾ ki már két évvel azelőtt

16) *Chronicon Admontense*, Peznél, II. k. 195. h. Arenpeck, Peznél, I. k. 1207. h. *Compilatio chronol. rerum boicarum*, Oefele' gyűjteményében, II. k. 335. l. Thuróczi, II. 71.

17) Thuróczi, II. 72. Honorius pápának 1225. ben Bélához, mint Magyarország' ifjabb királyához költ levele, Fejérmél, C. D. III. k. 294. l.

18) A' merani hercegek' neve eredetét nem a' Tirolban keblezett Merantól veszi, hanem a' dalmát-albániai tengerpartnak hol Maronia, hol Merania és Mirania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől, mellynek öröze, miután Kálmán a' magyar birodalmat az Adriáig terjesztette, a' Dachau és Andechs, Istriában is birtokos bajor nemzetségekre, mint a' ma-

oka lehetett, hogy Endre, testvére ellen fegyvert fogott, most hajlamának, a' közügyekbe avatkozni, szabad tért engedett, kárára az országnak és önnönmagának. „Endre király — így szól leánya', szent Erzsébet' életirója — csendes és jámbor úri ember volt, a' királyné pedig erényes (majd megvállik) és hatalmas asszony, ki a' női gondolkozásba férfias lelket szövén be, az ország' ügyeit kezelte.“ Ez visszatet- szett, 's méltán, a' nemzet' főbbjeinek, és neheztelésök még növekedett; midőn 1206. ban a' királyné' testvére Ekbert, 1206. babenbergi püspök, — öcsese Berthold nyomán, ki már a' királynénál volt, — Magyarországba jöven, hogy Incze' nevében Endrének a' szent szék' örömét, Béla' születése felett, megvigye, — mindketten az országban maradtak, az udvar- nál parancsoltak. ¹⁹⁾

Talán, hogy a' nemzet' rokonszenvét visszanyerje, 's hogy annak mutatkozzék, kit a' vitéz nép szégyenpirosság nélkül fejdelmének ismerhet, indult Endre ez évben, sereggel Galicziába. Misztiszlavics Román' (rokona volt Kazimir lengyel herczegnek, kiről felebb szólottunk) fia Dániel, a' Galicziaiak' és lodomériak' fejdeme, mind a' lengyelek mind az oroszok által szorongattatván, magyar segédért folyamodott, 's Endrének és vitézeinek megjelenése, a' lengyeleket és oroszokat visszavonulásra birta. De a' szilárdság nélküli király, miután Dánielt Lodoméria' birtokában megerősítette,

gyar korona' hűbéreseire bízott, honnan „Dux Meraniae“ címök származik, melly helyett a' „Dux Dalmatiae“ czímmel, mint egyjelenté- süvel is szerettek élni, mindaddig míg Gertrud Endrének a' valóságos dalmát herczegnek hitvesévé válván, a' „Dux Meraniae“nek „dux Dal- matiae“re fordításával felhagytak. V. ö. Hormayr, die grossen Geschlechter im tyrolischen Hochgebirge. II. a' szerző' öszves munkáinak harmadik kötetében.

19) Raynald. annales eccl. ad a. 1206. a' 26. sz. a. Hor- mayr az idézett helyen.

's Galicziának kormányával a' szuszdali orosz fejedelem' fiát megkínálta volna, visszasietett hitveséhez, a' magyar felsőbb-ségnek csak árnyékát hagyván a' két tartományban, melyeknek neveit királyi czímei közé sorozta.²⁰⁾

Ekbert a' babenbergi püspök, kit hivatala Németországba visszaparancsolt, terjedelmes földeket nyert adományul Endrétől, névszerint a' Szepességben; Berthold pedig kalocsai érseknek neveztetett ki,²¹⁾ 's a' király könyörgött a' pápának, erősítené meg őt, az érseki székbén. Incze vizsgálatot rendelt, a' kegyenc' képességeinek kitudására, 's ekkor kisült, „hogy a' deák szentírást fennakadás nélkül tudja olvasni, 's anyai nyelvén magyarázni, és hogy a' grammatikából is helyesen felel; de az egyházi joghoz és a' szent szónoklat-hoz semmit sem ért, 's nemcsak nem teljeskorú, de még csak nem is közeljáró a' teljeskorúsághoz.“ Illy körülmények közt, Incze vonakodott Endre' kérelméhez járulni, de végre mégis engedett, 's a' király, hitvesének sürgetésére, Bertholdot két évvel később, Dalmát- és Horvátországok' bánjának^{1209.)} nevezé ki.

A' király' ezen eljárása, többeket az ország' nagyai közül arra birt, hogy gondoskodjanak férfuról, kire a' főhatalmat

20) Dlugossus hist. pol. l. 6. Engel, Geschichte von Halitsch, 507, 's kk. II.

21) Vagy szabatosabban mondva, „választatott a' kalocsai káptalan“ által, mert mióta a' nyugoti császár 1122. ben a' wormsí szerződés' erejénél fogva Németország' valamennyi egyházainak az úgynevezett cánoni választásszabadságot visszaadta, Magyarország' királyai is bele-rántattak a' nálunk legalább új divat' örvényébe, 's lépésről lépésre, mint láttuk, királyaink' jogai az egyházi ügyek körül a' gyenge kezekben annyira olvadoztak, hogy e' tájban a' püspökök már nem a' király által neveztettek ki, hanem az illető káptalanok által választattak. Egyébiránt úgy volt ez ekkor egész Európaszerte, Arragoniában megszüntetett a' királyi kinevezés-jog 1208. b. Angliában 1215. b. Franciaországban 1268. b. 's a' t.

szállithassák. Mondottuk, hogy Gejza, III. dik Béla' testvére, e' király' országlása' idejében, Fridrik nyugoti császár' kereszteseihez csatlakozott. Midőn a' szent földről visszatért, Byzanczban telepedett le, 's több fiakat hagyott maga után. Az elégedetlen országnagyok most követséget küldtek hozzájuk, felhíván őket, ragadnák magokhoz a' főhatalmat; de midőn a' küldöttek már Spalatóba érkeztek, ott hajóra szállandók Byzancz felé, szándékuk kitudódott, 's Domald spalatoí gróf, elszedvén papirosaikat, békóban a' királyhoz vitette őket. 22) Endrét és hitvesét ez sem volt képes eszméletre hozni, 's Berthold és testvérei — mert Ekbert, a' babenbergi püspök és Henrik isztriai határgrof gyanúba jöven, hogy Fülep német király' meggyilkolásában részt vettének, Gertrudhoz menekültek, — a' haza' legjobb fiainak elmellőzésével, folyvást kegyelmekkel halmoztattak. Ekbert 1211. ben ismét visszatérhetett püspöki székébe, 's a' néhai isztriai határgrof Palaestinába indult, de Berthold, egyéb méltóságaihoz, még az erdélyi vajdaságot 's a' bácsi és bodrogi főispánságot is 1212. csatolván, mindinkább maga ellen lázítá a' hazafiak' haragját, mellyben most már az egyházi rend is osztozkodott, miután a' kegyencz kinyilatkoztatta, hogy az ország' főpapját, az esztergomi érseket, felsőbbjének nem ismeri. 23)

Ugyancsak 1212. ben érkeztek Pozsonyba, Hermann thüringeni tartománygróf' követei, olly czélból, hogy Béla' négy éves leányát, Erzsébetet, kit Gertrud a' tartománygróf' fiának Lajosnak eljegyzett, Eisenachba szállítsák. A' kised, tömérdek nép' jelenlétében, fényes ünnepélyességgel adatott át a' követeknek, 's vele nagy mennyiség ékszerek, arany és ezüst edények, drágalátos ruhák és bútorok, köztök ezüst

22) Endre' oklevele Fejérnél, C. D. III. k. 1. d. 101. l.

23) Több oklevélben e' korból Berthold' neve megelőzi az esztergomi érsekét.

bölcső, melyben Erzsébet arany 's ezüst kelmékbe burkolva feküdt, ezüst fürdőkád 's a' t. olly dolgok, mellyeknek látása, mint Gertrud remélé, tisztelettel és bámulattal fogja eltölteni a' népet, de mellyek ezt csak megerősítették azon nézetében: hogy mit a' királyné és testvérei az országban rabló kezekkel összegyűjtenek, az a' rokonokhoz idegen földre szállítatik. — Ez volt a' nemzet' hangulata, midőn Endre ^{1213.]} 1213. ban a' galicziai és lodomeriai tartományokba indult seregével, honnan Dániel a' lázadók' dühe elől, rég' Magyarországra szökött, 's hol Vladimir és Román fejedelmek a' mult évben, a' fellázított halicsi lakosok által megölettek. ²⁴⁾ Endre távolléte' idejére az ország' közigazgatását, Bank nádorra bizta, kit hűnek tudott maga és családja iránt, ²⁵⁾ de a' végezet úgy akará, hogy Endrének épen ez' intézkedése, vesztére forduljon a' királynénak. A' galicziai ügyek még ^{1214.]} 1214. nek elején is távol tartották férjét, 's a' közigazgatás Bankot grakran Esztergomba, a' királyné' palotájába szőlította. Illyes alkalommal történhetett, hogy Berthold, kinek szerelmét a' nádor' hitvese visszaútasította, buja vágyát a' férje által imádott asszonyon, csel és erőszak által, a' királyné'

24) Lengyel és orosz chronisták Engelnél és Karamsinnál.

25) Történetiróink közül többen, miután az 1208. és 1209. diki oklevelek' végén Bank' nevét olvasták, mint bánét, 's tudván, hogy a' következő évben Berthold viselte a' báni méltóságot, Bankban látják az elégedetlenek' fejét, a' Gejza' gyermekeihez Kostantinápolyba küldött levelet töle származtatják, 's a' t. De azon körülmény, hogy Endre, midőn az országból eltávozott, Bankot nevezte ki nádornak, épen ellenkezőre mutat; sőt Bank nem csak a' király' hű embere volt, hanem kedves embere a' királynénak is; 's innen van az, hogy egy 1211. diki oklevél' alján ezt olvassuk: „Bancone, bichoriensi (comite) qui et curialis est comes reginae“, 's épen mert 1211. ben a' királynénak curialis comese volt, azért léptette őt Endre 1213. ban az ország' fő tiszti polczára.

teremében, 's a' királyné' tudtával töltötte.²⁶⁾ A' bosszú' villama nem késett leszállani. Berthold valamelyik erőssé-
gébe rejtődött, 's utóbb megszökött 's a' királyné' kincseit
magával vitte;²⁷⁾ de Gertrudra Bank' barátjai halált mondot-
tak. Szándékukba magát az esztergomi érseket is beavatták,
's az érsek nem nyilatkozott ellene.²⁸⁾ Péter bihari főispán'
és Simon bán' vezérlete alatt a' királyné' teremeire törtek, 's
udvaronczaiknak és szolgálóinak közepette megölték. Gyermekeit,
Bélát, Endrét és Máriát — mert Kálmán atyjával volt Galicziá-
ban, Erzsébet, mint mondtuk, Eisenachban, — nevelőjük Sa-
lamon mester, Miska gróf' fia, megmentette a' végveszélytől,
melly őket a' féktelen bosszú' pillanatában érheté vala.²⁹⁾

Endre, visszatérván Galicziából, Inczének őszintén bé-
vallotta, „hogy Berthold miatt, — mert mások fölébe emelte,
— majdnem az egész ország', nagyok' és kicsinek' gyűlö-
letét vonta magára“, 's ez' oknál fogva maradhatott el, — kivált
ha még hozzáadjuk, hogy a' főbbek lengyel földre menekül-

26) *Chronicon Metrorythmicum*, Schiernél. Joannes Staindel, Oefelénél, I. 500 l. Anonymus Leobensis, Peznél, I. k. 802. h. *Chronicon Bavariae* Oefelénél, I. k. 361. l. Kézai' német paraphrasisa Muglen által, 60. fejezet. Thuróczi, II. 72.

27) Endre' levele Inczéhez, 1214.ből Raynaldnál, Katonánál, Fejérnél, 's a' t.

28) A' középkor' valamelyik elméncze ez' oknál fogva a' következő amphibologiai választ adja az érsek' tollába (*Annales H. Steronis*, Canisiusnál IV. k. 1. r. 179. l.): „*Reginam occidere nolite — timere bonum est — si omnes consentiunt ego non — contradico*“, melyet más felosztással így is olvashatni: „*Reginam occidere nolite timere — bonum est — si omnes consentiunt — ego non contradico*.“

29) *Annales H. Steronis*, Canisiusnál. Anonymus Leobensis Peznél. Thuróczi, II. 72. Timon epitome chron. 53. Katonának bő fejtegetései V. k. 193 's kk. II. — Hogy a' tett nem követtetett el 1213. ban, világos a' Novák által István' 1001. diki oklevelének vindiciáiban I. 13. felmutatott oklevélből, mely 1214. ben

tek, — a' tettesek' büntetése. ³⁰⁾ A' király egy úttal arról is értesítette a' pápát, hogy Galiczia' nagyai és népe, kik ezen-től a' római egyház' hívei leendenek, ha a' görög szertartásokat megtarthatják, fiát, Kálmánt, királyuknak kívánják, engedné meg tehát. Incze, hogy az esztergomi érsek, fiát Galiczia' királyának koronázhassa. A' pápa az engedelmes Endre' kívánságához örömet járult, 's Kálmán Halicsban az érsek által, a' krakói püspöknek is hozzájárulásával, királynak kenetett, 's hogy a' lengyel hercegek' érdekei a' magyarokéival szövetkezzenek az orosz fejedelmek ellen, kik, mint láttuk, Galicziát és Lodomeriát húzamosan birták, a' hét éves Kálmán 's a' lengyel herceg Lesko' hároméves ^{1215.]} leánya Salome, eljegyeztettek egymásnak. ³¹⁾

A' következő évben Endre második házasságra lépett ^{1216.]} Jolantával, Péter auxerreai gróf' 's utóbb keleti császár' leányával; ³²⁾ ugyanakkor fiát, Bélát, Magyarország' ifjabbik

kelt, 's melyben szó van a' királynéről, mint a' királyi curiában Endre helyett elnöklőről.

30) Thuróczinál, való, ezt olvassuk: „in omni genere Bankani exsecrabilis et horrenda sanguinis effusio subsequuta est“, de világos, hogy Thuróczy a' Zács nemzetség' sorsát, vegyítette a' Bank' esetébe, melyet ezzel egyéb vonásokban is összekevert. Ő a' királynét Bank által öleti meg; de az egykoru chronisták csak Péter bihari főispánt, és Endrének egyik oklevele, Simon bánt említik névszerint mint tetteseket, 's mi több, Bank, kiben a' király alkalmasint épen úgy áldozatot látott, mint hitvesében, azontúl is fő méltóságokat viselt, több oklevél' tanúsága szerint. Bizonyos csak annyi, hogy egyesek' jószágai elkoboztattak, valószínűleg azokéi, kik megfutamodtak. Az sem áll, hogy Incze a' tetteseket kiátkozta volna; a' pápa' levele melyre hivatkozni szokás, a' tett' elkövetelésénél korábban kelt, és vonatkozik azokra, kik Berthold és híveit még a' Bank' esete előtt, nem tudni mi alkalommal, keservesen megverték.

31) Endrének 1214. ben költ levele Inczéhez. Dlugoss, I. 6.

32) Schier, reginae hung. primae stirpis 190 l.

királyának koronáztatta, intézkedvén egyszersmind, hogy azon esetre, ha Béla vagy Kálmán, vagy mindketten fimagzatok nélkül mulnának ki, legifjabbik gyermeke, Endre, legyen utóduk. ³³⁾ 'S most úgy hivé, hogy az övéinek veszedelmeztetése nélkül indulhat a' szent földre, hová őt a' szent szék' örökös unszolásain kívül, minapi gyászos tapasztalásai is küldhették, mellyeket talán, a' reáháramlott atyai fogadás' bé nem töltésének, volt hajlandó tulajdonítani. Gyermekei még kiskorúak lévén, Magyarország' kormányával János 1217. esztergomi érseket-, Dalmát- és Horvátországokéval az épen most nálunk is letelepedett templomvitézek' főnökét, Pontio della Croce 't bizá meg, távolléte' idejére, ³⁴⁾ 's miután a' szükséges pénzt, adók', és finanziaai fogások' és kölcsönök' útján felszedte volna, 1217. augustusban, Spalatoba indult. Számos erdélyi szász már korábban érkezett ide, 's a' kivált Velen-
czében és Anconában bérlett szállítási hajók, már a' kikötőben voltak, midőn Spalato' kapúi augusztus' 23án Endre előtt megnyitlak. ³⁵⁾ Serege tízezer lovasból állott, az erdélyi szászokat ide nem tudva. Kiséretében voltak ³⁶⁾ az egri és győri püspökök, Dénes királyi tárnok, Demeter, Aba' nemzetségéből, királyi főtálnok, László fő lovászmester, Ugrin kanczellár, Miklós sopronyi, Szmaragd pozsonyi főispánok, Gyula, Mózes nádor' testvére, Rathold és Sebös, Tamás fiai 's a' t. Gertrud' két testvére, Otto, merani herczeg és Ekbert, bambergi püspök is Endrével voltak (Berthold a' kalocsai érsek, kit a' király ismét kegyelmébe vett, Posegának

33) Pray, *Historia regum Hung.* I. k. 204. l. az a) alatti jegyzetben. III. Honorius pápának 1217. ben költ levele Endréhez.

34) Endrének 1214. ben költ levele Inczéhez. Lucius, *Memorie Istoriche di Tragurio ora detto Trau.* Velenze, 1673. 30. l.

35) Thom. archid. hist. salon. c. 25. 26. Lucius, IV. 4.

36) Oklevelek' nyomán.

erősítésével foglalkodott otthonn), 's útközben még hozzá csatlakozott Leopold, ausztriai herczeg számos kísérvével. Tizenhat napi hajózás után Cyprusba érkeztek, hol a' jeruzsálemi király 's a' szent város' patriarchája már várakoztak reájok, 's honnan, — miután a' hadi terv iránt megegyeztek volna, — Ptolemais felé indultak, melly előtt a' szultán Szafaddin' fia, Koradin, már hosszabb ideig táborozott, de a' keresztesek' közeledésének hírére visszavonult volt. November' 4én Endre és társai a' Jordánon átkeltek, 's néhány, jelentékenység nélküli ütközetek után — mert Koradin gondosan kikerült minden csatát —, meglátogatták a' szent helyeket, kifosztogatták a' nyílt helységek' lakosait, 's ereklyékkel és zsákmánnyal megrakodva, Ptolemaisba visszatértek.

Hadviselésök' ezen első szaka nem sok borostyánt szerzett nekik, nem nagy előnyt a' keresztyénségnek. December' elején, a' Thabor' hegyén épült és kétezer török által védett erősség' ostromlására, indultak ki Ptolemaisból. A' hegynek egyik oldalán Endre, az ausztriai herczeg és a' templomvitézek rohanták meg az erősséget, melly hetvennél több torony' oltalma alatt, bevehetlennek tartatott; a' másik oldalon a' jeruzsálemi és cyprusi királyok fogtak a' patriarcha' buzdítására az ostromhoz. December' 3. dika — ez volt az ostrom' napja — a' keresztesek' vitézségének fényes jeleit látta, de semmi eredményét. A' várörizet hasonló vitézséggel védte a' falakat, 's a' keresztesek' néhány vezérei közt kitörött czivódás, az ostromlók' tökéletes visszaveretését vonta maga után.

Endre még egy ízben akará megkísérteni a' szerencsét, 's Raimund tripolisi gróf' indítványára, ki a' mozlimokat tartományrészétől örömet eltávolította volna, Tyrus ellen indúlt. De a' Libanon' vidékén az ellenség' kezében találta a' hegynyilásokat; rendkívüli 's ennél fogva kártékony fagy többeket elölt a' keresztesek' közül, 's a' király is kórságba esett,

mellyből tökéletesen nem épült ki soha, 's mellyet ez' oknál fogva méregnek tulajdonított. Tyrus és Sarepta között, épen karácson' estéjén, borzastó vésszel járt földrengés rémüléssel töltötte el mindnyájokat, 's az öszves sereg visszasietett Ptolemaisha, hol dögvész és éhség, mert Palaestinában és a' határos tartományokban egy terméketlen év a' másikat váltotta fel, tizedelték a' kereszteseket.

Endre Ptolemaishól Tripolisha veté magát az övéi-^{1218.} vel, hol a' vállalatába beleúntnak értésére esvén, hogy a' pártoskodók minden irányban 's minden értelemben dűlják otthonn a' birodalmat, seregének maradványaival, habár a' jeruzsálemi patriarcha által kiátkoztatott is miatta, visszaindult a' hazába. 37) Útját a' szárazon vette ez' alkalommal. Antiochiában fiát Endrét, Leo örmény király leányának jegy- zette el, olly feltétel alatt, hogy a' magyar királyfi Leonak örököse legyen, Antiochia' fejedelmi székén. Utközben az iconiumi szultán' követeivel találkozott, kik urok' nevében kinyilatkoztatták, hogy kész a' keresztyén hitre térni, ha Endre valamelyik leányát vagy rokonát hitvesül adja neki. Görög- országból Theodoros Laskaris keleti császár' leányát magá- val vitte jegyesül Béla fiának. 'S a' bolgár fejdelem Azán- nak, — Joannicz már tíz évvel azelőtt megöletett — legidősb leányát Máriát hitvesül ígérte, és két évvel utóbb ünnepélye- sen át is adta. 38) Ezek voltak Endre' tengerentúli hadvi- selésének eredményei, 's hogy annyi és illy különböző fej- delmek vele családi viszonyba esengtek lépni, mutatja a'

37) Thom. arch. c. 26. Godefridus Coloniensis, Freher- nél, az 1217. dik évhez. Bern. Thesaurarius, Muratorinál, VII. k. 186. h. V. ö. Fessler, die Geschichten der Ungern, II. k. 429 's kk. II.

38) Endre ezen adatokat, nem csekély meglepéssel, úgy lát- szik, megírta Honorius pápának, midőn az országba visszaérkezett.

magyar név' varázsát a' külföldön még akkor is, midőn az ország vajmi gyászos bomlásnak indult.

1218.] „Midőn Magyarországba visszaérkeztünk — írja 1218. ban Endre Honorius pápának — úgy találtuk, hogy az egyháziak és világiak olly gonoszságokra vetemedtek, melyek minden képzeletet felülmúlnak. Az ország' öszves kincseit, eltékozolva találtuk, úgy hogy még azon adósságok' lerovására sem vagyunk képesek, melyeket útközben kénytelenítettünk tenni, 's hogy tizenöt év sem elégséges, országunkat régi jobb állapotába visszahelyezni.“ De e' viszonyok, melyek Endrét irtózáttal töltötték el, csak további fejleményei voltak azon állapotnak, melyet Endre' és Imre' pazarlásai, hogy minél több párthíveket vásárolhassanak egymás ellen, a' királyné' zsarolásai, hogy családá' mindenik tagját kincsekkel láthassa el, 's az általuk ekkép adott, és kész követőkre talált példa, már régebben idézett elő.

Az udvar' tékózlásainak fedezésére, például, Endre' kormányának mindjárt első éveiben, vált rendszeres divattá, hogy évenként új pénz bocsátassék ki, 's a' régi, a' királyi kincstár' némi előnyével váltassék be; ³⁹⁾ a' veszprémi főegyházban, Gizela királyné' adakozásából öríztetett korona, száznegyven márka ezüstért áruba bocsátatott a' palaestinaí útban, némi rögtön felmerült szükség' fedezésére; ⁴⁰⁾ midőn 1217.

39) Világos nyomát találhatni Endre' 1212. diki oklevelében, melly a' Bárczaságban letelepített német rend' vitézeinek adatott ki. V. ö. Siebenbürgische Quartalschrift, III. dik évfoly. 194 — 207. (Draudt-tól) Egyébiránt a' monetagium' ezen faja nem magyar találmány, 's már Endre előtt harapódzott át hozzánk, de rendszeresítését tőle nyerte.

40) Pál országbirónak 1338. diki oklevele: „..... quum idem dominus Andreas rex in succursum sanctae Jerosolymitanæ terræ fuisset profecturus, ab ecclesia vesprimiensi rcs honestas, et unam pretiosissimam accepisset coronam beatae memoriae Kyslæ, XII. marças

ben Spalatóba érkezett a' király, és nem talált elégséges hajót fegyvereseinek szállítására, lemondott jogairól Zárára, hogy Velence gályáit rendelkezésére állítsa; ⁴¹⁾ 's Berthold és fajzata a' német rablólovagok' erkölceit oltották a' magyar episcopátusba. Ily előzmények után a' király csak azt várhatta, a' mit talált. A' főispánok közül többen a' királyi várjövodelmeket elsajátították, 's a' szomszéd tartományokba menekültek velök. ⁴²⁾ Jakab váci püspök, miután jövodelmeit 's a' püspöki szék' jószágait lakmározásokra és részeskedésre vesztegette, clerusának fosztogatásához látott, az ellenállókat a' keresztyén egyházból kiátkozta, sőt közülök néhányat agyba főbe veretett részeg béresei által. ⁴³⁾ Péter, zágrábi püspök, kiről Honorius pápa mint gyilkosról és gyújtogatóról tesz néhány évvel utóbb említést, gonoszságot gonoszságra halmozott a' püspöki széken. Az adószedő izmaë-

auri purissimi continentem, praeter lapides, quam ultramarinis partibus pro centum quadraginta marcis expendisset 's a' t."

41) Lucius, IV. 4. Dandulus, X. 4: Andreas, rex Hungariae, cruce signatus, a duce Venetiarum suis nunciis pro passagio navigia petit, et petita obtinuit, annuentibus illis, ut jura quae rex in Jadra se asserit habere, in Venetos transferrentur.

42) Endre' levelei a' pápához, összevetve az arany bullának a' főispáni jövodelmeket szabályozó rendelkezésével.

43) Honorius pápa' levele (1218. b.) a' veszprémi püspökhöz, 's a' zirczi és pilisi apátokhoz: „.... ipse (a' váci püspök) in alienando, distrahendo ac dilapidando possessiones et redditus ecclesiae supradictae praestitum transgreditur juramentum, qui parochianis suis interdum spiritualia sic ministrat, quod nonnulli existiment, ipsum orthodoxae fidei non sapere puritatem. Clericos quoque Vacienses terris, silvis, pratis, redditibus et rebus aliis per violentiam spoliati ac quosdam ex eis per incompositam familiam, quam habere ipse incompositus delectatur, sic fecit inhoneste tractari, quod quidam illorum rebus omnibus spoliati, ex inflictis vulneribus perierunt."

liták, kivált az erőszakos pénzváltás' alkalmával töménytelen kárba ejtették a' népet, 's ez meg' azáltal vélt magán segíthetni, hogy a' tizedszedőket megölte. — Az ország' állapotának helyrehozása rendkívüli erélyt követelt a' fejdelem' részéről, 's Endre, tehetetlenségében, a' szent szék' átkait kérte a' bűnösökre; és hogy a' pénztárt felsegíthesse, nem talált más módot, mint a' várföldek' elidegenítését, miáltal a' birodalomnak a' várszerkezeten épült oltalmi erejét, alapjában rendítette meg! ⁴⁴⁾

Illy viszonyok között a' magyar korona' jogai Galicziára, természetesen veszendőbe mentek első zsengejükben. Endre, visszaérkezésekor, Magyarországon találta Kálmánt; Misztiszláv, novogorodi fejdelem a' gyermekkirályt könnyű ^{1219.]} szerrel kiűzte Galicziából. Kálmán most magyar sereg' kíséretében királyi székét visszafoglalta, de fegyvereseinek csekély száma a' három orosz fejdelem által támogatott Misztiszlávval, nem volt képes szerencsésen megvívni. A' magyarok megverettek, Gyula nádor, a' csapat' vezére, fogságba esett, 's a' halicsi erősség, vitéz ellenállás után kénytelen volt magát megadni, Kálmán és Salome, a' gyermekpár is, a' diadalmas Misztiszláv' kezébe esvén. ⁴⁵⁾

Az éjszokról jött gyászos hírt, keletről érkezett gonosz hír váltotta fel. Leo, örmény király meghalózott, 's vele eltűnt Endre' reménye, hogy az örmény királyságot legkisebbik fiának fogja szerezhetni. A' jeruzsálemi király, briennei János, ki az elhúnytnak idősb leányával élt házasságban,

44) Endre' levele 1218. ból (Fejér, C. D. III. 1. d. 255. l.) „Dum quorundam nostrorum principum consilio terrae nostrae statum, ab antiquis illibate conservatum, alterantes, castra, comitatus, terras et ceteros opulentiae Hungariae proventus in perpetuas hereditates nostris baronibus et militibus distribuimus.“

45) Lengyel és orosz források Karamsinnál.

Leo' törvényes utódának hirdette magát, 's a' magyar 1220. királyfi' mennyasszonya, az antiochiai fejdelem' fiával váltott jegyet. Endrének túrníe kellett, a' mi történt, a' roppant távolság miatt hatalmasabb fejdelem sem fogta volna, különben is kétes jogát megvéldhetni. 'S aztán, fiának házassítására épen most új terv kínálkozott. Lesko lengyel her- 1221. czeg' közbenjárására, Endre és Misztiszláv békét kötöttek illy feltételek alatt: Kálmán és Salome bocsátassanak szabadon; a' király' legkisebbik fia, ki szintén Endre nevet viselt, lépjen Misztiszlávnak, most még gyengekoru, leányával három év múlva házasságra, addig uralkodjék Misztiszláv Galicziában, ama' három év' eltelése után pedig, szálljon vejére az ország' kormánya. 46) De ezen feltételek közül csak az első, Kálmánnak szabad lábra állítása lépett életbe; 's Kálmán ugyan ezentúl is élt a' királyi czímmel, de sem ő sem Endre nem országoltak Galicziában.

Künn és otthon balrafordult minden. Annyi bajhoz még a' király és Béla fia közt kitörött meghasonlás is járult. Béla, mint Magyarország' ifjabbik királya, külön udvart tartott, 's a' királyi jogokat, úgy látszik, majdnem azonképen gyakorlotta mint atyja, mert midőn 1216. ban királynak koronáztatott, hatalmának köre és terjedelme távolról sem határozottatott meg pontosan és szabatosággal. A' gyermek, e' jogokat természetesen azon irányban gyakorlotta, melyet tanácsosai kitűztek számára, 's e' tanácsosok közül egynél több úgy vélekedhetett, hogy Endre' kormányrendszere végre

46) Dlugoss, VI. összevetve Honorius' e' tárgyra vonatkozó 's Endréhez intézett levelével, 1222. ből. A' pápa' e' szavaiból: „necessitate compulsus ... promissisti, quod et filio tuo tertio genito concesseris regnum praefatum“ világos, hogy a' Misztiszlávval kötött béke-pontok szerint az ország Endrére, az orosz' vejére volt szállandó, nem, mint Dlugoss írja, Kálmánra, a' lengyel' vejére.

is, meglábolhatlan örvénybe dönti a' nemzetet. Szándékukkal, Endrét fegyveres kézzel lemondásra kényszeríteni, a' pápa' intéseire és tanácsára, 's a' clerus' néhány tagjainak, névszerint János esztergomi érseknek kérelmére hagytak fel, kik a' leghevesebbekkel is éreztették, úgylátszik, hogy ollyas szerződés, minő néhány évvel azelőtt — 1215. junius' 5én — hasonló viszonyok között, a' runnymedei mezőn az angol népet 's az angol királyt kiengesztelte egymással, talán biztosabban partra segítendi a' nemzetet. 'S így történt, hogy majdnem egy időben az angol magna chartával, 's ennek példájára, mint hiszem, keletkezett nálunk az arany bulla, melly István' intézkedéseinek felelevenítésével, jólétet és szabadságot volt biztosítandó a' nemzetnek, 's mellyre százado-
1222.] kon át, önkény és elnyomás ellenére hivatkoztak az utódok.

A' századokra kihatott oklevél itt következik.

III.

1222.] A' szent háromság' és oszlohatlan egység' nevében. Endre, Isten' kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország', Ráma', Szerbia', Galiczia' örökös királya. Mivel mind országunk' nemeseinek, mind másoknak is szent István királytól alapított szabadsága, némelly királyok' hatalma által, kik néha haragunkban bosszút állottak, néha gonosz emberek' hamis tanácsira is hallgattak, vagy saját hasznukat keresték, igen sok részben rövidséget szenvedett: nemeseink fennségünk', és elődeink', az ő királyaik' füleit gyakorlában verdesték kérelmeikkel és folyamodásaikkal országunk' javítása iránt. Mi tehát, tartozásunkhoz képest, az ő kérelmöknek minden-

ben eleget tenni akarván, kivált mivel közöttünk és közöttök e' miatt már többször nem csekély keserőségek támadtak, mit, hogy a' királyi méltóság teljesebben megőriztessék, illik kikerülni, (mert ez jobban senki által sem eshetik meg, mint ő általok) megadjuk mind nekik, mind országunk' egyéb embereinek a' szent királytól megadatott szabadságot; és országunk' állapotának javítására tartozó egyéb dolgokat is üdvösen rendelünk ekképen:

I. Rendeljük, hogy évenként a' szent király' ünnepét, hacsak némi súlyos foglalkodás vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székesfehérvárat tartozzunk üllen: és ha mi jelen nem lehetünk, a' nádor kétségkívül ott leszen helyettünk, 's képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket; és minden nemesek, tetszésük szerint, szabadon oda gyülekezzenek.

II. Akarjuk azt is, hogy sem mi sem utódaink bár mi időben le ne tartóztassák, 's el ne nyomják a' nemeseket valamelly hatalmasnak kedvéért, hanemha előbb megidéztettek és törvény' rende szerint elmarasztaltak.

III. Továbbá, semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a' nemesek' örökségein; sem házaikban sem falvaikban meg nem szállunk, hanemha meghívatunk. Az egyházak' népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk be.

IV. Ha valamelly nemes meghalálozik fi nélkül, leányát illesse birtokának negyedrésze; a' többiről tetszése szerint rendelkezék, és ha a' közbenjött halál miatt nem rendelkezhetik, a' hozzá közelebb álló rokonokra szálljon; és ha teljességgel semmi nemzetsége sincsen, szálljon a' királyra.

V. A' megyei főispánok a' nemesek' örökségei körül ne hozzanak ítéletet, hanem csak pénz — és tizedügyeikben; az alispánok a' nemesek' felett egyáltalában ne bíraskodja-

nak, hanem csak illető várnépök felett; az orvosokat és tolvajokat ítéljék a' királyi bilochusok, de a' főispán' elnöklete alatt.

VI. Továbbá, a' népségek' közvádja, eltérőleg az eddigi szokástól, orvnak senkit se bizonyíthasson.

VII. Ha a' király sereget akar vinni az országon kívül, a' nemesek ne tartozzanak vele menni, hanemha az ő pénzéért; és a' díj nélkül vele menni vonakodók, hadbirságra ne ítéltesse. Ellenben pedig, ha sereg jőne az országra, mindnyájan tartozzanak menni. Továbbá, ha az országon kívül akarunk sereget vinni, és magunk megyünk a' sereggel, valamennyi várispányok pénzünkért tartozzanak velünk menni.

VIII. A' nádor, országunk' minden emberei felett, különbség nélkül biráskodjék; de a' nemesek' főben-és birtokbanjáró ügyeit, a' királynak tudomása nélkül el ne végezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen, 's az is curiájában.

IX. Udvarbíránk, míg udvarunkban vagyon, mindenki felett biráskodhassék, 's az udvarunkban elkezdett pert mindenütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik, pristaldust ne adhasson (a' végrehajtást el ne rendelhesse), 's a' feleket ne idéztethesse.

X. Ha valamely úrnak a' hadban történik halála, fia vagy testvére hasonló tisztséggel ajándékoztassék meg; és ha valamely nemes azonképen hal el, annak fia a' király' tetszése szerint jutalmaztassék.

XI. Ha külföldiek, tudnillik tisztességes emberek, jönek az országba, az ország' tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

XII. A' halállal kimulók', vagy ítélet' erejénél fogva

halálra ítélték', vagy párbajban, vagy más okból elhalók' hitvesei, ne fosztassanak meg hitbéroktól.

XIII. Az urak úgy kövessék a' király' udvarát, hogy a' szegények el ne nyomassanak általuk, 's ki ne fosztassanak.

XIV. Továbbá, ha valamelly főispán nem olly tisztelesen viseli magát, mint helyzete kívánja, vagy várnépeit nyomorgatja, fosztassék meg, ha ez bebizonyúl ellene, az ország' színe előtt csúfságosan méltóságától, és a' mit elvett tőlök, adja vissza.

XV. Lovászaink, peczéreink, kaszásaink ne merjenek a' nemesek' falvaira szállani.

XVI. Egész vármegyéket vagy bármilly méltóságokat örök birtokúl nem adunk.

XVII. Azon birtokaitól, melyeket valaki jogos szolgálata által nyer, soha meg ne fosztassék.

XVIII. Továbbá, a' nemesek, engedelmet nyervén tölünk, szabadon mehessenek fiunkhoz, mint a' nagyobbtól a' kisebbhez, és e' miatt ne szenvedjenek kárt birtokaikban. A' kit fiunk jogszerűleg elmarasztott, azt nem fogadjuk be, valamint az előtte indított pert sem, míg szintén előtte be nem rekesztetett; más részről fiunk sem teendi ezt.

XIX. A' várjobbágyok tartassanak a' szent István király által szerzett szabadság szerint; hasonlóképen a' külföldiek is, bár mi nemzetbeliek legyenek, a' kezdettől fogva nekik engedményezett szabadság szerint tartassanak.

XX. A' tizedek ne váltassanak meg pénzen, hanem mit mikép terem a' föld, bort vagy gabnát, azzal történjék a' fizetés: és ha a' püspökök ellenmondanak, nem segítjük őket.

XXI. A' püspökök a' nemesek' örökbirtokairól ne adjanak tizedet lovaink' számára, sem a' királyi birtokokba, azok' emberei ne tartozzanak tizedeiket behordani.

XXII. Továbbá, sertvéseink a' nemesek' erdeiben vagy rétein, ezek' akarátának ellenére, ne legelhessenek.

XXIII. Továbbá, a' mi új pénzünk estendeig legyen érvényes, husvétől husvétig; és a' dénárok ollyasok legyenek, minők voltak Béla király' idejében.

XXIV. A' pénzek' kamaragrófjai, a' só-és vámtisztek, országunk' nemesei legyenek: izmaëliták és zsidók ne válhassanak azokká.

XXV. Továbbá, só az ország' közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcson és Szegeden, és a' végekben.

XXVI. Továbbá, fekvő birtok az országon kivülieknek ne adományoztassék. Ha némik adományoztattak vagy eladatnak, az ország' népének adassanak vissza megváltás végett.

XXVII. A' nyestbőrök a' Kálmán királytól szabott adó szerint fizetessenek.

XXVIII. Azt, ki törvény' rende szerint marasztaltott el, semmiféle hatalmas ember se oltalmazhassa.

XXIX. A' főispányok érvé be tisztök' illetőségeivel; egyebek, mik a' királyé, tudnillik, csöbrök, adók, ökrök és a' várak' két harmada, járjanak ki a' királynak.

XXX. Továbbá, ezen négy főuron kívül, tudnillik: a' nádor, a' bán, a' király' 's a' királyné' udvarbirói, két méltóságot senki se viseljen.

XXXI. És hogy ezen engedményünk és rendelkezünk mind magunk' mind utódaink' idejében örökké érvényes legyen, hét oklevélpárba irattuk, és arany pecsétünkkel megerősítettük, úgy hogy egy pár küldessék pápa úrnak, és ő irassa át lajstromába; második a' hospitaléban, (a' jánosvitézeknél) harmadik a' templom mellett, (a' templomosoknál) negyedik a' királynál, ötödik az esztergomi kápta-

lanban, hatodik a' kalocsaiban, hetedik a' nádornál, ki idő szerint leend, őriztessék, úgy, hogy az írást mindenkor szemei előtt tartván, sem ő ne tévedjen le a' felebbmondottak' valamelyik pontjáról, sem a' királyt, vagy a' nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak, és azért hozzánk és utódaink iránt mindig hívek maradjanak, mind a' királyi koronától a' tartozó engedelmesség meg ne tagadtassék. Hogy ha pedig mi, vagy utódaink' valamelyike bármikor ezen rendelkezésünk ellen véteni akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél' erejénél fogva, minden hűtelenségi véték nélkül, mind a' püspököknek mind más uraknak 's az ország' nemeseinek, öszvesen és egyenkint, jelenleg 's jövőben és jövődöben, nekünk és utódainknak ellenállani és ellenmondani örökre.

Kelt Kletusnak, udvarunk' kancellárjának, az egri egyház' prépostjának keze által, a' megtestesült igének ezer kétszáz huszonkettedik évében, midőn főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin kalocsai érsekek —, Dezső csanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váczi, Vincze nyitrai püspökök voltak; országulásunk' tizenhetedik évében. 47)

47) Az arany bullának eredeti hét példánya közül egy sem jutott reánk. Azon formájában, mint törvényeink' gyűjteményében olvassuk, hemzseg hibáktól, 's a' magyar törvénytudósok húzamos ideig régiebb kéziratok' variáns lectiói által remélték fényt deríthetni egyes pontjaira. De az eredmény soványnak mutatkozott, 's a' kéziratok' egynémellyike egykoru kéz' hamisítását viseli magán. Az 1222. diki törvény' pontjainak legjobb 's leghívebb magyarázói II. Endrének 1231. diki decretuma, 's IV. Bélának 1267. diki törvénye, melyekről a' jelen munka' II. dik kötetében van szó.

Az arany bulla a' magyar történetek' mezején egyike azon ,deus terminus'oknak, melyek előre 's hátra mutatván, megállapodásra intenek bennünket. Állapodjunk meg tehát, 's lássuk, mielőtt tovább mennénk, a' magyar nemzet' belső életét institutióiban és erkölceiben a' nagy királyok' kor-szakán innen, az **1222.** diki alaptörvény' alkotásáig.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

T O L D A L É K.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A' magyar fővezérek' és királyok' származási táblái I. II. III.

Chronologiai lajstromai azon külfejedelmeknek, kikkel a' nemzet e'
korszakban, gyakori érintkezésbe jött. A. B. C. D. E. F.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A' MAGYAR FŐVEZÉREK' ÉS KIRÁLYOK' SZÁRMAZÁSI TÁBLÁI.

I.

ÁLMOS.

ÁRPÁD fővezér 894, † 907.

Liuntin.	Tarkác.	Jelech.	Jutóc.	ZOLTÁN fővezér lemond 947, † 949. Neje: Marót bihari fejedelem' leánya.		
	Tebele.	Ezelech.	Faliczin.			
	Termác.	Tas.	Fal.	TAKSONY fővezér, † 972. Neje: kún vezér' leánya.		
GEJZA fővezér, † 997. Első neje: Sarolt, Gyula vezér' leánya. Második neje: Adelhaïd Miczisláv lengyel herczeg' testvére.				Mihály. Neje ismeretlen.		
Az első: ISTVÁN király, † 1038. — A második: Névtelen.				Judit.	Névtelen.	Vazul. Szár (kopasz) László. Neje: orosz fejedelemnő. Lásd a' II. dik táblát.
Neje: Gizela, II. Henrik bajor herczeg' leánya.				Férje: ABA király, † 1044.	Férje: Férje: Otto I. Boleszláv len- gyel hg. † 1046.	
Több névtelen. Imre, † 1031. Névtelen leány. figyermek.				Férje: Edvin an- gol királyfi.	PÉTER király, † 1046.	

II.

Szár (kopasz) László

Neje: orosz fejedelemnő.

I. ENDRE, király, † 1061.

Neje: Anasztázia, Jaroszláv orosz
fejedelem' leánya.

I. BÉLA, király, † 1063.

Neje: Richsa, II. Miczisláv lengyel
hg' leánya.

Levente.

SALAMON, király, 1074. b. meg-
szűnik uralkodni, † 1087.

Neje: Zsófia, III. Henrik r. császár leánya.

Dávid. Adelhaid.
Férje: II. Vra-
tisláv cseh hg.

I. GEJZA, király, † 1077.

Neje: Nicephorus Bo-
taniates keleti
császár' nővére-
nek, Synadene
nevű leánya.

I. LÁSZLÓ, király, † 1095.

Neje: Adelhaid, rhein-
feldi Rudolf' leánya.Piroska, görög névvel, Irene,
Férje: Joannes Comnenus
keleti császár.

Lambert.

Jojád.

Férje:
Ulrik,
karánt-
földi
határgróf.

Ilona.

Férje:
Zvoni-
mír
horvát
fejedelem.

Eufémia.

Férje:
Otto.

Névtelen(?).

Férje:
Lambert,
gróf.

KÁLMÁN, király, † 1114.

Első neje: Busilla,
Robert sicíliai gróf' leánya.
Második neje: Predz-
lava, Szvatopolk orosz
nagyfejedelem leánya.

Álmos.

Neje: Ingelburg svéd királyleány.

II. BÉLA (lásd a' III. dik táblát); Adelhaid,
férje: Boleszláv cseh herceg; Hedvig,
férje: Adalbert ausztriai herceg.

Zsófia.

Első férje: Ulrik
karántföldi határ-
gróf.
Második férje:
Magno száz hg.Az elsőől ISTVÁN király, (neje:
Adelhaid, stephaningi Henrik'
leánya) † 1131 és László.

A' másodiktól: Boris.

III.

II. BÉLA király, † 1141.

Neje: Ilona, Uros szerb fejdelem' leánya.

II. GEJZA király, † 1161. Neje: Eufrozína, Izasz- láv orosz nagyfejedelem' leánya.	II. LÁSZLÓ király, † 1163.	IV. ISTVÁN király, † 1165. Neje: Mária, Isaacus Comn. sebastocrator' leánya.	Álmos.	Gertrud. Férje: Mi- czisláv len- gyel hg.	Zsófia, Henrik német királyfi' je- gyeséből, apáca.
III. ISTVÁN király, † 1173. Neje: Ágnes, Henrik au- sztiai herczeg' leánya.	III. BÉLA király, † 1196. Első neje: Anna, Rajnald antiochiai fejedelem' leánya. Második neje: Margit: VII. Lajos francia király' leánya.	Gejza. Ilona. Férje: Leopold ausztiai hg.	Erzsébet. Férje: Fridrik cseh herczeg.	Odola. Férje: Szvato- pluk cseh herczeg.	Margit. Férje: Endre sümegei gróf.
Az elsőből: IMRE király, † 1204. Neje: Constancia, Alfonz arragoniai ki- rály' leánya.	II. ENDRE király, † 1235. Első neje: Gertrud, Berthold meráni hg' leánya. Második neje: Jolánta, cour- tenayi Péter konst. császár' leánya. Harmadik neje: Beatrix, Aldo- brand esztei marchio' leánya.	Névtelen fiú.	Margit. Első férje: Isaa- cus Angelus keleti császár. Második férje: Bonifác, mont- ferrari határgróf.	Constancia. Férje: I. Ottokár cseh király.	
III. LÁSZLÓ király, † 1205.	Az elsőből: IV. BÉLA király, † 1270. Lásd a' IV. dik táblát.	Kálmán. Neje: Salome, fehér Lesko lengyel hg' leánya.	Erzsébet. Férje: Lajos thüringeni tartomány- gróf.	Mária. Férje: Azán bolgár király.	Endre. A' másodiktól: Jolánta. Férje: I. Jakab arragoniai király.
				A' harmadiktól: István. Neje: Morosini Thomasina.	III. ENDRE, király, † 1301. Első neje: Fenenna, Zemomisl eujáviai hg' leánya. Második neje: Ágnes, I. Albert cs. leánya.
					Az elsőből: Erzsébet, Venczel cseh királyfi' jegyeséből, apáca.

CHRONOLOGIAI LAJSTROMAI

azon külfejedelmeknek, kikkel a' nemzet e' korszakban
gyakori érintkezésbe jött.

A.

RÓMAI PÁPÁK.

- II. Sylvester, 999—1003.
- XVII. János, 1003.
- XVIII. János, 1003—1009.
- IV. Sergius, 1009—1012.
- VIII. Benedek, 1012—1024.
- XIX. János, 1024—1033.
- IX. Benedek, 1033—1044.
- VI. Gergely, 1044—1046.
- II. Clemens, 1046—1047. (1047—1048 ismét IX. Benedek. Elűzetik.)
- II. Damascus, 1048.
- IX. Leo, 1049—1054.
- II. Victor, 1055—1057.
- IX. István, 1057—1058. (Ellenpápa: X. Benedek 1058—1059.)
- II. Miklós, 1058—1061.
- II. Sándor, 1061—1073.
- VII. Gergely, 1073—1085.
- III. Victor, 1086—1087.
- II. Orbán, 1088—1099.
- II. Paschalis, 1099—1118.
- II. Gelasius, 1118—1119. (Gergely, vagy Burdin Móricz ellenpápa.)
- II. Calixtus, 1119—1124.
- II. Honorius, 1124—1130.
- II. Inceze, 1130—1143.
- II. Czelesztin, 1143—1144.
- II. Lucius, 1144—1145.

- III. Eugenius, 1145—1153.
- IV. Anastasius, 1153—1154.
- IV. Adorján, 1154—1159.
- III. Sándor, 1159—1181. (Ellenpápa: IV. Victor, kihez II. Gejza kezdetben hajlani látszott.)
- III. Lucius, 1181—1185.
- III. Orbán, 1185—1187.
- VIII. Gergely, 1187.
- III. Clemens, 1187—1191.
- III. Czelesztin, 1191—1198.
- III. Incze, 1198—1216.
- III. Honorius, 1216—1222 nél tovább.

B.

KELETI CSÁSZÁROK.

886—1222.

- VI. Leo (bölc) 886—911.
- Alexander, 911—912.
- IX. Constantinus (porphyrogenetus) 911—959. Egy évig Alexander nagybátyjával, 919ig Nicolaus patriarcha', majd anyja Zoe' gondnoksága alatt; ekkor ipa Romanus Lacapenus magához rántja a' főhatalmat, 's Constantinus csak czimre társa a' császárságban. 945. től C. egymaga országol.
- I. Romanus (Lacapenus) 919—945. Vele IX. Constantinus veje, és fiai: Christophorus, Stephanus és Constantinus.
- II. Romanus, 959—963.
- Nicephorus Phocas, 963—969.
- Joannes Zimisces, 969—975.
- II. Basilius ('s vele X. Constantinus) 975—1028 (1025 től C. egymaga).
- III. Romanus (Argyropulus), 1028—1034.
- IV. Michael, 1034—1041.
- V. Michael (Calaphates), 1041—1042.
- Zoe (császárné.) 's férje XI. Constantinus (monomachus) 1042—1054.
- Theodora (császárné), 1054—1056.
- VI. Michael (stratiotes), 1056—1057.
- I. Isaacus (Comnenus), 1057—1059.
- Eudokia ('s a' császárné' három fiai: VII. Michael, Andronicus és XII. Constantinus; 's második férje IV. Romanus, Diogenes melléknévvel), 1059—1071.
- VII. Michael (Ducas) egymaga, 1071—1078.

Nicephorus (Botoniates), 1078—1081.

I. Alexius (Comnenus), 1081—1118.

Joannes (Comnenus), 1118—1143.

Manuel (Comnenus), 1143—1180.

II. Alexius (Comnenus), 1180—1183.

I. Andronicus (Comnenus), 1183—1185.

II. Isaacus Angelus (Comn.), 1185—1195. Ismét, 1203—1204.

III. Alexius Angelus (Comn.) 1195—1203.

IV. Alexius Angelus (atyjával Isaacus Angelussal), 1203—1204.

I. Balduin, 1204—1206.

Henrik, 1206—1216.

Courtenayi Péter 1216—1219.

Róbert, 1220—1222 nél tovább

I. Theodorus Lascaris, 1204—1222.

Joannes Ducas, 1222 és tovább.

} Latin császárok.

} Nicaei császárok.

C.

NEMET KIRÁLYOK ÉS CSÁSZÁROK.

888 — 1222.

Arnulf, 888—899.

Lajos (gyermek) 899—911. } Nagy Károly' ivadékai törvénytelen ágból.

I. Konrád, 911—918. Frank nemzetségből.

I. Henrik (madarász), 918—936.

I. Otto (nagy), 936—974.

II. Otto, 974—983.

III. Otto, 983—1002.

II. Henrik (szent), 1002—1024.

II. Konrád (sáliai), 1024—1039.

III. Henrik, 1039—1056.

IV. Henrik, 1056—1106.

} Szász nemzetségből.

} Frank nemzetségből.

Ellenkirályok:

Rheinfeldi Rudolf, 1077—1080.

Luxemburgi Hermann, 1081—1087.

Konrád (Olaszországban), 1093—1101.

V. Henrik, 1105—1106.

V. Henrik, 1106—1125. Frank nemzetségből.

II. Lothár, 1125—1137. Szász herceg.

III. Konrád, 1137—1152.

I. Fridrik, 1152—1190.

VI. Henrik, 1190—1197.

Fülep, 1197—1208.

} Hohenstaufiak.

Ellenkirály:

Braunschweigi Otto, 1197—1208.

Otto, egymaga, 1208—1212; 's Fridrikkel 1218ig.

Ellenkirály:

II. Fridrik, 1212—1218.

II. Fridrik, egymaga, 1218—1222 nél tovább.

D.

LENGYEL HERCZEGEK.

992 — 1222.

I. Miczisláv, felveszi a' keresztséget; — mh. 992.

I. Boleszláv (Chrabry, viléz, melléknévvel), 992—1025.

II. Miczisláv, 1025—1034.

I. Kazimir, 1034—1058.

II. Boleszláv (mérész, melléknévvel), 1058—1079.

I. Vladiszláv, 1081—1102.

III. Boleszláv (ferdeszáju, melléknévvel), 1102—1138.

II. Vladiszláv, 1138—1146.

IV. Boleszláv, 1146—1172.

III. Miczisláv, 1172—1177. Ismét: 1199—1202.

II. Kazimir, 1177—1194.

Lesko, fehér, melléknévvel 1194—1199. Ismét: 1207—1222 nél tovább.

III. Vladiszláv, 1202—1207.

E.

CSEH HERCZEGEK ÉS KIRÁLYOK.

897 — 1222.

I. Borzivoi, felveszi a keresztséget; mh. 897. tájban.

I. Szpitynyev, 897—912.

I. Vratiszláv, 912—926.

I. Venczel (szent), 926—936.

I. Boleszláv (kegyetlen), 936—967.

II. Boleszláv (ahítatos), 967—999.

III. Boleszláv (rőthajú), 999—1002.

Vladivoi, 1002—1003.

} Premysliek.

- Jaromir, 1003—1012.
 Ulrik, 1012—1037.
 I. Bretiszláv, 1037—1055.
 II. Szpitinyev, 1055—1061.
 II. Vratiszláv, 1061—1093. (Királyi címmel él 1086. óta.)
 I. Konrád, 1093.
 II. Bretiszláv, 1093—1100.
 II. Borzivoi, 1100—1107.
 Szvatopluk, 1107—1109.
 I. Vladiszláv, 1109—1125.
 I. Szobieszláv, 1125—1140.
 II. Vladiszláv, 1140—1173. (Királyi címet nyer 1158. ban.)
 Fridrik, 1173—1174. Ismét: 1178—1189.
 II. Szobieszláv, 1174—1178.
 II. Konrád, 1189—1191.
 II. Venczel, 1191—1192.
 Henrik, 1193—1197.
 III. Vladiszláv, 1197.
 I. Otokár, 1192—1193. Ismét 1197—1222 nél tovább. Királylyá
 leszen 1198. ban, 's a' királyi cím örököseire is száll.

Premysliek.

F.

AUSZTRIAI HATÁRGRÓFOK ÉS HERCZEGEK.

984—1222.

- I. Leopold, 976—994.
 I. Henrik (pártütő), 994—1018.
 Adalbert, 1018—1056.
 Erneszt, 1056—1075.
 II. Leopold, 1075—1096.
 III. Leopold (szent), 1096—1136.
 IV. Leopold, 1136—1141.
 II. Henrik (Jasomirgott), 1141—1177. A' határgrófság örökös
 hercegséggé alakítatik át.
 V. Leopold, 1177—1194. Stíria Ausztriához csatoltatik.
 I. Fridrik, 1195—1198.
 VI. Leopold, 1198—1222 nél tovább.

Babenbergiek.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

